

Війна і мир (том 2) (переклад Віктора Часника)

Лев Толстой

*Лев Толстой
ВІЙНА І МИР*

Том 2

Переклад: Віктор Часник

Частина перша

Глава I

На початку 1806 року Микола Ростов повернувся у відпустку. Денисов їхав теж додому до Воронежа, і Ростов умовив його їхати з собою до Москви і зупинитися у них в будинку. На передостанній станції, зустрівши товариша, Денисов випив з ним три пляшки вина і під'їжджаючи до Москви, незважаючи на вибоїни дороги, відсипався, лежачи на дні перекладних саней, біля Ростова, який, у міру наближення до Москви, приходив все більш і більш в нетерпіння.

"Чи скоро? Чи скоро? О, ці нестерпні вулиці, крамниці, каланчі, ліхтарі, візники!" думав Ростов, коли вже вони записали свої відпустки на заставі і в'їхали в Москву.

- Денисов, приїхали! Спить! - говорив він, всім тілом подаючись вперед, як ніби він цим положенням сподівався прискорити рух саней. Денисов не відгукувався.

- Ось він кут - перехрестя, де Захар візник стоїть; ось він і Захар, і все той же кінь. Ось і крамничка, де пряники купували. Чи скоро? Ну!

- До якого дому? - запитав візник.

- Та он наприкінці, до великого, як ти не бачиш! Це наш будинок, - говорив Ростов, - адже це наш будинок! Денисов! Денисов! Зараз приїдемо.

Денисов підняв голову, відкашлявся і нічого не відповів.

- Дмитре, - звернувся Ростов до лакея на передку. - Адже це у нас вогонь?

- Так точно-с і у татуса в кабінеті світиться.

- Ще не лягали? Га? як ти думаєш? Гляди ж не забудь, негайно дістань мені новий доломан, — додав Ростов, обмацуючи свої нові вуса.

- Ну ж жени, - кричав він ямщику. - Та прокинься ж, Васю, - звертався він до Денисова, який знову опустив голову.

- Та ну ж, поганяй, три карбованці на горілку, пішов! - закричав Ростов, коли вже сани були за три будинки від під'їзду. Йому здавалося, що коні не рухаються. Нарешті сани взяли вправо до під'їзду; над головою своєю Ростов побачив знайомий карниз з відбитою штукатуркою, ґанок, тротуарний стовп. Він на ходу вискочив з саней і побіг у

сіни. Будинок все ж стояв нерухомо, негостинно, як ніби йому справи не було до того, хто приїхав в нього. У сінях нікого не було. "Боже мій! Чи все благополучно?" - подумав Ростов, із завмиранням серця зупиняючись на момент і негайно пускаючись бігти далі по сінях і знайомим, покривленим сходам. Все та ж дверна ручка замку, за нечистоту якої сердилась графиня, також слабо відчинялася. У передній горіла одна сальна свічка.

Старий Михайла спав на скрині. Прокіп, виїзний лакей, той, який був такий сильний, що за задок піднімав карету, сидів і сукав з крайок постели. Він глянув на двері, що відчинялись, і байдужий, сонний вираз його раптом перетворився в захоплено-переляканий.

- Ой, людоньки! Граф молодий! - скрикнув він, признавши молодого пана. — Що ж це? Голубчику мій! - І Прокіп, трясучись від хвилювання, кинувся до дверей у вітальню, ймовірно для того, щоб оповістити, але видно знову передумав, повернувся назад і припав до плеча молодого пана.

- Чи здорові? - запитав Ростов, висмикуючи у нього свою руку.

- Слава Богу! Все слава Богу! Зараз тільки повечеряли! Дай на себе подивитися, ваше сіятельство!

- Все дуже благополучно?

- Слава Богу, слава Богу!

Ростов, забувши зовсім про Денисова, не бажаючи нікому дати попередити себе, скинув шубу і навшпиньки побіг в темну, велику залу. Все те ж, ті ж ломберні столи, та ж люстра в чохлі; але хтось вже бачив молодого пана, і не встиг він добігти до вітальні, як щось стрімко, як буря, вилетіло з бічних дверей і обняло і стало цілувати його. Ще інша, третя така ж істота вискочила з іншої, третьої двері; ще обійми, ще поцілунки, ще крики, сльози радості. Він не міг розібрати, де і хто тато, хто Наташа, хто Петя. Всі кричали, говорили і цілували його в один і той же час. Тільки матері не було в числі їх — це він пам'ятав.

- А я то, не знав ... Миколко ... друже мій!

- Ось він ... наш то ... Друг мій, Миколко ... Змінився! Нема свічок! Чаю!

- Та мене ж поцілуй!

— Серденько ... а мене ж.

Софійка, Наташа, Петя, Ганна Михайлівна, Віра, старий граф обіймали його; і люди і покоївки, наповнивши кімнати, примовляли і ахали.

Петя провис на його ногах.

- А мене ж, ну! - кричав він.

Наташа, після того, як вона, пригнувши його до себе, процілувала все його обличчя, відскочила від нього і тримаючись за полу його доломана, стрибала наче коза все на одному місці і пронизливо верещала.

З усіх боків були блискучі сльозами радості, люблячі очі, з усіх боків були губи, які шукали поцілунку.

Софійка червона, як кумач, теж трималася за його руку і вся сяяла в блаженному

погляді, спрямованому в його очі, яких вона чекала. Софійці минуло вже 16 років, і вона була дуже красива, особливо в цю хвилину щасливого, захопленого поживання. Вона дивилася на нього, не зводячи очей, усміхаючись і затримуючи дихання. Він вдячно глянув на неї; але все ще чекав і шукав когось. Стара графиня ще не виходила. І ось почулися кроки в дверях. Кроки такі швидкі, що це не могли бути кроки його матері.

Але це була вона в новій, незнайомій ще йому, зшитій без нього сукні. Всі облишили його, і він побіг до неї. Коли вони зішлись, вона впала на його груди ридаючи. Вона не могла підняти лиця і тільки притискала його до холодних шнурків його доломану. Денисов, ніким не помічений, увійшовши в кімнату, стояв тут же і, дивлячись на них, тер собі очі.

– Василь Денисов, друг вашого сина, – сказав він, рекомендує графу, який запитально дивився на нього.

– Ласкаво прошу. Знаю, знаю, – сказав граф, цілуючи та обіймаючи Денисова. – Миколка писав ... Наташе, Віро, ось він Денисов.

Ті ж щасливі, захоплені обличчя обернулися на волохату фігуру Денисова і оточили його.

– Голубчику, Денисов! – вискnuв Наташа, що не пам'ятала себе від захвату, підскочила до нього, обняла і поцілувала його. Всі зніжковіли вчинком Наташі. Денисов теж почервонів, але посміхнувся і, взявши руку Наташі, поцілував її.

Денисова відвели в приготовлену для нього кімнату, а Ростови всі зібралися в диванну близько Миколки.

Стара графиня, не випускаючи його руки, яку вона будь-яку хвилину цілувала, сиділа з ним поруч; інші, скупчившись навколо них, ловили кожний його рух, слово, погляд, і не спускали з нього захоплено-закоханих очей. Брат і сестри сперечалися і перехоплювали місця один у одного ближче до нього, і билися за те, кому принести йому чай, хустку, люльку.

Ростов був дуже щасливий любов'ю, яку йому виявляли; але перша хвилинка його зустрічі була так блаженна, що теперішнього його щастя йому здавалося мало, і він все чекав чогось ще, і ще, і ще.

Наступного ранку приїжджі спали з дороги до 10-ої години.

У передній кімнаті валялися шаблі, сумки, ташки, розкриті валізи, брудні чоботи. Вичищені дві пари зі острогами були тільки що поставлені у стінки. Слуги приносили умивальники, гарячу воду для гоління і вичищений одяг. Пахло тютюном і чоловіками.

– Гей, Г'ішка, люльку! – крикнув хрипкий голос Васьки Денисова. – Ростов, вставай!

Ростов, протираючи очі, що злипалися, підняв сплутану голову з жаркої подушки.

– А що, пізно?

– Пізно, десята година, – відповідав Наталчин голос, і в сусідній кімнаті почулося шелестіння крохмалених суконь, шепіт і сміх дівочих голосів, і в трохи розчинені двері промайнуло щось блакитне, стрічки, чорне волосся і веселі обличчя. Це була Наташа з Софійкою і Петриком, які прийшли довідатися, чи не встав.

- Миколко, вставай! - знову почувся голос Наташі у двері.

- Зараз!

В цей час Петя, в першій кімнаті, побачивши і схопивши шаблі, і відчуваючи те захоплення, яке відчувають хлопчики, побачивши войовничого старшого брата, і забувши, що сестрам непристойно бачити роздягнених чоловіків, відчинив двері.

- Це твоя шабля? - кричав він. Дівчатка відскочили. Денисов з переляканими очима сховав свої волохаті ноги в ковдру, озираючись за допомогою на товариша. Двері пропустили Петю і знову зачинилися. За дверима почувся сміх.

- Миколко, виходь в халаті, - промовив голос Наташі.

- Це твоя шабля? - запитав Петя, - або це ваша? - з підлесливою повагою звернувся він до вусатого, чорного Денисова.

Ростов поспішно взувся, надів халат і вийшов. Наташа взула один чобіт з острогою і влазила в інший. Софійка кружляла і тільки що хотіла роздмухати плаття і присісти, коли він вийшов. Обидві були в однакових, новеньких, блакитних сукнях - свіжі, рум'яні, веселі. Софійка втекла, а Наташа, взявши брата під руку, повела його в диванну, і у них почалася розмова. Вони не встигали між собою питати і відповідати на питання про тисячі дрібниць, які могли цікавити тільки їх одних. Наташа сміялася при всякому слові, яке він говорив і яке вона говорила, не тому, щоб було смішно те, що вони говорили, але тому, що їй було весело і вона не в силах була утримувати своєї радості, що виражалася сміхом.

- Ах, як славне, відмінно! - примовляла вона до всього. Ростов відчув, як під впливом жарких променів любові, в перший раз за півтора року, на душі його і на обличчі розпускалась та дитяча посмішка, якою він ні разу не посміхався з тих пір, як виїхав з дому.

- Ні, послухай, - сказала вона, - ти тепер зовсім чолов'яга? Я страшенно рада, що ти мій брат. - Вона торкнула його вуса. — Мені хочеться знати, які ви чоловіки? Чи такі, як ми? Ні?

- Чому Софійка втекла? - зацікавився Ростов.

- Та. Це ще ціла історія! Як ти будеш говорити Софійці? Ти або ви?

- Як трапиться, - сказав Ростов.

- Говори їй ви, будь ласка, я тобі після скажу.

- Та що таке?

- Ну, я тепер скажу. Ти знаєш, що Софійка мій друг, такий друг, що я руку опалю для неї. Ось подивись. - Вона засукала свій серпанковий рукав і показала на своїй довгій, худий і ніжній ручці під плечем, набагато вище ліктя (в тому місці, яке закрите буває і бальними сукнями) червону позначку.

- Це я опалила, щоб довести їй любов. Просто лінійку розпекла на вогні, та й притиснула.

Сидячи в своїй колишній класній кімнаті, на дивані з подушечками на підлокітниках, і дивлячись в ці відчайдушно-жваві очі Наташі, Ростов знову ввійшов у той свій сімейний, дитячий світ, який не мав ні для кого ніякого сенсу, крім як для

нього, але який доставляв йому одні з кращих насолод у житті; і обпечення руки лінійкою, щоб виявити свою любов, здалося йому не марне: він розумів і не дивувався цьому.

- Так що ж? Тільки? - запитав він.

- Ну такі дружні, такі дружні! Це що, дурниці - лінійкою; але ми назавжди друзі. Вона кого полюбить, так назавжди; а я цього не розумію, я забуду нараз.

- Ну так що ж?

- Так, так вона любить мене і тебе. - Наташа раптом почервоніла, - ну ти пам'ятаєш, перед від'їздом... Так вона каже, що ти це все забудь ... Вона сказала: я буду любити його завжди, а він нехай буде вільний. Адже правда, що це чудово, благородно!

- Так! Так? дуже благородно? так? - питала Наташа настільки серйозно і схвильовано, що видно було, що те, що вона говорила тепер, вона перш говорила зі сльозами.

Ростов задумався.

- Я ні в чому не беру назад свого слова, - сказав він. - І потім, Софійка така чарівна, що який же дурень стане відмовлятися від свого щастя?

- Ні, ні, - закричала Наташа. - Ми про це вже з нею говорили. Ми знали, що ти це скажеш. Але це не можна, тому що, розумієш, якщо ти так говориш - вважаєш себе пов'язаним словом, то виходить, що вона наче навмисне це сказала. Виходить, що ти все-таки насильно на ній одружишся, і виходить зовсім не те.

Ростов бачив, що все це було добре продумано ними. Софійка і вчора вразила його своєю красою. Нині побачив її мигцем і вона йому здалася ще кращою. Вона була чаруюча 16-тирічна дівчинка, очевидно пристрасно його любляча (в цьому він не сумнівався ні на хвилину). Чому ж йому було не любити її тепер, і не одружуватися навіть, думав Ростов, але тепер стільки ще інших радостей і занять! "Так, вони це прекрасно придумали", подумав він, "треба залишатися вільним".

- Ну і чудово, - сказав він, - після поговоримо. Ах як я тобі радий! - додав він.

- Ну, а що ж ти, Бориса не зрадила? - запитав брат.

- Ось дурниці! - сміючись крикнула Наташа. - Ні про нього і ні про кого я не думаю і знати не хочу.

- Ось як! Так ти що ж?

- Я? — перепитала Наташа, і щаслива посмішка освітила її обличчя. - Ти бачив Duport'a?

- Ні.

- Знаменитого Дюпора, танцівника не бачив? Ну то ти не зрозумієш. Я ось що таке. — Наташа взяла, округливши руки, свою спідницю, як танцюють, відбігла кілька кроків, перекинулася, зробила антраша, побила ніжкою об ніжку і, ставши на самі кінчики пальців, пройшла кілька кроків.

- Адже стою? адже ось, - говорила вона, але не втрималася навшпиньках. - Так ось я що таке! Ніколи ні за кого не піду заміж, а піду в танцівниці. Тільки нікому не кажи.

Ростов так голосно і весело зареготав, що Денисову зі своєї кімнати стало завидно, і Наташа не могла втриматися, засміялася з ним разом. - Ні, адже добре? - все говорила

вона.

- Добре, за Бориса вже не хочеш виходити заміж?

Наташа спалахнула. - Я не хочу ні за кого заміж йти. Я йому те ж саме скажу, коли побачу.

- Ось як! - сказав Ростов.

- Ну, ба, це все дрібниці, - продовжувала базікати Наташа. - А що Денисов хороший? - запитала вона.

- Хороший.

- Ну і прощай, одягайся. Він страшний, Денисов?

- Чому страшний? - запитав Nicolas. - Ні. Васька славний.

- Ти його Васьком кличеш - дивно. А, що він дуже хороший?

- Дуже гарний.

- Ну, приходь скоріше чай пити. Всі разом.

І Наташа встала навшпиньки і пройшлася з кімнати так, як роблять танцівниці, але посміхаючись так, як тільки посміхаються щасливі 15-річні дівчатка. Зустрівшись у вітальні з Софійкою, Ростов почервонів. Він не знав, як обійтися з нею. Вчора вони поцілувалися в першу хвилину радості побачення, але нині вони відчували, що не можна було цього зробити; він відчував, що всі, і мати і сестри, дивилися на нього запитливо і від нього очікували, як він поведе себе з нею. Він поцілував її руку і назвав її ви — Софійка. Очі ж їхні, зустрівшись, сказали один одному "ти" і ніжно поцілувалися. Вона просила своїм поглядом у нього вибачення за те, що в посольстві Наташі вона сміла нагадати йому про його обіцянку і дякувала йому за його любов. Він своїм поглядом дякував їй за пропозицію свободи і говорив, що так чи інакше, він ніколи не перестане любити її, тому що не можна не любити її.

-Як однак дивно, - сказала Віра, вибравши загальну хвилину мовчання, — що Софійка з Миколою тепер зустрілися на "ви" і як чужі. - Коментар Віри був справедливий, як і всі її зауваження; але як і від більшої частини її зауважень всім стало ніяково, і не тільки Софійка, Микола і Наташа, але і стара графиня, яка боялася цієї любові сина до Софійки, що може позбавити його блискучої партії, теж почервоніла, як дівчинка. Денисов, на подив Ростова, в новому мундирі, напмаджений і напахчений, з'явився в вітальню таким же чепуруном, яким він був в боях, і таким люб'язним з дамами і кавалерами, яким Ростов ніяк не очікував його бачити.

Глава II

Повернувшись до Москви з армії, Микола Ростов був прийнятий домашніми як кращий син, герой і ненаглядний Миколка; родичами — як милий, приятель і шанобливий юнак; знайомими — як гарний гусарський поручик, спритний танцюрист і один з кращих женихів Москви.

У знайомстві з Ростовими була вся Москва; грошей в нинішній рік у старого графа було досить, бо були перезаставлені всі маєтки, і тому Миколка завів свого власного рисака і наймодніші рейтузи, особливі, яких ні в кого ще в Москві не було, і чоботи, наймодніші, з самими гострими носками і маленькими срібними шпорами та проводив

час дуже весело. Ростов, повернувшись додому, учув приємне відчуття після певного проміжку часу примірювання себе до старих умов життя. Йому здавалося, що він дуже змужнів і виріс. Відчай за невитриманий із закону Божого іспит, зайняття грошей у Гаврила на візника, таємні поцілунки з Софійкою, він про все це згадував, як про хлоп'ятство, від якого він незмірно був далекий тепер. Тепер він — гусарський поручик в срібному ментику, з солдатським Георгієм, готує свого рисака на біг, разом з відомими охочими, літніми, поважними. У нього знайома дама на бульварі, до якої він їздить ввечері. Він диригував мазурку на балі у Архарова, розмовляв про війну з фельдмаршалом Каменським, бував в англійському клубі, і був на ти з одним сорокарічним полковником, з яким познайомив його Денисов.

Пристрасть його до государя трохи ослабла в Москві, так як він за цей час не бачив його. Але він часто розповідав про государя, про свою любов до нього, даючи відчувати, що він ще не все розповідає, що щось ще є в його почутті до государя, що не може бути всім зрозуміле; і від щирого серця поділяв загальне в той час в Москві почуття обожнювання до імператора Олександра Павловича, якому в Москві в той час було дано найменування "ангела у плоті".

У це коротке перебування Ростова в Москві, до від'їзду в армію, він не зблизився, а навпаки розійшовся з Софійкою. Вона була дуже хороша, мила, і, очевидно, пристрасно закохана в нього; але він був в тій порі молодості, коли здається так багато справи, що ніколи цим займатися, і молода людина боїться зв'язуватися — дорожить своєю свободою, яка йому потрібна на багато іншого. Коли він думав про Софійку в це нове перебування в Москві, він говорив собі: Е! ще багато, багато таких буде і є там, десь, мені ще невідомих. Ще встигну, коли захочу, зайнятися і любов'ю, а тепер ніколи. Крім того, йому здавалося щось принизливе для своєї мужності в жіночому товаристві. Він їздив на бали і в жіноче товариство, прикидаючись, що робив це проти волі. Перегони, англійський клуб, гульня з Денисовим, поїздка туди — це була інша справа: це було пристойно молодцю-гусарину.

На початку березня, старий граф Ілля Андрійович Ростов був стурбований улаштуванням обіду в англійському клубі для прийому князя Багратіона.

Граф в халаті ходив по залі, віддаючи накази клубному економу і знаменитому Феоктисту, старшому кухарю англійського клубу, про спаржу, свіжі огірки, суніці, про теля та рибу для обіду князеві Багратіону. Граф, з дня заснування клубу, був його членом і старшиною. Йому було доручено від клубу упрямлення торжества для Багратіона, тому що рідко хто вмів так на широку руку, хлібосольне влаштувати бенкет, особливо тому, що рідко хто вмів і хотів докласти свої гроші, якщо вони знадобляться на готування бенкету. Кухар та економ клубу з веселими обличчями слухали накази графа, тому що вони знали, що ні при кому, як при ньому, не можна було краще пожитися на обіді, який коштував кілька тисяч.

- Так дивись же, гребінців, гребінців в тортю (черепахова юшка. Перекл.) поклади, знаєш!

- Холодних отже три? ... - питав кухар. Граф задумався.

- Не можна менше, три ... майонез раз, - сказав він, загинаючи палець ...

- Так накажете стерлядей великих взяти? - запитав економ.

-Що ж робити, візьми, коли не поступаються. Та, батечку ти мій, я було і забув. Адже треба ще іншу антре на стіл. Ах, матінка рідна! - Він схопився за голову. - Та хто ж мені квіти привезе?

-Митько! Гов Митько! Скачи ти, Митько, в підмосковну, - звернувся він до керуючого, що ввійшов на його поклик, — скачи ти в підмосковну і вели ти зараз нарядити панщину Максимку-садівнику. Скажи, щоб всі оранжереї сюди волочив, укутував би повстями. Так щоб мені двісті горщиків тут до п'ятниці були.

Віддавши ще і ще різні накази, він вийшов було відпочити до графинечки, але згадав ще потрібне, повернувся сам, повернув кухара і економа і знову став наказувати. У дверях почулася легка, чоловіча хода, брязкіт острогів, і красивий, рум'яний, з чорніючими вусиками, мабуть відпочивший і випечений на спокійному житті в Москві, увійшов молодий граф.

-Ах, братику мій! Голова обертом йде, -сказав старий, як би соромлячись, посміхаючись перед сином. - Хоч ось ти б допоміг! Адже треба ще післярів. Музика у мене є, та циган чи що покликати? Ваша братія-військові це люблять.

- Воістину, татку, я думаю, князь Багратіон, коли готувався до Шенграбенської битви, менше клопотав, ніж ви тепер, - сказав син, посміхаючись.

Старий граф прикинувся розлюченим.

- Та, ти побазікай, ти спробуй!

І граф звернувся до кухара, який з розумним і поважним обличчям, спостережливо і ласкаво поглядав на батька і сина.

- Яка молодь ось, га, Феоктисте? - сказав він, - сміється над нашим братом-старими.

- Що ж, ваше сіятельство, їм би тільки поїсти добре, а як все зібрати та сервірувати, це не їхня справа.

- Так, так, -grimнув граф, і весело схопивши сина за обидві руки, закричав: -Так ось же що, попався ти мені! Візьми ти зараз сани парні і мчи ти до Безухова, і скажи, що граф, мовляв, Ілля Андрійович прислали просити у вас суниці і ананасів свіжих. Більше ні в кого не дістанеш. Як самого-то немає, так ти зайти, княжнам скажи, і звідти, ось що, поверни на Разгуляй - Іпатко-кучер знає де - знайди ти там Іллюшку-цигана, ось що у графа Орлова тоді танцював, пам'ятаєш, в білому козакині, і притягни ти його сюди, до мене.

- І з циганками його сюди привести? - запитав Микола сміючись.

- Ну, ну!..

В цей час нечутними кроками, з діловим, стурбованим і разом християнські — лагідним видом, який ніколи не покидав її, увійшла в кімнату Ганна Михайлівна. Незважаючи на те, що кожен день Ганна Михайлівна заставляла графа в халаті, всякий раз він соромився при ній і просив вибачення за свій костюм.

- Нічого, граф, голубчику, - сказала вона, лагідно закриваючи очі. - А до Безухова я

поїду, – сказала вона. – П'єр приїхав, і тепер ми все дістанемо, граф, з його оранжерей. Мені і потрібно було бачити його. Він мені прислав лист від Бориса. Слава Богу, Боря тепер при штабі.

Граф зрадів, що Ганна Михайлівна брала одну частину його доручень, і велів їй закласти маленьку карету.

– Ви Безухову скажіть, щоб він приїжджав. Я його запишу. Що він з дружиною? – запитав він.

Ганна Михайлівна завела очі, і на обличчі її означилася глибока скорбота ...

– Ах, друже мій, він дуже нещасливий, – сказала вона. – Якщо правда, що ми чули, це жахливо. І чи думали ми, коли так раділи його щастю! І така висока, небесна душа, цей молодий Безухов! Так, я від душі жалію його і постараюся дати йому розраду, яка від мене буде залежати.

– Та що ж таке? – запитали обидва Ростови, старший і молодший.

Ганна Михайлівна глибоко зітхнула: – Долохов, Марії Іванівни син, – сказала вона таємничим шепотом, – кажуть, зовсім скомпрометував її. Він його вивів, запросив до себе в будинок в Петербурзі, і ось ... Вона сюди приїхала, і цей шибайголова за нею, – сказала Ганна Михайлівна, бажаючи висловити своє співчуття П'єру, але в мимовільних інтонаціях і напівпосмішці виказавши співчуття шибайголови, як вона назвала Долохова. – Кажуть, сам П'єр зовсім придавлений своїм горем.

– Ну, все-таки скажіть йому, щоб він приїжджав в клуб, – все розвіється. Бенкет на всю губу буде.

На другий день, 3-го березня, у 2-й годині по полудні, 250 чоловік членів Англійського клубу і 50 чоловік гостей очікували перед обідом дорогого гостя і героя австрійського походу, князя Багратіона. У перший час після отримання звістки про Аустерлицьку битву Москва прийшла в подив. У той час росіяни так звикли до перемог, що, отримавши звістку про поразку, одні просто не вірили, інші шукали пояснень такої дивної події в якихось незвичайних причинах. В Англійському клубі, де збиралося все, що було знатного, що має вірні відомості і вагу, в грудні місяці, коли стали надходити звістки, нічого не говорили про війну і про останній бій, як ніби змовилися мовчати про нього. Люди, які давали напрямок розмов, як-то: граф Ростопчин, князь Юрій Володимирович Долгорукий, Валуєв, граф Марков, князь В'яземський, не з'являлися в клубі, а збиралися по домівках, в своїх інтимних гуртках, і москвичі, які говорили з чужих голосів (до яких належав і Ілля Андрійович Ростов), залишалися на короткий час без певного судження про справу війни і без проводирів. Москвичі відчували, що щось недобре і що обговорювати ці погані вісті важко, і тому краще мовчати. Але через деякий час, як присяжні виходять з дорадчої кімнати, з'явилися і тузи, що давали думку в клубі, і все заговорило ясно і виразно. Були знайдені причини тої неймовірної, нечуваної і неможливої події, що росіяни були побиті, і все стало ясно, і у всіх кутах Москви заговорили одне й те саме. Причини ці були: зрада австрійців, погане продовольство війська, зрада поляка Пшебишевського і француза Ланжерона, нездатність Кутузова, і (потихеньку говорили) молодість і недосвідченість государя,

який ввірився поганим і нікчемним людям. Але війська, російські війська, говорили всі, були незвичайні і робили чудеса хоробрості. Солдати, офіцери, генерали — були герої. Але героєм з героїв був князь Багратіон, що прославився своєю Шенграбенською справою і відступом від Аустерліца, де він один провів свою колону нерозстроєною і цілий день відбивав вдвічі сильнішого ворога. Тому, що Багратіон обраний був героєм в Москві, сприяло і те, що він не мав зв'язків в Москві, і був чужий. В особі його віддавалася належна честь бойовому, простому, без зв'язків і інтриг, російському солдатові, ще пов'язаному спогадами Італійського походу з ім'ям Суворова. Крім того в наданні йому таких почестей найкраще показувалося неприхильність і несхвалення Кутузову.

– Якщо б не було Багратіона, треба б було винайти його, [il faudrait l'inventer,] – сказав жартівник Шиншин, пародіюючи слова Вольтера. Про Кутузова ніхто не говорив, і деякі пошепки лаяли його, називаючи придворною вертушкою і старим сатиром.

По всій Москві повторювалися слова князя Долгорукова: "виліплюючи, ліплячи і обліпишся", цим втішаючи в нашій поразці спогадом колишніх перемог, і повторювалися слова Ростопчина про те, що французьких солдатів треба порушувати до боїв пишномовними фразами, що з німцями треба логічно міркувати, переконуючи їх, що небезпечніше тікати, ніж йти вперед; але що російських солдатів треба тільки утримувати і просити: тихіше! З усіх сторін чути було нові і нові розповіді про окремі приклади мужності, виявлені нашими солдатами і офіцерами під Аустерліцем. Той врятував прапор, той убив 5-ть французів, той один заряджав 5-ть гармат. Говорили і про Берга, хто його не знав, що він, поранений в праву руку, взяв шпагу в ліву і пішов вперед. Про Болконського нічого не говорили, і тільки ті, хто близько знав його жаліли, що він рано помер, залишивши вагітну дружину і дивака-батька.

Глава 3

3-го березня у всіх кімнатах Англійського клубу стояв стугін голосів, що розмовляють і, як бджоли на весняному прольоті, снували туди й сюди, сиділи, стояли, сходилися і розходилися, в мундирах, фраках і ще дехто в пудрі і жупанах, члени і гості клубу. Пудрені, в панчохах і черевиках ліврейні лакеї стояли біля кожних дверей і напружено намагалися вловити кожен рух гостей і членів клубу, щоб запропонувати свої послуги. Більшість присутніх були старі, поважні люди з широкими, самовпевненими обличчями, товстими пальцями, твердими рухами і голосами. Цього роду гості і члени сиділи по знайомим, звичним місцям і сходилися в відомих, традиційних гуртках. Мала частина присутніх складалася з випадкових гостей — переважно молоді, в числі якої були Денисов, Ростов і Долохов, який був знову семенівським офіцером. На обличчях молоді, особливо військової, був вираз того почуття презирливої шанобливості до людей похилого віку, яке неначе говорить старому поколінню: "Поважати і шанувати вас ми готові, але пам'ятайте, що все-таки за нами майбутнє".

Несвицький був тут же, як давній член клубу. П'єр, за наказом дружини відпустив

волосся, зняв окуляри і одягнений по модному, але з сумним і понурим виглядом, ходив по залах. Його, як і всюди, оточувала атмосфера людей, які схиляються перед його багатством, і він зі звичкою царювання і розсіяною презирливістю обходився з ними.

По роках він би мав бути з молодими, по багатству і зв'язкам він був членом гуртків старих, поважних гостей, і тому він переходив від одного гуртка до іншого.

Люди похилого віку з найзначніших становили центр гуртків, до яких шанобливо наближались навіть незнайомі, щоб послухати відомих людей. Великі гуртки склалися близько графа Ростопчина, Валуєва та Нарішкіна. Ростопчин розповідав про те, як росіяни були зім'яті драпаючими австрійцями і повинні були багнетом прокладати собі дорогу крізь втікачів.

Валуєв конфіденційно розповідав, що Уваров був присланий з Петербургу, для того щоб дізнатися думку москвичів про Аустерліц.

У третьому гуртку Нарішкін говорив про засідання австрійської військової ради, в якому Суворов закричав півнем у відповідь на дурість австрійських генералів. Шиншин, що стояв тут же, хотів пожартувати, сказавши, що Кутузов, видно, і цьому не важкому мистецтву — кукурікати — не міг вивчитися у Суворова; але старички строго подивилися на жартівника, даючи йому тим відчувати, що тут і в нинішній день було непристойно говорити так про Кутузова.

Граф Ілля Андрійович Ростов, заклопотано, квапливо походжав в своїх м'яких чоботях з їдальні у вітальню, поспішно і зовсім однаково здоровкаючись з важливими і неважливими особами, яких він всіх знав, і зрідка відшукуючи очима свого стрункого молодця-сина, радісно зупиняв на ньому свій погляд і підморгував йому. Молодий Ростов стояв біля вікна з Долоховим, з яким він нещодавно познайомився, і знайомством якого він дорожив. Старий граф підійшов до них і потиснув руку Долохову.

- До мене ласкаво прошу, ось ти з моїм молодцем знайомий ... разом там, разом геройствували ... А! Василю Гнатовичу ... здорово старий, - звернувся він до дідка, що проходив, але не встиг ще договорити вітання, як все заворушилося, і прибіг лакей, з переляканим обличчям та доповів: "завітали!"

Пролунали дзвінки; старшини кинулися вперед; розкидані в різних кімнатах гості, як струшене жито на лопаті, збилися в одну купу і загальмувалися у великій вітальні біля дверей зали.

У дверях передній показався Багратіон, без капелюха і шпаги, які він, за клубним звичаєм, залишив у швейцара. Він був не в смушковому кашкеті з ногойкою (плетений шкіряний ремінь. Перекл.) через плече, як бачив його Ростов в ніч напередодні Аустерлицького бою, а в новому вузькому мундирі з російськими та іноземними орденами і з георгіївською зіркою на лівій стороні грудей. Він мабуть зараз, перед обідом, підстриг волосся і бакенбарди, що не вигідно змінювало його фізіономію. На обличчі його було щось наївно-святкове, що надавало, в поєднанні з його твердими, мужніми рисами, навіть трохи комічне вираження його особі. Беклешов і Федір Петрович Уваров, які приїхали з ним разом, зупинилися в дверях, бажаючи, щоб він, як

головний гість, пройшов вперед їх. Багратіон змішався, не бажаючи скористатися їх чемністю; трапилася зупинка в дверях, і нарешті Багратіон все-таки пройшов вперед. Він йшов, не знаючи куди подіти руки, соромливо і ніяково, по паркету приймальні: йому звичніше і легше було ходити під кулями по зораному полю, як він йшов перед Курським полком в Шенграбені. Старшини зустріли його у перших дверей, сказавши йому декілька слів про радість бачити настільки дорогого гостя, і не дочекавшись його відповіді, як би заволодівши їм, охопили його і повели в вітальню. У дверях вітальні не було можливості пройти від членів і гостей, які стовпилися та давили одні одних і через плечі один одного старалися, як рідкісного звіра, розглянути Багратіона. Граф Ілля Андрійович, енергійніше всіх, сміючись і примовляючи: – пусти, mon cher, пусти, пусти, – протиснув натовп, провів гостей у вітальню і посадив на середній диван. Тузи, почесні члени клубу, обступили новоприбулих. Граф Ілля Андрійович, проштовхуючись знову через натовп, вийшов з вітальні і з іншим старшиною через хвилину з'явився, несучи велике срібне блюдо, яке він підніс князю Багратіону. На блюді лежали складені і надруковані в честь героя вірші. Багратіон, побачивши блюдо, злякано озирнувся, як би відшукуючи допомоги. Але у всіх очах була вимога того, щоб він підкорився. Відчуваючи себе в їх владі, Багратіон рішуче, обома руками, взяв блюдо і сердито, докірливо подивився на графа, що підносив його. Хтось люб'язно вийняв з рук Багратіона блюдо (а то б він, здавалося, мав намір тримати його так до вечора і так іти до столу) і звернув його увагу на вірші. "Ну і прочитаю", – як ніби сказав Багратіон і спрямувавши втомлені очі на папір, став читати з зосередженням і серйозним виглядом. Сам автор взяв вірші і став читати. Князь Багратіон схилив голову і слухав.

"Слав Олександра вік

І бережи нам Тита на престолі,

Будь купно страшний вождь й людина добра,

Ріфей в вітчизні а Цісар на бранному полі.

Та щасливий Наполеон,

Пізнавши чрез досвід, який Багратіон,

Не сміє обтяжати більш Алкідів росских ... "

Але ще він не скінчив віршів, як розкотистий дворецький сповістив: "Страва готова!" Двері відчинилися, загримів з їдальні гімн на мотив полонезу: "Грім перемоги роздавайся, веселись, хоробрий росс", і граф Ілля Андрійович, сердито глянувши на автора, який продовжував читати вірша, розкланявся перед Багратіоном. Всі встали, відчуваючи, що обід був важливіше віршів, і знову Багратіон попереду всіх пішов до столу. На першому місці, між двох Олександрів — Беклешова і Нарішкіна, що теж мало значення по відношенню до імені государя, посадили Багратіона: 300 осіб розмістилися в їдальні по чинам і важливості, хто важливіші, ближче до пошанованого гостя: так само природно, як вода розливається туди глибше, де місцевість нижча.

Перед самим обідом граф Ілля Андрійович представив князю свого сина. Багратіон, взнавши його, сказав кілька нескладних, незручних слів, як і всі слова, які він говорив в цей день. Граф Ілля Андрійович радісно і гордо оглядав всіх в той час, як Багратіон

говорив з його сином.

Микола Ростов з Денисовим і новим знайомим Долоховим сіли разом майже на середині столу. Навпроти них сів П'єр поруч з князем Несвицьким. Граф Ілля Андрійович сидів навпроти Багратіона з іншими старшинами і пригощав князя, уособлюючи в собі московську гостинність.

Труди його не пропали даремно. Обіди його, пісний і скромний, були прекрасні, але абсолютно спокійний він все-таки не міг бути до кінця обіду. Він підморгував буфетникові, пошепки наказував лакеям, і не без хвилювання очікував кожної, знайомої йому страви. Все було чудово. На другому блюді, разом з велетенською стерляддю (побачивши яку, Ілля Андрійович почервонів від радості і сором'язливості), вже лакеї стали ляскати пробками і наливати шампанське. Після риби, яка справила деяке враження, граф Ілля Андрійович переглянувся з іншими старшинами. – "Багато тостів буде, пора починати!" – шепнув він і взявши келих в руки – встав. Всі замовкли і очікували, що він скаже.

– Здоров'я государя імператора! – крикнув він, і в ту ж хвилину добрі очі його зволожились сльозами радості і захоплення. В ту ж хвилину заграли: "Грім перемоги роздавайся". Всі встали з своїх місць і закричали "ура!" і Багратіон вигукнув "ура!" тим же голосом, яким він гримів на Шенграбенському полі. Захоплений голос молодого Ростова було чути через усі 300 голосів. Він мало не плакав. – Здоров'я государя імператора, – кричав він, – ура! – Випивши залпом свій келих, він кинув його на підлогу. Багато зробили те саме. І довго тривали гучні крики. Коли замовкли голоси, лакеї підібрали розбитий кришталь, і всі стали сідати, і посміхаючись своєму крику, перемовлятися. Граф Ілля Андрійович піднявся знову, глянув на записочку, що лежала біля його тарілки і проголосив тост за здоров'я героя нашої останньої кампанії, князя Петра Івановича Багратіона і знову блакитні очі графа зволожились сльозами. Ура! знову закричали голоси 300 гостей, і замість музики почулися півчі, які співали кантату твору Павла Івановича Кутузова.

"Марними россам є всі перепони,

Хоробрість є перемоги застава,

Є у нас Багратіон,

Будуть всі вороги біля ніг " тощо.

Тільки що закінчили півчі, як пішли нові і нові тости, при яких все більше і більше розчулювався граф Ілля Андрійович, і ще більше билосся посуду, і ще більше голосилося. Пили за здоров'я Беклешова, Нарішкіна, Уварова, Долгорукова, Апраксина, Валуєва, за здоров'я старшин, за здоров'я розпорядника, за здоров'я всіх членів клубу, за здоров'я всіх гостей клубу і нарешті окремо за здоров'я установника обіду графа Іллі Андрійовича. При цьому тості граф вийняв хустку і, закривши їм обличчя, абсолютно розплакався.

Глава 4

П'єр сидів проти Долохова та Миколи Ростова. Він багато і жадібно їв і багато пив, як і завжди. Але ті, які його знали коротко, бачили, що в ньому сталася в нинішній день

якась велика переміна. Він мовчав весь час обіду і, мружачись і морщачись, дивився довкола себе або зупинивши очі, з видом цілковитої неувважності, потирав пальцем перенісся. Обличчя його було сумне і похмуре. Він, здавалося, не бачив і не чув нічого, що відбувається навколо нього, і думав про щось одне, важке і нерозв'язане.

Це нерозв'язане питання, що мучило його, були натяки княжни в Москві на близькість Долохова до його дружини і в нинішній ранок отриманий ним анонімний лист, в якому було сказано з тією підлою жартівливістю, яка властива всім анонімним листам, що він погано бачить крізь свої окуляри, і що зв'язок його дружини з Долоховим є таємниця тільки для одного нього. П'єр рішуче не повірив ні натякам княжни, ні листу, але йому страшно було тепер дивитися на Долохова, який сидів перед ним. Всякий раз, як ненавмисно погляд його зустрічався з прекрасними, нахабними очима Долохова, П'єр відчував, як щось жахливе, потворне піднімалося в його душі, і він швидше відвертався. Мимоволі згадуючи все минуле своєї дружини і її стосунки з Долоховим, П'єр бачив ясно, що те, що сказано було в листі, могло бути правда, могло принаймні здаватися правдою, якби це стосувалося не його дружини. П'єр згадував мимоволі, як Долохов, якому було повернуто все після кампанії, повернувся до Петербурга і приїхав до нього. Користуючись своїми кутежними відносинами дружби з П'єром, Долохов прямо приїхав до нього в будинок, і П'єр помістив його і дав йому в борг грошей. П'єр згадував, як Елен, посміхаючись, висловлювала своє незадоволення за те, що Долохов живе в їхньому будинку, і як Долохов цинічно хвалив йому красу його дружини, і як він з того часу до приїзду в Москву ні на хвилину не розлучався з ними.

"Так, він дуже вродливий, думав П'єр, я знаю його. Для нього була б особлива принадність у тому, щоб забруднити моє ім'я і посміятися з мене, саме тому, що я клопотав за нього і приютив його, допоміг йому. Я знаю, я розумію, яку сіль це в його очах мало б надавати його обману, якби це була правда. Так, якщо б це була правда; але я не вірю, не маю права і не можу вірити ". Він згадував той вираз, який приймало лице Долохова, коли на нього находили хвилини жорстокості, як ті, в які він пов'язував квартального з ведмедем і пускав його на воду, або коли він викликав без будь-якої причини на дуель людину, або вбивав з пістолета коня візника. Цей прояв часто був на обличчі Долохова, коли він дивився на нього. "Так, він бретьор, думав П'єр, йому нічого не означає вбити людину, йому повинно здаватися, що всі бояться його, йому повинно бути приємно це. Він повинен думати, що і я боюся його. І дійсно я боюся його", думав П'єр, і знову при цих думках він відчував, як щось жахливе і бридке піднімалося в його душі. Долохов, Денисов і Ростов сиділи тепер проти П'єра і здавалися дуже веселі. Ростов безжурно перемовлявся з своїми двома приятелями, з яких один був лихий гусар, інший відомий бретьор і гульвіса, і зрідка насмішкувато поглядав на П'єра, який на цьому обіді вражав своєю зосередженою, розсіяною, масивною фігурою. Ростов недоброзичливо дивився на П'єра, по-перше, тому, що П'єр в його гусарських очах був цивільний багач, чоловік красуні, взагалі баба; по-друге, тому, що П'єр в зосередженості і неувважності свого настрою не впізнав Ростова і не відповів на його

уклін. Коли стали пити здоров'я государя, П'єр задумавшись не встав і не взяв чари.

- Що ж ви? - закричав йому Ростов, захоплено-озлобленими очима дивлячись на нього. - Хіба ви не чуєте; здоров'я государя імператора! - П'єр, зітхнувши, покірно встав, випив свій келих і, дочекавшись, коли всі сіли, з своєю благодушною посмішкою звернувся до Ростова.

- А я вас і не впізнав, - сказав він. - Але Ростову було не до цього, він кричав "ура"!

- Що ж ти не відновиш знайомство, - сказав Долохов Ростову.

- Бог з ним, дурень, - сказав Ростов.

- Треба плекати чоловіків гарненьких жінок, - сказав Денисов. П'єр не чув, що вони говорили, але знав, що говорять про нього. Він почервонів і відвернувся.

- Ну, тепер за здоров'я чарівних жінок, - сказав Долохов, і з серйозним виразом, але з усміхненим в кутах ротом, з келихом звернувся до П'єра.

- За здоров'я красивих жінок, Петрусь, і їх коханців, - сказав він.

П'єр, опустивши очі, пив зі свого келиха, не дивлячись на Долохова і не відповідаючи йому. Лакей, що роздавав кантату Кутузова, поклав листок П'єру, як більш почесному гостю. Він хотів взяти його, але Долохов перехилився, вихопив аркуш з його руки і став читати. П'єр глянув на Долохова, зіниці його опустилися: щось погрозливе і потворне, що збурювало його у весь час обіду, піднеслося і опанувало їм. Він нахилився всім огрядним тілом через стіл:

- Не смійте брати! - крикнув він.

Почувши цей крик і побачивши, до кого він відноситься, Несвицький і сусіда з правого боку сполохано і поспішно звернулися до Безухова.

- Облиште, годі, що ви? - шепотіли перелякані голоси. Долохов подивився на П'єра світлими, веселими, жорстокими очима, з тієї ж посмішкою, як ніби він говорив: "А ось це я люблю".

- Не дам, - промовив він чітко.

Блідий, з тремтячою губою, П'єр рвонув аркуш. - Ви ... ви ... негідник! .. я вас викликаю, - промовив він, і посунувши стілець, встав з-за столу. В ту саму секунду, як П'єр зробив це і вимовив ці слова, він відчув, що питання про винність його дружини, що мучило його цю останню добу, було остаточно і без сумніву вирішене ствердно. Він ненавидів її та назавжди було розірвано з нею. Незважаючи на прохання Денисова, щоб Ростов не втручався в цю справу, Ростов погодився бути секундantom Долохова, і після столу переговорив з Несвицьким, секундantom Безухова, про умови дуелі. П'єр поїхав додому, а Ростов з Долоховим і Денисовим до пізнього вечора просиділи в клубі, слухаючи циган і піснярів.

- Так до завтра, в Сокольниках, - сказав Долохов, прощаючись з Ростовим на ганку клубу.

- І ти спокійний? - запитав Ростов ...

Долохов зупинився.

- Ось бач, я тобі в двох словах відкрию всю таємницю дуелі. Якщо ти йдеш на дуель і пишеш заповіти та ніжні листи батькам, якщо ти думаєш про те, що тебе можуть

вбити, ти — дурень і напевно пропав; а ти йди з твердим наміром його вбити, як можна скоріше і повірніше, тоді все буде справне. Як мені казав наш костромський ведмежатник: ведмедя ж бо, каже, як не боятися? та як побачиш його, і страх пройшов, як би тільки той не дременув! Ну так ось і я. До завтра, мій милий! [A demain, mon cher!]

На другий день, о 8 годині ранку, П'єр з Несвицьким приїхали в Сокольницький ліс і знайшли там уже Долохова, Денисова і Ростова. П'єр мав вигляд людини, зайнятої якимись міркуваннями, що зовсім не стосуються до майбутньої справи. Змарніле обличчя його було жовте. Він мабуть не спав тієї ночі. Він неуважно оглядався навколо себе і кривився, наче від яскравого сонця. Дві думки виключно займали його: винність його дружини, в якій після безсонної ночі, вже не залишалося ні найменшого сумніву, і невинність Долохова, який не мав ніякої причини берегти честь чужої для нього людини. "Може бути, я б те ж саме зробив би на його місці, — думав П'єр. — Навіть напевно я б зробив те ж саме; до чого ж ця дуель, це вбивство? Або я вб'ю його, або він потрапить мені в голову, в лікоть, в коліно. Піти звідси, бігти, заритися куди-небудь", приходило йому в голову. Але саме в ті хвилини, коли йому приходили такі думки, він з особливо-спокійним і розсіяним виглядом, що вселяв повагу тим, хто дивився на нього, питав: "Чи скоро, і чи готове?"

Коли все було готове, шаблі встромлені в сніг, означаючи бар'єр, до якого слід було сходитися, і пістолети заряджені, Несвицький підійшов до П'єра.

— Я б не виконав свого обов'язку, графе, — сказав він боязким голосом, — і не виправдав би того довіри і честі, які ви мені зробили, вибравши мене своїм секундantom, якби я в цю важливу хвилину, дуже важливу хвилину, не сказав вам всю правду. Я вважаю, що справа ця не має достатньо причин, і що не варто того, щоб за нього проливати кров ... Ви були неправі, не зовсім праві, ви погарячкували ...

— Ох так, жахливо безглуздо ... — сказав П'єр.

— Так дозвольте мені передати ваше жалкування, і я впевнений, що наші противники погодяться прийняти ваше вибачення, — сказав Несвицький (так само як і інші учасники справи і як і всі в подібних подіях, не вірячи ще, щоб справа дійшла до дійсної дуелі). — Ви знаєте, граф, набагато шляхетніше усвідомити свою помилку, ніж довести справу до непоправного. Образи ні з одного боку не було. Дозвольте мені переговорити ...

— Ні, про що ж говорити! — сказав П'єр, — все одно ... Так готове? — додав він. — Ви мені скажіть тільки, як куди ходити, і стріляти куди? — сказав він, неприродно лагідно всміхаючись. — Він узяв в руки пістолет, став розпитувати про спосіб спуску, так як він до сих пір не тримав в руках пістолета, в чому він не хотів зізнаватися. — Ах так, ось так, я знаю, я забув тільки, — говорив він.

— Ніяких вибачень, нічого рішуче, — говорив Долохов Денисову, який з свого боку теж зробив спробу примирення, і теж підійшов до призначеного місця.

Місце для поединку було вибрано кроках в 80-ти від дороги, на якій залишилися сани, на невеликій галявині соснового лісу, покритої підталим від відлиги снігом, що

стояла останні дні. Недруги були кроків за сорок один від одного, у країв галявини. Секунданти, розміряючи кроки, проклали сліди, по мокрому, глибокому снігу, які відбився від того місця, де вони стояли, до шабел Несвіцького і Денисова, що означали бар'єр і уткнутих в 10-ти кроках один від одного. Відлига і туман тривали; за сорок кроків нічого не було видно. Хвилини за три все було вже готове, і все-таки зволікали починати, всі мовчали.

Глава 5

- Ну, починати! - сказав Долохов.

- Що ж, - сказав П'єр, все так же посміхаючись.

Ставало страшно. Очевидно було, що подія, що почалася так легко, вже нічим не могла бути перепиненою, що вона йшла сама собою, вже незалежно від волі людей, і повинна була відбутися. Денисов перший вийшов вперед до бар'єру і - Так як супег'ники відмовилися від пг'миг'ення, то чи не зволите починати: взяти пістолети і по слову тг'и починати сходитися.

— Г '...аз! Два! Тг'и! .. — сердито вигукнув Денисов і відійшов в сторону. Обидва пішли протоптаними стежками все ближче і ближче, в тумані узнаючи один одного. Противники мали право, сходячись до бар'єру, стріляти, коли хто захоче. Долохов йшов повільно, не піднімаючи пістолета, вдивляючись своїми світлими, блискучими, блакитними очима в обличчя свого противника. Рот його, як і завжди, мав на собі подобу посмішки.

- Так коли хочу - можу стріляти! - сказав П'єр, при слові три швидкими кроками пішов вперед, збиваючись з протоптаною доріжки і крокуючи по цільному снігу. П'єр тримав пістолет, витягнувши вперед праву руку, мабуть боячись як би з цього пістолета не вбити самого себе. Ліву руку він старанно відставляв назад, тому що йому хотілося підтримати нею праву руку, а він знав, що цього не можна було. Пройшовши кроків шість і збившись з доріжки в сніг, П'єр озирнувся під ноги, знову швидко глянув на Долохова, і потягнувши пальцем, як його вчили, вистрілив. Ніяк не чекаючи такого сильного звуку, П'єр стрепенувся від свого пострілу, потім посміхнувся сам своєму враженню і зупинився. Дим, особливо-густий від туману, завадив йому бачити в першу мить; але іншого пострілу, якого він чекав, не було. Тільки чути було покvapні кроки Долохова, і через дим показалася його фігура. Однією рукою він тримався за лівий бік, іншою стискав опущений пістолет. Обличчя його було бліде. Ростов підбіг і щось сказав йому.

- Ні.. ні, - промовив крізь зуби Долохов, - ні, не скінчено, - і зробивши шкандибаючи ще кілька падаючих кроків до самої шаблі, посунувся на сніг біля неї. Ліва рука його була в крові, він обтер її про сюртук і оперся нею. Обличчя його було бліде, накуплене і тремтіло.

- Будь л ... — почав Долохов, але не міг відразу вимовити ... — пожалуйте, договорив він із зусиллям. П'єр, ледь утримуючи ридання, побіг до Долохова, і хотів уже перейти простір, що відділяє бар'єри, як Долохов крикнув: - до бар'єру! - і П'єр, зрозумівши в чому справа, зупинився біля своїй шаблі. Тільки 10 кроків розділяло їх.

Долохов опустився головою до снігу, жадібно вкусив снігу, знову підняв голову, поправився, підібрав ноги і сів, відшукуючи міцний центр тяжкості. Він ковтав холодний сніг і смоктав його; губи його тремтіли, але все посміхаючись; очі блищали зусиллям і злістю останніх зібраних сил. Він підняв пістолет і став цілитися.

- Боком, закрийтеся пістолетом, - промовив Несвицький.

-Закг'ийтесь! - не витримавши, крикнув навіть Денисов своєму противнику.

П'єр з лагідною посмішкою жалю і каяття, безпорадно розставивши ноги і руки, прямо своїми широкими грудьми стояв перед Долоховим і сумно дивився на нього. Денисов, Ростов і Несвицький зажмурилися. В один і той же час вони почули постріл і злий крик Долохова.

- Повз! - крикнув Долохов і безсило ліг долілиць на сніг. П'єр схопився за голову і, повернувшись назад, пішов в ліс, ідучи повністю по снігу і вголос примовляючи незрозумілі слова:

- Нерозумно ... нерозумно! Смерть ... брехня ... — твердив він кривлячись. Несвицький зупинив його і повіз додому.

Ростов з Денисовим повезли пораненого Долохова.

Долохов, мовчки, з заплющеними очима, лежав на санях і ні слова не відповідав на питання, які йому робили; але, в'їхавши в Москву, він раптом опам'ятався і, насилу піднявши голову, взяв за руку Ростова, який сидів біля нього. Ростова вразило абсолютно змінений і несподівано захоплено-ніжний вираз обличчя Долохова.

- Ну що? як ти відчуваєш себе? - запитав Ростов.

— Погано! але не в тому річ. Друг мій, — сказав Долохов тремтячим голосом, — де ми? Ми в Москві, я знаю. Я нічого, але я вбив її, вбив ... Вона не перенесе цього. Вона не перенесе ...

- Хто? — запитав Ростов.

- Мати моя. Моя мати, мій ангел, мій улюблений ангел, мати, - і Долохов заплакав, стискаючи руку Ростова. Коли він трохи заспокоївся, він пояснив Ростову, що живе з матір'ю, що якщо мати побачить його вмираючим, вона не перенесе цього. Він благав Ростова їхати до неї і приготувати її.

Ростов поїхав вперед виконувати доручення, і на превеликий подив свій дізнався, що Долохов, цей бешкетник, бретьор-Долохов жив в Москві з бабусею-матір'ю і горбатою сестрою, і був самий ніжний син і брат.

Глава 6

П'єр останнім часом рідко бачився з дружиною віч-на-віч. І в Петербурзі, і в Москві будинок їх постійно бував повний гостями. У наступну ніч після дуелі, він, як і часто робив, не пішов в спальню, а залишився в своєму величезному, батьківському кабінеті, в тому самому, в якому помер граф Безухов.

Він приліг на диван і хотів заснути, для того щоб забути все, що було з ним, але він не міг цього зробити. Така буря почуттів, думок, спогадів раптом піднялася в його душі, що він не тільки не міг спати, але не міг сидіти на місці і повинен був схопитися з дивана і швидкими кроками ходити по кімнаті. То йому представлялася вона в перший

час після одруження, з відкритими плечами і втомленим, пристрасним поглядом, і відразу ж поруч з нею уявлялося красиве, нахабне і твердо-глузливе обличчя Долохова, яким воно було на обіді, і те саме лице Долохова, бліде, тремтяче, що страждає, яким воно було, коли він повернувся і впав на сніг.

"Що ж було? – питав він сам себе. – Я вбив коханця, так, вбив коханця своєї дружини. Так, це було. Від чого? Як я дійшов до цього? – Тому, що ти одружився на ній, – відповідав внутрішній голос.

"Але в чому ж я винен? — питав він. – У тому, що ти одружився не люблячи її, в тому, що ти обдурих і себе і її, – і йому виразно уявилась та хвилина після вечері у князя Василя, коли він сказав ці не виходивши з нього слова: " Я вас кохаю. " [Je vous aime]. Все від цього! Я і тоді відчував, – думав він, – я відчував тоді, що це було не те, що я не мав на це права. Так і вийшло". Він згадав медовий місяць, і почервонів при цьому спогаді. Особливо жвавим, образливим і ганебним був для нього спогад про те, як одного разу, незабаром після свого одруження, він в 12-й годині дня, в шовковому халаті прийшов зі спальні в кабінет, і в кабінеті застав головного керуючого, який шанобливо вклонився, подивився на обличчя П'єра, на його халат і злегка посміхнувся, як би висловлюючи цієї посмішкою шанобливе співчуття щастю свого принципала.

"А скільки разів я пишався нею, пишався її величною красою, її світським тактом, – думав він; пишався тим своїм будинком, в якому вона приймала весь Петербург, пишався її неприступністю і красою. Так ось чим я пишався?! Я тоді думав, що не розумію її. Як часто, вдумуючись в її характер, я говорив собі, що я винен, що не розумію її, не розумію цього повсякчасного спокою, задоволеності і відсутності будь-яких пристрасей і бажань, а вся розгадка була в тому страшному слові, що вона розпусна жінка: сказав собі це страшне слово, і все стало ясно!

"Анатоль їздив до неї займати у неї грошей і цілував її в голі плечі. Вона не давала йому грошей, але дозволяла цілувати себе. Батько, жартуючи, викликав її ревності; вона з спокійною усмішкою говорила, що вона не така дурна, щоб бути ревнивою: нехай робить, що хоче, говорила вона про мене. Я запитав у неї одного разу, чи не відчуває вона ознак вагітності. Вона засміялася презирливо і сказала, що вона не дурна, щоб бажати мати дітей, і що від мене дітей у неї не буде".

Потім він згадав грубість, ясність її думок і вульгарність виразів, властивих їй, незважаючи на її виховання у вищому аристократичному колі. "Я не якась там дурепа ... піди сам спробуй ... забирайся, [allez vous promener",] говорила вона. Часто, дивлячись на її успіх в очах старих і молодих чоловіків і жінок, П'єр не міг зрозуміти, чому він не любив її. – Так я ніколи не любив її, – говорив собі П'єр; – я знав, що вона розпусна жінка, – повторював він сам собі, але не смів зізнатися в цьому.

І тепер Долохов, ось він сидить на снігу і насильно посміхається, і вмирає, може бути, удаваним якимось молодечством відповідаючи на моє каяття!"

П'єр був один з тих людей, які, незважаючи на свою зовнішню, так звану слабкість характеру, не шукають повіреного для свого горя. Він переробляв один в собі своє горе.

"Вона в усьому, в усьому вона одна винна, – говорив він сам собі; – але що з того?

Навіщо я себе зв'язав з нею, навіщо я їй сказав це: Я вас люблю? ["Je vous aime",] яке було брехнею і ще гірше ніж брехня, казав він сам собі. Я винен і повинен нести ... Що? Ганьбу імені, нещастя життя? Е, все дурниця, - подумав він, - і ганьба імені, і честь, все умовно, все незалежно від мене.

"Людовика XVI стратили за те, що вони говорили, що він був безчесний і злочинець (прийшло П'єру в голову), і вони мали рацію з своєї точки зору, так само як праві і ті, які за нього вмирили мученицькою смертю і зараховували його до лику святих. Потім Робесп'єра стратили за те, що він був деспот. Хто правий, хто винен? Ніхто. А живий і живи: завтра помреш, як міг я померти годину тому. І чи варто того мучитися, коли жити залишається одну секунду в порівнянні з вічністю? - Але в ту хвилину, як він вважав себе заспокоєний такого роду міркуваннями, йому раптом представлялася вона і в ті хвилини, коли він найсильніше виявляв їй свою нещирю любов, і він відчував прилив крові до серця, і повинен був знову вставати, рухатися, і ламати, і рвати речі, що попадаються йому під руки. "Навіщо я сказав їй: "Je vous aime?" - все повторював він сам собі. І повторивши 10-й раз це питання, йому спало на думку Мольєрові: -Але за яким чортом понесло його на цю галеру? [mais que diable allait-il faire dans cette galere?] -І він засміявся сам над собою.

Вночі він покликав камердинера і велів укладатися, щоб їхати в Петербург. Він не міг залишатися з нею під одним дахом. Він не міг уявити собі, як би він став тепер говорити з нею. Він вирішив, що завтра він поїде і залишить їй лист, в якому оголосить їй свій намір назавжди розлучитися з нею.

Вранці, коли камердинер, вносячи кави, увійшов до кабінету, П'єр лежав на отоманці і, з розкритою книгою в руці, спав.

Він прийшов до тям і довго злякано озирався не в силах зрозуміти, де він знаходиться.

- Графиня наказала запитати, чи вдома ваша світлість? - запитав камердинер.

Але не встиг ще П'єр зважитися на відповідь, яку він зробить, як сама графиня в білому, атласному халаті, шитому сріблом, і в простому волоссі (дві величезні коси en diademe [у вигляді діадеми] обкручували два рази її чарівну голову) увійшла в кімнату спокійно і велично; тільки на мармуровому дещо опуклому лобі її була зморшка гніву. Вона з своїм все витримуючим спокоєм не стала говорити при камердинері. Вона знала про дуель і прийшла говорити про неї. Вона дочекалася, поки камердинер поставив кофій і вийшов. П'єр боязко через окуляри подивився на неї, і, як заєць, оточений собаками, притискаючи вуха, продовжує лежати на виду своїх ворогів, так і він спробував продовжувати читати: але відчував, що це безглуздо і неможливо і знову боязко глянув на неї. Вона не сіла, і з презирливою усмішкою дивилася на нього, чекаючи поки вийде камердинер.

-Це ще що? Що ви наробили, я вас питаю, - сказала вона суворо.

- Я? що я? - сказав П'єр.

- Ось сміливець знайшовся! Ну, відповідайте, що це за дуель? Що ви хотіли цим довести! Що? Я вас питаю. - П'єр важко повернувся на дивані, відкрив рот, але не міг

відповісти.

- Коли ви не відповідаєте, то я вам скажу ... - продовжувала Елен. - Ви вірите всьому, що вам скажуть, вам сказали ... - Елен засміялася, - що Долохов мій коханець, - сказала вона по-французьки, з своєю грубою точністю мови, вимовляючи слово "коханець", як і будь-яке інше слово, - і ви повірили! Але що ж ви цим довели? Що ви довели цією дуеллю! Те, що ви дурень, що ви дурень, [que vous etes un sot,] так це всі знали! До чого це приведе? До того, щоб я стала посміховиськом всієї Москви; до того, щоб всякий сказав, що ви в п'яному вигляді, не пам'ятаючи себе, викликали на дуель людину, яку ви без підстави ревнуєте, - Елен все більш і більш підвищувала голос і одушевлялась, - який краще вас в усіх відношеннях ...

- Гм ... гм ... — мугикав П'єр, кривлячись, не дивлячись на неї і не рухаючись жодним членом.

- І чому ви могли повірити, що він мій коханець? ... Чому? Тому що я люблю його товариство? Якщо б ви були розумнішим і приємніше, то я б вважала за краще ваше.

- Не говоріть зі мною ... благаю, - хрипко прошепотів П'єр.

- Чому мені не говорити! Я можу говорити і сміливо скажу, що рідкісна та дружина, яка з таким чоловіком, як ви, не взяла б собі коханців (des amants), а я цього не зробила, - сказала вона. П'єр хотів щось сказати, глянув на неї дивними очима, яких вираження вона не зрозуміла, і знову ліг. Він фізично страждав в цю хвилину: груди його утруднювало, і він не міг дихати. Він знав, що йому треба щось зробити, щоб припинити це страждання, але те, що він хотів зробити, було дуже страшно.

- Нам краще розлучитися, - промовив він уривчасто.

- Розлучитися, будьте ласкаві, тільки якщо ви дасте мені статок, - сказала Елен ... Розлучитися, ось чим налякали!

П'єр схопився з дивана і хитаючись кинувся до неї.

- Я тебе вб'ю! - закричав він, і схопивши зі столу мармурову дошку, з невідомою ще йому силою, зробив крок до неї і замахнувся на неї.

Лице Елен зробилося страшне: вона зойкнула і відскочила від нього. Порода батька позначилася в ньому. П'єр відчув захоплення і принадність казку. Він кинув дошку, розбив її і, з розкритими руками підступаючи до Елен, закричав: "Геть!!" таким страшним голосом, що у всьому будинку з жахом почули цей крик. Бог знає, що б зробив П'єр в цю хвилину, якби Елен не вибігла з кімнати.

Через тиждень П'єр видав дружині довіреність на управління всіма великоруськими маєтками, що становило велику половину його стану, і один виїхав до Петербургу.

Глава 7

Минуло два місяці після отримання звісток в Лисих Горах про Аустерлицьку битву і про погибель князя Андрія, і не дивлячись на всі листи через посольство і на всі розшуки, тіло його не було знайдено, і його не було в числі полонених. Найгірше для його рідних було те, що залишалася все-таки надія на те, що він був піднятий жителями на поле битви, і може бути лежав видужуючий або вмираючий де-небудь один, серед чужих, і не в силах дати про себе звістку. У газетах, з яких вперше дізнався старий

князь про Аустерлицьку поразку, було написано, як і завжди, дуже коротко і невизначено, про те, що росіяни після блискучих баталій мали ретируватися і ретирату провели в повному порядку. Старий князь зрозумів з цієї офіційної звістки, що наші були розбиті. Через тиждень після газети, яка принесла звістку про Аустерлицьку битву, прийшов лист Кутузова, який сповіщав князя про долю, яка спіткала його сина.

"Ваш син, в моїх очах, писав Кутузов, з прапором в руках, попереду полку, упав героєм, гідним свого батька і своєї батьківщини. До загального жалю моему і всієї армії, до сих пір невідомо — чи живий він, чи ні. Себе і вас надією тішу, що син ваш живий, бо в іншому випадку в числі знайдених на поле битви офіцерів, про яких список мені подано через парламентарів, і він би названий був".

Отримавши цю звістку пізно ввечері, коли він був один в своєму кабінеті, старий князь, як і зазвичай, на другий день пішов на свою ранкову прогулянку; але був мовчазний з прикажчиком, садівником і архітектором і, хоча і був гнівний на вигляд, нічого нікому не сказав.

Коли, в звичайний час, княжна Марія увійшла до нього, він стояв за верстатом і точив, але, як звичайно, не озирнувся на неї.

- А! Княжна Марія! — раптом сказав він неприродно і кинув стамеску. (Колесо ще крутилося від розмаху. Княжна Марія довго пам'ятала цей завмираючий скрип колеса, який злився для неї з тим, що було.)

Княжна Марія посунулася до нього, побачила його обличчя, і щось раптом опустилося в ній. Очі її перестали бачити ясно. Вона по обличчю батька, не сумному, не убитому, але злому і неприродно над собою працюючому лицю, побачила, що ось, ось над нею повисло і задавить її страшне нещастя, найгірше в житті, нещастя, ще не випробуване нею, нещастя непоправне, незбагненне, смерть того, кого любиш.

- Батьку! Андрій? [Mon pere! Andre?] - сказала неграціозна, незугарна княжна з такою невимовною красою печалі і самозабуття, що батько не витримав її погляду, і схлипнувши відвернувся.

- Отримав звістку. У числі полонених немає, в числі убитих немає. Кутузов пише, - крикнув він пронизливо, як ніби бажаючи прогнати княжну цим криком, - убитий!

Княжна не впала, з нею не зробилося нудоти. Вона була вже бліда, але коли вона почула ці слова, обличчя її змінилося, і щось засяяло в її променистих, прекрасних очах. Наче радість, найвища радість, незалежна від печалей і радостей цього світу, розлилася над ту сильної печаль, яка була в ній. Вона забула весь страх до батька, підійшла до нього, взяла його за руку, потягнула до себе і обняла за суху, жилову шию.

- Mon pere, - сказала вона. - не викручуйтеся від мене, будьмо плакати разом.

- Мерзотники, негідники! - закричав старий, усуваючи від неї лице. - Губити армію, губити людей! За що? Піди, піди, скажи Лізі. - Княжна безсило опустилася в крісло біля свого батька і заплакала. Вона бачила тепер брата в ту хвилину, як він прощався з нею і з Лізою, з своїм ніжним і разом зарозумілим виглядом. Вона бачила його в ту хвилину, як він ніжно і насмішкувато одягав образок на себе. "Чи вірив він? Розкався він в своїй невір'ї? Там він тепер? Чи там, в обителі вічного спокою і блаженства?" - думала вона.

- Батько, [Mon pere,] скажіть мені, як це було? - запитала вона крізь сльози.

- Іди, іди, убитий в битві, в яку повели вбивати російських кращих людей і російську славу. Ідіть, княжна Мар'я. Іди і скажи Лізі. Я прийду.

Коли княжна Марія повернулася від батька, маленька княгиня сиділа за роботою, і з тим особливим виразом внутрішнього і щасливо-спокійного погляду, властивого тільки вагітним жінкам, подивилася на княжну Марію. Видно було, що очі її не бачили княжну Марію, а дивилися вглиб - у себе - в щось щасливе й таємниче, що відбувається в ній.

- Marie, — сказала вона, відсторонюючись від п'ялець і перевалюючись назад, - дай сюди твою руку. — Вона взяла руку княжни і наклала її собі на живіт.

Очі її посміхалися чекаючи, губка з вусиками піднялася, і по-дитячому щасливо залишилася піднятою.

Княжна Марія стала на коліна перед нею, і сховала обличчя в складках сукні невістки.

- Ось, ось - чуєш? Мені так дивно. І знаєш, Марі, я дуже буду любити його, - сказала Ліза, блискучими, щасливими очима дивлячись на зовицю. Княжна Марія не могла підняти голови: вона плакала.

- Що з тобою, Маша?

- Нічого ... так мені сумно стало ... сумно про Андрія, - сказала вона, витираючи сльози об коліна невістки. Кілька разів, в продовження ранку, княжна Марія починала готувати невістку, і всякий раз починала плакати. Сльози ці, яких причину не розуміла маленька княгиня, стривожили її, як ні мало вона була спостережлива. Вона нічого не говорила, але неспокійно озиралася, відшукуючи чогось. Перед обідом в її кімнату ввійшов старий князь, якого вона завжди боялася, тепер з особливо-неспокійним, злим обличчям і, ні слова не сказавши, вийшов. Вона подивилася на княжну Марію, потім задумалась з тим виразом очей спрямованого всередину себе уваги, яке буває у вагітних жінок, і раптом заплакала.

- Отримали від Андрія що-небудь? - сказала вона.

- Ні, ти знаєш, що ще не могло прийти звістка, але mon pere турбується, і мені страшно.

- Так нічого?

- Нічого, — сказала княжна Мар'я, променистими очима твердо дивлячись на невістку. Вона зважилася не говорити їй і вмовила батька приховати отримання страшної звістки від невістки допоки вона розродиться, що мало бути на днях. Княжна Марія і старий князь, кожен по-своєму, носили і приховували своє горе. Старий князь не хотів сподіватися: він вирішив, що князь Андрій убитий, і не дивлячись на те, що він послав чиновника до Австрії розшукувати слід сина, він замовив йому в Москві пам'ятник, який мав намір поставити в своєму саду, і всім говорив, що сина його вбито. Він намагався не змінюючи вести колишній спосіб життя, але сили відмовляли йому: він менше ходив, менше їв, менше спав, і з кожним днем робився слабкіше. Княжна Марія сподівалася. Вона молилася за брата, як за живого і кожную хвилину чекала

звістки про його повернення.

Глава 8

- Мій добрий друг, [Ma bonne amie,] - сказала маленька княгиня вранці 19-го березня після сніданку, і губка її з вусиками піднялася за старою звичкою; але як і у всіх не тільки усмішках, але звуках мови, навіть ходи в цьому будинку з дня отримання страшної звістки була печаль, то і тепер посмішка маленької княгині, що піддалася загальному настрою, хоча і не знала його причини, - була така, що вона ще більш нагадувала про загальну печаль.

- Дружочок, боюся, щоб від нинішнього фриштика (як називає його кухар Фока) мені не було погано. (Сніданок, закуска. Перекл.) [Ma bonne amie, je crains que le fruschtique (comme dit Фока — кухар) de ce matin ne m'aie pas fait du mal.]

- А що з тобою, моя душа? Ти бліда. Ах, ти дуже бліда, - злякано сказала княжна Мар'я, своїми важкими, м'якими кроками підбігаючи до невістки.

- Ваше сіятельство, чи не послати за Марією Богданівною? - сказала одна з бувших тут покоївок. (Марія Богданівна була акушерка з повітового міста, що жила в Лисих Горах вже другий тиждень.)

- І справді, - підхопила княжна Мар'я, - може бути, точно. Я піду. Не бійся, мій ангел. [Courage, mon ange!] Вона поцілувала Лізу і хотіла вийти з кімнати.

- Ах, ні, ні! - І крім блідості, на обличчі маленької княгині з'явився дитячий страх невідворотного фізичного страждання.

- Ні, це шлунок ... скажи, Маша, що це шлунок ... [Non, c'est l'estomac ... dites que c'est l'estomac, dites, Marie, dites ...] - і княгиня заплакала по-дитячому болісно, капризно і навіть дещо удавано, ламаючи свої маленькі ручки. Княжна вибігла з кімнати за Марією Богданівною.

- Боже мій! Боже мій! [Mon Dieu! Mon Dieu! Oh!] - чула вона ззаду себе.

Потираючи повні, невеликі, білі руки, їй назустріч, з значно-спокійним обличчям, вже йшла акушерка.

- Марія Богданівна! Здається почалося, - сказала княжна Мар'я, злякано-розкритими очима дивлячись на бабусю.

- Ну і слава Богу, княжна, - не додаючи кроку, сказала Марія Богданівна. - Вам дівчатам про це знати не слід.

- Але як же з Москви доктор ще не приїхав? - сказала княжна. (За бажанням Лізи і князя Андрія до строку було послано в Москву за акушером, і його чекали щохвилини.)

- Нічого, княжна, не хвилюйтеся, - сказала Марія Богданівна, - і без доктора все добре буде.

Через п'ять хвилин княжна зі своєї кімнати почула, що несуть щось важке. Вона виглянула - офіціанти несли для чогось в спальню шкіряний диван, що стояв в кабінеті князя Андрія. На обличчях людей, які несли було щось урочисте і тихе.

Княжна Марія сиділа одна в своїй кімнаті, прислухаючись до звуків будинку, зрідка відчиняючи двері, коли проходили мимо, і придивляючись до того, що відбувалося в коридорі. Кілька жінок тихою ходою проходили туди і звідти, озиралися на княжну і

відверталися від неї. Вона не сміла питати, зачиняла двері, поверталася до себе, і то сідала в своє крісло, то бралася за молитовник, то ставала на коліна перед кіотом. На нещастя і подив свій, вона відчувала, що молитва не заспокоює її хвилювання. Раптом двері її кімнати тихо відчинилися і на порозі її показалася пов'язана хусткою її стара няня Парасковія Савишна, яка майже ніколи, внаслідок заборони князя, не входила до неї в кімнату.

– З тобою, Марійко, прийшла посидіти, – сказала няня, – та ось вінчальні свічки княжни перед угодником запалити принесла, мій ангел, — сказала вона зітхнувши.

– Ах як я рада, няня.

– Бог милостивий, голубка. – Няня запалила перед кіотом обвиті золотом свічки і з панчохою села біля дверей. Княжна Марія взяла книгу і почала читати. Тільки коли чулися кроки або голоси, княжна злякано, запитально, а няня заспокоїливо дивилися один на одного. У всіх кінцях будинку було розлито і володіло всіма те ж переживання, яке відчувала княжна Марія, сидючи в своїй кімнаті. За повір'ям, що чим менше людей знає про муки породіллі, тим менше вона страждає, всі намагалися прикинутися незнаючими; ніхто не говорив про це, але у всіх людей, крім звичайної поважності і шанобливості хороших манер, що царювали в будинку князя, видно було одна якась спільна турбота, заспокоєність серця і свідомість чогось великого, незбагненного, що здійснюється в цю хвилину.

У великій дівочій не чути було сміху. У офіціантській всі люди сиділи і мовчали, чогось напоготові. У челядній палили скіпи і світла, і не спали. Старий князь, ступаючи на п'яту, ходив по кабінету і послав Тихона до Марії Богданівни запитати: що? –Тільки скажи: князь наказав запитати що? і прийди скажи, що вона скаже.

– Доповідай князю, що пологи почалися, – сказала Марія Богданівна, значно подивившись на посланця. Тихон пішов і доповів князю.

– Добре, – сказав князь, зачиняючи за собою двері, і Тихон не чув більш ні найменшого звуку в кабінеті. Трохи згодом, Тихон увійшов до кабінету, як ніби для того, щоб поправити свічки. Побачивши, що князь лежав на дивані, Тихон подивився на князя, на його засмучене обличчя, похитав головою, мовчки наблизився до нього і, поцілувавши його в плече, вийшов, не поправивши свічок і не сказавши, навіщо він приходив. Найурочисте таїнство в світі продовжувало відбуватися. Пройшов вечір, настала ніч. І почуття очікування і пом'якшення серцевого перед незбагненим не падало, а звеличувалось. Ніхто не спав.

Була одна з тих березневих ночей, коли зима начебто хоче взяти своє і висипає з відчайдушною злобою свої останні сніги і бурани. Назустріч німця-доктора з Москви, якого чекали щохвилини і за яким була вислана підстава (коні для підміни присталих. Перекл.) на велику дорогу, до повороту на путівець, були вислані верхові з ліхтарями, щоб проводити його по вибоїнам і зажерам (відтаявшим зверху та потім підмороженим купкам снігу. Перекл.) .

Княжна Марія вже давно залишила книгу: вона сиділа мовчки, спрямувавши променисті очі на зморщене, до найменших подробиць знайоме, обличчя няні: на

прядку сивого волосся, що вибилося з-під хустки, на мішечок шкіри, що висить під підборіддям.

Няня Савишна, з панchoхою в руках, тихим голосом розповідала, сама не чуючи і не розуміючи своїх слів, сотні разів розказане про те, як покійниця-княгиня в Кишиніві народжувала княжну Марію, з селянської бабою-молдаванкою, замість акушерки.

- Бог помилує, ніколи дохтури не потрібні, - говорила вона. Раптом порив вітру наліг на одну з виставлених рам кімнати (по волі князя завжди з жайворонками виставлялося по одній рамі в кожній кімнаті) і, відбивши погано засунуту засувку, пошарпав штофні гардини, і пахнувши холодом, снігом, задув свічку. Княжна Марія здригнулася; няня, поклавши панчіх, підійшла до вікна і висунувшись стала ловити відкинуту раму. Холодний вітер тріпав кінцями її хустки і сивими пасмами волосся, що вибилися.

- Княжна, матінко, їдуть по прешпекту хтось! - сказала вона, тримаючи раму і не зачиняючи її. - З ліхтарями, повинно, дохтур ...

- Ах, Боже мій! Слава Богу! - сказала княжна Мар'я, - треба піти зустріти його: він не розуміє російською.

Княжна Марія накинула шаль і побігла назустріч їхавшим. Коли вона проходила передню, вона у вікно бачила, що якийсь екіпаж і ліхтарі стояли біля під'їзду. Вона вийшла на сходи. На стовпчику перил стояла сальна свічка і текла від вітру. Офіціант Філіп, з переляканим обличчям і з іншою свічкою в руці, стояв нижче, на першій площадці сходів. Ще нижче, за поворотом, по сходах, чути було наближаючи кроки в теплих чоботях. І якийсь знайомий, як здалося княжни Марії, голос, говорив щось.

- Слава Богу! - сказав голос. - А батюшка?

- Почивати лягли, - відповідав голос дворецького Дем'яна, бувшого вже внизу.

Потім ще щось сказав голос, щось відповів Дем'ян, і кроки в теплих чоботях стали швидше наближатися по невидимому повороту сходів. "Це Андрій! - подумала княжна Мар'я. - Ні, це не може бути, це було б занадто незвичайно, - подумала вона, і в ту ж хвилину, як вона думала це, на майданчику, на якому стояв офіціант зі свічкою, показалися лице і фігура князя Андрія в шубі з коміром, обсіпані снігом. Так, це був він, але блідий і худий, і зі зміненим, дивно-пом'якшеним, але тривожним виразом обличчя. Він увійшов на сходи і обійняв сестру.

- Ви не отримали мого листа? - запитав він, і не чекаючи відповіді, якої б він і не отримав, тому що княжна не могла говорити, він повернувся, і з акушером, який увійшов слідом за ним (він з'їхався з ним на останній зупинці), швидкими кроками знову увійшов на сходи і знову обійняв сестру. - Яка доля! - промовив він, - Маша мила! - і, скинувши шубу і чоботи, пішов на половину княгині.

Глава 9

Маленька княгиня лежала на подушках, в білому чепчику. (Страждання тільки що відпустили її.) Чорне волосся пасмами вилося біля її запалених, спітнілих щік; рум'яний, чарівний ротик з губкою, покритою чорними волосинками, був розкритий, і вона радісно посміхалася. Князь Андрій зайшов до кімнати і зупинився перед нею, у

підніжжя дивана, на якому вона лежала. Блискучі очі, які дивилися по-дитячому, злякано і схвильовано, зупинилися на ньому, не змінюючи виразу. "Я вас всіх люблю, я нікому зла не робила, за що я страждаю? допоможіть мені", говорило її вираження. Вона бачила чоловіка, але не розуміла значення його появи тепер перед нею. Князь Андрій обійшов диван і в лоб поцілував її.

- Серденько моє, - сказав він: слово, яке ніколи не говорив їй. — Бог милостивий. - Вона запитально, по дитячому докірливо подивилася на нього.

- Я від тебе чекала допомоги, і нічого, нічого, і ти теж! - сказали її очі. Вона не здивувалася, що він приїхав; вона не зрозуміла того, що він приїхав. Його приїзд не мав ніякого відношення до її страждань і полегшення їх. Муки знову почалися, і Марія Богданівна порадила князю Андрію вийти з кімнати.

Акушер увійшов до кімнати. Князь Андрій вийшов і, зустрівши княжну Марію, знову підійшов до неї. Вони пошепки заговорили, але щохвилини розмова замовкала. Вони чекали і прислухалися.

- Іди, мій друг, [Allez, mon ami,] - сказала княжна Мар'я. Князь Андрій знову пішов до дружини, і в сусідній кімнаті сів чекаючи. Якась жінка вийшла з її кімнати з переляканим обличчям і зніжковіла, побачивши князя Андрія. Він закрив обличчя руками і просидів так кілька хвилин. Жалюгідні, безпорадно-тварини стогони чулися з-за дверей. Князь Андрій встав, підійшов до дверей і хотів відчинити її. Двері тримав хтось.

- Не можна, не можна! - промовив звідти переляканий голос. Він став ходити по кімнаті. Крики замовкли, ще минуло кілька секунд. Раптом страшний крик - не її крик, вона не могла так кричати, - пролунав у сусідній кімнаті. Князь Андрій підбіг до дверей; крик замовк, почувся крик дитини.

"Навіщо принесли туди дитину? подумав в першу секунду князь Андрій. Дитина? Яка? ... Навіщо там дитина? Або це народилася дитина? " Коли він раптом зрозумів все радісне значення цього крику, сльози задушили його, і він, опершись обома руками на підвіконня, схлипуючи, заплакав, як плачуть діти. Двері відчинилися. Доктор, з засуканими рукавами сорочки, без сюртука, блідий і з тремтячою щелепою, вийшов з кімнати. Князь Андрій звернувся до нього, але доктор розгублено глянув на нього і, ні слова не сказавши, пройшов мимо. Жінка вибігла і, побачивши князя Андрія, зам'ялася на порозі. Він увійшов до кімнати дружини. Вона мертва лежала в тому ж положенні, в якому він бачив її п'ять хвилин тому, і той же вираз, незважаючи на очі, що зупинилися, і на блідість щік, був на цьому чарівному, дитячому личку з губкою, покритою чорними волосинками.

"Я вас всіх люблю і нікому поганого не робила, і що ви зі мною зробили?" - говорило її чарівне, жалюгідне, мертве обличчя. У кутку кімнати хрюкнуло і пискнуло щось маленьке, червоне в білих тремтячих руках Марії Богданівни.

Через дві години після цього князь Андрій тихою ходою увійшов в кабінет до батька. Старий все вже знав. Він стояв біля самих дверей, і, як тільки вона відчинилася, старий мовчки старечими, жорсткими руками, як лещатами, обхопив шию сина і

заплакав, як дитина.

Через три дні відспівували маленьку княгиню, і, прощаючись з нею, князь Андрій зійшов на ступені труни. І в труні було те ж лице, хоча і з закритими очима. "Ах, що ви зі мною зробили?" все говорило воно, і князь Андрій відчув, що в душі його відірвалося щось, що він винуватий у вині, яку йому не поправити і не забути. Він не міг плакати. Старий теж увійшов і поцілував її воскову ручку, яка спокійно і високо лежала на інший, і йому її лице сказало: "Ах, що і за що ви це зі мною зробили?" І старий сердито відвернувся, побачивши це обличчя.

Ще через п'ять днів хрестили молодого князя Миколу Андрійовича. Мамця підборіддям притримувала пелюшки, в той час, як гусячим пір'їнкою священник мазав зморщені червоні долоньки і ступні хлопчика.

Хрещений батько-дід, боячись впустити, здригаючись, носив немовляти навколо бляшаної пом'ятої купелі і передавав його хрещеній матері, княжні Марії. Князь Андрій, завмираючи від страху, щоб не втопили дитину, сидів в іншій кімнаті, чекаючи закінчення таїнства. Він радісно глянув на дитину, коли йому винесла його нянька, і схвально кивнув головою, коли нянечка повідомила йому, що кинутий в купіль вощечок з волосками не потонув, а поплив по купелі.

Глава 10

Участь Ростова в дуелі Долохова з Безуховим було зам'яте стараннями старого графа, і Ростов замість того, щоб бути розжалуваним, як він очікував, був призначений ад'ютантом до московського генерал-губернатора. Внаслідок цього він не міг їхати в село з усім сімейством, а залишався при своїй новій посаді все літо в Москві. Долохов одужав, і Ростов особливо здружився з ним в цей час його одужання. Долохов хворий лежав у матері, яка пристрасно і ніжно любила його. Старенька Марія Іванівна, котра полюбила Ростова за його дружбу до Феді, часто говорила йому про свого сина.

- Так, граф, він занадто шляхетний і чистий душею, - казала вона, - для нашого нинішнього, розбещеного світу. Чесноти ніхто не любить, вона всім очі коле. Ну скажіть, граф, справедливо це, чесно це з боку Безухова? А Федя за своєї шляхетності любив його, і тепер ніколи нічого поганого про нього не говорить. У Петербурзі ці пустощі з квартальним, там щось жартували, адже вони разом робили? Що ж, Безухову нічого, а Федя все на своїх плечах переніс! Адже що він переніс! Покладемо, повернули, але ж як же й не повернути? Я думаю таких, як він, хоробрих і синів вітчизни не багато там було. Що ж тепер - ця дуель! Чи є відчуття, честь у цих людей! Знаючи, що він єдиний син, викликати на дуель і стріляти так прямо! Добре, що Бог помилував нас. І за що ж? Ну хто ж у наш час не має інтриги? Що ж, коли він так ревнивий? Я розумію, адже він раніше міг дати відчутти, а то рік тривало. І що ж, викликав на дуель, вважаючи, що Федя не битиметься, тому що він йому винен. Яка підлість! Яка гидота! Я знаю, ви Федю зрозуміли, мій милий граф, тому-то я вас душею люблю, вірте мені. Його рідкісні розуміють. Це така висока, небесна душа!

Сам Долохов часто під час свого одужання говорив Ростову такі слова, яких ніяк не можна було очікувати від нього.

- Мене вважають злою людиною, я знаю, - казав він, - і нехай. Я нікого знати не хочу крім тих, кого люблю; але кого я люблю, того люблю так, що життя віддам, а інших передую всіх, коли стануть на дорозі. У мене є обожнювана, неоцінена мати, два-три друга, ти в тому числі, а на інших я звертаю увагу тільки настільки, наскільки вони корисні чи шкідливі. І всі майже шкідливі, особливо жінки. Так, душа моя, - продовжував він, - чоловіків я зустрічав люблячих, благородних, піднесених; але жінок, крім продажних тварюк - графинь або кухарок, все одно - я не зустрічав ще. Я не зустрічав ще тієї небесної чистоти, відданості, яких я шукаю в жінці. Якщо б я знайшов таку жінку, я б життя віддав за неї. А ці! .. - Він зробив зневажливий жест. - І віриш мені, якщо я ще дорожу життям, то дорожу тільки тому, що сподіваюся ще зустріти таку небесну істоту, яка б відродила, очистила і піднесла мене. Але ти не розумієш цього.

- Ні, я дуже розумію, - відповідав Ростов, який перебував під впливом свого нового друга.

Восени сімейство Ростових повернулося до Москви. На початку зими повернувся і Денисов і зупинився у Ростових. Цей перший час зими 1806 роки, проведений Миколою Ростовим в Москві, був один з найщасливіших і веселих для нього і для всього його сімейства. Микола залучив з собою в будинок батьків багато молодих людей. Віра була двадцятирічна, красива дівчина; Софійка шістнадцятирічна дівчина у всій принади квітки що тільки що розпустилася; Наташа напів-панночка, напів-дівчинка, то по-дитячому смішна, то дівочі чарівна.

У будинку Ростових завелася в цей час якась особлива атмосфера любовної, як це буває в будинку, де дуже милі і дуже молоді дівчата. Всякий молодий чоловік, що приїжджав в будинок Ростових, дивлячись на ці молоді, сприйнятливі, чомусь (ймовірно своєму щастю) усміхнені, дівочі обличчя, на цю жваву біганину, слухаючи цей непослідовний, але ласкавий до всіх, на все готовий, сповнений надії лепет жіночої молоді, слухаючи ці непослідовні звуки, то співу, то музики, відчував те саме почуття готовності до любові і очікування щастя, яке відчувала і сама молодь будинку Ростових.

У числі молодих людей, введених Ростовим, був одним з перших - Долохов, який сподобався всім в будинку, крім Наташі. За Долохова вона мало не посварилася з братом. Вона наполягала на тому, що він злий чоловік, що в дуелі з Безухова П'єр мав рацію, а Долохов винен, що він неприємний і неприродний.

- Нічого мені розуміти, - з наполегливим свавіллям кричала Наташа, - він злий і без почуттів. Адже ось я ж люблю твого Денисова, він і гульвіса, і все, а я все-таки його люблю, отже я розумію. Не вмію, як тобі сказати; у нього все призначено, а я цього не люблю. Денисова ...

- Ну Денисов інша справа, - відповідав Микола, даючи відчувати, що в порівнянні з Долоховим навіть і Денисов був ніщо, - треба розуміти, яка душа у цього Долохова, треба бачити його з матір'ю, це таке серце!

- Цього вже я не знаю, але з ним мені ніяково. І ти знаєш, що він закохався в Софійку?

- Які дурниці ...

- Я впевнена, ось побачиш. - Передбачення Наташі збувалося. Долохов, який не любив жіночого товариства, став часто бувати в будинку, і питання про те, для кого він їздить, скоро (хоча і ніхто не говорив про це) було вирішено так, що він їздить для Софійки. І Софійка, хоча ніколи не посміла б сказати цього, знала це і всякий раз, як кумач, червоніла при появі Долохова.

Долохов часто обідав у Ростових, ніколи не пропускав вистави, де вони були, і бував на балах підлітків [adolescentes] у Йогеля, де завжди бували Ростови. Він надавав переважну увагу Софійки і дивився на неї такими очима, що не тільки вона без рум'янцю не могла витримати цього погляду, а й стара графиня і Наташа червоніли, помітивши цей погляд.

Видно було, що цей сильний, дивний чоловік знаходився під чарівним впливом, наведеним на нього цією чорненькою, граціозною, люблячою іншого дівчинкою.

Ростов помічав щось нове між Долоховим і Софійкою; але він не визначав собі, які це були нові відносини. "Вони там всі закохані в когось", думав він про Софійку і Наташу. Але йому було не так, як раніше, зграбно з Софійкою і Долоховим, і він рідше став бувати вдома.

З осені 1806 роки знову все заговорило про війну з Наполеоном ще з більшим запалом, ніж в минулому році. Призначено було не тільки набір рекрут, а й ще 9-ти ратників з тисячі. Всюди проклинали анафемою Бонапартія, і в Москві тільки і розмов було, що про майбутню війну. Для сімейства Ростових весь інтерес цих приготувань до війни полягав тільки в тому, що Миколка ні за що не погоджувався залишатися в Москві і вичікував тільки кінця відпустки Денисова з тим, щоб з ним разом їхати в полк після свят. Майбутній від'їзд не тільки не заважав йому веселитися, але ще заохочував його до цього. Велику частину часу він проводив поза домом, на обідах, вечорах і балах.

Глава 11

На третій день Різдва, Микола обідав вдома, що останнім часом рідко траплялося з ним. Це був офіційно-прощальний обід, так як він з Денисовим виїжджав в полк після Хрещення. Обідало чоловік двадцять, в тому числі Долохов і Денисов.

Ніколи в будинку Ростових любовне повітря, атмосфера закоханості не давали себе відчувати з такою силою, як у ці дні свят. "Лови хвилини щастія, змушуй себе любити, закохувався сам! Тільки це одне є справжнє на світі — решта все дурниці. І цим одним ми тут тільки і зайняті", — говорила ця атмосфера. Микола, як і завжди, замучивши дві пари коней і то не встигнувши побувати у всіх місцях, де йому треба було бути і куди його звали, приїхав додому перед самим обідом. Як тільки він увійшов, він помітив і відчув напруженість любовної атмосфери в будинку, але крім того він зауважив дивне замішання, яке царствовало між деякими з членів товариства. Особливо схвильовані були Софійка, Долохов, стара графиня і трохи Наташа. Микола зрозумів, що щось повинно було трапитися до обіду між Софійкою і Долоховим і з властивою йому чуйністю серця був дуже ніжний і обережний, під час обіду, в поводженні з ними обома. В цей же вечір третього дня свят мав бути один з тих балів у Йогеля

(танцювального вчителя), які він давав у свята для всіх своїх учнів і учениць.

- Миколко, ти поїдеш до Іогеля? Будь ласка, їдь, - сказала йому Наташа, — він тебе особливо просив, і Василь Дмитрович (це був Денисов) їде.

- Куди я не поїду за наказом г'афіні! - сказав Денисов, який жартівливо поставив себе в будинку Ростових на ногу лицаря Наташі, - танець з шаллю [pas de chale] готовий танцювати.

- Коли встигну! Я обіцяв Архаровим, у них вечір, - сказав Микола.

- А ти? ... - звернувся він до Долохова. І тільки як запитав це, зауважив, що цього не треба було питати.

- Так, може бути ... - холодно і сердито відповідав Долохов, глянувши на Софійку і, насупившись, точно таким поглядом, яким він на клубному обіді дивився на П'єра, знову глянув на Миколу.

"Що-небудь є", подумав Микола і ще більш утвердився в цьому припущенні тим, що Долохов відразу ж після обіду поїхав. Він викликав Наташу і запитав, що таке?

- А я тебе шукала, - сказала Наташа, вибігши до нього. - Я говорила, ти все не хотів вірити, - переможно сказала вона, - він зробив пропозицію Софійці.

Як ні мало займався Микола Софійкою за цей час, але щось як би відірвалося в ньому, коли він почув це. Долохов був пристойна і в деяких аспектах блискуча партія для безприданки сироти Софійки. З точки зору старої графині і світу не можна було відмовити йому. І тому перше почуття Миколи, коли він почув це, було озлоблення проти Софійки. Він приготувався до того, щоб сказати: "І прекрасно, зрозуміло, треба забути дитячі обіцянки і прийняти пропозицію"; але не встиг він ще сказати цього ...

- Можеш собі уявити! вона відмовила, зовсім відмовила! - заговорила Наташа. - Вона сказала, що любить іншого, - додала вона, помовчавши трохи.

"Та інакше і не могла вчинити моя Софійка!" подумав Микола.

- Скільки її не просила мама, вона відмовила, і я знаю, вона не змінить, якщо що сказала ...

- А мама просила її! - з докором сказав Микола.

- Так, - сказала Наташа. - Знаєш, Миколко, не сердься; але я знаю, що ти на ній не одружишся. Я знаю, Бог знає чому, я знаю вірно, ти не одружишся.

- Ну, цього ти ніяк не знаєш, - сказав Микола; - але мені треба поговорити з нею. Ну й приваба, ця Софійка! - додав він посміхаючись.

- Це така краса! Я тобі пришлю її. - І Наташа, поцілувавши брата, втекла.

Через хвилину увійшла Софійка, перелякана, розгублена і винувата. Микола підійшов до неї і поцілував її руку. Це був перший раз, що вони в цей приїзд говорили віч-на-віч і про свою любов.

- Sophie, - сказав він спочатку несміливо, і потім все сміливіше і сміливіше, - якщо ви хочете відмовитися не тільки від блискучої, від вигідної партії; але він прекрасний, благородний чоловік ... він мій друг ...

Софійка перебила його.

-Я вже відмовилася, - сказала вона поспішно.

-Якщо ви відмовляєтеся для мене, то я боюся, що зі мною ...

Софійка знову перебила його. Вона благальним, переляканим поглядом подивилася на нього.

- Nicolas, не кажіть мені цього, - сказала вона.

- Ні, я повинен. Може бути це самовпевненість [suffisance] з мого боку, але все краще сказати. Якщо ви відмовитеся для мене, то я повинен вам сказати всю правду. Я вас люблю, я думаю, більше всіх ...

- Мені і досить, - спалахнувши, сказала Софійка.

- Ні, але я тисячу разів закохувався і буду закохуватися, хоча такого почуття дружби, довіри, любові, я ні до кого не маю, як до вас. Потім я молодий. Маман не хоче цього. Ну, просто, я нічого не обіцяю. І я прошу вас подумати про пропозицію Долохова, - сказав він, насилу вимовляючи прізвище свого друга.

- Не кажіть мені цього. Я нічого не хочу. Я люблю вас, як брата, і завжди буду любити, і більше мені нічого не треба.

- Ви ангел, я вас не вартий, але я тільки боюся обдурити вас. - Микола ще раз поцілував її руку.

Глава 12

У Іогеля були найвеселіші бали в Москві. Це говорили матушки, дивлячись на своїх дівчат, [adolescentes,] що виробляють свої щойно вивчені па; це говорили і самі дівчата і юнаки, [adolescentes і adolescents,] що танцювали до упаду; дорослі дівчата і молоді люди, які приїжджали на ці бали з думкою зійти до них і знаходячи в них найкращі веселощі. В цей же рік на цих балах створилися два шлюби. Дві гарненькі княжни Горчакови знайшли женихів і вийшли заміж, і тим ще більше пустили в славу ці бали. Особливим на цих балах було те, що не було господаря і господині: був, як пух літаючий, добродушний Іогель, що розшаркувався за правилами мистецтва та який брав квиточки за уроки від всіх своїх гостей; було те, що на ці бали ще їздили тільки ті, хто хотів танцювати і веселитися, як хочуть цього 13-ти і 14-ти-річні дівчатка, які в перший раз надягали довгі сукні. Всі, за рідкісними винятками, були або здавалися гарненькими: так захоплено вони всі посміхалися і так розгорялися їх оченята. Іноді витанцьовували навіть танець з шаллю [pas de chale] кращі учениці, з яких найкраща була Наташа, що відрізнялася своєю граціозністю; але на цьому, останньому балі танцювали тільки екосези, англес і мазурку, яка тільки що входить в моду. Залу було взято Іогелем в будинку Безухова, і бал дуже вдався, як говорили всі. Багато було гарненьких дівчаток, і паньки Ростови були з кращих. Вони обидві були особливо щасливі і веселі. У цей вечір Софійка, горда пропозицією Долохова, своєю відмовою і поясненням з Миколою, кружлялась ще вдома, не даючи дівчині дочесати свої коси, і тепер наскрізь світилася рвійною радістю.

Наташа, не менше горда тим, що вона в перший раз була в довгій сукні, на цьому балі, була ще щасливішою. Обидві були в білих, серпанкових сукнях з рожевими стрічками.

Наташа стала закохана з самої тієї хвилини, як вона увійшла на бал. Вона не була

закохана ні в кого в особливості, але закохана була у всіх. У того, на кого вона дивилася в ту хвилину, як вона дивилася, в того вона і була закохана.

– Ах, як добре! – все говорила вона, підбігаючи до Софійки.

Микола з Денисовим ходили по залах, ласкаво і поблажливо оглядаючи танцюючих.

– Як вона мила, кг'асуня буде, – сказав Денисов.

– Хто?

– Гг'афіня Наташа, – відповідав Денисов.

– І як вона танцює, яка гг'ація! – помовчавши трохи, знову сказав він.

– Так про кого ти говориш?

– Про сестг'у пг'о твою, – сердито крикнув Денисов.

Ростов посміхнувся.

– Любий граф, ви один з кращих моїх учнів. Вам треба танцювати. [Mon cher comte; vous etes l'un de mes meilleurs ecoliers, il faut que vous dansiez,] – сказав маленький Іогель, підходячи до Миколи. – Подивіться, скільки гарненьких дівчат! [Voyez combien de jolies demoiselles.] — Він з тим же проханням звернувся і до Денисова, теж свого колишнього учня.

– Ні, мій милий, я посиджу біля стінки, [Non, mon cher, je fe'ai tapisse'ie,]— сказав Денисов. – Хіба ви не пам'ятаєте, як погано я користувався вашими уроками?

– О ні! – поспішно втішаючи його, сказав Іогель. – Ви тільки неухажні були, а ви мали можливості, так, ви мали можливості.

Заграли знову мазурку, що вводилася; Микола не міг відмовити Іогелю і запросив Софійку. Денисов підсів до стареньких і спершись на шаблю, притоптуючи такт, щось весело розповідав і смішив старих дам, поглядаючи на танцюючу молодь. Іогель в першій парі танцював з Наталею, своєю гордістю і кращою ученицею. М'яко, ніжно перебираючи своїми ніжками в черевичках, Іогель першим полетів по залі з похливаю, але старанно виробляючи па Наталею. Денисов не зводив з неї очей і пристукував шаблею такт, з таким видом, який ясно говорив, що він сам не танцює тільки від того, що не хоче, а не від того, що не може. В середині фігури він підкликав до себе Ростова, який проходив мимо.

– Це зовсім не те, – сказав він. – Хіба це польська мазуг'ка? А відмінно танцює. – Знаючи, що Денисов і в Польщі навіть славився своєю майстерністю танцювати польську мазурку, Микола підбіг до Наташі:

– Піди, вибери Денисова. Ось танцює! Чудо! – сказав він.

Коли прийшла знову черга Наташі, вона встала і швидко перебираючи своїми з бантиками черевичками, боячись, одна пробігла через залу до кута, де сидів Денисов. Вона бачила, що всі дивляться на неї і чекають. Микола бачив, що Денисов і Наташа посміхаючись сперечалися, і що Денисов відмовлявся, але радісно посміхався. Він підбіг.

– Будь ласка, Василь Дмитрович, – говорила Наташа, – ходімо, будь ласка.

– Так, що, вибачте, гг'афіня, – говорив Денисов.

- Ну, годі, Васю, -сказав Микола.

- Неначе кота Васька уговор'юють, - жартома сказав Денисов.

- Цілий вечір вам буду співати, - сказала Наташа.

-Чарівниця все зі мною зробить! - сказав Денисов і відстебнув шаблю. Він вийшов з-за стільців, міцно взяв за руку свою даму, підняв голову і відставив ногу, чекаючи такту. Тільки на коні і в мазурці не видно було маленького зросту Денисова, і він представлявся тим самим молодцем, яким він сам себе відчував. Зачекавши такт, він з боку, переможно і жартівливо, глянув на свою даму, несподівано пристукнув однією ногою і, як м'ячик, пружно відскочив від підлоги і полетів уздовж по колу, захоплюючи за собою свою даму. Він нечутно летів половину зали на одній нозі, і, здавалося, не бачив стільців, що стояли перед ним і прямо нісся на них; але раптом, цокнув острогами і розставивши ноги, зупинявся на підборах, стояв так секунду, з гуркотом острогів стукав на одному місці ногами, швидко крутився і, лівою ногою підляскуючи праву, знову летів по колу. Наташа вгадувала те, що він мав намір зробити, і, сама не знаючи як, стежила за ним - віддаючись йому. То він кружляв її, то на правій, то на лівій руці, то падаючи на коліна, обводив її навколо себе, і знову скочив і пускався вперед з такою швидкістю, як ніби він мав намір, не переводячи духу, перебігти через всі кімнати; то раптом знову зупинявся і робив знову нове і несподіване коліно. Коли він, жваво закрутивши даму перед її місцем, клацнув острогою, кланяючись перед нею, Наташа навіть не присіла йому. Вона з подиву дивилася на нього очі, посміхаючись, як ніби не впізнаючи його.

— Що ж це таке? - промовила вона.

Незважаючи на те, що Іогель не визнавав цю мазурку справжньою, всі були захоплені майстерністю Денисова, безперестанку стали вибирати його, і люди похилого віку, посміхаючись, стали розмовляти про Польщу і про добрі старі часи. Денисов, зашарівшись від мазурки і витираючи хустинкою, підсів до Наташі і весь бал не відходив від неї.

Глава 13

Два дні після цього, Ростов не бачив Долохова у своїх і не заставав його вдома; на третій день він отримав від нього записку. "Так як я в будинку у вас бувати більше не маю наміру за відомих тобі причин і їду в армію, то сьогодні ввечері я даю моїм приятелям прощальну гулянку - приїжджай в англійський готель". Ростов в 10-й годині, з театру, де він був разом з своїми і Денисовим, приїхав в призначений день в англійський готель. Його одразу ж провели в краще приміщення готелю, зайняте на цю ніч Долоховим. Чоловік двадцять товпилося біля столу, перед яким між двома свічками сидів Долохов. На столі лежало золото і асигнації, і Долохов метав банк. Після пропозиції і відмови Софійки, Микола ще не бачився з ним і відчував замішання при думці про те, як вони побачаться.

Світлий холодний погляд Долохова зустрів Ростова ще біля дверей, як ніби він давно чекав його.

- Давно не бачились, - сказав він, - спасибі, що приїхав. Ось тільки домечу, і

з'явиться Іллюша з хором.

- Я до тебе заїжджав, - сказав Ростов, червоніючи.

Долохов не відповідав йому. — Можеш поставити, - сказав він.

Ростов згадав в цю хвилину дивну розмову, який він мав якось з Долоховим. — "Грати на щастя можуть тільки дурні", сказав тоді Долохов.

- Чи ти боїшся зі мною грати? - сказав тепер Долохов, наче вгадавши думку Ростова, і посміхнувся. Через посмішку його Ростов побачив в ньому той настрій духу, який був у нього під час обіду в клубі і взагалі в ті часи, коли, як би скучивши щоденним життям, Долохов відчував необхідність якимось дивним, здебільшого жорстоким, вчинком виходити з нього.

Ростову стало ніяково; він шукав і не знаходив в розумі своєму жарту, який відповів би на слова Долохова. Але перш, ніж він встиг це зробити, Долохов, дивлячись прямо в обличчя Ростovu, повільно і з розстановкою, так, що все могли чути, сказав йому:

- А пам'ятаєш, ми говорили з тобою про гру ... дурень, хто на щастя хоче грати; грати треба напевно, а я хочу спробувати.

"Спробувати на щастя, або напевно?" подумав Ростов.

- Та й краще не грай, - додав він, і тріснувши розірваною колодою, додав: - Банк, панове!

Присунувши вперед гроші, Долохов приготувався метати. Ростов сів біля нього і спочатку не грав. Долохов поглядав на нього.

- Чому ж не граєш? - сказав Долохов. І дивно, Микола відчув необхідність взяти карту, поставити на неї незначний куш і почати гру

- Зі мною грошей немає, - сказав Ростов.

— Повірю!

Ростов поставив 5 рублів на карту і програв, поставив ще й знову програв. Долохов вбив, тобто виграв десять карт підряд у Ростова.

- Панове, - сказав він, прометавши трохи часу, - прошу класти гроші на карти, а то я можу сплутати в рахунках.

Один з гравців сказав, що, він сподівається, йому можна повірити.

- Повірити можна, але боюся сплутати; прошу класти гроші на карти, - відповідав Долохов. - Ти не соромся, ми з тобою розрахуємося, - додав він Ростovu.

Гра тривала: лакей, не перестаючи, розносив шампанське.

Всі карти Ростова билися, і на нього було написано до 800-т рублів. Він надписав було над однією картою 800-т рублів, але в той час, як йому подавали шампанське, він роздумав і написав знову звичайний куш, двадцять рублів.

- Залиш, - сказав Долохов, хоча він, здавалося, і не дивився на Ростова, - швидше відіграєшся. Іншим даю, а тобі б'ю. Чи ти мене боїшся? - повторив він.

Ростов скорився, залишив написані 800 і поставив сімку черв'яків з відірваним куточком, яку він підняв з землі. Він добре її після пам'ятав. Він поставив сімку чирву, надписавши над нею відламанною невеличкою крейдою 800, круглими, прямими цифрами; випив подану склянку зігрітого шампанського, посміхнувся на слова

Долохова, і з завмиранням серця чекаючи сімки, став дивитися на руки Долохова, який тримав колоду. Виграш або програш цієї сімки черв'яків означав багато для Ростова. У Воскресінні минулого тижня граф Ілля Андрійович дав своєму синові 2 000 рублів, і він, який ніколи не любив говорити про грошові труднощі, сказав йому, що гроші ці були останні до травня, і що тому він просив сина бути на цей раз поекономніше. Микола сказав, що йому і це занадто багато, і що він дає чесне слово не брати більше грошей до весни. Тепер з цих грошей залишалось 1 200 рублів. Стало бути, сімка черв'яків означала не тільки програш 1 600 рублів, а й необхідність зради даному слову. Він із завмиранням серця дивився на руки Долохова і думав: "Ну, скоріше, дай мені цю карту, і я беру кашкет, їду додому вечеряти з Денисовим, Наталею і Софійкою, і вже певно ніколи в руках моїх не буде карти". В цю хвилину сімейне життя його, жарти з Петром, розмови з Софійкою, дуети з Наташою, пікет з батьком і навіть спокійна постіль в кухарському будинку, з такою силою, ясністю і красою представилися йому, як ніби все це було давно минуле, втрачене і неоціненний щастя. Він не міг допустити, щоб дурна випадковість, змусивши сімку лягти перш на право, ніж на ліво, могла б позбавити його всього цього знову зрозумілого, знову освітленого щастя і повалити його в безодню ще невипробуваного і невизначеного нещастя. Це не могло бути, але він все-таки очікував із завмиранням руху рук Долохова. Ширококісті, червонуваті руки ці з волоссям, що виднілася з-під сорочки, поклали колоду карт, і взяли за що стакан, що подавався, і трубку.

- Так ти не боїшся зі мною грати? - повторив Долохов, і, як ніби для того, щоб розповісти веселу історію, він поклав карти, перекинувся на спинку стільця і повільно з посмішкою став розповідати:

- Так, панове, мені говорили, що в Москві розпущений слух, ніби я шулер, тому раджу вам бути зі мною обережніше.

- Ну, мечі же! - сказав Ростов.

- Ох, московські тітоньки! - сказав Долохов і з посмішкою взявся за карти.

- Ааах! - мало не крикнув Ростов, піднімаючи обидві руки до волосся. Сімка, яка була потрібна йому, вже лежала вгорі, першою картою в колоді. Він програв більше того, що міг заплатити.

- Однак ти не заривайся, - сказав Долохов, мигцем глянувши на Ростова, і продовжуючи метати.

Глава 14

Через півтори години часу більшість гравців вже жартома дивилися на свою власну гру.

Вся гра зосередилася на одному Ростові. Замість тисячі шестисот рублів за ним була записана довга колона цифр, яку він вважав до десятої тисячі, але яка тепер, як він смутно припускав, піднялася вже до п'ятнадцяти тисяч. По суті запис уже перевищувала двадцять тисяч рублів. Долохов вже не слухав і не розповідав історій; він стежив за кожним рухом рук Ростова і побіжно оглядав зрідка свій запис за ним. Він вирішив продовжувати гру до тих пір, поки запис цей не зросте до сорока трьох тисяч.

Число це було їм обрано тому, що сорок три становило суму складених його років з роками Софійки. Ростов, спершись головою на обидві руки, сидів перед пописаним, залитим вином, заваленим картами столом. Одне болісне враження не полишало його: ці ширококості, червонуваті руки з волоссям, що виднілася з-під сорочки, ці руки, які він любив і ненавидів, тримали його в своїй владі.

"Шістсот рублів, туз, кут, дев'ятка ... відігратися неможливо! .. І як би весело було вдома ... Валет на пє ... це не може бути! .. І навіщо ж він це робить зі мною? ..." думав і згадував Ростов. Іноді він ставив велику карту; але Долохов відмовлявся бити її, і сам призначав куш. Микола підкорявся йому, і то молився Богу, як він молився на полі битви на Амштетенському мосту; то загадував, що та карта, яка перша попадеться йому в руку з купи вигнутих карт під столом, та врятує його; то розраховував, скільки було шнурків на його куртці і з стількома ж очками карту намагався ставити на весь програш, то за допомогою озирався на інших гравців, то вдивлявся в холодне тепер лице Долохова, і намагався проникнути, що в ньому робилося.

"Адже він знає, що значить для мене цей програш. Не може ж він бажати моєї смерті? Адже він друг був мені. Адже я його любив ... Але і він не винен; що ж йому робити, коли йому плужить щастя? І я не винен, говорив він сам собі. Я нічого не зробив поганого. Хіба я вбив кого-небудь, образив, побажав зла? За що ж таке жахливе нещастя? І коли воно почалося? Ще так недавно я підходив до цього столу з думкою виграти сто рублів, купити мама до іменин цю скриньку і їхати додому. Я так був щасливий, так вільний, веселий! І я не розумів тоді, як я був щасливий! Коли ж це скінчилося, і коли почався цей новий, жахливий стан? Чим ознаменувалася ця зміна? Я все так же сидів на цьому місці, у цього столу, і так само вибирав і висував карти, і дивився на ці ширококості, спритні руки. Коли ж сповнилось це, і що таке відбулося? Я здоровий, сильний і все той же, і все на тому ж місці. Ні, це не може бути! Вірно все це нічим не скінчиться".

Він був червоний, весь в поту, не дивлячись на те, що в кімнаті не було жарко. І обличчя його було страшне і безпорадне, особливо щодо безсилового бажання здаватися спокійним

Запис дійшов до фатального числа сорока трьох тисяч. Ростов приготував карту, яка повинна була йти кутом від трьох тисяч рублів, тільки що даних йому, коли Долохов, стукнувши колодою, відклав її і, взявши крейду, почав швидко своїм чітким, міцним почерком, ламаючи крейду, підводити підсумок запису Ростова.

- Вечеряти, вечеряти пора! Ось і цигани! - Дійсно з своїм циганським акцентом вже входили з холоду і говорили щось якісь чорні чоловіки і жінки. Микола розумів, що все було скінчено; але він байдужим голосом сказав:

- Що ж, не будеш ще? А у мене слава картка приготовлена. - Наче найбільше його цікавило веселощі самої гри.

"Все скінчено, я пропав! думав він. Тепер куля в лоб — одне залишається ", і разом з тим він сказав веселим голосом:

- Ну, ще одну картку.

- Добре, — відповів Долохов, закінчивши підсумок, — добре! 21 рубль йде, — сказав він, вказуючи на цифру 21, якої не доставало до рівного рахунку 43 тисяч, і взявши колоду, приготувався метати. Ростов покірно відігнув кут і замість приготованих 6.000, старанно написав 21.

- Це мені все одно, - сказав він, - мені тільки цікаво знати, вб'єш ти, або даси мені цю десятку.

Долохов серйозно став метати. О, як ненавидів Ростов в цю хвилину ці руки, червонуваті з короткими пальцями і з волоссям, що виднілася з-під сорочки, мали його в своїй владі ... Десятка була дана.

- За вами 43 тисячі, граф, - сказав Долохов і потягуючись встав з-за столу. - А втомлюєшся проте так довго сидіти, - сказав він.

-Так, і я теж втомився, — сказав Ростов.

Долохов, наче нагадуючи йому, що йому непристойно було жартувати, перебив його: Коли накажете отримати гроші, граф?

Ростов спалахнувши, викликав Долохова в іншу кімнату.

- Я не можу раптом заплатити все, ти візьмеш вексель, - сказав він.

- Послухай, Ростов, - сказав Долохов, ясно посміхаючись і дивлячись в очі Миколі, - ти знаєш приказку: "Щасливий в коханні, нещасливий в картах". Кузена твоя закохана в тебе. Я знаю.

"О! це жахливо почувати себе так у владі цієї людини ", - думав Ростов. Ростов розумів, який удар він завдасть батькові, матері оголошенням цього програшу; він розумів, яке б було щастя позбутися всього цього, і розумів, що Долохов знає, що може позбавити його від цього сорому і горя, і тепер хоче ще грати з ним, як кішка з мишею.

- Твоя кузина ... - хотів сказати Долохов; але Микола перебив його.

- Моя кузина тут ні при чому, і про неї говорити нічого! -крикнув він зі сказом.

- Так коли отримати? - запитав Долохов.

- Завтра, -сказав Ростов, і вийшов з кімнати.

Глава 15

Сказати "завтра" і витримати тон пристойності було не важко; але приїхати одному додому, побачити сестер, брата, матір, батька, визнаватися і просити грошей, на які не маєш права після даного чесного слова, було жахливо.

Вдома ще не спали. Молодь будинку Ростових, повернувшись з театру, повечерявши, сиділа у клавікордів. Як тільки Микола увійшов до зали, його охопила та любовна, поетична атмосфера, яка панувала в цю зиму в їхньому будинку і яка тепер, після освідчення Долохова і балу Іогеля, здавалося, ще більш згустилася, як повітря перед грозою, над Софійкою і Наталею. Софійка і Наташа в блакитних сукнях, в яких вони були в театрі, гарненькі і знаючі це, щасливі, посміхаючись, стояли у клавікордів. Віра з Шиншиним грала в шахи в вітальні. Стара графиня, чекаючи сина і чоловіка, розкладала пасьянс з бабусею-дворянкою, що жила у них в будинку. Денисов з блискучими очима і скуйовдженим волоссям сидів, відкинувши ніжку назад, у клавікордів, і ляскаючи по ним своїми коротенькими пальцями, брав акорди, і

закочуючи очі, своїм низьким, хрипким, але вірним голосом, співав створений їм вірш "Чарівниця", до якого він намагався знайти музику.

Чарівнице, скажи, яка сила

Манить мене до покинутих струн;

Який вогонь ти в серце зронила,

Який захват розливсь по перстам!

Співав він пристрасним голосом, поблискуючи на сполохану і щасливу Наташу своїми агатовими, чорними очима.

- Прекрасно! відмінно! - кричала Наташа. — Ще другий куплет, - говорила вона, не помічаючи Миколи.

"У них все те ж" - подумав Микола, зазираючи у вітальню, де він побачив Віру і мати з бабусею.

- А! Ось і Миколка! - Наташа підбігла до нього.

- Татко вдома? - запитав він.

- Як я рада, що ти приїхав! - не відповідаючи, сказала Наташа, - нам так весело. Василь Дмитрович залишився для мене ще день, ти знаєш?

- Ні, ще не приїжджав папа, - сказала Софійка.

- Міки, ти приїхав, підійди до мене, дружку! - сказав голос графині з вітальні. Микола підійшов до матері, поцілував її руку і, мовчки підсівши до її столу, став дивитися на її руки, що розкладали карти. З зали все чулися сміх і веселі голоси, що вмовляли Наташу.

- Ну, добре, добре, - закричав Денисов, - тепер нічого відмовлятися, за вами барcarolla, благаю вас.

Графиня озирнулася на безгласного сина.

- Що з тобою? - запитала мати у Миколи.

- Ах, нічого, - сказав він, наче йому вже набридло це все одне і те же питання. - Татко скоро приїде?

— Я вважаю.

"У них все те ж. Вони нічого не знають! Куди мені подітися?", Подумав Микола і пішов знову в залу, де стояли клавікорди.

Софійка сиділа за клавікордами і грала прелюдію тієї баркароли, яку особливо любив Денисов. Наташа збиралася співати. Денисов захопленими очима дивився на неї.

Микола став ходити туди сюди по кімнаті.

"І що за охота змушувати її співати? — що вона може співати? І нічого тут немає веселого", думав Микола.

Софійка взяла перший акорд прелюдії.

"Боже мій, я загинувший, я безчесний чоловік. Кулю в лоб, одне, що залишається, а не співати, подумав він. Піти? але куди ж? все одно, нехай співають! "

Микола похмуро, продовжуючи ходити по кімнаті, поглядав на Денисова і дівчаток, уникаючи їх поглядів.

"Миколко, що з вами?" – запитав погляд Софійки, спрямований на нього. Вона негайно побачила, що щось сталося з ним.

Микола відвернувся від неї. Наташа з своєю чуйністю теж миттєво зауважила самопочуття свого брата. Вона помітила його, але їй самій так було весело в ту хвилину, так далеко вона була від горя, смутку, докорів, що вона (як це часто буває з молодими людьми) навмисне обдурила себе. "Ні, мені дуже безжурно тепер, щоб псувати свої веселощі співчуттям чужому горю – відчула вона, і сказала собі:

"Ні, я певно помиляюся, він повинен бути веселим так само, як і я".

– Ну, Софійка, – сказала вона і вийшла на саму середину зали, де, на її думку найкраще був резонанс. Піднявши голову, опустивши мляво-повислі руки, як це роблять танцівниці, Наташа, енергійно рухом переступаючи з каблучка на навшпиньки, пройшлася по середині кімнати і зупинилася.

"Ось вона я!" – як ніби говорила вона, відповідаючи на захоплений погляд Денисова, який стежив за нею.

"І чого вона радіє! – подумав Микола, дивлячись на сестру. – І як їй не нудно і не совісно!" Наташа взяла першу ноту, горло її розширилося, груди випросталася, очі набрали серйозний вираз. Вона не думала ні про кого, ні про що в цю хвилину, і з в посмішку складеного рота полилися звуки, ті звуки, які може виробляти в ті ж проміжки часу і в ті ж інтервали всякий, але які тисячу разів залишають вас холодним, в тисячу перший раз змушують вас здригатися і плакати.

Наташа в цю зиму в перший раз почала серйозно співати і особливо від того, що Денисов захоплювався її співом. Вона співала тепер не по-дитячому, вже не було в її співі цієї комічної, дитячої старанності, яка була в ній колись; але вона співала ще не добре, як говорили всі знавці-судді, які її слухали. "Не оброблений, але прекрасний голос, треба обробити", – говорили всі. Але говорили це звичайно вже набагато після того, як замовкав її голос. У той же час, коли звучав цей необроблений голос з неправильними придыхами і з зусиллями переходів, навіть знавці-судді нічого не говорили, і тільки насолоджувалися цим необробленим голосом і тільки бажали ще раз почути його. В голосі її була та невинна незайманість, те незнання своїх сил і та необроблена ще оксамитовість, які так з'єднувалися з недоліками мистецтва співу, що, здавалося, не можна було нічого змінити в цьому голосі, не зіпсувавши його.

"Що ж це таке? – подумав Микола, почувши її голос і широко розкриваючи очі. – Що з нею сталося? Як вона співає нині?" – подумав він. І раптом весь світ для нього зосередився в очікуванні наступної ноти, наступної фрази, і все в світі зробилося розділеним на три темпу: "О моя жорстока любов ... [Iz mio crudele affetto ...] Раз, два, три ... раз, два ... три ... раз ... Oh mio crudele affetto ... раз, два, три ... раз. Ох, життя наша безглузде! – думав Микола. Все це, і нещастя, і гроші, і Долохов, і злість, і честь – все це дурниця ... а ось воно справжнє ... Ну, Наташе, ну, голубчику! ну матінка! .. як вона це сі візьме? взяла! слава Богу!" – і він, сам не помічаючи того, що він співає, щоб посилити цей сі, взяв втору в терцію високої ноти. "Боже мій! як гарно! Невже це я взяв? як щасливо! " подумав він.

О! як затремтіла ця терція, і як зачепилось щось краще, що було в душі Ростова. І це щось було незалежно від усього в світі, і над усе в світі. Які тут програші, і Долохови, і чесне слово! .. Все дурниця! Можна зарізати, вкрати і все-таки бути щасливим ...

Глава 16

Давно вже Ростов не відчував такого задоволення від музики, як в цей день. Але як тільки Наташа закінчила свою баркаролу, дійсність знову постала йому. Він, нічого не сказавши, вийшов і пішов вниз до своєї кімнати. Через чверть години старий граф, веселий і задоволений, приїхав з клубу. Микола, почувши його приїзд, пішов до нього.

- Ну що, повеселився? - сказав Ілля Андрійович, радісно і гордо посміхаючись на свого сина. Микола хотів сказати, що "так", але не міг: він мало не заплакав. Граф розкурював трубку і не помітив стану сина.

"Ех, неминуче!" - подумав Микола в перший і останній раз. І раптом самим зневажливим тоном, таким, що він сам собі бридкий здавався, начебто він просив екіпажу з'їздити в місто, він сказав батькові.

- Тату, а я до вас за справою прийшов. Я було і забув. Мені грошей потрібно.

- Ось як, - сказав батько, який перебував в особливо веселому дусі. - Я тобі казав, що не вистачить. Чи багато?

- Дуже багато, - червоніючи і з дурною, недбало посмішкою, яку він довго потім не міг собі пробачити, сказав Микола. - Я трохи програв, тобто багато навіть, дуже багато, 43 тисячі.

- Що? Кому? ... Шуткуєш! — крикнув граф, раптом апоплексичне червоніючи шиєю і потилицею, як червоніють старі люди.

- Я обіцяв заплатити завтра, - сказав Микола.

- Ну! .. - сказав старий граф, розводячи руками і безсило опустився на диван.

- Що ж робити! З ким це не траплялося! - сказав син розв'язним, сміливим тоном, тоді як в душі своїй він вважав себе негідником, мерзотником, який цілим життям не міг спокутувати свого злочину. Йому хотілося б цілувати руки свого батька, на колінах просити його вибачення, а він недбалим і навіть грубим тоном говорив, що це з усяким трапляється.

Граф Ілля Андрійович опустил очі, почувши ці слова сина і заквапився, відшукуючи щось.

- Так, так, - промовив він, - важко, я боюся, важко дістати ... з ким не бувало! так, з ким не бувало ... - І граф мигцем глянув в обличчя синові і пішов геть з кімнати ... Микола готувався на відсіч, але ніяк не очікував цього.

- Татку! Та ... тоньку! - закричав він йому вслід, ридаючи, - пробачте мені! — І, схопивши руку батька, він притиснувся до неї губами і заплакав.

У той час, як батько пояснювався з сином, у матері з дочкою відбувалося не менш важливе пояснення. Наташа схвильована прибігла до матері.

- Мамо! .. Мамо! .. він мені зробив ...

- Що зробив?

- Зробив, зробив пропозицію. Мамонько! Мамусю! - кричала вона. Графиня не

вірила своїм вухам. Денисов зробив пропозицію. Кому? Цієї крихітної дівчинці Наташі, яка ще недавно грала в ляльки і тепер ще брала уроки.

- Наташа, годі, дурості! - сказала вона, ще сподіваючись, що це був жарт.

- Ну ось, дурниці! - Я вам діло кажу, — сердито сказала Наташа. — Я прийшла запитати, що робити, а ви мені говорите: "дурості" ...

Графиня низала плечима.

- Якщо правда, що мосє Денисов зробив тобі пропозицію, то скажи йому, що він дурень, ось і все.

- Ні, він не дурень, - ображено і серйозно сказала Наташа.

- Ну так що ж ти хочеш? Адже ви нині всі закохані. Ну, закохана, так виходь за нього заміж! - сердито сміючись, сказала графиня. — З Богом!

- Ні, мама, я не закохана в нього, мабуть не закохана в нього.

- Ну, так і скажи йому.

- Мама, ви гніваєтесь? Ви не гнівайтесь, голубонько, ну в чому ж я винна?

- Ні, так що ж, мій друже? Хочеш, я піду скажу йому, - сказала графиня, посміхаючись.

- Ні, я сама, тільки навчіть. Вам все легко, -додала вона, відповідаючи на її посмішку. - А коли б бачили ви, як він мені це сказав! Адже я знаю, що він не хотів цього сказати, ото вже ненавмисне сказав.

- Ну все-таки треба відмовити.

- Ні не треба. Мені так його шкода! Він такий милий.

- Ну, так прийми пропозицію. І то пора заміж іти, — сердито і насмішкувато сказала мати.

- Ні, мама, мені так шкода його. Я не знаю, як я скажу.

- Так тобі й годі говорити, я сама скажу, — сказала графиня, обурена тим, що наважилися дивитися, як на велику, на цю маленьку Наташу.

- Ні, ні за що, я сама, а ви слухайте у двері, - і Наташа побігла через вітальню в залу, де на тому ж стільці, у клавикордів, закривши обличчя руками, сидів Денисов. Він схопився на звук її легких кроків.

- Наталі, - сказав він, швидкими кроками підходячи до неї, - вирішуйте мою долю. Вона в ваших руках!

- Василь Дмитрович, мені вас так шкода! .. Ні, але ви такий славний ... але не треба ... це ... а так я вас завжди буду любити.

Денисов нагнувся над її рукою, і вона почула дивні, незрозумілі для неї звуки. Вона поцілувала його в чорну, сплутані, кучеряву голову. У цей час почувся поспішний шум сукні графині. Вона підійшла до них.

- Василь Дмитрович, я дякую вам за честь, - сказала графиня збентеженим голосом, але який здавався суворим Денисову, - але моя дочка так молода, і я думала, що ви, як друг мого сина, зверніться перш до мене. В такому випадку ви не поставили б мене в необхідності відмови.

- Гг'афіня, - сказав Денисов з опущеними очима і винувато, хотів сказати щось ще і

запнувся.

Наташа не могла спокійно бачити його таким жалюгідним. Вона почала голосно схлипувати.

- Гг'афіня, я винен перед вами, - продовжував Денисов тремтячим голосом, — але знайте, що я так боготво'ю вашу дочку і все ваше сімейство, що два життя віддам ... - Він подивився на графиню і, помітивши її суворе обличчя ... - Ну пг'ощайте, гг'афіня, - сказав він, поцілував її руку і, не глянувши на Наташу, стрімкими, твердими кроками вийшов з кімнати.

На другий день Ростов проводив Денисова, який не хотів більше жодного дня залишатися в Москві. Денисова проводжали у циган всі його московські приятелі, і він не пам'ятав, як його поклали в сани і як везли перші три станції.

Після від'їзду Денисова, Ростов, чекаючи грошей, які не водночас міг зібрати старий граф, провів ще два тижні в Москві, не виїжджаючи з дому, і переважно в кімнаті панянок.

Софійка була до нього ніжніше і відданіше ніж раніше. Вона, здавалося, хотіла показати йому, що його програш був подвиг, за який вона тепер ще більше любить його; але Микола тепер вважав себе негідним її.

Він списав альбоми дівчаток віршами і нотами, і не попрощавшись ні з ким зі своїх знайомих, відіславши нарешті все 43 тисячі і отримавши розписку Долохова, поїхав в кінці листопада наздоганяти полк, який вже був в Польщі.

Частина друга

Глава 1

Після свого пояснення з дружиною, П'єр поїхав в Петербург. У Торжку на станції не було коней, або не хотів їх дати доглядач. П'єр повинен був чекати. Він не роздягаючись ліг на шкіряний диван перед круглим столом, поклав на цей стіл свої великі ноги в теплих чоботях і задумався.

- Накажете валізи внести? Постіль постелити, чаю накажете? - питав камердинер.

П'єр не відповідав, тому що нічого не чув і не бачив. Він задумався ще на минулій станції і все ще думав про те ж - про таке важливе, що він не звертав ніякої уваги на те, що відбувалося навколо нього. Його не тільки не цікавило те, що він пізніше або раніше приїде до Петербургу, або те, що буде чи не буде йому місця відпочити на цій станції, але все одно було в порівнянні з тими думками, які його займали тепер, пробуде він кілька годин або все життя на цій станції.

Доглядач, його жінка, камердинер, баба з торжковським шиттям заходили в кімнату, пропонуючи свої послуги. П'єр, не змінюючи свого положення задертих ніг, дивився на них через окуляри, і не розумів, що їм може бути потрібно і яким чином всі вони могли жити, не розв'язавши тих питань, які займали його. А ним заволодівали все одні й ті ж питання з самого того дня, як він після дуелі повернувся з Сокольників і провів першу, болісну, безсонну ніч; тільки тепер на самоті подорожі, вони з винятковою силою опанували ним. Про що б він не починав думати, він повертався до одних і тих самих питань, яких він не міг розв'язати, і не міг перестати ставити собі.

Наче в голові його полетіла різьба того головного гвинта, на якому трималося все його життя. Гвинт не входив далі, не виходив геть, а вертівся, нічого не захоплюючи, все на тому ж витку нарізу, і не можна було перестати вертати його.

Увійшов доглядач і принижено став просити його сіятельство почекати тільки дві годинки, після яких він для його ясновельможності (що буде, то буде) дасть кур'єрських. Доглядач очевидно брехав і хотів тільки отримати з проїжджого зайві гроші. "Зле це було чи добре?" – питав себе П'єр. "Для мене добре, для іншого проїжджаючого погано, а для нього самого неминуче, тому що йому їсти нічого: він говорив, що його прибив за це офіцер. А офіцер прибив за те, що йому їхати треба було швидше. А я стріляв в Долохова за те, що я вважав себе ображеним, а Людовика XVI стратили за те, що його вважали злочинцем, а через рік вбили тих, хто його стратив, теж за щось. Що погано? Що добре? Що треба любити, що ненавидіти? Для чого жити, і що таке я? Що таке життя, що смерть? Яка сила керує всім?" – питав він себе. І не було відповіді на жодне з цих питань, крім однієї, не логічної відповіді, зовсім не на ці питання. Відповідь ця була: "помреш — все скінчиться. Помреш і все дізнаєшся, або перестанеш запитувати ". Але і померти було страшно.

Торжковська торговка верескливим голосом пропонувала свій товар і особливо козлові туфлі. "У мене сотні рублів, яких мені нікуди подіти, а вона в прорваної шубі стоїть і боязко дивиться на мене, – думав П'єр. І навіщо потрібні ці гроші? Наче на один волосок можуть додати їй щастя, спокою душі, ці гроші? Хіба може що-небудь в світі зробити її і мене менш схильними до зла і смерті? Смерть, яка все скінчить і яка повинна прийти нині або завтра – все одно через мить, в порівнянні з вічністю". І він знову натискав на нічого не захоплюючий гвинт, і гвинт все так же крутився на одному і тому ж місці.

Слуга його подав йому розрізану до половини книгу роману в листах мадам Сюзан. [m-me Suza.] Він став читати про страждання і добродісну боротьбу якийсь Амалії Мансфельд. [Amelie de Mansfeld.] "І навіщо вона боролася проти свого спокусника, – думав він, – коли вона любила його? Не міг Бог вкласти в її душу прагнення, противного Її волі. Моя колишня дружина не боролася і, може бути, вона була права. Нічого не знайдено, знову говорив собі П'єр, нічого не придумано. Знати ми можемо тільки те, що нічого не знаємо. І це вища ступінь людської премудрості".

Все в ньому самому і навколо нього представлялося йому заплутаним, абсурдним і осоружним. Але в цій самій відразі до всього навколишнього П'єр знаходив свого роду подразнюючу насолоду.

– Насмілюся просити ваше сіятельство потіснитися дрібку, ось для них, – сказав доглядач, входячи в кімнату і вводячи за собою іншого, зупиненого за браком коней проїжджаючого. Проїжджаючий був присадкуватий, ширококостий, восковий, зморшкуватий старий з сивими навислими бровами над блискучими, невизначеного сіруватого кольору, очима.

П'єр зняв ноги зі столу, встав і переліг на приготоване для нього ліжко, зрідка поглядаючи на того, що увійшов, який з похмуро-втомленим виглядом, не позираючи

на П'єра, важко роздягався за підмогою слуги. Залишившись в заношеному критому нанкою кожусі і в валянках на худих кістлявих ногах, проїжджий сів на канапу, відхиливши на спинку свою дуже велику і широку в скронях, коротко обстрижену голову і глянув на Безухова. Суворий, розумний і проймаючий вираз цього погляду вразив П'єра. Йому захотілося обізватися до проїжджаючого, але коли він зібрався звернутися до нього з питанням про дорогу, проїжджий вже закрив очі і склавши зморщені старі руки, на пальці однієї з яких був великий чавунний перстень із зображенням Адамової голови, нерухомо сидів, або відпочиваючи, або про щось глибокодумно і спокійно розмірковуючи, як показалося П'єру. Слуга проїжджаючого був весь покритий зморшками, теж жовтий старичок, без вусів і бороди, які мабуть не були збрити, а ніколи і не росли у нього. Повороткий старичок-слуга розбирав погрібець, готував чайний стіл, і приніс киплячий самовар. Коли все було готово, проїжджий відкрив очі, присунувся до столу і налив собі один стакан чаю, налив інший безбородому дідку і подав йому. П'єр починав відчувати занепокоєння і необхідність, і навіть неминучість вступу в розмову з цим проїжджаючим.

Слуга приніс назад свій порожній, перевернутий стакан з недокусаним шматочком цукру і запитав, чи не потрібно чого.

- Нічого. Подай книгу, - сказав проїжджаючий. Слуга подав книгу, яка здалася П'єру духовною, і проїжджаючий заглибився в читання. П'єр дивився на нього. Раптом проїжджаючий відклав книгу, заклавши закрив її і, знову заплющив очі і спершись на спинку, сів у своє попереднє положення. П'єр дивився на нього і не встиг відвернутися, як старий відкрив очі і утупив свій твердий і суворий погляд прямо в обличчя П'єру.

П'єр відчував себе збентеженим і хотів відхилитися від цього погляду, але блискучі, старечі очі чарівно притягували його до себе.

Глава 2

- Маю задоволення говорити з графом Безуховим, якщо я не помиляюся, - сказав проїжджаючий неквапливо і голосно. П'єр мовчки, запитально дивився через окуляри на свого співрозмовника.

- Я чув про вас, - продовжував проїжджаючий, - і про нещастя, що спіткало вас, пане мій. - Він ніби підкреслив одне слово, як ніби він сказав: "так, нещастя, як ви ні називайте, я знаю, що те, що трапилося з вами в Москві, було нещастя". - Дуже шкодую про те, пане мій.

П'єр почервонів і, поспішно спустивши ноги з ліжка, нахилився до старого, неприродне і боязко посміхаючись.

- Я не з цікавості згадав вам про це, пане мій, але по більш важливим причинам. - Він помовчав, не випускаючи П'єра зі свого погляду, і посунувся на дивані, запрошуючи цим жестом П'єра сісти біля себе. П'єру неприємно було вступати в розмову з цим старим, але він, мимоволі підкоряючись йому, підійшов і сів поруч з ним.

- Ви нещасливі, пане мій, - продовжував він. - Ви молоді, я старий. Я б хотів у міру моїх сил допомогти вам.

- Ах, так, - з неприродною посмішкою сказав П'єр. - Дуже вам вдячний ... Ви звідки

зволите проїжджати? – Лице проїжджаючого було не ласкаве, навіть холодне і строге, але не дивлячись на те, і мова і обличчя нового знайомця чарівно-привабливо діяли на П'єра.

– Але якщо з яких-небудь причин вам неприємна розмова зі мною, – сказав старий, – то ви так і скажіть, пане мій. – І він раптом посміхнувся несподіваною, по-батьківськи ніжною посмішкою.

– Ах ні, зовсім ні, навпаки, я дуже радий познайомитися з вами, – сказав П'єр, і, глянувши ще раз на руки нового знайомого, ближче розглянув перстень. Він побачив на ньому Адамову голову, знак масонства.

– Дозвольте мені запитати, – сказав він. – Ви масон?

– Так, я належу до братерства вільних каменярів, сказав проїжджий, все глибше і глибше вдивляючись в очі П'єру. – І від себе і від їх імені простягаю вам братню руку.

– Я боюся, – сказав П'єр, посміхаючись і вагаючись між довірою, яка вселяється йому особистістю масона, і звичкою глузування над віруваннями масонів, – я боюся, що я дуже далекий від розуміння, як це сказати, я боюся, що мій напрямок думок щодо всієї світобудови так протилежний вашому, що ми не зрозуміємо один одного.

– Мені відомий ваш спосіб мислення, – сказав масон, – і той ваш спосіб думання, про який ви говорите, і який вам здається твором вашої уявної праці, є напрямок думок більшості людей, є одноманітний плід гордості, ліні і невігластва. Вибачте мене, пане мій, якби я не знав його, я б не заговорив з вами. Ваш напрямок думок є сумна омана.

– Точно так само, як я можу припускати, що і ви перебуваєте в омані, – сказав П'єр, слабо посміхаючись.

– Я ніколи не посмію сказати, що я знаю істину, – сказав масон, все більше і більше вражаючи П'єра своєю визначеністю і твердістю мови. – Ніхто з них не може досягти до істини; тільки камінь за каменем, за участю всіх, мільйонами поколінь, від праотця Адама і до нашого часу, споруджується той храм, який повинен бути гідним житлом Великого Бога, – сказав масон і закрив очі.

– Я повинен вам сказати, я не вірю, що не ... вірю в Бога, – з жалем і зусиллям сказав П'єр, відчуваючи необхідність висловити всю правду.

Масон уважно подивився на П'єра і посміхнувся, як посміхнувся би багач, який тримав в руках мільйони, біднякові, який би сказав йому, що немає у нього, у бідняка, п'яти рублів, що можуть зробити його щасливим.

– Так, ви не знаєте Його, пане мій, – сказав масон. – Ви не можете знати Його. Ви не знаєте Його, тому ви і нещасні.

— Так, так, я нещасний, – підтвердив П'єр, – але що ж мені робити?

– Ви не знаєте Його, пане мій, і від того ви дуже нещасні. Ви не знаєте Його, а Він тут, Він в мені. Він в моїх словах, він в тобі, і навіть в тих блюзнірських промовах, які ти вимовив зараз! – суворим тремтячим голосом сказав масон.

Він помовчав і зітхнув, мабуть намагаючись заспокоїтися.

– Якщо б Його не було, — сказав він тихо, – ми б з вами не говорили про Нього, пане мій. Про що, про кого ми говорили? Кого б ти заперечував? – раптом сказав він з

захопленою строгістю і владою в голосі. – Хто Його вигадав, якщо Його немає? Чому стало в тобі припущення, що є така незрозуміла істота? Чому ти і весь світ припустили існування такої незбагненої істоти, істоти всемогутньої, вічної і нескінченної в усіх своїх властивостях? ... – Він зупинився і довго мовчав.

П'єр не міг і не хотів переривати цього мовчання.

– Він є, але зрозуміти Його важко, — заговорив знову масон, дивлячись не на обличчя П'єра, а перед собою, своїми старечими руками, які від внутрішнього хвилювання не могли залишатися спокійними, перебираючи листи книги. – Якщо б це була людина, в існуванні якої ти б сумнівався, я б привів до тебе цю людину, взяв би її за руку і показав тобі. Але як я, нікчемний смертний, покажу всю всемогутність, всю вічність, всю благість Його тому, хто сліпий, або тому, хто закриває очі, щоб не бачити, не розуміти Його, і не побачити, і не зрозуміти всю свою гидоту і порочність? – Він помовчав. – Хто ти? Що ти? Ти мрієш про себе, що ти мудрець, тому що ти міг вимовити ці блюзнірські слова, – сказав він з похмурою і презирливою посмішкою, – а ти дурніше і безумніше малої дитини, яка би, граючи частинами майстерно зробленого годинника, наважилася б говорити, що, тому що вона не розуміє призначення цього годинника, вона і не вірить в майстра, який його зробив. Пізнати Його важко ... Ми століттями, від праотця Адама і до наших днів, працюємо для цього пізнання і на нескінченність далекі від досягнення нашої мети; але в нерозумінні Його ми бачимо тільки нашу слабкість і Його велич ... – П'єр, із завмиранням серця, блискучими очима дивлячись в обличчя масона, слухав його, не перебивав, не питав його, а всією душею вірив тому, що говорила йому ця чужа людина. Чи вірив він тим розумним доводам, які були в промові масона, чи вірив, як вірять діти інтонаціям, переконаності і сердечності, які були в промові масона, тремтінню голосу, яке іноді майже переривало масона, або цим блискучим, старечим очам, постарілим на тому ж переконанні, або тому спокою, твердості і знання свого призначення, які світилися з усієї істоти масона, і які особливо сильно вражали його в порівнянні з своєю спустошеністю і безнадією; – але він всією душею бажав вірити, і вірив, і відчував радісне відчуття заспокоєння, поновлення і повернення до життя.

– Він не досягається розумом, а досягається життям, – сказав масон.

– Я не розумію, – сказав П'єр, зі страхом відчуваючи сумнів, який піднімається в ньому. Він боявся неясності і слабкості доводів свого співрозмовника, він боявся не вірити йому. – Я не розумію, – сказав він, — яким чином розум людський не може досягнути того знання, про яке ви говорите.

Масон посміхнувся своєю лагідною, батьківською усмішкою.

– Вища мудрість і істина є як би чистісінька волога, яку ми хочемо сприйняти в себе, — сказав він. – Чи можу я в нечистий посудині сприйняти цю чисту вологу і судити про чистоту її? Тільки внутрішнім очищенням самого себе я можу до відомої чистоти довести сприйняту вологу.

– Так, так, це так! – радісно сказав П'єр.

– Вища мудрість заснована не на одному розумі, не на тих світських науках фізики,

історії, хімії тощо, на які розпадається знання розумове. Вища мудрість одна. Вища мудрість має одну науку – науку всього, науку, яка пояснює всю світобудову і займане в ній місце людини. Для того щоб вмістити в себе цю науку, необхідно очистити і оновити свою внутрішню людину, і тому перш, ніж знати, потрібно вірити і вдосконалюватися. І для досягнення цих цілей в душі нашій вкладений світ Божий, званий совістю.

– Так, так, – підтверджував П'єр.

– Глянь духовними очима на свою внутрішню людину і запитай у самого себе, чи задоволений ти собою. Чого ти досяг, керуючись одним розумом? Що ти таке? Ви молоді, ви багаті, ви розумні, освічені, пане мій. Що ви зробили з усіх цих благ, даних вам? Чи задоволені ви собою і своїм життям?

– Ні, я ненавиджу своє життя, – зморщився промовив П'єр.

– Ти ненавидиш, так змій його, очисти себе, і в міру очищення ти будеш пізнавати мудрість. Подивіться на своє життя, пане мій. Як ви проводили його? У буйних оргіях і розпусті, все отримуючи від суспільства і нічого не віддаючи йому. Ви отримали багатство. Як ви вжили його? Що ви зробили для ближнього свого? Чи подумали ви про десятки тисяч ваших рабів, допомогли ви їм фізично і морально? Ні. Ви користувалися їхніми трудами, щоб вести розпусне життя. Ось що ви зробили. Обрали ви місце служіння, де б ви приносили користь своєму ближньому? Ні. Ви в неробстві проводили своє життя. Потім ви одружилися, пане мій, взяли на себе відповідальність в керівництві молодої жінки, і що ж ви зробили? Ви не допомогли їй, пане мій, знайти шлях істини, а вкинули її в безодню брехні і нещастя. Людина образила вас, і ви вбили її, і ви говорите, що ви не знаєте Бога, і що ви ненавидите своє життя. Тут немає нічого модерного, пане мій! – Після цих слів, масон, як би втомившись від тривалої розмови, знову сперся на спинку дивана і закрив очі. П'єр дивився на це суворе, нерухоме, старече, майже мертве обличчя, і беззвучно ворухив губами. Він хотів сказати: так, мерзенне, неробоче, розпусне життя, – і не смів переривати мовчання.

Масон хрипко, по-старечому кашлянув і покликав слугу.

– Що коні? – запитав він, не дивлячись на П'єра.

– Привели здавальних, – відповів слуга. – Відпочивати не будете?

– Ні, вели закладати.

"Невже ж він поїде і залишить мене одного, не доказавши всього і не обіцяючи мені допомоги?", думав П'єр, встаючи і опустивши голову, зрідка поглядаючи на масона, і починаючи ходити по кімнаті. "Так, я не думав цього, але я вів ганебне, розпусне життя, але я не любив його, і не хотів цього, думав П'єр, – а цей чоловік знає істину, і якщо б він захотів, він міг би відкрити мені її". П'єр хотів і не смів сказати цього масону. Проїжджаючий, звичними, старечими руками уклавши свої речі, застібав свій кошушок. Закінчивши ці справи, він звернувся до Безухова і байдуже, чемним тоном, сказав йому:

– Ви куди тепер зводите їхати, пане мій?

– Я? ... Я в Петербург, – відповідав П'єр дитячим, нерішучим голосом. – Я дякую вам. Я в усьому згоден з вами. Але ви не думайте, щоб я був так дурний. Я всією душею

бажав бути тим, чим ви хотіли б, щоб я був; але я ні в кого ніколи не знаходив допомоги ... Втім, я сам насамперед винен у всьому. Допоможіть мені, навчіть мене і, може бути, я буду ... – П'єр не міг говорити далі; він засопів носом і відвернувся.

Масон довго мовчав, мабуть щось обмірковуючи.

– Допомога дається тільки від Бога, – сказав він, – але ту міру допомоги, яку у владі подати наш орден, він подасть вам, пане мій. Ви їдете в Петербург, передайте це графу Вілларському (він дістав гаманець і на складеному вчетверо великому аркуші паперу написав кілька слів). Одну пораду дозвольте подати вам. Приїхавши до столиці, присвятіть перший час самоті, обговоренню самого себе, і не вступайте на колишні шляхи життя. Затим бажаю вам щасливої дороги, пане мій, – сказав він, зауваживши, що слуга його увійшов до кімнати, – і успіху ...

Проїжджаючи був Осип Олексійович Баздєєв, як дізнався П'єр по книзі доглядача. Баздєєв був одним з найвідоміших масонів і мартиністів ще Новиковського часу. Довго після його від'їзду П'єр, не лягаючи спати і не питаючи коней, ходив по станційної кімнати, обмірковуючи своє хибне минуле і з захопленням поновлення уявляючи собі своє блаженне, бездоганне і добродіє майбутнє, яке ввижалося йому таким легким. Він був, як йому здавалося, порочним тільки тому, що він якось випадково забув, як добре бути добродієм. В душі його не залишалося ні сліду колишніх сумнівів. Він твердо вірив у можливість братства людей, з'єднаних з метою підтримувати один одного на шляху чесноти, і таким уявлялося йому масонство.

Глава 3

Приїхавши в Петербург, П'єр нікого не сповістив про свій приїзд, нікуди не виїжджав, і став цілими днями проводити за читанням Фоми Кемпійського, книги, яка невідомо ким була доставлена йому. Одне і все одне розумів П'єр, читаючи цю книгу; він розумів незвідану ще їм насолоду вірити в можливість досягнення досконалості і в можливість братської і діяльної любові між людьми, відкрити йому Осипом Олексійовичем. Через тиждень після його приїзду молодий польський граф Вілларський, якого П'єр поверхнево знав по петербурзькому світу, увійшов ввечері в його кімнату з тим офіційним і урочистим видом, з яким входив до нього секундант Долохова, зачинив за собою двері і переконавшись, що в кімнаті нікого крім П'єра не було, звернувся до нього:

– Я приїхав до вас з дорученням і пропозицією, граф, — сказав він йому, не сідаючи. – Особа, дуже високо поставлена в нашому братстві, клопотала про те, щоб ви були прийняті в братство раніше терміну, і запропонувала мені бути вашим поручителем. Я за священний обов'язок почитаю виконання волі цієї особи. Чи бажаєте ви вступити за моїм поручительством в братство вільних каменярів?

Холодний і строгий тон людини, яку П'єр бачив майже завжди на балах з люб'язною посмішкою, в товаристві найблискупіших жінок, вразив П'єра.

– Так, я бажаю, – сказав П'єр.

Вілларський нахилив голову. – Ще одне питання, граф, – сказав він, – на яке я вас не як майбутнього масона, але як чесну людину (*galant homme*) прошу з усією щирістю

відповідати мені: відцуралися ви від своїх колишніх переконань, чи вірите ви в Бога?

П'єр задумався. – Так ... так, я вірю в Бога, – сказав він.

– В такому разі ... – почав Вілларський, але П'єр перебив його. – Так, я вірю в Бога, – сказав він ще раз.

– В такому разі ми можемо їхати, – сказав Вілларський. – Карета моя до ваших послуг.

Всю дорогу Вілларський мовчав. На питання П'єра, що йому потрібно робити і як відповідати, Вілларський сказав тільки, що брати, більш його гідні, випробують його, і що П'єру більше нічого не потрібно, як говорити правду.

В'їхавши у ворота великого будинку, де було приміщення ложі, і пройшовши темними сходами, вони увійшли в освітлений, невеликий передпокій, де без допомоги прислуги, зняли шуби. З передньої вони пройшли в іншу кімнату. Якийсь чоловік у дивному вбранні показався у дверях. Вілларський, вийшовши до нього назустріч, щось тихо сказав йому по-французьки і підійшов до невеликої шафі, в якій П'єр помітив небачені їм шати. Взявши з шафи хустинку, Вілларський наклав її на очі П'єру і зав'язав вузлом ззаду, боляче захопивши в вузол його волосся. Потім він пригнув його до себе, поцілував і, взявши за руку, повів кудись. П'єру було боляче від притягнутого вузлом волосся, він кривився від болю і від сорому чогось посміхався. Величезна фігура його з опущеними руками, з зморщеною і усміхненою фізіономією, невірними боязкими кроками посувалася за Вілларським.

Провівши його кроків десять, Вілларський зупинився.

– Що б не трапилося з вами, – сказав він, – ви повинні з мужністю переносити все, якщо ви твердо зважилися вступити в наше братство. (П'єр ствердно відповідав нахилом голови.) Коли ви почуєте стукіт у двері, ви розв'яжете собі очі, – додав Вілларський; – бажаю вам мужності і успіху. І, потиснувши руку П'єру, Вілларський вийшов.

Залишившись один, П'єр продовжував все так само посміхатися. Кілька разів він знизував плечами, підносив руку до хустки, як би бажаючи зняти її, і знову опускав руку. П'ять хвилин, які він пробув з пов'язаними очима, здалися йому годиною. Руки його набрякли, ноги підкошувалися; йому здавалося, що він втомився. Він відчував найскладніші і різноманітні почуття. Йому було і страшно того, що з ним трапиться, і ще більш страшно того, як би йому не виказати страху. Йому було цікаво дізнатися, що буде з ним, що відкриється йому; але найбільше йому було радісно, що настала хвилина, коли він нарешті вступить на той шлях оновлення і діяльно-добродісного життя, про який він мріяв з часу своєї зустрічі з Осипом Олексійовичем. У двері почулися сильні удари. П'єр зняв пов'язку і озирнувся навколо себе. В кімнаті було чорно – темно: тільки в одному місці горіла лампада, в чомусь білому. П'єр підійшов ближче і побачив, що лампада стояла на чорному столі, на якому лежала одна розкрита книга. Книга була Євангеліє; то біле, в чому горіла лампада, був людський череп з своїми дірками і зубами. Прочитавши перші слова Євангелія: "Спочатку було слово і слово було до Бога", П'єр обійшов стіл і побачив великий, наповнений чимось і

відкритий ящик. Це була труна з кістками. Його анітрохи не здивувало те, що він побачив. Сподіваючись вступити в абсолютно нове життя, зовсім відмінне від колишнього, він очікував всього незвичайного, ще більше незвичайного ніж те, що він бачив. Череп, труну, Євангеліє — йому здавалося, що він чекав всього цього, очікував ще більшого. Намагаючись викликати в собі почуття розчулення, він дивився навколо себе. – "Бог, смерть, любов, братерство людей", – говорив він собі, пов'язуючи з цими словами смутні, але радісні уявлення чогось. Двері відчинилися, і хтось увійшов.

При слабкому світлі, до якого проте вже встиг П'єр придивитися, увійшов невисокий чоловік. Мабуть з світла увійшовши в темряву, чоловік цей зупинився; потім обережними кроками він посунувся до столу і поклав на нього невеликі, закриті шкіряними рукавичками, руки.

Невисокий чоловік цей був одягнений в білий, шкіряний фартух, який прикривав його груди і частину ніг, на шії було надіто щось на зразок намиста, і через намисто виступало високе, біле жабо, облямовуючи його довгасте обличчя, освітлене знизу.

– Для чого ви прийшли сюди? – запитав той, що увійшов, по шереху, зробленому П'єром, звертаючись в його сторону. – Для чого ви, невіруючий в істини світу і той, що не бачить світла, для чого ви прийшли сюди, чого хочете ви від нас? Премудрості, чесноти, освіти?

В ту хвилину як двері відчинилися і увійшов невідомий чоловік, П'єр відчув страх і благоговіння, подібне до того, яке він в дитинстві відчував на сповіді: він відчув себе віч-на-віч з абсолютно чужою за умовами життя і з близькою, по братству людей, людиною. П'єр з захоплюючим подих биттям серця посунувся до ритора (так називався в масонстві брат, готуючий шукача до вступу в братство). П'єр, підійшовши ближче, впізнав в риторі знайому людину, Смольянинова, але йому образливо було думати, що увійшов знайомий чоловік: той, який увійшов був тільки брат і доброчесний наставник. П'єр довго не міг вимовити слова, так що ритор повинен був повторити своє питання.

– Так, я ... я ... хочу поновлення, – насилу вимовив П'єр.

– Добре, – сказав Смольянинов, і негайно ж продовжував: – Чи маєте ви поняття про засоби, якими наш святий орден допоможе вам у досягненні вашої мети? ... – сказав ритор спокійно і швидко.

– Я ... сподіваюся ... керівництва ... допомоги ... в оновленні, — сказав П'єр з тремтінням голосу і з утрудненням в вимові, що відбувалися і від хвилювання, і від незвички говорити російською про абстрактні предмети.

– Яке поняття ви маєте про франк-масонство?

– Я маю на увазі, що франк-масонство є братство [fraternité]; і рівність людей з добрими цілями, – сказав П'єр, соромлячись у міру того, як він говорив, невідповідності своїх слів з урочистістю хвилини. Я маю на увазі ...

– Добре, – сказав ритор поспішно, мабуть цілком задоволений цією відповіддю. – Чи шукали ви засобів до досягнення своєї мети в релігії?

– Ні, я вважав її несправедливою, і не дотримувався їй, – сказав П'єр так тихо, що ритор не розчув його і запитав, що він говорить. – Я був атеїстом, – відповідав П'єр.

- Ви шукаєте істини для того, щоб слідувати в житті її законам; отже, ви шукаєте премудрості і чесноти, чи не так? - сказав ритор після хвилинного мовчання.

- Так, так, - підтвердив П'єр.

Ритор прокашлявся, склав на грудях руки в рукавичках і почав говорити:

- Тепер я повинен відкрити вам головну мету нашого ордена, - сказав він, - і якщо мета ця збігається з вашою, то ви з користю вступите в наше братство. Перша найголовніша мета і купно підстава нашого ордена, на якій він затверджений, і яку ніяка сила людська не може скинути, є збереження і передання потомству якогось важливого таїнства ... від найдавніших століть і навіть від першої людини до нас дійшло, від якого таїнства, може бути, залежить доля роду людського. Але так як це таїнство такої властивості, що ніхто не може його знати і їм користуватися, якщо довготривалим і старанним очищенням самого себе не приготовлений, то не всяк може сподіватися скоро знайти його.

Тому ми маємо другу мету, яка полягає в тому, щоб приготувляти наших членів, скільки можливо, виправляти їх серце, очищати і просвіщати їх розум тими засобами, які нам переказом відкриті від мужів, хто потрудився в шуканні цього таїнства, і тим учиняти їх здатними до сприйняття оногo. Очищаючи і виправляючи наших членів, ми намагаємося по-третє виправляти і весь людський рід, пропонуючи йому в членах наших приклад благочестя і чесноти, і тим намагаємося всіма силами протистояти злу, яке царює в світі. Подумайте про це, і я знову прийду до вас, - сказав він і вийшов з кімнати.

- Протистояти злу, яке царює в світі ... - повторив П'єр, і йому представилася його майбутня діяльність на цьому поприщі. Йому представлялися такі ж люди, яким він був сам два тижні тому, і він подумки звертав до них повчально-наставницькі речи. Він уявляв собі порочних і нещасних людей, яким він допомагав словом і ділом; уявляв собі гнобителів, від яких він рятував їх жертви. З трьох названих ритором цілей, ця остання - виправлення роду людського, особливо близька була П'єру. Якесь важливе таїнство, про яке згадав ритор, хоча і підбурювало його цікавість, не представлялося йому істотним; а друга мета, очищення та виправлення себе, мало займала його, тому що він в цю хвилину з насолодою відчував себе вже цілком виправленим від колишніх вад і готовим тільки на одне добре.

Через півгодини повернувся ритор передати шукачеві ті сім чеснот, відповідні семи сходами храму Соломона, які повинен був виховувати в собі кожен масон. Чесноти ці були: 1) скромність, дотримання таємниці ордена, 2) покора вищим чинам ордена, 3) гречність, 4) любов до людства, 5) мужність, 6) щедрість і 7) любов до смерті.

- У сьомій намагайтеся, - сказав ритор, - частою думкою про смерть довести себе до того, щоб вона не здавалася вам більш страшним ворогом, але скоріше другом ... який звільняє від тяжкого цього життя в трудах чесноти стомлену душу, для введення її в місце нагороди і заспокоєння.

"Так, це повинно бути так", - думав П'єр, коли після цих слів ритор знову пішов від нього, залишаючи його самотньому роздуму. "Це повинно бути так, але я ще такий

слабкий, що люблю своє життя, якого сенс тільки тепер потроху відкривається мені". Але інші п'ять чеснот, які перебираючи на пальцях згадав П'єр, він відчував у душі своїй: і мужність, і щедрість, і гречність, і любов до людства, і особливо покора, яка навіть не уявлялося йому чеснотою, а щастям. (Йому так радісно було тепер позбутися від своєї сваволі і підпорядкувати свою волю тому і тим, які знали безсумнівну істину.) Сьому чесноту П'єр забув і ніяк не міг згадати її.

Втретє ритор повернувся швидше і запитав П'єра, чи все він твердий у своєму намірі, і чи вирішується піддати себе всьому, що від нього потрібно.

- Я готовий на все, - сказав П'єр.

- Ще повинен вам повідомити, - сказав ритор, - що орден наш вчення своє викладає не словами тільки, але іншими засобами, які на істинного шукача мудрості і чесноти діють, може бути, сильніше, ніж словесні тільки пояснення. Ця храмина оздобленням своїм, яке ви бачите, вже повинна була пояснити вашому серцю, якщо воно щире, більш ніж слова; ви побачите, може бути, і при подальшому вашому прийнятті подібний образ висловлювання. Орден наш наслідує древнім товариствам, які відкривали своє вчення ієрогліфами. Ієрогліф, - сказав ритор, - є найменування якої-небудь непідвладної почуттям речі, яка містить в собі якості, подібні зображуваний.

П'єр знав дуже добре, що таке ієрогліф, але не смів говорити. Він мовчки слухав ритора, по всьому відчуваючи, що зараз почнуться випробування.

- Якщо ви встояли, то я повинен приступити до введення вас, - говорив ритор, ближче підходячи до П'єра. - В знак щедрості прошу вас віддати мені все дорогоцінні речі.

- Але я з собою нічого не маю, - сказав П'єр, який вважав, що від нього вимагають видачі всього, що він має.

- Те, що на вас є: годинник, гроші, кільця ...

П'єр поспішно дістав гаманець, годинник, і довго не міг зняти з жирного пальця обручку. Коли це було зроблено, масон сказав:

- В знак покори прошу вас роздягнутися. - П'єр зняв фрак, жилет і лівий чобіт за вказівкою ритора. Масон відкрив сорочку на його лівий стороні грудей, і, нахилившись, підняв його штанину на лівій нозі вище коліна. П'єр поспішно хотів зняти і правий чобіт і засукати панталони, щоб позбавити від цієї праці незнайому йому людину, але масон сказав йому, що цього не потрібно - і подав йому туфлю на ліву ногу. З дитячою посмішкою сором'язливості, сумніви і глузування над самим собою, яка проти його волі виступала на обличчя, П'єр стояв, опустивши руки і розставивши ноги, перед братом-ритором, чекаючи його нових наказів.

- І нарешті, в знак щиросердості, я прошу вас відкрити мені головну вашу пристрасть, - сказав він.

- Мою пристрасть! У мене їх було так багато, - сказав П'єр.

- Та пристрасть, яка більш за всі інші змушувала вас коливатися на шляху добродітності, - сказав масон.

П'єр помовчав, відшукуючи.

"Вино? Смакота? Неробство? Лінощі? Гарячість? Злоба? Жінки? " Перебирав він свої вади, подумки зважуючи їх і не знаючи якої віддати перевагу.

- Жінки, - сказав тихим, ледь чутним голосом П'єр. Масон не ворухнувся і не говорив довго після цієї відповіді. Нарешті він посунувся до П'єру, взяв лежав на столі хустку і знову зав'язав йому очі.

- Останній раз кажу вам: зверніть всю вашу увагу на самого себе, накладіть ланцюга на свої почуття і шукайте блаженства не в пристрастях, а в своєму серці. Джерело блаженства не поза, а всередині нас ...

П'єр вже відчував у собі це освіжаюче джерело блаженства, яке тепер радістю і розчуленням переповнювало його душу.

Глава 4

Скоро після цього в темну хramину прийшов за П'єром вже не колишній ритор, а поручитель Вілларський, якого він впізнав по голосу. На нові питання про твердість його наміру, П'єр відповідав: "Так, так, згоден", - і з сяючою дитячою посмішкою, з відкритими, жирними грудьми, нерівно і боязко крокуючи однією роззutoю і однією озutoю ногою, пішов вперед з приставленою Вілларським до його оголених грудей шпагою. З кімнати його повели по коридорах, повертаючи взад і вперед, і нарешті привели до дверей ложі. Вілларський кашлянув, йому відповіли масонськими стуками молотків, двері відчинилися перед ними. Чийсь басовитий голос (очі П'єра все були зав'язані) зробив йому питання про те, хто він, де, коли народився? і т. п. Потім його знову повели кудись, не розв'язуючи йому очей, і під час ходьби його говорили йому алегорії про труди його подорожі, про священну дружбу, про предвікового Будівельника світу, про мужність, з якою він повинен переносити труди та небезпеки. Під час цієї подорожі П'єр помітив, що його називали то шукачем, то стражденним, то вимагаючим, і по-різному стукали при цьому молотками і шпагами. У той час як його підводили до якогось предмета, він зауважив, що сталося замішання і сум'яття між його керівниками. Він чув, як пошепки заперечалися між собою навролишні люди і як один наполягав на тому, щоб він був проведений по якомусь килиму. Після цього взяли його праву руку, поклали на щось, а лівою веліли йому приставити циркуль до лівих грудей, і змусили його, повторюючи слова, які читав інший, прочитати клятву вірності законам ордена. Потім загасили свічки, запалили спирт, як це чув по запаху П'єр, і сказали, що він побачить малий світ. З нього зняли пов'язку, і П'єр як уві сні побачив, в слабкому світлі спиртового вогню, кілька людей, які в таких же фартухах, як і ритор, стояли проти нього і тримали шпаги, спрямовані в його груди. Між ними стояв чоловік у білій закривавленій сорочці. Побачивши це, П'єр грудьми насунувся вперед на шпаги, бажаючи, щоб вони вп'ялися в нього. Але шпаги відсторонилися від нього і йому негайно ж знову наділи пов'язку. - Тепер ти бачив малий світ, - сказав йому чийсь голос. Потім знову запалили свічки, сказали, що йому треба бачити повне світло, і знову зняли пов'язку і більш десяти голосів раптом сказали: Так проходить мирська слава. [sic transit gloria mundi.]

П'єр потроху став приходити до тями і оглядати кімнату, де він був, і людей що

знаходилися в ній. Навколо довгого столу, покритого чорним, сиділо чоловік дванадцять, все в тих же шатах, як і ті, яких він раніше бачив. Деяких П'єр знав по петербурзькому товариству. На чільному місці сидів незнайомий молодий чоловік, в особливому хресті на шиї. По праву руку сидів італієць-абат, якого П'єр бачив два роки тому у Ганни Павлівни. Ще був тут один вельми важливий сановник і один швейцарець-гувернер, що жив колись у Курагиних. Всі урочисто мовчали, слухаючи слова голови, який тримав в руці молоток. У стіні була вправлена палаюча зірка; з одного боку столу був невеликий килим з різними зображеннями, з іншого було щось в роді віттаря з Євангелієм і черепом. Кругом столу було 7 великих, в роді церковних, свічників. Двоє з братів підвели П'єра до віттаря, поставили йому ноги в прямокутне положення і наказали йому лягти, кажучи, що він валиться до брами храму.

- Він перш повинен отримати лопату, - сказав пошепки один з братів.

- А! Полишіть, будь ласка, - сказав інший.

П'єр, розгубленими, короткозорими очима, не підкоряючись, озирнувся навколо себе, і раптом на нього найшов сумнів. "Де я? Що я роблю? Чи не сміються наді мною? Чи не буде мені соромно згадувати це?" Але сумнів цей тривав лише одну мить. П'єр озирнувся на серйозні обличчя людей, як оточували його, згадав все, що він вже пройшов, і зрозумів, що не можна зупинитися на половині дороги. Він жахнувся свого сумніву і, намагаючись викликати в собі колишнє почуття розчулення, упав до брами храму. І дійсно почуття розчулення, ще сильнішого, ніж раніше, найшло на нього. Коли він пролежав трохи часу, йому веліли встати і одягнули на нього такий же білий шкіряний фартух, які були на інших, дали йому в руки лопату і три пари рукавичок, і тоді великий майстер звернувся до нього. Він сказав йому, щоб він намагався нічим не заплямувати білизну цього фартуха, що представляє міцність і непорочність; потім про нез'ясовану лопату сказав, щоб він працював нею. Очищати своє серце від вад і поблажливо загладжувати нею серце ближнього. Потім про перші рукавички чоловічі сказав, що значення їх він не може знати, але повинен зберігати їх, про інші рукавички чоловічі сказав, що він повинен надягати їх в зборах і нарешті про треті жіночі рукавички сказав: "Любий брат, і ці жіночі рукавички вам визначені суть. Віддайте їх тій жінці, яку ви почитаєте більше всіх. Сім даром запевните в непорочності серця вашого ту, яку оберете ви собі у гідну каменярку". І помовчавши крихту часу, додав: - "Але збережись, люб'язний брат, та не прикрашай рукавичками цими рук нечистих". У той час як великий майстер вимовляв ці останні слова, П'єру здалося, що голова зніяковів. П'єр збентежився ще більше, почервонів до сліз, як червоніють діти, неспокійно став озиратися і сталося незручне мовчання.

Мовчання це було перервано одним з братів, який, підвівши П'єра до килима, почав із зошита читати йому пояснення всіх зображених на ньому фігур: сонця, місяця, молотка, виска, лопати, дикого і кубічного каменю, стовпа, трьох вікон і т. д. Потім П'єру призначили його місце, показали йому знаки ложі, сказали вхідне слово і нарешті дозволили сісти. Великий майстер почав читати статут. Статут був дуже довгий, і П'єр від радості, хвилювання і сорому не спромігся розуміти того, що читали.

Він вслухався тільки в останні слова статуту, які запам'яталися йому.

"У наших храмах ми не знаємо інших ступенів, – читав "великий майстер", – крім тих, які знаходяться між чеснотою і пороком. Стережись робити якесь розрізнення, що може порушити рівність. Лети на допомогу до брата, хто б він не був, настав заблукалого, піднімай упалого і не відчувай ніколи злоби чи ворожнечі на брата. Будь ласкавий і привітний. Збуджуй у всіх серцях вогонь чесноти. Поділяй щастя з ближнім твоїм, і нехай не збаламутить ніколи заздрість чистоту цієї насолоди. Прощай ворогові своєму, не мсти йому, хіба тільки чинячи йому добро. Виконавши отже вищий закон, ти знайдеш сліди стародавньої, втраченої тобою величності".

Закінчив він і підвівшись обійняв П'єра і поцілував його. П'єр, з сльозами радості на очах, дивився навколо себе, не знаючи, що відповідати на привітання і відновлення знайомств, з якими оточили його. Він не визнавав ніяких знайомств; у всіх людях цих він бачив тільки братів, з якими палав нетерпінням взятися за справу.

Великий майстер стукнув молотком, всі сіли по місцях, і один прочитав повчання про необхідність смирення.

Великий майстер запропонував виконати останній обов'язок, і важливий сановник, який носив звання збирача милостині, став обходити братів. П'єру хотілося записати в лист милостині всі гроші, які у нього були, але він боявся цим виказати гордість, і записав стільки ж, скільки записували інші.

Засідання було скінчено, і після повернення додому, П'єру здавалося, що він приїхав з якоїсь далекої подорожі, де він провів десятки років, абсолютно змінився і відстав від колишнього порядку і звичок життя.

Глава 5

На другий день після прийому в ложу, П'єр сидів удома, читаючи книгу і намагаючись вникнути в значення квадрата, що зображав однією своєю стороною Бога, другою моральне, третьою фізичне і четвертою змішане. Зрідка він відривався від книги і квадрата і в уяві своєму складав собі новий план життя. Вчора в ложі йому сказали, що до відома государя прийшла вістка про дуель, і що П'єру розумніше було б зникнути з Петербурга. П'єр припускав їхати в свої південні маєтки і зайнятися там своїми селянами. Він радісно обмірковував це нове життя, коли несподівано в кімнату ввійшов князь Василь.

– Мій друг, що ти наробив в Москві? За що ти посварився з Леле, милий мій? [mon cher?] Ти в омані, – сказав князь Василь, входячи в кімнату. — Я все дізнався, я можу тобі сказати вірно, що Елен невинна перед тобою, як Христос перед жидами.

П'єр хотів відповідати, але він перебив його. – І навіщо ти не звернувся прямо і просто до мене, як до друга? Я все знаю, я все розумію, – сказав він, – ти поводився, як личить людині, яка дорожить своєю честю; може бути занадто поспішно, але про це ми не будемо судити. Одне ти пам'ятай, в яке становище ти ставиш її і мене в очах всього товариства і навіть двору, – додав він, знизивши голос. – Вона живе в Москві, ти тут. Пам'ятай, мій милий, – він потягнув його вниз за руку, – тут одне непорозуміння; ти сам, я думаю, відчуваєш. Напиши зараз зі мною лист, і вона приїде сюди, все

поясниться, а то я тобі скажу, ти дуже легко можеш постраждати, мій милий.

Князь Василь переконливо глянув на П'єра. – Мені з хороших джерел відомо, що овдовіла імператриця приймає жвавий інтерес у всій цій справі. Ти знаєш, вона дуже милостива до Елен.

Кілька разів П'єр збирався говорити, але з одного боку князь Василь не допускав його до цього, з іншого боку сам П'єр боявся почати говорити в тому тоні рішучої відмови і незгоди, в якому він твердо зважився відповідати своєму тестю. Крім того слова масонського статуту: "буди ласкавий і привітний" згадувалися йому. Він кривився, червонів, вставав і опускався, працюючи над собою в найважчої для нього в житті справі – сказати неприємне в очі людині, сказати не те, чого очікувала ця людина, хто б вона не була. Він так звик коритися цьому тону недбалої самовпевненості князя Василя, що і тепер він відчував, що не в силах буде протистояти їй; але він відчував, що від того, що він скаже зараз, буде залежати вся подальша доля його: чи піде він за старою, колишньою дорогою, чи по тій новій, яка так привабливо була вказана йому масонами, і на якій він твердо вірив, що знайде відродження до нового життя.

– Ну, мій милий, – жартівливо сказав князь Василь, – скажи ж мені: "так", і я від себе напишу їй, і ми вб'ємо жирного тільця. – Але князь Василь не встиг договорити свого жарту, як П'єр зі сказом в лиці, яке нагадувало його батька, не дивлячись у очі співрозмовнику, промовив пошепки:

– Князь, я вас не кликав до себе, йдіть, будь ласка, йдіть! – Він схопився і відчинив йому двері.

– Ідіть же, – повторив він, сам собі не вірячи і радіючи виразу збентеження і страху, показати на обличчі князя Василя.

– Що з тобою? Ти хворий?

– Ідіть! – ще раз промовив тремтячий голос. І князь Василь мав поїхати, не отримавши ніякого пояснення.

Через тиждень П'єр, попрощавшись з новими друзями-масонами і залишивши їм великі суми на милостині, поїхав у свої маєтки. Його нові брати дали йому листи до Києва і Одеси, до тамтешніх масонів, і обіцяли писати йому і керувати ним в його новій діяльності.

Глава 6

Справу П'єра з Долоховим було зам'ято, і, незважаючи на тодішню строгість государя щодо дуелей, ні обидва супротивники, ні їх секунданти не постраждали. Але історія дуелі, була підтверджена розривом П'єра з дружиною, та й розголосом в суспільстві. П'єр, на якого дивилися поблажливо, зверхньо, коли він був незаконним сином, якого пестили і прославляли, коли він був кращим женихом Російської імперії, після свого одруження, коли нареченим і матерям нічого було очікувати від нього, сильно втратив у тому товаристві, тим більше, що він не вмів і не бажав підлещуватися до громадського благовоління.

Тепер його одного звинувачували в тому, що сталося, говорили, що він безглуздий

ревнивець, схильний до таких же нападів кровожерного сказу, як і його батько. І коли, після від'їзду П'єра, Елен повернулася в Петербург, вона була не тільки радо, але з відтінком шанобливості, яка відносилася до її нещастя, прийнята всіма своїми знайомими. Коли розмова заходила про її чоловіка, Елен приймала гідне вираження, яке вона – хоча і не розуміючи його значення – по властивому їй такту, засвоїла собі. Вираз це говорив, що вона зважилася, не скаржачись, переносити своє нещастя, і що її чоловік є хрест, посланий їй від Бога. Князь Василь відвертіше висловлював свою думку. Він знижував плечима, коли розмова заходила про П'єра, і, вказуючи на лоб, говорив:

– Напівбожевільний – я завжди це говорив. [Un cerveau fele — je le disais toujours.]

– Я вперед сказала, – говорила Ганна Павлівна про П'єра, – я тоді ж одразу сказала, і перш за всіх (вона наполягала на своєму першості), що це божевільний хлопець, зіпсований розпусними ідеями століття. Я тоді ще сказала це, коли всі захоплювалися їм і він тільки приїхав з-за кордону, і пам'ятайте, у мене якось увечері вдавав із себе якогось Марата. Чим же скінчилося? Я тоді ще не бажала цього весілля і передбачила все, що трапиться.

Ганна Павлівна, як і раніше давала у себе в вільні дні такі вечори, як і раніше, і такі, які вона одна мала дар улаштовувати, вечори, на яких збиралася, по-перше, вершки справжнього хорошого товариства, цвіт інтелектуальної есенції петербурзького суспільства, [la creme de la veritable bonne societe, la fine fleur de l 'essence intellectuelle de la societe de Petersbourg,] як говорила сама Ганна Павлівна. Крім цього витонченого вибору присутніх, вечори Ганни Павлівни відрізнялися ще тим, що всякий раз на своєму вечорі Ганна Павлівна подавала своєму товариству якесь нове, цікаве обличчя, і що ніде, як на цих вечорах, не проявлявся так очевидно і твердо градус політичного термометра, на якому стояв настрій придворного легітимістського петербурзького товариства.

В кінці 1806 року, коли отримані були вже всі сумні подробиці про знищення Наполеоном прусської армії під Ієною і Ауерштетом і про здачу більшості прусських фортець, коли війська наші вже вступили в Пруссію, і почалася наша друга війна з Наполеоном, Ганна Павлівна зібрала у себе вечір. Вершки справжнього хорошого товариства [La creme de la veritable bonne societe] склалися з чарівної і нещасної, покинутої чоловіком, Елен, з MorteMariet'a, чарівного князя Іполита, який тільки що приїхав з Відня, двох дипломатів, тітоньки, однієї молодої людини, що користувався в вітальні найменуванням просто дуже пристойна людина, [d 'un homme de beaucoup de merite,] однієї знову пожалуваної фрейліни з матір'ю і деяких інших менш помітних осіб.

Особа, яким як новинкою частувала в цей вечір Ганна Павлівна своїх гостей, був Борис Друбецький, який щойно приїхав кур'єром з прусської армії і перебував ад'ютантом у дуже важливої особи.

Градус політичного термометра, вказаний на цьому вечорі суспільству, був наступний: скільки б всі європейські правителі і полководці не старалися потурати

Бонапарту, для того щоб зробити мені і взагалі нам ці неприємності й прикрощі, погляд наш відносно Бонапарта не може змінитися. Ми не перестанемо висловлювати свій невдаваний на цей рахунок напрям думок, і тільки можемо сказати прусському королю і іншим: тим гірше для вас. Ти цього хотів, Жорж Данден, [Tu l'as voulu, George Dandin,] ось все, що ми можемо сказати. Ось що вказував політичний термометр на вечорі Ганни Павлівни. Коли Борис, який повинен був бути піднесений гостям, увійшов до вітальні, вже майже все товариство було в зборі, і розмова, керована Ганною Павлівною, йшла про наші дипломатичні зносини з Австрією і про надію на союз з нею.

Борис у вишуканому, ад'ютантському мундирі, змужнілий, свіжий і рум'яний, вільно увійшов у вітальню і був відведений, як слід було, для привітання до тітоньки і знову приєднаний до загального гуртка.

Ганна Павлівна дала поцілувати йому свою суху руку, познайомила його з деякими невідомими йому особами і кожного пошепки визначила йому.

— Князь Іполит Курагин, милий молодий чоловік. Г. Круг, Копенгагенський повірений у справах, глибокий розум, і просто: Г. Шитов, дуже пристойна людина [Le Prince Hyppolite Kouraguine — charmant jeune homme. M-r Kroug charge d'affaires de Kopenhagen — un esprit profond M-r Shittoff un homme de beaucoup de merite] про того, який носив це найменування.

Борис за цей час своєї служби, завдяки турботам Ганни Михайлівни, власних смаків і властивостям свого стриманого характеру, встиг поставити себе в найвигідніше положення по службі. Він перебував ад'ютантом при досить важливій особі, мав дуже серйозне доручення в Пруссію і тільки що повернувся звідти кур'єром. Він цілком засвоїв собі ту вподобану йому в Ольмюце неписану субординацію, по якій прапорщик міг стояти непорівнянно вище генерала, і по якій, для успіху на службі, були потрібні не зусилля на службі, не труди, не хоробрість, не сталість, а потрібно було тільки вміння поводитися з тими, які винагороджують за службу, – і він часто сам дивувався своїм швидким успіхам і тому, як інші могли не розуміти цього. Внаслідок цього відкриття його, весь спосіб життя його, всі відносини з колишніми знайомими, всі його плани на майбутнє – абсолютно змінилися. Він був не багатий, але останні свої гроші він витрачав на те, щоб бути одягненим краще за інших; він швидше позбавив би себе багатьох задовольень, ніж дозволив би собі їхати в поганому екіпажі або показатися в старому мундирі на вулицях Петербурга. Зближався він і шукав знайомств тільки з людьми, які були вище його, і тому могли бути йому корисні. Він любив Петербург і зневажав Москву. Спогад про будинок Ростових і про його дитячу любов до Наташі – був йому неприємним, і він з самого від'їзду в армію жодного разу не був у Ростових. У вітальні Ганни Павлівни, присутність в якій він вважав за важливе підвищення по службі, він тепер одразу ж зрозумів свою роль і надав Ганні Павлівні скористатися тим інтересом, який в ньому полягав, уважно спостерігаючи кожну особу і оцінюючи вигоди і можливості зближення з кожною з них. Він сів на вказане йому місце біля красивої Елен, і вслухався в загальну розмову.

– Відень знаходить підстави пропонованого договору до того неможливими, що

досягти їх не можна навіть низкою найблискупіших успіхів: і він сумнівається в засобах, які можуть їх нам доставити. Це справжня фраза віденського кабінету, – сказав данський повірений у справах. [Vienne trouve les bases du traite propose tellement hors d'atteinte, qu'on ne saurait y parvenir meme par une continuite de succes les plus brillants, et elle met en doute les moyens qui pourraient nous les procurer. C'est la phrase authentique du cabinet de Vienne, — говорив датський charge d'affaires.]

– Утішний сумнів! [C'est le doute qui est flatteur!] – сказав глибокий розум, [l'homme a l'esprit profond,] з тонкою посмішкою.

– Необхідно розрізняти віденський кабінет і австрійського імператора. – сказав Мортемар. Австрійський імператор ніколи не міг цього думати, це говорить тільки кабінет. [Il faut distinguer entre le cabinet de Vienne et l'Empereur d'Autriche, — L'Empereur d'Autriche n'a jamais pu penser a une chose pareille, ce n'est que le cabinet qui le dit.]

– Ах, мій милий віконт, [Eh, mon cher vicomte,] – втрутилася Ганна Павлівна, – l'Urope (вона чомусь вимовляла l'Urope, як особливу тонкість французької мови, яку вона могла собі дозволити, говорячи з французом) Європа ніколи не буде нашою щирою союзницею. [l'Urope ne sera jamais notre alliee sincere.]

Слідом за цим Ганна Павлівна навела розмову на мужність і твердість прусського короля з тим, щоб ввести в справу Бориса.

Борис уважно слухав того, хто говорить, чекаючи свого череда, але разом з тим встигав кілька разів озиратися на свою сусідку, красуню Елен, яка з посмішкою декілька разів зустрілася очима з гарним молодим ад'ютантом.

Вельми природно, кажучи про становище Пруссії, Ганна Павлівна попросила Бориса розповісти свою подорож в Глогау і положення, в якому він знайшов прусське військо. Борис, не поспішаючи, чистою і правильною французькою мовою, розповів вельми багато цікавих подробиць про війська, про двір, увесь час своєї розповіді старанно уникаючи заяви своєї думки щодо тих фактів, які він передавав. На деякий час Борис заволодів загальною увагою, і Ганна Павлівна відчувала, що її частування новинкою було прийнято з задоволенням усіма гостями. Більш всіх уваги до розповіді Бориса виявила Елен. Вона кілька разів запитувала його про деякі подробиці його поїздки і, здавалося, дуже була зацікавлена становищем пруської армії. Як тільки він скінчив, вона з своєю звичайною посмішкою звернулася до нього:

– Дуже потрібно, щоб ви приїхали побачитися зі мною, [Il faut absolument que vous veniez me voir,] – сказала вона йому таким тоном, наче за деякими міркувань, які він не міг знати, це було абсолютно необхідно.

– У вівторок, між 8 і 9 годинами. Ви мені зробите велике задоволення. [Mariedi entre les 8 et 9 heures. Vous me ferez grand plaisir.] – Борис обіцяв виконати її бажання і хотів вступити з нею в розмову, коли Ганна Павлівна відкликала його під приводом тітоньки, яка бажала його чути.

– Ви ж знаєте її чоловіка? – сказала Ганна Павлівна, закривши очі і сумним жестом вказуючи на Елен. – Ах, це така нещасна і чарівна жінка! Не кажіть при ній про нього,

будь ласка не кажіть. Їй дуже важко!

Глава 7

Коли Борис і Ганна Павлівна повернулися до загального гуртка, розмовою в ньому заволодів князь Іполит.

Він, висунувшись вперед на кріслі, сказав: Пруський король! [Le Roi de Prusse!] І сказавши це, засміявся. Всі звернулися до нього: Le Roi de Prusse? — запитав Іполит, знову засміявся і знову спокійно і серйозно сів в глибині свого крісла. Ганна Павлівна почекала його трохи, але так як Іполит рішуче, здавалося, не хотів більше говорити, вона почала мову про те, як безбожний Бонапарт викрав в Потсдамі шпагу Фрідріха Великого.

- Це шпага Фрідріха Великого, яку я ... [C'est l'epee de Frederic le Grand, que je ...] — почала було вона, але Іполит перебив її словами:

- Le Roi de Prusse ... - і знову, як тільки до нього звернулися, вибачився і замовк. Ганна Павлівна скривилася. MorteMariet, приятель Іполита, рішуче звернувся до нього:

- Ну так що ж про пруського короля? [Voyons a qui en avez vous avec votre Roi de Prusse?]

Іполит засміявся, наче йому соромно було свого сміху.

- Ні, нічого, я тільки хотів сказати ...] [Non, ce n'est rien, je voulais dire seulement ... (Він мав намір повторити жарт, який він чув у Відні, і який він цілий вечір збирався помістити.) [Je voulais dire seulement, que nous avons tort de faire la guerre pour le roi de Prusse.] Я тільки хотів сказати, що ми даремно воюємо pour le roi de Prusse. (Неперекладна гра слів, що має значення: "через дрібниці".)

Борис обережно посміхнувся так, що його посмішка могла бути віднесена до глузування або до схвалення жарту, залежно від того, як вона буде прийнята. Всі засміялися.

- Ваша гра слів не хороша, дуже розумна, але несправедлива [Il est tres mauvais, votre jeu de mot, tres spirituel, mais injuste,] - погрожуючи зморщеним пальчиком, сказала Ганна Павлівна. - ми не воюємо pour le roi de Prusse (тобто через дрібниці), а за добрі начала. Ах, який він злий, цей князь Іполит! - сказала вона. [Nous ne faisons pas la guerre pour le Roi de Prusse, mais pour les bons principes. Ah, le mechant, ce prince Hippolytel;]

Розмова не вщухала цілий вечір, обертаючись переважно близько політичних новин. В кінці вечора вона особливо пожвавилася, коли справа зайшла про нагороди, подаровані государем.

- Адже отримав же в минулому році NN табакерку з портретом, - говорила людина глибокого розуму, [l'homme a l'esprit profond,] - чому ж SS не може отримати тієї ж нагороди?

- Вибачте, табакерка з портретом Імператора є нагорода, а не відзнака - сказав дипломат, скоріше подарунок. [Je vous demande pardon, une tabatiere avec le portrait de l'Empereur est une recompense, mais point une distinction, un cadeau plutot]

- Були приклади - Шварценберг. [Il y eu plutot des antecedents, je vous citerai

Schwarzenberg.]

- Це неможливо, [C'est impossible,] - заперечив інший.

- Парі. Стрічка - це інша справа ... [Le grand cordon, c'est different ...]

Коли всі піднялися, щоб їхати, Елен, яка дуже мало говорила весь вечір, знову звернулася до Бориса з проханням і ласкавим, значним наказом, щоб він був у неї у вівторок.

- Мені це дуже потрібно, — сказала вона з посмішкою, озираючись на Ганну Павлівну, і Ганна Павлівна тією сумною усмішкою, яка супроводжувала її слова при згадуванні про свою високу покровительницю, підтвердила бажання Елен. Здавалося, що в цей вечір з якихось слів, сказаних Борисом про пруське військо, Елен раптом відкрила необхідність бачити його. Вона начебто обіцяла йому, що, коли він приїде у вівторок, вона пояснить йому цю необхідність.

Приїхавши у вівторок увечері в чудовий салон Елен, Борис не отримав чіткого пояснення, для чого було йому необхідно приїхати. Були інші гості, графиня мало говорила з ним, і тільки прощаючись, коли він цілував її руку, вона з дивним відсутністю посмішки, несподівано, пошепки, сказала йому: Приїжджайте завтра обідати ... ввечері. Треба, щоб ви приїхали ... Приїжджайте. [Venez demain diner ... le soir. Il faut que vous veniez ... Venez.]

В цей свій приїзд до Петербурга Борис зробився близькою людиною в будинку графині Безухової.

Глава 8

Війна розгоралася, і театр її наближався до російських кордонів. Усюди чулися прокльони ворогові роду людського Бонапарту; в селах збиралися ратники і рекрути, і з театру війни приходили суперечливі звістки, як завжди неправдиві і тому по-різному перетлумачені.

Життя старого князя Болконського, князя Андрія і княжни Марії багато в чому змінилася з 1805 року.

У 1806 році старий князь був визначений одним з восьми головнокомандуючих по ополченню, призначених тоді по всій Росії. Старий князь, незважаючи на свою старечу слабкість, особливо ставшою помітною в той період часу, коли він вважав свого сина вбитим, не вважав за можливе відмовитися від посади, в яку був визначений самим государем, і ця новоявлена йому діяльність збудила і зміцнила його. Він постійно бував в роз'їздах по трьом довіреним йому губерніям; був до педантизму старанний в своїх обов'язках, строгий до жорстокості з своїми підлеглими, і сам доходив до найменших подробиць справи. Княжна Марія перестала вже брати у свого батька математичні уроки, і тільки вранці, супроводжувана годувальницею, з маленьким князем Миколою (як кликав його дід) входила в кабінет батька, коли він був удома. Грудний князь Микола жив з годувальницею і нянею Савишною на половині покійної княгині, і княжна Мар'я більшу частину дня проводила в дитячій, замінюючи, як вміла, матір маленькому племіннику. M-lle Bourienne теж, як здавалося, пристрасно любила хлопчика, і княжна Марія, часто позбавляючи себе, поступалася своїй подрузі

насолоду нянчити маленького ангела (як називала вона племінника) і грати з ним.

Біля вівтаря Лисогірської церкви була каплиця над могилою маленької княгині, і в каплиці був поставлений привезений з Італії мармуровий пам'ятник, який зображував ангела, який розправив крила і готується піднятися на небо. У ангела була трохи піднята верхня губа, як ніби він збирався посміхнутися, і одного разу князь Андрій і княжна Марія, виходячи з каплиці, зізналися один одному, що дивно, лице цього ангела нагадувало їм лице небіжчиці. Але що було ще дивніше і чого князь Андрій не сказав сестрі, було те, що в вираженні, яке дав випадково художник лицю ангела, князь Андрій читав ті ж слова лагідного докору, які він прочитав тоді на обличчі своєї мертвої дружини: "Ах, навіщо ви це зі мною зробили? ... "

Незабаром після повернення князя Андрія, старий князь відділив сина і дав йому Богучарово, великий маєток, що знаходився в 40 верстах від Лисих Гір. Частиною через важкі спогади, пов'язані з Лисими Горами, частиною тому, що не завжди князь Андрій відчував себе в силах переносити характер батька, частиною і тому, що йому потрібно було усамотнення, князь Андрій скористався Богучаровим, будувався там і проводив в ньому більшу частину часу.

Князь Андрій, після Аустерлицької кампанії, твердо вирішив ніколи не служити більше на військовій службі; і коли почалася війна, і всі повинні були служити, він, щоб звільнитися від дійсної служби, прийняв посаду під начальством батька по збору ополчення. Старий князь із сином як би змінилися ролями після кампанії 1805 року. Старий князь, збуджений діяльністю, очікував всього хорошого від поточної кампанії; князь Андрій, навпаки, не беручи участь у війні і в таємниці душі жалкуючи про те, бачив одне погане.

26 лютого 1807 року старий князь поїхав по округу. Князь Андрій, як і здебільшого під час поїздок батька, залишався в Лисих Горах. Маленький Миколка був нездоровий вже 4-й день. Кучери, які возили старого князя, повернулися з міста і привезли папери і листи князю Андрію.

Камердинер з листами, не заставши молодого князя в його кабінеті, пройшов на половину княжни Марії; але і там його не було. Камердинерові сказали, що князь пішов в дитячу.

- Прошу, ваша світлість, Петруша з паперами прийшов, - сказала одна з дівчат-помічниць няні, звертаючись до князя Андрія, який сидів на маленькому дитячому стільці і тремтячими руками, хмурачись, капав з пляшечки ліки в чарку, налиту до половини водою.

- Що таке? - сказав він сердито, і необережно здригнувши рукою, перелив з баночки в чарку зайву кількість крапель. Він виплеснув ліки з чарки на підлогу і знову запитав води. Дівчина подала йому.

В кімнаті стояло дитяче ліжечко, дві скрині, два крісла, стіл і дитячі столики і стільчик, той, на якому сидів князь Андрій. Вікна були завізані, і на столі горіла одна свічка, заставлена переплетеною нотною книгою, так, щоб світло не падало на ліжечко.

- Мій друг, - звертаючись до брата, сказала княжна Мар'я від ліжечка, у якого вона стояла, - краще почекати ... після ...

- Ах, зроби милість, ти все говориш дурниці, ти і так все чекала - ось і дочекалася, - сказав князь Андрій озлоблено і пошепки, мабуть бажаючи вколоти сестру.

- Мій друг, їй-бо краще не будити, він заснув, - благальним голосом сказала княжна.

Князь Андрій встав і, навшпиньках, з чаркою підійшов до ліжечка.

- Чи точно не будити? - сказав він нерішуче.

- Як хочеш — далєбі ... я думаю ... а як хочеш, - сказала княжна Марія, мабуть боячись і соромлячись того, що її думка запанувала. Вона вказала брату на дівчину, що пошепки викликала його.

Була друга ніч, коли вони обидва не спали, доглядаючи за хлопчиком, який горів у жару. Обидві доби ці, не довіряючи своєму домашньому лікарю і чекаючи того, за яким було послано в місто, вони використовували то той, то інший засіб. Змучені безсонням і стривожені, вони звалювали один на одного своє горе, дорікали один одному і сварилися.

- Петруша з паперами від татуся, - прошепотіла дівчина. - Князь Андрій вийшов.

- Ну що там! - промовив він сердито, і вислухавши словесні накази від батька і взявши подані конверти і лист батька, повернувся в дитячу.

- Ну що? - запитав князь Андрій.

- Все те ж, почекай заради Бога. Карл Іванович завжди говорить, що сон всього дорожче, - прошепотіла, зітхнувши княжна Мар'я. - Князь Андрій підійшов до дитини і помацав його. Він горів.

- Забирайтеся ви з вашим Карлом Івановичем! - Він узяв чарку з накупаними в неї краплями і знову підійшов.

- Andre, не треба! - сказала княжна Мар'я.

Але він злобно і разом болісно насупився на неї і з чаркою нагнувся до дитини. - Ну, я хочу цього, - сказав він. - Ну я прошу тебе, дай йому.

Княжна Марія знизала плечима, але покірно взяла чарку і покликав няньку, стала давати ліки. Дитина закричала і захрипіла. Князь Андрій, скривившись, взявши себе за голову, вийшов з кімнати і сів у сусідній, на дивані.

Листи все були в його руці. Він машинально відкрив їх і став читати. Старий князь, на синьому папері, своїм великим, довгастим почерком, вживаючи подекуди титли, писав наступне:

"Дуже радісну в цей момент звістку отримав через кур'єра, якщо не брехня. Бенигсен під Ейлау над Буонапарте нібито повну вікторію здобув. У Петербурзі всі радіють, і нагород послано в армію нестє кінця. Хоча німець, - вітаю. Корчевський начальник, якийсь Хандриков, не збагну, що робить: до сих пір не доставлені додаткові люди і провіант. Зараз скачи туди і скажи, що я з нього голову зніму, щоб через тиждень все було. Про Прейсиш-Ейлауську битву отримав ще листа від Петруся, він брав участь, - все правда. Коли не заважають ті, кому втручатися не слід, то і німець

побив Буонапарте. Кажуть, біжить дуже засмучений. Гляди ж негайно скачи в Корчеву і виконай! "

Князь Андрій зітхнув і розпечатав інший конверт. Це був на двох листочках дрібно списаний лист від Білібіна. Він склав його не читаючи і знову прочитав лист батька, що закінчується словами: "скачи в Корчеву і виконай!" "Ні, вже вибачте, тепер не поїду, поки дитина не оговтається", подумав він і, підійшовши до дверей, зазирнув в дитячу. Княжна Марія все стояла біля ліжечка і тихо гойдала дитину.

"Так, що пак ще неприємне він пише? згадував князь Андрій зміст батькового листа. Так. Перемогу здобули наші над Бонапартом саме тоді, коли я не служу ... Так, так, все жартує наді мною ... ну, так на здоров'я ..." і він став читати французький лист Білібіна. Він читав не розуміючи половини, читав тільки для того, щоб хоч на хвилину перестати думати про те, про що він занадто довго виключно і напружено думав.

Глава 9

Билибин знаходився тепер у якості дипломатичного чиновника при головній квартирі армії і хоч і на французькій мові, з французькими жартами і зворотами мови, але з виключно-російською безстрашністю перед самоосудом і самовисміюванням описував всю кампанію. Білібін писав, що його дипломатична скромність [discretion] мучила його, і що він був щасливий, маючи в князі Андрії вірного кореспондента, якому він міг виливати всю жовч, що накопичилася в ньому при вигляді того, що діється в армії. Лист цей був старий, ще до Прейсиш-Ейлауської битви.

З часу наших блискучих успіхів в Аустерліці, ви знаєте, мій милий князь, що я не залишаю більш головних квартир. Рішуче я увійшов у смак війни, і тим дуже задоволений; те, що я бачив ці три місяці — неймовірно.

"Я починаю ab ovo. Ворог роду людського, вам відомий, атакує прусів. Пруссаки — наші вірні союзники, які нас обдурили тільки три рази в три роки. Ми заступаємося за них. Але виявляється, що ворог роду людського не звертає ніякої уваги на наші чарівні речі, і з своєю нечемною і дикою манерою кидається на прусаків, не даючи їм часу закінчити їх розпочатий парад, вщент розбиває їх і поселяється в потсдамському палаці.

"Я дуже хочу, — пише пруської король Бонапарту, — щоб ваша величність були прийняті в моєму палаці самим приємним для вас чином, і я з особливою дбайливістю зробив для того всі потрібні розпорядження на скільки дозволили обставини. Бажаю, щоб я досяг мети". Пруські генерали хизуються чемністю перед французами і здаються на першу вимогу. Начальник гарнізону Глогау, з десятима тисячами, запитує у пруського короля, що йому робити, якщо йому доведеться здаватися. Все це позитивно вірно. Словом, ми думали вселити їм страх тільки розташуванням наших військових сил, але закінчується тим, що ми залучені у війну, на нашому же кордоні і, головне, за пруського короля і заодно з ним. Всього у нас в надлишку, бракує тільки маленької штучки, а саме — головнокомандувача. Так як виявилось, що успіхи Аустерліца могли б бути позитивніше, якщо б головнокомандувач був би не такий молодий, то робиться огляд осьмідесятилітніх генералів, і між Прозоровським і

Каменським вибирають останнього. Генерал приїжджає до нас в кибитці по-суворовські, і його приймають з радісними і урочистими вигуками.

4-го приїжджає перший кур'єр з Петербурга. Приносять валізи в кабінет фельдмаршала, який любить все робити сам. Мене звуть, щоб допомогти розібрати листи і взяти ті, які призначені нам. Фельдмаршал, надаючи нам це заняття, чекає конвертів, адресованих йому. Ми шукаємо – але їх нема. Фельдмаршал починає хвилюватися, сам береться за роботу і знаходить листи від государя до графа Т., князя В. та іншим. Він приходить в найсильніший гнів, виходить з себе, бере листи, розкриває їх і читає листи Імператора, адресовані іншим ...

- А, так зі мною роблять! Мені довіри немає! А, за мною стежити велено, добре ж; ідіть геть! Потім пише знаменитий добовий наказ генералу Бенігсену. [Et il écrit le fameux ordre du jour au general Benigsen]

"Я поранений, верхи їздити не можу, отже і командувати армією. Ви кор д'арме ваш привели розбитий в Пултуськ: тут воно відкрито, і без дров, і без фуражу, тому пособити треба, і так як вчора самі співнеслись з графом Буксгевденом, думати маєте про ретираду до нашого кордону, що і виконати сьогодні.

"Від усіх моїх поїздок, écrit-il al'Empereur, отримав садно від сідла, яке понад колишніх перевезень моїх зовсім мені заважає їздити верхи і командувати такою великою армією, а тому я командування оної склав на старшого по мені генерала, графа Буксгевдена, відіславши до нього все чергування і все те що належить до ону, радив їм, якщо хліба не буде, ретируватися ближче до середини Пруссії, тому що залишалося хліба тільки на один день, а у інших полків нічого, як про те дивізіонні командири Остерман і Седморецький оголосили, а у мужиків все з'їдено; я і сам, поки вилікуюсь, залишаюся в гошпіталі в Остроленці. Про число якого відомість всепідданіше доповідаю, донеся, що якщо армія простоїть в нинішньому біваку ще п'ятнадцять днів, то навесні жодного здорового не залишиться.

"Звільніть старого в село, який і так знеславлено залишається, що не зміг виконати великого і славного жереба, до якого був обраний. Всемилодивейшого дозволу вашого про те очікувати буду тут при гошпіталі, щоб не грати роль писарську, а не командирську при війську. Відлучення мене від армії не приведе ні до найменшого розголошення, що осліпнувши від'їхав від армії. Таких, як я – в Росії тисячі".

Фельдмаршал сердиться на государя, і карає всіх нас: чи неправда це логічно!

Ось перша дія комедії. При наступних інтерес і забавність зростають, само собою зрозуміло. Після від'їзду фельдмаршала виявляється, що ми на виду ворога, і необхідно дати бій. Буксгевден, головнокомандувач по старшинству, але генерал Бенігсен зовсім не тієї ж думки, тим більше, що він з своїм корпусом знаходиться на виду ворога, і хоче скористатися нагодою дати бій самостійно. Він його і дає.

Це Пултуська битва, яка вважається великою перемогою, але яка зовсім не така, на мою думку. Ми цивільні маємо, як ви знаєте, дуже погану звичку вирішувати питання про виграш або програш битви. Той, хто відступив після битви, той програв її, ось що ми говоримо, і судячи з цього ми програли Пултуську битву. Одним словом, ми

відступаємо після битви, але посилаємо кур'єра в Петербург зі звісткою про перемогу, і генерал Бенигсен не поступається командувати армією генералу Буксгевдену, сподіваючись отримати з Петербурга в подяку за свою перемогу звання головнокомандувача. Під час цього міжцарів'я, ми починаємо дуже оригінальний і цікавий ряд маневрів. План наш вже не є, як би він мав складатися, в тому, щоб уникати або атакувати ворога, але тільки в тому, щоб уникати генерала Буксгевдена, який по праву старшинства мав би бути нашим начальником. Ми переслідуюмо цю мету з такою енергією, що навіть переходячи річку, на якій немає бродів, ми спалюємо міст, з метою віддалити від себе нашого ворога, який на даний час не Бонапарт, але Буксгевден. Генерал Буксгевден трохи не був атакований і взятий чудовими ворожими силами, внаслідок одного з таких маневрів, які рятували нас від нього. Буксгевден нас переслідує — ми біжимо. Тільки що він перейде на нашу сторону річки, ми переходимо на іншу. Нарешті ворог наш Буксгевден ловить нас і атакує. Обидва генерала сердяться і справа доходить до виклику на дуель з боку Буксгевдена і випадку падучої хвороби з боку Бенигсена. Але в саму критичну хвилину кур'єр, який возив до Петербурга звістку про Пултуську перемогу, повертається і привозить нам призначення головнокомандувача, і перший ворог — Буксгевден переможений.

Ми тепер можемо думати про другого ворога — Бонапарта. Але виявляється, що в цю саму хвилину виникає перед нами третій ворог — православне, яке гучними вигуками вимагає хліба, яловичини, сухарів, сіна, вівса, — і хіба мало чого ще! Магазины порожні, дороги непрохідні. Православне починає грабувати, і грабіж доходить до такої міри, про яку остання кампанія не могла вам дати ні найменшого поняття. Половина полків утворюють вільні команди, які обходять країну і все піддають мечу і полум'ю. Жителі розорені зовсім, лікарні завалені хворими, і всюди голод. Два рази мародери нападали навіть на головну квартиру, і головнокомандувач змушений був взяти батальйон солдатів, щоб прогнати їх. В один з цих нападів у мене забрали мій порожній чемодан і халат. Государ хоче дати право всім начальникам дивізії розстрілювати мародерів, але я дуже боюся, щоб це не змусило одну половину війська розстріляти іншу.

[*"Depuis nos grands succes d'Austerlitz vous savez, mon cher Prince, писав Білібін, que je ne quitte plus les quartiers generaux. Decidement j'ai pris le gout de la guerre, et bien m'en a pris. Ce que j'ai vu ces trois mois, est incroyable.*

"Je commence ab ovo. L'ennemi du genre humain, comme vous savez, s'attaque aux Prussiens. Les Prussiens sont nos fideles allies, qui ne nous ont trompes que trois fois depuis trois ans. Nous prenons fait et cause pour eux. Mais il se trouve que l'ennemi du genre humain ne fait nulle attention a nos beaux discours, et avec sa maniere impolie et sauvage se jette sur les Prussiens sans leur donner le temps de finir la parade commencee, en deux tours de main les rosse a plate couture et va s'installer au palais de Potsdam.

"J'ai le plus vif desir, ecrit le Roi de Prusse a Bonaparte, que VM soit accueillie et traitee dans mon palais d'une maniere, qui lui soit agreable et c'est avec empres-ement, que j'ai pris a cet effet toutes les mesures que les circonstances me permettaient. Puisse-je avoir reussi! Les generaux Prussiens se piquent de politesse envers les Francais et mettent bas

les armes aux premieres sommations.

"Le chef de la garnison de Glogau avec dix mille hommes, demande au Roi de Prusse, ce qu'il doit faire s'il est somme de se rendre? ... Tout cela est positif.

"Bref, esperant en imposer seulement par notre attitude militaire, il se trouve que nous voila en guerre pour tout de bon, et ce qui plus est, en guerre sur nos frontieres avec et pour le Roi de Prusse. Tout est au grand complet, il ne nous manque qu'une petite chose, c'est le general en chef. Comme il s'est trouve que les succes d'Austerlitz aurent pu etre plus decisifs si le general en chef eut ete moins jeune, on fait la revue des octogenaires et entre Prozorofsky et Kamensky, on donne la preference au derienier. Le general nous arrive en kibik a la maniere Souvoroff, et est accueilli avec des acclamations de joie et de triomphe.

"Le 4 arrive le premier courrier de Petersbourg. On apporte les malles dans le cabinet du Marieechal, qui aime a faire tout par lui-meme. On m'appelle pour aider a faire le triage des lettres et prendre celles qui nous sont destinees. Le Marieechal nous regarde faire et attend les paquets qui lui sont adresses. Nous cherchons — il n'y en a point. Le Marieechal devient impatient, se met lui meme a la besogne et trouve des lettres de l'Empereur pour le comte T., pour le prince V. et autres. Alors le voila qui se met dans une de ses coleres bleues. Il jette feu et flamme contre tout le monde, s'empare des lettres, les decachete et lit celles de l'Empereur adreeses a d'autres.

"Le Marieechal se fache contre l'Empereur et nous punit tous; n'est ce pas que c'est logique!

"Voila le premier acte. Aux suivants l'interet et le ridicule montent comme de raison. Apres le depart du Marieechal il se trouve que nous sommes en vue de l'ennemi, et qu'il faut livrer bataille. Boukshevden est general en chef par droit d'anciennete, mais le general Benigsen n'est pas de cet avis; d'autant plus qu'il est lui, avec son corps en vue de l'ennemi, et qu'il veut profiter de l'occasion d'une bataille "aus eigener Hand" comme disent les Allemands. Il la donne. C'est la bataille de Poulthousk qui estensee etre une grande victoire, mais qui a mon avis ne l'est pas du tout. Nous autres pekings avons, comme vous savez, une tres vilaine habitude de decider du gain ou de la perte d'une bataille. Celui qui s'est retire apres la bataille, l'a perdu, voila ce que nous disons, et a ce titre nous avons perdu la bataille de Poulthousk. Bref, nous nous retirons apres la bataille, mais nous envoyons un courrier a Petersbourg, qui porte les nouvelles d'une victoire, et le general ne cede pas le commandement en chef a Boukshevden, esperant recevoir de Petersbourg en reconnaissance de sa victoire le titre de general en chef. Pendant cet interregne, nous commencons un plan de man? Uvres excessivement interessant et original. Notre but ne consiste pas, comme il devrait l'etre, a eviter ou a attaquer l'ennemi; mais uniquement a eviter le general Boukshevden, qui par droit d'anciennete serait notre chef. Nous poursuivons ce but avec tant d'energie, que meme en passant une riviere qui n'est pas gueable, nous brulons les ponts pour nous separer de notre ennemi, qui pour le moment, n'est pas Bonaparte, mais Boukshevden. Le general Boukshevden a manque etre attaque et pris par des forces ennemies superieures a cause d'une de nos belles man? Uvres qui nous sauvait

de lui. Boukshevden nous poursuit — nous filons. A peine passe-t-il de notre cote de la riviere, que nous repassons de l'autre. A la fin notre ennemi Boukshevden nous attrappe et s'attaque a nous. Les deux generaux se fachent. Il y a meme une provocation en duel de la part de Boukshevden et une attaque d'epilepsie de la part de Benigsen. Mais au moment critique le courier, qui porte la nouvelle de notre victoire de Poultousk, nous apporte de Petersbourg notre nomination de general en chef, et le premier ennemi Boukshevden est enfonce: nous pouvons penser au second, a Bonaparte. Mais ne voila-t-il pas qu'a ce moment se leve devant nous un troisieme ennemi, c'est le православне qui demande a grands cris du pain, de la viande, des souchary, du foin, — que sais je! Les magasins sont vides, les chemins impraticables. Le православне se met a la Marieaude, et d'une maniere dont la derieniere campagne ne peut vous donner la moindre idee. La moitie des regiments forme des troupes libres, qui parcourent la contree en mettant tout a feu et a sang. Les habitants sont ruines de fond en comble, les hopitaux regorgent de malades, et la disette est partout. Deux fois le quartier general a ete attaque par des troupes de Marieaudeurs et le general en chef a ete oblige lui meme de demander un bataillon pour les chasser. Dans une de ces attaques on m'a emporte ma malle vide et ma robe de chambre. L'Empereur veut donner le droit a tous les chefs de divisions de fusiller les Marieaudeurs, mais je crains fort que cela n'oblige une moitie de l'armee de fusiller l'autre.]

Князь Андрій спочатку читав одними очима, але потім мимоволі то, що він читав (не дивлячись на те, що він знав, наскільки мало можна вірити Білібіну) більше і більше починало займати його. Дочитавши до цього місця, він зім'яв лист і кинув його. Не те, що він прочитав в листі, сердило його, але його дратувало те, що це тамтешнє, чуже для нього, життя могло хвилювати його. Він закрив очі, потер собі лоба рукою, ніби виганяючи всяку участь до того, що він читав, і прислухався до того, що робилося в дитячій. Раптом йому здався за дверима якийсь дивний звук. На нього зайшов страх; він боявся, чи не сталося чого з дитиною в той час, як він читав лист. Він навшпиньках підійшов до дверей дитячої та відчинив їх.

В ту хвилину, як він входив, він побачив, що нянька з переляканим виглядом сховала щось від нього, і що княжни Марії вже не було у ліжечка.

- Мій друг, - почувся йому ззаду відчайдушний, як йому здалося, шепіт княжни Марії. Як це часто буває після довгої безсоння і довгого хвилювання, на нього знайшов безпричинний страх: йому спало на думку, що дитина померла. Все, що він бачив і чув, здавалося йому підтвердженням його страху.

"Все скінчено", подумав він, і холодний піт виступив у нього на лобі! Він розгублено підійшов до ліжечка, впевнений, що він знайде його пустим, що нянька ховала мертву дитину. Він розкрив фіранки, перелякано розбігалися очі і довго не могли відшукати дитину. Нарешті він побачив її: рум'яний хлопчик, розкидавшись, лежав поперек ліжечка, спустивши голову нижче подушки і уві сні чмокав, перебираючи губами, і рівно дихав.

Князь Андрій зрадів, побачивши хлопчика так, як нібито він вже втратив його. Він нахилився і, як вчила його сестра, губами спробував, чи є жар у дитини. Ніжний лоб

був вологий, він доторкнувся рукою до голови — навіть волосся було мокре: так сильно спітніла дитина. Не тільки він не помер, але тепер очевидно було, що криза відбулася і що він видужав. Князю Андрію хотілося схопити, зім'яти, притиснути до своїх грудей цю маленьку, безпорадну істоту; він не смів цього зробити. Він стояв над ним, оглядаючи його голову, ручки, ніжки, які визначалися під ковдрою. Шерех почувся при ньому, а якась тінь показалася йому під пологом ліжечка. Він не озирався і все слухав, дивлячись в обличчя дитини, її рівне дихання. Темна тінь була княжна Марія, яка нечутними кроками підійшла до ліжечка, підняла полог і опустила його за собою. Князь Андрій, не озираючись, розпізнав її і простягнув до неї руку. Вона стиснула його руку.

– Він спітнів, – сказав князь Андрій.

– Я йшла до тебе, щоб сказати це.

Дитина уві сні трохи поворухнулася, посміхнулася і потерлася лобом об подушку.

Князь Андрій подивився на сестру. Променисті очі княжни Марії, в матовому напівсвітлі полога, блищали більш звичайного від щасливих сліз, які стояли в них. Княжна Марія потягнулася до брата і поцілувала його, злегка зачепивши за полог ліжечка. Вони погрозили один одному, ще постояли в матовому світлі полога, як би не бажаючи розлучитися з цим світом, в якому вони втрюх були відокремлені від усього всесвіту. Князь Андрій перший, плутаючи волосся у серпанку полога, відійшов від ліжечка. – Так, це одне що залишилося мені тепер, – сказав він, зітхнувши.

Глава 10

Незабаром після свого прийому в братство масонів, П'єр з повним написаним їм для себе керівництвом про те, що він повинен був робити в своїх маєтках, поїхав в Київську губернію, де знаходилася більша частина його селян.

Приїхавши до Києва, П'єр викликав у головну контору всіх керуючих, і пояснив їм свої наміри і бажання. Він сказав їм, що негайно буде вжито заходів для цілковитого звільнення селян від кріпацтва, що до тих пір селяни не повинні бути обтяжені роботою, що жінки з дітьми не повинні посилатися на роботи, що селянам повинна бути надаватися допомога, що покарання повинні бути вживані моральні, а не тілесні, що в кожному маєтку повинні бути засновані лікарні, притулки і школи. Деякі керуючі (тут були і напівписьменні економи) слухали злякано, припускаючи сенс промови в тому, що молодий граф незадоволений їх управлінням і приховуванням грошей; інші, після першого страху, знаходили забавним шепелявлення П'єра і нові, нечувані ними слова; треті знаходили просто задоволення послухати, як говорить пан; четверті, найрозумніші, в тому числі і головнокеруючий, зрозуміли з цієї промови те, яким чином треба обходитися з паном для досягнення своїх цілей.

Головнокеруючий висловив велике співчуття намірам П'єра; але зауважив, що крім цих перетворень необхідно було взагалі зайнятися справами, які були в поганому стані.

Незважаючи на величезне багатство графа Безухова, з тих пір, як П'єр одержав його і отримував, як говорили, 500 тисяч річного доходу, він відчував себе набагато менш багатим, ніж коли він отримував свої 10-ть тисяч від покійного графа. У

загальних рисах він смутно відчував наступний бюджет. До Ради платилося близько 80-ти тисяч по усім маєткам; близько 30-ти тисяч коштувало утримання підмосковного, московського будинку і князівен; близько 15-ти тисяч виходило на пенсії, стільки ж на богадільні; графині на прожиття надсилалося 150 тисяч; відсотків платилося за борги близько 70-ти тисяч; споруда розпочатої церкви коштувала ці два роки близько 10-ти тисяч; інше близько 100-та тисяч розходилося – він сам не знав як, і майже кожен рік він змушений був позичати. Крім того кожен рік головнокеруючий писав то про пожежі, то про неврожаї, то про необхідність перебудов фабрик і заводів. І так, перша робота, що представилися П'єру, було та, до якої він найменше мав здібності і схильності – заняття справами. П'єр з головнокеруючим кожен день займався. Але він відчував, що заняття його ні на крок не посували справи. Він відчував, що його заняття відбуваються незалежно від справи, що вони не чіпляються за справу і не змушують її рухатися. З одного боку головнокеруючий виставляв справи в самому поганому висвітленні, показуючи П'єру необхідність сплачувати борги і робити нові роботи силами кріпаків, на що П'єр не погоджувався; з іншого боку, П'єр вимагав підступати до справи звільнення, на що керівник виставляв необхідність перш сплатити борг Опікунській ради, і тому неможливість швидкого виконання.

Управитель не говорив, що це абсолютно неможливо; він пропонував для досягнення цієї мети продаж лісів Подільської губернії, продаж земель низових і кримського маєтку. Але всі ці операції в промовах керуючого зв'язувалися з такою складністю процесів, зняття заборон, витребування, дозволів тощо, що П'єр губився і тільки говорив йому:

– Так, так, так і зробіть.

П'єр не мав тієї практичної чіпкості, яка б дала йому можливість безпосередньо взятися за справу, і тому він не любив її і тільки намагався прикинутися перед керуючим, що він зайнятий справою. Керуючий же намагався вдати перед графом, що він вважає ці заняття дуже корисними для господаря і для себе утрудненими.

У великому місті знайшлися знайомі; незнайомі поспішили познайомитися і радо вітали багатія, що знову приїхав, найбільшого власника губернії. Спокуси по відношенню головної слабкості П'єра, тієї, в якій він зізнався під час прийому в ложу, теж були такі сильні, що П'єр не міг утриматися від них. Знову цілі дні, тижні, місяці життя П'єра проходили так само стурбовано і зайнято між вечорами, обідами, сніданками, балами, не даючи йому часу схаменутися, як і в Петербурзі. Замість нового життя, яку сподівався поведсти П'єр, він жив все тим ж колишнім життям, тільки в іншій обстановці.

З трьох призначень масонства П'єр усвідомлював, що він не виконував того, яке наказувало кожному масону бути зразком моральної життя, і з семи чеснот абсолютно не мав в собі двох: гречності і любові до смерті. Він заспокоював себе тим, що зате він виконував інше призначення – виправлення роду людського і мав інші чесноти, любов до ближнього і особливо щедрість.

Навесні 1807 П'єр зважився їхати назад в Петербург. По дорозі назад, він мав намір

об'їхати всі свої маєтки і особисто упевнитися в тому, що зроблено з того, що їм наказано і в якому становищі знаходиться тепер той народ, який довірений йому Богом, і який він прагнув облагодіяти.

Головнекеруючий, який вважав всі витівки молодого графа майже безумством, невигодою для себе, для нього, для селян — зробив поступки. Продовжуючи справу звільнення представляти неможливою, він розпорядився споруджуванням у всіх маєтках великих будівель шкіл, лікарень і притулків; для приїзду пана всюди приготував зустрічі, не пишно-урочисті, які, він знав, не сподобаються П'єру, але саме такі релігійно-подячні, з образами і хлібом-сіллю, саме такі, які, як він розумів пана, повинні були подіяти на графа і обдурити його.

Південна весна, спокійна, швидка подорож у віденській колясці і самота дороги радісно діяли на П'єра. Маєтки, в яких він не бував ще, були – один мальовниче іншого; народ всюди представлявся благоденствующим і зворушливо-вдячним за зроблені йому благодіяння. Скрізь були зустрічі, які, хоча і приводили в збентеження П'єра, але в глибині душі його викликали радісне почуття. В одному місці мужики підносили йому хліб-сіль і образ Петра і Павла, і просили дозволу на честь його ангела Петра і Павла, в знак любові та вдячності за зроблені ним благодіяння, спорудити на свій рахунок новий боковий вівтар в церкві. В іншому місці його зустріли жінки з грудними дітьми, дякуючи йому за позбавлення від важких робіт. У третьому саме його зустрічав священик з хрестом, оточений дітьми, яких він по милостей графа навчав грамоті і релігії. У всіх маєтках П'єр бачив своїми очима по одному плану кам'яні будівлі лікарень, шкіл, богаділень, що споруджувалися і споруджені вже які повинні були бути, незабаром, відкриті. Скрізь П'єр бачив звіти керівників про роботи на панщині, зменшених проти колишнього, і чув за те зворушливі подяки депутацій селян в синіх жупанах.

П'єр тільки не знав того, що там, де йому підносили хліб-сіль і будували вівтар Петра і Павла, було торгове село і ярмарок в Петров день, що боковий вівтар вже будувався давно багатіями-мужиками села, тими, які з'явилися до нього, а що дев'ять десятих мужиків цього села були в найбільшому розоренні. Він не знав, що внаслідок того, що перестали за його наказом посилати хлопятниць-жінок з грудними дітьми на панщину, ці самі хлопятниці тим найтяжчу роботу несли на своїй половині. Він не знав, що священик, який зустрів його з хрестом, обтяжував мужиків своїми поборами, і що зібрані до нього учні зі сльозами були віддавані йому, і за великі гроші були відкупаєми батьками. Він не знав, що кам'яні, за планом, будівлі споруджувалися своїми робітниками і збільшили панщину селян, зменшену тільки на папері. Він не знав, що там, де керуючий вказував йому по книзі на зменшення по його волі оброку на одну третину, була наполовину додана повинність панщини. І тому П'єр був захоплений своєю подорожжю по маєткам, і цілком повернувся до того філантропічного настрою, в якому він виїхав з Петербурга, і писав захоплені листи своєму наставнику-брату, як він називав великого майстра.

"Як легко, як мало зусиль потрібно, щоб зробити так багато добра, – думав П'єр, – і

як мало ми про це дбаємо!"

Він щасливий був вдячністю, що виявлялась йому, але соромився, приймаючи її. Ця подяка нагадувала йому, на скільки він ще більше би зміг зробити для цих простих, добрих людей.

Головнокеруючий, вельми дурна і хитра людина, абсолютно розкушуючи розумного і наївного графа, і граючи їм, як іграшкою, побачивши дію, вироблену на П'єра приготованими прийомами, рішучіше звернувся до нього з доводами про неможливість і, головне, непотрібності звільнення селян, які і без того були абсолютно щасливі.

П'єр потай своєї душі погоджувався з керуючим в тому, що важко було уявити собі людей, більше щасливих, і що Бог знає, що чекало їх на волі; але П'єр, хоча і неохоче, наполягав на тому, що він вважав справедливим. Керуючий обіцяв вжити всі сили для виконання волі графа, ясно розуміючи, що граф ніколи не буде в змозі перевірити його не тільки в тому, чи вжиті всі заходи для продажу лісів і маєтків, для викупу з Ради, але і ніколи ймовірно не запитає і не дізнається про те, як побудовані будівлі стоять порожніми і селяни продовжують давати роботою і грошима все те, що вони дають у інших, тобто все, що вони можуть давати.

Глава 11

У самому щасливому стані духу повертаючись зі своєї південної подорожі, П'єр виконав свій давній намір заїхати до свого друга Болконського, якого він не бачив два роки.

Богучарово лежало в некрасивій, плоскій місцевості, покритої полями і зрубаними і незрубленими ялиновими і березовими лісами. Барський двір знаходився на кінці прямого, по великій дорозі розташованого села, за знову виритим, повно-налитим ставком, з необрослими ще травною берегами, в середині молодого лісу, між яким стояло кілька великих сосон.

Барський двір складався з току, надвірних будівель, конюшень, лазні, флігеля і великого кам'яного будинку з напівкруглим фронтоном, який ще будувався. Навколо будинку був розсаджений молодий сад. Огорожі та ворота були міцні і нові; під навісом стояли дві пожежні труби і бочка, пофарбована зеленою фарбою; дороги були прямі, мости були міцні з перилами. На всьому лежав відбиток акуратності і хазяйновитості. Зустрілися дворові і на питання, де живе князь, вказали на невеликий, новий флігель, що стояв біля самого краю ставка. Старий дядько князя Андрія, Антон, висадив П'єра з коляски, сказав, що князь у будинку, і проводив його в чистий, маленький передпокій.

П'єра вразила скромність невеликого, хоча і чистенького будиночка після тих блискучих умов, в яких останній раз він бачив свого друга в Петербурзі. Він поспішно увійшов в не оштукатурену маленьку залу, що пахла ще сосною, і хотів іти далі, але Антон навшпиньки пробіг уперед і постукав у двері.

- Ну що там? - почувся різкий, неприємний голос.

- Гість, — відповідав Антон.

- Проси почекаати, - і почувся відсунутий стілець. П'єр швидкими кроками підійшов до дверей і зіткнувся віч-на-віч з нахмуреним і постарілим, князем Андрієм, який

виходив до нього. П'єр обійняв його і, піднявши окуляри, цілував його в щоки і близько дивився на нього.

- От не чекав, дуже радий, - сказав князь Андрій. П'єр нічого не говорив; він здивовано, не зводячи очей, дивився на свого друга. Його вразила зміна, що сталася в князі Андрії. Слова були ласкаві, усмішка була на губах і обличчі князя Андрія, але погляд був згаслий, мертвий, якому, незважаючи на видиме бажання, князь Андрій не міг надати радісного і веселого блиску. Не те, що схуд, зблід, змужнів його друг; але погляд цей і зморшка на лобі, яка виражала довге зосередження на чомусь одному, вражали і відчужували П'єра, поки він не звик до них.

При побаченні після довгої розлуки, як це завжди буває, розмова довго не могла зупинитися; вони питали і відповідали коротко про такі речі, про які вони самі знали, що треба було говорити довго. Нарешті розмова стала потроху зупинятися на перш сказаному уривками, на питаннях про минуле життя, про плани на майбутнє, про подорож П'єра, про його заняттях, про війну тощо. Та зосередженість і убитість, яку помітив П'єр в погляді князя Андрія, тепер виражалася ще сильніше в усмішці, з якою він слухав П'єра, особливо тоді, коли П'єр говорив з натхненням радості про минуле або майбутнє. Неначе князь Андрій і бажав би, але не міг брати участі в тому, що він говорив. П'єр починав відчувати, що перед князем Андрієм захопленість, мрії, надії на щастя і на добро, непристойні. Йому соромно було висловлювати всі свої нові, масонські думки, особливо підновлені і збуджені в ньому його останньою подорожжю. Він стримував себе, боявся бути наївним; разом з тим йому нестримно хотілося швидше показати своєму другові, що він був тепер зовсім інший, кращий П'єр, ніж той, який був у Петербурзі.

- Я не можу вам сказати, як багато я пережив за цей час. Я сам би не впізнав себе.

- Так, багато, багато ми змінилися з тих пір, - сказав князь Андрій.

- Ну а ви? — питав П'єр, - які ваші плани?

- Плани? — іронічно повторив князь Андрій. - Мої плани? - повторив він, як би дивуючись значенням такого слова. - Так ось бачиш, будуюся, хочу до майбутнього року переїхати зовсім ...

П'єр мовчки, пильно вдивлявся в постаріле лице (князя) Андрія.

- Ні, я питаю, — сказав П'єр, — але князь Андрій перебив його: - Та що про мене говорити розкажи ж, розкажи про свою подорож, про все, що ти там наробив в своїх маєтках?

П'єр став розповідати про те, що він зробив в своїх маєтках, намагаючись якомога більше приховати свою участь у поліпшеннях, зроблених ним. Князь Андрій кілька разів підказував П'єру вперед те, що він розповідав, як ніби все те, що зробив П'єр, була давно відома історія, і слухав не тільки не з інтересом, але навіть начебто соромлячись за те, що розповідав П'єр.

П'єру стало ніяково і навіть важко в товаристві свого друга. Він замовк.

- А ось що, душа моя, - сказав князь Андрій, якому очевидно було теж важко і незручно з гостем, - я тут на біваках, і приїхав тільки подивитися. Я нині поїду знову до

сестри. Я тебе познайомлю з ними. Та ти, здається, знайомий, – сказав він, очевидно займаючи гостя, з яким він не відчував тепер нічого спільного. – Ми поїдемо по обіді. А тепер хочеш подивитися мою садибу? – Вони вийшли і проходили до обіду, розмовляючи про політичні новини і спільних знайомих, як люди мало близькі один до одного. З деяким пожвавленням і інтересом князь Андрій говорив тільки про нову садибу, що влаштовується їм і будівництво, але і тут в середині розмови, на підмостках, коли князь Андрій описував П'єру майбутнє розташування будинку, він раптом зупинився. – Втім тут немає нічого цікавого, підемо обідати і поїдемо. – За обідом зайшла розмова про одруження П'єра.

– Я дуже здивувався, коли почув про це, – сказав князь Андрій.

П'єр почервонів так само, як він червонів завжди при цьому, і квапливо сказав:

– Я вам розповім коли-небудь, як це все сталося. Але ви знаєте, що все це скінчилося і назавжди.

– Назавжди? – сказав князь Андрій. – Назавжди нічого не буває.

– Але ви знаєте, як це все скінчилося? Чули про дуель?

– Так, ти пройшов і через це.

– Одне, за що я дякую Богові, це за те, що я не вбив цю людину, – сказав П'єр.

– Чому ж? — сказав князь Андрій. — Убити злого псяку навіть дуже добре.

– Ні, вбити людини не добре, несправедливо ...

– Чому ж несправедливо? – повторив князь Андрій; те, що справедливо і несправедливо – не дано судити людям. Люди вічно помилялися і будуть помилятися, і ні в чому більше, як в тому, що вони вважають справедливим і несправедливим.

– Несправедливе те, що є зло для іншої людини, – сказав П'єр, із задоволенням відчувачи, що в перший раз з часу його приїзду князь Андрій пожвавлювався і починав говорити і хотів висловити все те, що зробило його таким, яким він був тепер.

– А хто тобі сказав, що таке зло для іншої людини? – запитав він.

– Зло? Зло? – сказав П'єр, – ми всі знаємо, що таке зло для себе.

– Так ми знаємо, але те зло, яке я знаю для себе, я не можу зробити іншій людині, – все більше і більше пожвавлюючись говорив князь Андрій, мабуть бажаючи висловити П'єру свій новий погляд на речі. Він говорив французькою. Я знаю в житті тільки два справжніх нещастя: це докори сумління і хвороба. І єдине благо є відсутність цих зол. [Je ne connais l dans la vie que deux maux bien reels: c'est le remord et la maladie. Il n'est de bien que l'absence de ces maux.] Жити для себе, уникаючи тільки цих двох зол: ось вся моя мудрість тепер.

– А любов до ближнього, а самопожертва? — заговорив П'єр. – Ні, я з вами не можу погодитися! Жити тільки так, щоб не робити зла, щоб не каятися? цього мало. Я жив так, я жив для себе і згубив свою долю. І тільки тепер, коли я живу, принаймні, намагаюся (зі скромності поправився П'єр) жити для інших, тільки тепер я зрозумів все щастя життя. Ні я не погоджуся з вами, та й ви не думаєте того, що ви говорите.

Князь Андрій мовчки дивився на П'єра і глузливо посміхався.

– Ось побачиш сестру, княжну Марію. З нею ви зійдетеся, – сказав він. – Може

бути, ти маєш рацію для себе, – продовжував він, помовчавши трохи; – але кожен живе за своїм: ти жив для себе і кажеш, що цим мало не згубив свою долю, а дізнався щастя тільки тоді, коли став жити для інших. А я випробував протилежне. Я жив для слави. (Адже що ж слава? Та ж любов до інших, бажання зробити для них що-небудь, бажання їх похвали.) Так я жив для інших, і не майже, а зовсім згубив свою долю. І з тих пір став спокійнішим, як живу для одного себе.

– Так як же жити для одного себе? – розпалившись запитав П'єр. – А син, а сестра, а батько?

– Та це все той же я, це не інші, – сказав князь Андрій, а інші, близькі, le prochain, як ви з княжною Марією називаєте, це головне джерело помилки і зла. Близні [le prochain] це ті, твої київські мужики, яким ти хочеш зробити добро.

І він подивився на П'єра глузливо-зухвалим поглядом. Він, мабуть, викликав П'єра.

– Ви жартуєте, – все більше і більше пожвавлюючись говорив П'єр. Яке ж може бути омана і зло в тому, що я хотів (дуже мало і погано виконав), але хотів зробити добро, та й зробив хоча дещо? Яке ж може бути зло, що нещасні люди, наші мужики, люди такі ж, як і ми, виростаючи і вмираючи без іншого поняття про Бога і правду, як про обряд і безглузду молитву, будуть повчатися в втішних віруваннях майбутнього життя, відплати, нагороди, розради? Яке ж зло і омана в тому, що люди вмирають від хвороби, без допомоги, коли так легко матеріально допомогти їм, і я їм дам лікаря, і лікарню, і притулок старому? І хіба не відчутне, не безсумнівне благо те, що мужик, баба з дитиною не мають дня і ночі спокою, а я дам їм відпочинок і дозвілля? ... – казав П'єр, поспішаючи і шепелявлячи. – І я це зробив, хоч погано, хоч трохи, але зробив дещо для цього, і ви не тільки мене не зневірите в тому, що те, що я зробив добре, але і не зневірите, що ви самі цього не думали. А головне, – продовжував П'єр, – я ось що знаю і знаю вірно, що насолода робити це добро є єдине вірне щастя життя.

– Так, якщо так поставити питання, то це інша справа, сказав князь Андрій. – Я будую дім, розводжу сад, а ти лікарні. І те, і інше може служити припровадженню часу. А що справедливо, що добро– надай судити тому, хто все знає, а не нам. Ну ти хочеш сперечатися, – додав він, – ну давай. – Вони вийшли з-за столу і сіли на ґанок, замінявшеє балкон.

– Ну давай сперечатися, – сказав князь Андрій. – Ти говориш школи, – продовжував він, загинаючи палець, – повчання і так далі, тобто ти хочеш вивести його, – сказав він, вказуючи на мужика, який зняв шапку і проходив повз їх, – з його тваринного стану і дати йому моральних потреб, а мені здається, що єдино можливе щастя – є щастя тваринне, а ти його хочеш позбавити його. Я заздрю йому, а ти хочеш його зробити мною, але не давши йому моїх коштів. Інша ти говориш: полегшити його роботу. А по-моєму, праця фізична для нього є така ж необхідність, таке ж умова його існування, як для мене і для тебе праця розумова. Ти не можеш не думати. Я лягаю спати в 3-й годині, мені приходять думки, і я не можу заснути, кручуся, не сплю до ранку від того, що я думаю і не можу не думати, як він не може не орати, чи не косити; інакше він піде в шинок, чи стане хворий. Як я не перенесу його страшної фізичної праці, а помру

через тиждень, так він не перенесе мого фізичного неробства, він розтовстіє і помре. Третє, – що пак ще ти сказав? – Князь Андрій загнув третій палець.

– Ах, так, лікарні, ліки. У нього удар, він помирає, а ти пустив йому кров, вилікував. Він калікою ходитиме 10-ть років, всім тягарем. Набагато спокійніше і простіше йому померти. Інші народяться, і так їх багато. Якщо б ти шкодував, що у тебе зайвий працівник пропав – як я дивлюся на нього, а то ти з любові ж до нього його хочеш лікувати. А йому цього не потрібно. Та й потім, що за уява, що медицина кого-небудь і коли-небудь виліковувала! Вбивати – так! – сказав він, злісно насупившись і відвернувшись від П'єра. Князь Андрій висловлював свої думки так ясно і чітко, що видно було, він не раз думав про це, і він говорив охоче і швидко, як людина, що довго не говорила. Погляд його пожвавлювався тим більше, чим безнадійнішими були його судження.

– Ах це жахливо, жахливо! – сказав П'єр. – Я не розумію тільки – як можна жити з такими думками. На мене находили такі ж хвилини, це недавно було, в Москві і дорогою, але тоді я опускаюся до такої міри, що я не живу, все мені гидко ... головне, я сам. Тоді я не їм, не вмиваюся ... ну, як же ви? ...

– Чому ж не вмиватися, це не чисто, – сказав князь Андрій; – навпаки, треба намагатися зробити своє життя якомога більш приємним. Я живу і в цьому не винен, отже треба якось трохи краще, нікому не заважаючи, дожити до смерті.

– Але що ж вас спонукає жити з такими думками? Будеш сидіти не рухаючись, нічого не роблячи ...

– Життя і так не залишає в спокої. Я б радий нічого не робити, а ось, з одного боку, дворянство тутешнє удостоїло мене честі обрання у предводителі: я насилу відбувся. Вони не могли зрозуміти, що в мені немає того, що потрібно, немає цієї відомої добродушної і стурбованої вульгарності, яка потрібна для цього. Потім ось цей будинок, який треба було побудувати, щоб мати свій кут, де можна бути спокійним. Тепер ополчення.

– Чому ви не будете служити в армії?

– Після Аустерліца! – похмуро сказав князь Андрій. – Ні; уклінно дякую, я дав собі слово, що служити в діючій російській армії я не буду. І не буду, якби Бонапарте стояв тут, біля Смоленська, погрожуючи Лисим Горами, і тоді б я не служив в російській армії. Ну, так я тобі казав, – заспокоюючись продовжував князь Андрій. – Тепер ополчення, батько головнокомандувачем 3-го округу, і єдиний засіб мені позбутися від служби – бути при ньому.

– Стало бути ви служите?

– Служу. – Він помовчав трохи.

– Так навіщо ж ви служите?

– А ось навіщо. Батько мій один з чудових людей свого століття. Але він стає старий, і він не те що жорстокий, але він занадто діяльного характеру. Він страшний своєю звичкою до необмеженої влади, і тепер цією владою, даною Государем головнокомандувачем над військом. Якщо б я на два години спізнився два тижні тому,

він би повісив протоколіста в Юхнові, – сказав князь Андрій з посмішкою; – так я служу тому, що крім мене ніхто не має впливу на батька, і я подекуди спасу його від вчинку, від якого б він після мучився.

– А, ну так ось бачите!

– Так, але це не так, як ви це розумієте, [mais ce n'est pas comme vous l'entendez,] – продовжував князь Андрій. – Я ні найменшого добра не бажав і не бажаю цьому мерзотнику-протоколісту, який вкрав якісь чоботи у ополченців; я навіть дуже був би задоволений бачити його повішеним, але мені шкода батька, тобто знову себе ж.

Князь Андрій все більше і більше пожвавлювався. Очі його гарячково блищали в той час, як він намагався довести П'єру, що ніколи в його вчинку не було бажання добра ближнього.

– Ну, ось ти хочеш звільнити селян, – продовжував він. – Це дуже добре; але не для тебе (ти, я думаю, нікого не засікав і не посилав до Сибіру), і ще менше для селян. Якщо їх б'ють, січуть, посилають до Сибіру, то я думаю, що їм від цього анітрохи не гірше. У Сибіру веде він те ж своє скотське життя, а рубці на тілі заживуть, і він так само щасливий, як і був раніше. А потрібно це для тих людей, які гинуть морально, наживають собі каяття, пригнічують це каяття і грубіють від того, що у них є можливість стратити право і неправу. Ось кого мені шкода, і для кого б я хотів звільнити селян. Ти, може бути, не бачив, а я бачив, як хороші люди, виховані в цих переказах необмеженої влади, з роками, коли вони робляться дратливіше, робляться жорстокі, грубі, знають це, не можуть втриматися і все робляться нещасніші і найнещасніші. – Князь Андрій говорив це з таким захопленням, що П'єр мимоволі подумав про те, що думки ці нав'язні були Андрію його батьком. Він нічого не відповів йому.

– Так ось кого мені шкода – людської гідності, спокою сумління, чистоти, а не їх спин і лобів, які, скільки не шмагай, скільки не голи, все залишаться такими ж спинами і лобами.

– Ні, ні і тисячу разів ні, я ніколи не погоджуся з вами, – сказав П'єр.

Глава 12

Увечері князь Андрій і П'єр сіли в коляску і поїхали в Лисі Гори. Князь Андрій, поглядаючи на П'єра, переривав зрідка мовчання промовами, які доводили, що він знаходився в хорошому настрої.

Він говорив йому, вказуючи на поля, про свої господарські вдосконалення.

П'єр похмуро мовчав, відповідаючи коротко, і здавався зануреним у свої думки.

П'єр думав про те, що князь Андрій нещасливий, що він помиляється, що він не знає істинного світла і що П'єр повинен прийти на допомогу йому, просвітити і підняти його. Але як тільки П'єр придумував, як і що він стане говорити, він передчував, що князь Андрій одним словом, одним аргументом упустисть все в його вченні, і він боявся почати, боявся виставити на можливість осміяння свою улюблену святиню.

– Ні, чому ж ви думаєте, – раптом почав П'єр, опускаючи голову і набуваючи вигляду бика, що буцається, – чому ви так думаєте? Ви не повинні так думати.

- Про що я думаю? - запитав князь Андрій з подивом.

- Про життя, про призначення людини. Це не може бути. Я так само думав, і мене врятувало, ви знаєте що? масонство. Ні, ви не посміхайтесь. Масонство - - це не релігійна, не обрядова секта, як і я думав, а масонство є краще, єдине вираження кращих, вічних сторін людства. - І він почав викладати князю Андрію масонство, як він розумів його.

Він говорив, що масонство є вчення християнства, що звільнилося від державних і релігійних оков; вчення рівності, братерства і любові.

- Тільки наше святе братство має дійсний сенс в житті; все інше є сон, - говорив П'єр. - Ви зрозумійте, мій друг, що поза цим союзом все наповнене брехнею і неправдою, і я згоден з вами, що розумній і добрій людині нічого не залишається, як тільки, як ви, доживати своє життя, намагаючись тільки не заважати іншим. Але запам'ятайте собі наші основні переконання, вступите в наше братство, дайте нам себе, дозвольте керувати собою, і ви зараз відчуєте себе, як і я відчув частиною цього величезного, невидимого ланцюга, початок якого ховається в небесах, - говорив П'єр.

Князь Андрій, мовчки, дивлячись перед собою, слухав промову П'єра. Кілька разів він, не почувши від шуму коляски, перепитував у П'єра нерозчуті слова. За особливому блиску, що загорівся в очах князя Андрія, і по його мовчанню П'єр бачив, що слова його не марні, що князь Андрій не переб'є його і не буде сміятися над його словами.

Вони під'їхали до розлилася річці, яку їм треба було переїжджати на поромі. Поки встановлювали коляску і коней, вони пройшли на паром.

Князь Андрій, спершись на поручні, мовчки дивився вздовж по блискучому від призахідного сонця розливу.

- Ну, що ж ви думаєте про це? - запитав П'єр, - що ж ви мовчите?

- Що я думаю? я слухав тебе. Все це так, - сказав князь Андрій. - Але ти говориш: вступи в наше братство, і ми тобі вкажемо мету життя і призначення людини, і закони, що керують світом. Так хто ж ми - люди? Чому ж ви все знаєте? Чому я один не бачу того, що ви бачите? Ви бачите на землі царство добра і правди, а я його не бачу.

П'єр перебив його. - Чи вірите ви в майбутнє життя? - запитав він.

- У майбутнє життя? - повторив князь Андрій, але П'єр не дав йому часу відповісти і прийняв це повторення за заперечення, тим більше, що він знав колишні атеїстичні переконання князя Андрія.

- Ви говорите, що не можете бачити царства добра і правди на землі. І я не бачив його і його не можна бачити, якщо дивитися на наше життя як на кінець всього. На землі, саме на цій землі (П'єр вказав у поле), немає правди — все брехня і зло; але в світі, у всьому світі є царство правди, і ми тепер діти землі, а вічно діти всього світу. Хіба я не відчуваю в своїй душі, що я складаю частину цього величезного, гармонійного цілого. Хіба я не відчуваю, що я в цій величезній незліченній кількості істот, в яких проявляється Божество, — вища сила, як хочете, — що я складаю одну ланку, один щабель від нижчих істот до вищих. Якщо я бачу, ясно бачу ці сходи, які ведуть від рослини до людини, то чому ж я припущу, що ці сходи перериваються біля мене, а не

ведуть далі і далі. Я відчуваю, що я не тільки не можу зникнути, як ніщо не зникає в світі, але що я завжди буду і завжди був. Я відчуваю, що крім мене наді мною живуть духи і що в цьому світі є правда.

- Так, це вчення Гердера, - сказав князь Андрій, - але не те, душа моя, переконає мене, а життя і смерть, ось що переконує. Переконує те, що бачиш дорогу тобі істоту, яка пов'язана з тобою, перед якою ти був винен і сподівався виправдатися (князь Андрій здригнувся голосом і відвернувся) і раптом ця істота страждає, мучиться і перестає бути ... Навіщо? Не може бути, щоб не було відповіді! І я вірю, що вона є Ось що переконує, ось що переконало мене, - сказав князь Андрій.

- Ну так, ну так, - говорив П'єр, - хіба не те ж саме і я кажу!

- Ні. Я говорю тільки, що переконують у необхідності майбутнього життя не доводи, а те, коли йдеш в житті рука об руку з людиною, і раптом людина ця зникне там в ніщо, і ти сам зупиняєшся перед цією прірвою і заглядаєш туди. І, я заглянув ...

- Ну так що ж! ви знаєте, що є там і що є хтось? Там є - майбутнє життя. Хтось є - Бог.

Князь Андрій не відповідав. Коляска і коні вже давно були виведені на інший берег і вже закладені, і вже сонце сховалося до половини, і вечірній мороз покривав зірками калюжі біля перевозу, а П'єр і Андрій, на подив лакеїв, кучерів і перевізників, ще стояли на поромі і говорили.

- Якщо є Бог і є майбутнє життя, тобто істина є, є чеснота; і вище щастя людини полягає в тому, щоб прагнути до досягнення їх. Треба жити, треба любити, треба вірити, - говорив П'єр, - що живемо не нині лише на цьому клаптику землі, а жили і будемо жити вічно там у всьому (він вказав на небо). Князь Андрій стояв, спершись на перила порома і, слухаючи П'єра, не зводячи очей, дивився на червоний відблиск сонця по синіючому розливу. П'єр замовк. Було абсолютно тихо. Пором давно пристав, і тільки хвилі течії з слабким звуком вдарялися об дно порома. Князю Андрію здавалося, що це полоскання хвиль до слів П'єра примовляли: "правда, вір цьому".

Князь Андрій зітхнув, і променистим, дитячим, ніжним поглядом глянув в розчервоніле захоплене, але все боязке перед пріоритетним товаришем, обличчя П'єра.

- Та, коли б це так було! - сказав він. - Однак підемо сідати, - додав князь Андрій, і виходячи з порома, він подивився на небо, на яке вказав йому П'єр, і в перший раз, після Аустерліца, він побачив те високе, вічне небо, яке він бачив лежачи на Аустерлицькому полі, і щось давно заснуле, щось краще що було в ньому, раптом радісно і молодю прокинулося в його душі. Почуття це зникло, як скоро князь Андрій вступив знову в звичні умови життя, але він знав, що це почуття, яке він не вмів розвинути, жило в ньому. Побачення з П'єром було для князя Андрія епохою, з якої почалося хоча зовнішньо й те ж саме, але у внутрішньому світі нове його життя.

Глава 13

Уже сутеніло, коли князь Андрій і П'єр під'їхали до головного під'їзду Лисогірського будинку. У той час як вони під'їжджали, князь Андрій з посмішкою звернув увагу П'єра на метушню, яка відбулася у заднього ґанку. Зігнута старенька з

торбою на спині, і невисокий чоловік в чорному вбранні і з довгим волоссям, побачивши коляску, яка в'їжджала, кинулися бігти назад в ворота. Дві жінки вибігли за ними, і всі четверо, озираючись на коляску, злякано вбігли на задній ганок.

- Це божі люди Марійки, - сказав князь Андрій. - Вони сприйняли нас за батька. А це єдине, в чому вона не кориться йому: він велить ганяти цих мандрівників, а вона приймає їх.

- Та що таке божі люди? - запитав П'єр.

Князь Андрій не встиг відповідати йому. Слуги вийшли назустріч, і він розпитував про те, де був старий князь і чи скоро чекають його.

Старий князь був ще в місті, і на нього чекали щохвилини.

Князь Андрій провів П'єра на свою половину, яка завжди в повній справності чекала на нього в будинку його батька, і сам пішов в дитячу.

- Підемо до сестри, - сказав князь Андрій, повернувшись до П'єра; - я ще не бачив її, вона тепер ховається і сидить з своїми божими людьми. Так їй й треба, вона зніяковіє, а ти побачиш божих людей. Це цікаво, чесне слово. [C'est curieux, ma parole.]

- Що таке [Qu'est ce que c'est que] божі люди? - запитав П'єр

- А ось побачиш.

Княжна Марія дійсно зніяковіла і почервоніла плямами, коли увійшли до неї. В її затишній кімнаті з лампадами перед кітатами, на дивані, за самоваром сидів поруч з нею молодий хлопчик з довгим носом і довгим волоссям, і в чернечій рясі.

На кріслі, біля, сиділа зморщена, худа бабуса з лагідним виразом дитячого лиця.

- Андрій, чому не попередили мене? [Andre, pourquoi ne pas m'avoir prevenu?] — сказала вона з лагідним докором, стаючи перед своїми мандрівниками, як квочка перед курчатами.

- Дуже рада вас бачити. Я так задоволена, що бачу вас, [Charmee de vous voir. Je suis tres contente de vous voir,] - сказала вона П'єру, в той час, як він цілував її руку. Вона знала його дитиною, і тепер дружба його з Андрієм, його нещастя з дружиною, а головне, його добре, просте обличчя привабили її до нього. Вона дивилася на нього своїми прекрасними, променистими очима і, здавалося, говорила: "я вас дуже люблю, але будь ласка не смійтеся над моїми". Обмінявшись першими фразами вітання, вони сіли.

- А, і Іванушка тут, - сказав князь Андрій, вказуючи посмішкою на молодого мандрівника.

- Andre! - благально сказала княжна Мар'я.

- Знай, що це жінка, [Il faut que vous sachiez que c'est une femme,] - сказав Андрій П'єру.

- Андрій, заради Бога! [Andre, au nom de Dieu!] - повторила княжна Мар'я.

Видно було, що глузливе ставлення князя Андрія до мандрівників і марне заступництво за них княжни Марії були звичні відносини, які встановилися між ними.

- Але, мій друг, - сказав князь Андрій, - ти повинна б бути мені вдячна, що я пояснюю П'єру твою близькість до цього молодій людині. [Mais, ma bonne amie, vous

devriez au contraire m'etre reconnaissante de ce que j'explique a Pierre votre intime avec ce jeune homme ...]

- Справді? [Vraiment?] — сказав П'єр цікаво і серйозно (за що особливо йому вдячна була княжна Марія) вдивляючись через окуляри в обличчя Іванушки, який, зрозумівши, що мова йшла про нього, хитрими очима оглядав всіх.

Княжна Марія даремно зніяковіла за своїх. Вони анітрохи не боялися. Старенька, опустивши очі, але скося поглядаючи на тих, що увійшли, перекинувши чашку догори дном на блюдці і поклавши біля обкусаний шматочок цукру, спокійно і нерухомо сиділа на своєму кріслі, чекаючи, щоб їй запропонували ще чаю. Іванко, попиваючи з блюдечка, спідлоба лукавими, жіночими очима дивився на молодих людей.

- Де, в Києві була? - запитав стару князь Андрій.

- Була, батьку, - відповідала балакуче стара, - на саме Різдво удостоїлася у угодників прилучитися святих, небесних таємниць. А тепер з Колязина, батьку, благодать велика відкрилася ...

- Що ж, Іванушка з тобою?

- Я сам по собі йду, годувальник, - намагаючись говорити басом, сказав Іванко. - Тільки в Юхнові з Палажкою зійшлися ...

Палажка перебила свого товариша; їй видно хотілося розповісти те, що вона бачила.

- У Колязіні, батько, велика благодать відкрилася.

- Що ж, моці нові? - запитав князь Андрій.

- Годі, Андрію, - сказала княжна Мар'я. - Не розповідай, Палажко.

- Ні ... що ти, мати, чому не розповідати? Я його люблю. Він добрий, Богом помічений, він мені, благодійник, десять рублів дав, я пам'ятаю. Як була я в Києві і каже мені Кирюша юродивий — істинно Божий чоловік, зиму і літо босий ходить. Що ходиш, каже, не за своїм місцем, в Колязін йди, там ікона чудотворна, матінка пресвята Богородиця відкрилася. Я з тих слів попрощалася з угодниками і пішла ...

Всі мовчали, одна мандрівниця говорила мірним голосом, втягуючи в себе повітря.

- Прийшла, батьку мій, мені народ і каже: благодать велика відкрилася, у матінки пресвятої Богородиці миро з щічки капає ...

- Ну добре, добре, після розповіси, - червоніючи сказала княжна Мар'я.

- Дозвольте у неї запитати, - сказав П'єр. - Ти сама бачила? - запитав він.

- Як же, батько, сама удостоїлася. Сяйво таке на лику-то, як світло небесне, а з щічки у матінки так і капає, так і капає ...

- Та це ж обман, - наївно сказав П'єр, який уважно слухав мандрівницю.

- Ах, батьку, що говориш! - з жахом сказала Палажка, за захистом звертаючись до княжни Марії.

- Це обманюють народ, - повторив він.

- Господи Ісусе Христе! - хрестячись сказала мандрівниця. - Ох, не кажи, батьку. Так-то один анарал не вірив, сказав: "монахи обманюють", так як сказав, так і осліп. І приснилося йому, що приходить до нього матінка Печерська і каже: "увіруй мені, я

тебе вилікую". Ось і став проситися: повези та повези мене до неї. Це я тобі щиро правду кажу, сама бачила. Привезли його сліпого прямо до неї, підійшов, упав, каже: "зціли! віддам тобі, каже, у чому цар жалував ". Сама бачила, батько, зірка в ній так і вправлена. Що ж, — прозрів! Гріх казати так. Бог покарає, — повчально звернулася вона до П'єра.

- Як же зірка то в образі опинилася? - запитав П'єр.

- У генерали і матінку возвели? - сказав князь Андрей посміхаючись.

Палажка раптом зблідла і сплеснула руками.

- Батьку, батьку, гріх тобі, у тебе син! - заговорила вона, з блідості раптом переходячи в яскраву фарбу.

- Батьку, що ти сказав таке, Бог тебе прости. - Вона перехрестилася. - Господи, прости його. Матушка, що ж це? ... — звернулася вона до княжни Марії. Вона встала і мало не плачучи стала збирати свою сумочку. Їй, видно, було і страшно, і соромно, що вона користувалася благодійністю в будинку, де могли говорити це, і шкода, що треба було тепер позбутися благодіянь цього будинку.

- Ну що вам за охота? - сказала княжна Мар'я. - Навіщо ви прийшли до мене? ...

- Ні, адже я жартую, Палажко, - сказав П'єр. - Княжна, я справді не хотів образити її, [Princesse, ma parole, je n'ai pas voulu l'offenser,] я так тільки. Ти не думай, я пожартував, - говорив він, боязко посміхаючись і бажаючи загладити свою провину. - Адже це я так, пожартував тільки.

Палажка зупинилася недовірливо, але в обличчі П'єра була така щирість каяття, і князь Андрій так лагідно дивився то на Палажку, то на П'єра, що вона потроху заспокоїлася.

Глава 14

Мандрівниця заспокоїлася і, наведена знову на розмову, довго потім розповідала про батька Амфілохія, який був такого святого життя, що від ручки його ладаном пахло, і про те, як знайомі їй монахи в останню її мандрівку до Києва дали їй ключі від печер, і як вона, взявши з собою сухарики, дві доби провела в печерах з угодниками. "Помолюся одному, почитаю, піду до іншого. Передрімаю, знову піду прикластися; і така, матінка, тиша, благодать така, що і на світ Божий виходити не хочеться".

П'єр уважно і серйозно слухав її. Князь Андрій вийшов з кімнати. І слідом за ним, залишивши божих людей допивати чай, княжна Марія повела П'єра в вітальню.

- Ви дуже добрі, - сказала вона йому.

- Ах, я далекі не думав образити її, я так розумію і високо ціную ці почуття!

Княжна Марія мовчки подивилася на нього і ніжно посміхнулася. - Адже я вас давно знаю і люблю як брата, - сказала вона. - Як ви знайшли Андрія? — запитала вона поспішно, не даючи йому часу сказати що-небудь у відповідь на її ласкаві слова. - Він дуже турбує мене. Здоров'я його взимку краще, але минулої весни рана відкрилася, і лікар сказав, що він повинен їхати лікуватися. І морально я дуже боюся за нього. Він не такий характер як ми, жінки, щоб вистраждати і виплакати своє горе. Він всередині себе носить його. Нині він веселий і жвавий; але це ваш приїзд так подіяв на нього: він

рідко буває таким. Якщо б ви могли вмовити його поїхати за кордон! Йому потрібна діяльність, а це рівне, тихе життя губить його. Інші не помічають, а я бачу.

У 10-й годині офіціанти кинулися до ґанку, зачувши дзвіночки екіпажу старого князя, що під'їжджає. Князь Андрій з П'єром теж вийшли на ґанок.

- Це хто? - запитав старий князь, вилазячи з карети і вгадавши П'єра.

- А, дуже радий! цілуй, — сказав він, дізнавшись, хто був незнайомий молодий чоловік.

Старий князь був у доброму дусі і приголубив П'єра.

Перед вечерею князь Андрій, повернувшись назад в кабінет батька, застав старого князя в гарячій суперечці з П'єром.

П'єр доводив, що прийде час, коли не буде більше війни. Старий князь, кепкуючи, але не сердячись, заперечував йому.

- Кров з жил випусти, води налий, тоді війни не буде. Бабина маячня, бабські бредні, - промовив він, але все-таки ласкаво поплескав П'єра по плечу, і підійшов до столу, у якого князь Андрій, мабуть не бажаючи вступати в розмову, перебирав папери, привезені князем з міста. Старий князь підійшов до нього і став говорити про справи.

- Предводитель, Ростов-граф, половини людей не доставив. Приїхав в місто, надумав на обід кликати, - я йому такий обід задав ... А ось переглянь цю ... Ну, брат, - звернувся князь Микола Андрійович до сина, ляскаючи по плечу П'єра, - молодець твій приятель, я його полюбив! Розпалює мене. Інший і розумні промови говорить, а слухати не хочеться, а він і бреше та розпалює мене старого. Ну йдіть, йдіть, - сказав він, - може бути прийду, за вечерею вашою посиджу. Знову посперечаюсь. Мою дуру, княжну Марію полюби, - прокричав він П'єру з дверей.

П'єр тепер тільки, під час свого приїзду в Лисі Гори, оцінив всю силу і красу своєї дружби з князем Андрієм. Ця принадність виявилась не стільки в його відносинах з ним самим, скільки у відносинах з усіма рідними і домашніми. П'єр з старим, суворим князем і з лагідною і невпевненою княжною Марією, незважаючи на те, що він їх майже не знав, відчував себе відразу старим другом. Вони всі вже любили його. Не тільки княжна Мар'я, підкуплена його лагідним ставленням до мандрівниць, самим променистим поглядом дивилася на нього; але маленький, річний князь Микола, як звав дід, посміхнувся П'єру і пішов до нього на ручки. Михайло Іванович, m-lle Bourienne з радісними посмішками дивилися на нього, коли він розмовляв з старим князем.

Старий князь вийшов вечеряти: це було очевидно для П'єра. Він був з ним обидва дня його перебування в Лисих Горах надзвичайно ласкавий, і велів йому приїжджати до себе.

Коли П'єр поїхав і зійшлися разом всі члени сім'ї, його стали судити, як це завжди буває після від'їзду нової людини і, як це рідко буває, всі говорили про нього одне хороше.

Глава 15

Повернувшись в цей раз з відпустки, Ростов вперше відчув і дізнався, до якої міри

сильний був його зв'язок з Денисовим і з усім полком.

Коли Ростов під'їжджав до полку, він відчував подібне до того, яке він відчував, під'їжджаючи до дому на Поварській. Коли він побачив першого гусара в розстебнутому мундирі свого полку, коли він впізнав рудого Дементьєва, побачив конов'язі рудих коней, коли Лаврушка радісно закричав своєму пану: "Граф приїхав!" і кошлатий Денисов, що спав на ліжку, вибіг з землянки, обняв його, і офіцери зійшлися до приїжджого, – Ростов відчував таке ж почуття, як коли його обіймала матір, батько і сестри, і сльози радості, підступили йому до горла, завадили йому говорити. Полк був теж дім, і дім незмінно-милий і дорогий, як і будинок батьківський.

З'явившись до полкового командира, отримавши призначення в колишній ескадрон, сховавшись на чергування і на фуражировку, увійшовши в усі маленькі інтереси полку і відчувши себе позбавленим волі і закутим в одну вузьку незмінну рамку, Ростов відчув те ж заспокоєння, ту саму опору і ту ж свідомість того, що він тут вдома, на своєму місці, які він відчував і під батьківським дахом. Не було цієї всієї безурядиці вільного світу, в якому він не знаходив собі місця і помилявся у виборах; не було Софійки, з якою треба було або не треба було порозуміватися. Не було можливості їхати туди чи не їхати туди; не було цих 24 годин доби, які стількома різними способами можна було вжити; не було цієї незліченної безлічі людей, з яких ніхто не був ближче, ніхто не був далі; не було цих незрозумілих і невизначених грошових відносин з батьком, не було нагадування про жахливий програш Долохову! Тут в полку все було ясно і просто. Весь світ був розділений на два нерівні відділи. Один — наш Павлоградський полк, і другий – все інше. І до цього іншого не було ніякого діла. У полку все було відомо: хто був поручик, хто ротмістр, хто хороший, хто поганий чоловік, і головне, – товариш. Маркітант вірить в борг, платня отримується в третину; вигадувати і вибирати нема чого, тільки не роби нічого такого, що вважається поганим в Павлоградському полку; а пошлють, роби те, що ясно і чітко, визначено і наказано: і все буде добре.

Вступивши знову в ці певні умови полкового життя, Ростов відчув радість і заспокоєння, подібні до тих, які відчуває втомлена людина, лягаючи на відпочинок. Тим відрадніше було в цю кампанію це полкове життя Ростову, що він, після програшу Долохову (вчинку, якого він, незважаючи на всі розради рідних, не міг пробачити собі), зважився служити не як раніше, а щоб загладити свою провину, служити добре і бути цілком відмінним товаришем і офіцером, тобто прекрасною людиною, що уявлялося настільки важким в світі, а в полку настільки можливим.

Ростов, з часу свого програшу, вирішив, що він в п'ять років заплатить цей борг батькам. Йому надсилалося по 10-ти тисяч в рік, тепер же він зважився брати тільки дві, а решту надавати батькам для сплати боргу.

Армія наша після неодноразових відступів, наступів і битв при Пултуську, при Прейсиш-Ейлау, зосереджувалася близько Бартенштейна. Очікували на приїзд государя до армії і початку нової кампанії.

Павлоградський полк, що знаходився в тій частині армії, яка була в поході 1805

року укомплектовуючись в Росії, запізнився до перших дій кампанії. Він не був ні під Пултуськом, ні під Прейсиш-Ейлау і в другій половині кампанії, приєднавшись до діючої армії, був зарахований до загону Платова.

Загін Платова діяв незалежно від армії. Кілька разів павлоградці були частинами в перестрілках з ворогом, захопили полонених і одного разу відбили навіть екіпажі маршала Удино. У квітні місяці павлоградці кілька тижнів простояли близько розореного дотла німецького порожнього села, не зрушуючи з місця.

Була відлига, грязюка, холод, річки зламало, дороги стали непроїзними; по кілька днів не видавали ні коням ні людям провіанту. Так як підвезення стало неможливе, то люди розсипалися по покинутим пустельним селам відшукувати картоплю, але вже і тої знаходили мало. Все було з'їдено, і всі жителі розбіглися; ті, які залишалися, були гірше жебраків, і віднімати у них вже не було чого, і навіть мало – жалісливі солдати часто замість того, щоб користуватися від них, віддавали їм своє останнє.

Павлоградський полк у зіткненнях втратив тільки двох поранених; але від голоду і хвороб втратив майже половину людей. У госпіталях вмирали так вірно, що солдати, хворі лихоманкою і пухлиною, що ставалася від поганої їжі, вважали за краще нести службу, через силу волочачи ноги у фронті, ніж відправлятися в лікарні. З відкриттям весни солдати стали знаходити рослину, що показаласть із землі, схожу на спаржу, яку вони називали чомусь Машкін солодкий корінь, і розсипалися по лугах і полях, відшукуючи цей Машкін солодкий корінь (який був дуже гіркий), шаблями викопували його і їли, незважаючи на накази не їсти цієї шкідливої рослини.

Весною між солдатами відкрилася нова хвороба, пухлина рук, ніг та обличчя, причину якої медики вважали у вживанні цього кореня. Але незважаючи на заборону, павлоградські солдати ескадрону Денисова їли переважно Машкін солодкий корінь, тому що вже другий тиждень розтягували останні сухарі, які видавали тільки по півфунта на людину, а картоплю в останню посилку привезли мерзлу і пророслу. Коні харчувалися теж другий тиждень солом'яними дахами з будинків, були потворно-худі і покриті ще зимовою шерстю, що збилась жмутами.

Незважаючи на таке лихо, солдати і офіцери жили точно так же, як і завжди; так само і тепер, хоча і з блідими і опухлими лицами і в обірваних мундирах, гусари шикувалися до розрахунків, ходили на прибирання, чистили коней, амуніцію, тягали замість корму соломі з дахів і ходили обідати до казанів, від яких вставали голодні, жартуючи над своєю бридкою їжею і своїм голодом. Також як і завжди, у вільний від служби час солдати палили багаття, парилися голі біля багаття, курили, відбирали і пекли пророслу, прілу картоплю і розповідали і слухали розповіді або про Потьомкінські і Суворовські походи, або казки про Альошу-пройдисвіта, і про попівського наймита Миколку.

Офіцери так само, як і зазвичай, жили по-двоє, по-трьох, в розкритих майже розорених будинках. Старші дбали про придбання соломи і картоплі, взагалі про засоби прожитку людей, молодші займалися, як завжди, хто картами (грошей було багато, хоча провіанту і не було), хто безневинними іграми – в свайку і городки. Про загальну

ходу справ говорили мало, частиною того, що нічого позитивного не знали, частиною того, що смутно відчували, що загальна справа війни йшла погано.

Ростов жив, як і раніше, з Денисовим, і дружній зв'язок їх, з часу їх відпустки, став ще тісніше. Денисов ніколи не говорив про домашніх Ростова, але по ніжній дружбі, яку командир надавав своєму офіцеру, Ростов відчував, що нещасна любов старого гусара до Наташі брала участь в цьому посиленні дружби. Денисов мабуть намагався якомога рідше піддавати Ростова небезпекам, беріг його і після справи особливо-радісно зустрічав його цілим і неушкодженим. На одному зі своїх відряджень Ростов знайшов в занедбаному розореному селі, куди він приїхав за провіантом, сімейство старого-поляка і його дочки, з немовлям. Вони були роздягнені, голодні, і не могли піти, і не мали засобів виїхати. Ростов привіз їх в свою стоянку, помістив у своїй квартирі, і кілька тижнів, поки старий оправлявся, він їх годував. Товариш Ростова, розговорившись про жінок, став сміятися Ростову, кажучи, що він всіх хитріше, і що йому б не гріх познайомити товаришів з врятованою їм гарненькою полькою. Ростов прийняв жарт за образу і, спалахнувши, наговорив офіцеру таких неприємних речей, що Денисов насилу міг утримати обох від дуелі. Коли офіцер пішов і Денисов, сам не знавши відносин Ростова до польки, став дорікати йому за запальність, Ростов сказав йому:

— Як же ти хочеш ... Вона мені, як сестра, і я не можу тобі описати, як це прикро мені було ... тому що ... ну, тому ...

Денисов вдарив його по плечу, і швидко став ходити по кімнаті, не дивлячись на Ростова, що він вироблював в хвилини душевного хвилювання.

— Ото вже дуг'ацька ваша пог'ода Г'остовська, — промовив він, і Ростов зауважив сльози на очах Денисова.

Глава 16

У квітні місяці війська пожвавилися звісткою про приїзд государя до армії. Ростову не вдалося потрапити на огляд який робив государ в Бартенштейні: павлоградці стояли на аванпостах, далеко попереду Бартенштейну.

Вони стояли біваками. Денисов з Ростови жили в виритої для них солдатами землянці, покритої суками і дереном. Землянка була влаштована таким, що ввійшли тоді в моду, способом: проривалася канава в півтора аршини ширини, два — глибини і три з половиною довжини. З одного кінця канави робилися сходинки, і це був сход, ганок; сама канава була кімната, в якій у щасливих, як у ескадронного командира, в далекій, протилежній сходами стороні, лежала на кілках, дошка — це був стіл. З обох боків уздовж канави була знята на аршин земля, і це були два ліжка і дивани. Дах влаштовувався так, щоб в середині можна було стояти, а на ліжку навіть можна було сидіти, якщо посунутися ближче до столу. У Денисова, який жив розкішно, тому що солдати його ескадрону любили його, була ще дошка в фронтоні даху, і в цій дошці було розбите, але склеєне скло. Коли було дуже холодно, то до східців (в приймальню, як називав Денисов цю частину балагану), приносили на залізному загнутим листі жар з солдатських багать, і робилося так тепло, що офіцери, яких багато завжди бувало у

Денисова і Ростова, сиділи в одних сорочках.

У квітні місяці Ростов був черговим. У 8-й годині ранку, повернувшись додому, після безсонної ночі, він звелів принести жару, змінив змоклу від дощу білизну, помолився Богу, напився чаю, зігрівся, прибрав в порядок речі в своєму куточку і на столі, і з обвітритимся, палаючим лицем, в одній сорочці, ліг на спину, заклавши руки під голову. Він приємно розмірковував про те, що днями має вийти йому наступний чин за останню рекогносцировку, і очікував Денисова, що кудись вийшов. Ростову хотілося поговорити з ним.

За куренем почувся крик Денисова, що перекочується, бо той очевидно розпалився. Ростов посунувся до вікна подивитися, з ким він мав справу, і побачив вахмістра Топчеєнко.

- Я тобі пг'иказував не пускати їх жг'ати цей ког'ень, машкін якийсь! - кричав Денисов. - Адже я сам бачив, Лазаг'чук з поля тягнув.

- Я наказував, ваше високоблагородіє, не слухають, - відповідав вахмістр.

Ростов знову ліг на своє ліжко і з задоволенням подумав: "нехай його тепер возиться, клопочеться, я свою справу обробив і лежу - відмінно!" Через стінки він чув, що, крім вахмістра, ще говорив Лаврушка, цей жвавий шахраюватий лакей Денисова. Лаврушка щось розповідав про якісь підводи, сухарі і биків, яких він бачив, їздивши за провізією.

За балаганом почувся знову віддаляється крик Денисова і слова: "Сідлай! Другий взвод! "

"Куди це зібралися?" подумав Ростов.

Через п'ять хвилин Денисов увійшов в балаган, вліз з брудними ногами на ліжко, сердито викурив люльку, розкидав всі свої речі, надів нагайку і шаблю і став виходити з землянки. На питання Ростова, куди? він сердито і невизначено відповідав, що є справа.

- Суди мене там Бог і великий государ! - сказав Денисов, виходячи; і Ростов почув, як за балаганом зашльопали по грязюці ноги декількох коней. Ростов не подбав навіть дізнатися, куди поїхав Денисов. Угрівшись в своєму куті, він заснув і тільки перед вечерею вийшов з балагану. Денисов ще не повертався. Вечір розгулявся; близько сусідній землянки два офіцера з юнкером грали в свайку, з сміхом засаджуючи редьки в пухку брудну землю. Ростов приєднався до них. В середині гри офіцери побачили вози, що під'їжджали до них: чоловік 15 гусар на худих конях слідували за ними. Вози, конвойовані гусарами, під'їхали до конов'язі, і натовп гусарів оточила їх.

- Ну ось Денисов все тужив, - сказав Ростов, - ось і провіант прибав.

- І то! - сказали офіцери. - Ото ж бо радісінські солдати! - Трохи позаду гусар їхав Денисов, супроводжуваний двома піхотними офіцерами, з якими він про щось розмовляв. Ростов пішов йому назустріч.

- Я вас попереджаю, ротмістр, - говорив один з офіцерів, худий, маленький на зріст і мабуть озлоблений.

- Адже сказав, що не віддам, - відповідав Денисов.

- Ви будете відповідати, ротмістр, це буйство, - у своїх транспорті відбивати! Наші два дні не їли.

- А мої два тижні не їли, - відповідав Денисов.

- Це розбій, відповісте, шановний пане! - піднімаючи голос, повторив піхотний офіцер.

- Та ви що до мене причепилися? А? - крикнув Денисов, раптом розпалився, - відповідати буду я, а не ви, а ви тут не дзижчите, поки цілі. Марш! - крикнув він на офіцерів.

- Добре ж! - Не боячись і не від'їжджаючи, кричав маленький офіцер, — розбишакувати, так я вам ...

- До чоґ'ту марш швидким кґ'оком, поки цілий. - І Денисов повернув коня до офіцера.

- Добре, добре, - промовив офіцер з загрозою, і, повернувши коня, поїхав геть риссю, трясучись на сідлі.

- Собака на забог'є, живий собака на забог'є, - сказав Денисов йому вслід - вищу насмішку кавалериста над верховим піхотним, і, під'їхавши до Ростова, розреготався.

- Відбив у піхоти, відбив силою транспорт! - сказав він. - Що ж, не з голоду ж здихати людям?

Вози, які під'їхали до гусарам були призначені в піхотний полк, але, повідомлений через Лаврушу, що цей транспорт йде один, Денисов з гусарами силою відбив його. Солдатам роздали сухарів в волю, поділилися навіть з іншими ескадронами.

На другий день, полковий командир покликав до себе Денисова і сказав йому, закривши розкритими пальцями очі: "Я на це дивлюся ось так, я нічого не знаю і діла не почну; але раджу з'їздити в штаб і там, в харчовому відомстві залагодити цю справу, і, якщо можливо, розписатися, що отримали стільки-то провіанту; в іншому випадку, вимогами записано на піхотний полк: справа підніметься і може скінчитися погано".

Денисов прямо від полкового командира поїхав в штаб, з щирим бажанням виконати його раду. Увечері він повернувся в свою землянку в такому положенні, в якому Ростов ще ніколи не бачив свого друга. Денисов не міг говорити і задихався. Коли Ростов питав його, що з ним, він тільки хрипким і слабким голосом вимовляв незрозумілі лайки і погрози ...

Переляканий становищем Денисова, Ростов запропонував йому роздягнутися, випити води і послав по лікаря.

— Мене за г'озбій судити — ох! Дай ще води - нехай судять, а буду, завжди буду негідників бити, і госудаг'ю скажу. Льоду дайте, — примовляв він.

Прийшовши полковий лікар сказав, що необхідно пустити кров. Глибока тарілка чорної крові вийшла з волохатою руки Денисова, і тоді тільки він був в змозі розповісти все, що з ним було.

- Приїжджаю, - розповідав Денисов. - "Ну, де у вас тут начальник?" Показали. Почекати чи не зволите. "У мене служба, я за 30 верст приїхав, мені чекати ніколи, доклади". Добре, виходить цей обер-злодій: теж надумав учити мене: Це розбій! -

"Розбій, кажу, не той робить, хто бере провіант, щоб годувати своїх солдатів, а той хто бере його, щоб класти в кишеню!" Так чи не zvolите мовчати. "Добре". Розпишіться, каже, у комісіонера, а залежить лише від вас чи передасться по команді. Приходжу до комісіонера. Входжу – за столом ... Хто ж ?! Ні, ти подумай! .. Хто ж нас голодом морить, – закричав Денисов, б'ючи кулаком хворий руки по столу, так міцно, що стіл мало не впав і стакани поскакали на ньому, – Телянин !! "Як, ти нас з голоду мориш?!" Раз, раз по морді, спритно так довелося ... "А ... распротакі сякий і ... почав катати. Зате натішився, можу сказати, – кричав Денисов, радісно і злобно з-під чорних вусів оскалюючи свої білі зуби. – Я б убив його, якби не забрали.

– Та що ж ти кричиш, заспокойся, – говорив Ростов: – ось знову кров пішла. Стривай же, перебинтувати треба. Денисова перебинтували і поклали спати. На другий день він прокинувся веселий і спокійний. Але опівдні ад'ютант полку з серйозним і сумним обличчям прийшов в загальну землянку Денисова і Ростова і з великим сумом показав формений папір до майора Денисова від полкового командира, в якій робилися запити про вчорашній випадок. Ад'ютант повідомив, що справа повинна прийняти досить поганий оборот, що призначена військово-судна комісія і що при цій строгості щодо мародерства і сваволі військ, в щасливому випадку, справа може скінчитися розжалування.

Справа уявлялося з боку ображених в такому вигляді, що, після відбиття транспорту, майор Денисов, без всякого виклику, в п'яному вигляді з'явився до обер-провіантмейстера, назвав його злодієм, погрожував побоями і коли був виведений геть, то кинувся в канцелярію, побив двох чиновників і одному вивихнув руку.

Денисов, на нові питання Ростова, сміючись сказав, що, здається, тут точно інший якийсь підвернувся, але що все це дурниці, дурниці, що він і не думає боятися ніяких судів, і що якщо ці негідники наважаться задерти його, він їм відповість так, що вони будуть пам'ятати.

Денисов говорив зневажливо про всю цю справу; але Ростов знав його надто добре, щоб не помітити, що він в душі (приховуючи це від інших) боявся суду і мучився цією справою, яке, очевидно, повинна була мати погані наслідки. Кожен день стали приходити папери: запити, вимоги до суду, і першого травня наказано було Денисову здати старшому по собі ескадрон і з'явитися в штаб дивізії для пояснень у справі про буяння в провіантській комісії. Напередодні цього дня Платов робив рекогносцировку ворога з двома козацькими полками і двома ескадронами гусар. Денисов, як завжди, виїхав вперед ланцюга, хизуючись своєю хоробрістю. Одна з куль, пущених французькими стрілками, потрапила йому в м'якоть верхньої частини ноги. Може бути, в інший час Денисов з такою легкою раною не виїхав би від полку, але тепер він скористався цією нагодою, відмовився від явки в дивізію і поїхав до шпиталю.

Глава 17

В червні місяці відбувся Фрідландський бій, в якому не брали участь павлоградці, і слідом за ним був оголошене царське перемир'я. Ростов, важко відчував відсутність свого друга, не маючи з часу його від'їзду ніяких звісток про нього і турбуючись про хід

його справи і рани, скористався перемир'ям і відпросився в госпіталь провідати Денисова.

Госпіталь знаходився в маленькому пруському містечку, два рази розореному російськими та французькими військами. Саме тому, що це було влітку, коли в поле було так добре, містечко це з своїми розламаними дахами і парканами і своїми загидженими вулицями, обірваними жителями і п'яними і хворими солдатами, що бродили по ньому, являло особливо похмуре видовище.

У кам'яному будинку, на подвір'ї із залишками розібраного забору, частиною вибитими рамами і шибками, містився госпіталь. Кілька перев'язаних, блідих і опухлих солдатів ходили і сиділи на дворі на сонечку.

Як тільки Ростов увійшов в двері будинку, його обхопив запах гниючого тіла і лікарні. На сходах він зустрів військового російського доктора з сигарою в роті. За доктором йшов російський фельдшер.

— Не можу ж я розірватися, — говорив доктор; — приходь увечері до Макара Олексійовича, я там буду. — Фельдшер щось ще запитав у нього.

— Е! роби як знаєш! Хіба не все одно? — Доктор побачив Ростова, що підіймається на сходи.

— Ви навіщо, ваше благородіє? — сказав доктор. — Ви навіщо? Куля вас не брала, так ви тифу набратися хочете? Тут, батюшка, будинок прокажених.

— Від чого? — запитав Ростов.

— Тиф, батюшка. Хто ні зайде — тиф смерть. Тільки ми двоє з Макеевим (він вказав на фельдшера) тут воюємо. Тут вже нашого брата докторів чоловік п'ять перемерло. Як надійде новенький, через тиждень готовий, — з видимим задоволенням сказав доктор. — Пруських докторів викликали, та не люблять союзники-то наші.

Ростов пояснив йому, що він бажав бачити тут лежачого гусарського майора Денисова.

— Не знаю, не відаю, батюшка. Адже ви подумайте, у мене на одного три госпіталі, 400 хворих з лишком! Ще добре, пруські дами-благодійниці нам кави і корпію надсилають по два фунти на місяць, а то б пропали. — Він засміявся. — 400, батюшка; а мені все новеньких надсилають. Адже 400 є? Га? — звернувся він до фельдшера.

Фельдшер мав змучений вигляд. Він, мабуть, з досадою чекав, чи скоро піде забалакавшийся доктор.

— Майор Денисов, — повторив Ростов; — він під Молітенон поранений був.

— Здається, помер. А, Макеев? — байдуже спитав лікар у фельдшера.

Фельдшер проте не підтвердив слів доктора.

— Що він такий довгий, рудуватий? — спитав лікар.

Ростов описав зовнішність Денисова.

— Був, був такий, — як би радісно промовив доктор, — цей має бути помер, а втім я подивлюсь, у мене списки були. Є у тебе, Макеев?

— Списки у Макара Олексійовича, — сказав фельдшер. — А завітайте в офіцерські палати, там самі побачите, — додав він, звертаючись до Ростова.

- Ех, краще не ходити, батюшка, - сказав доктор, - а то як би самі тут не залишилися. — Але Ростов відкланявся доктору і попросив фельдшера проводити його.

- Не нарікати ж чур на мене, - прокричав доктор з-під сходів.

Ростов з фельдшером увійшли в коридор. Лікарняний запах був такий сильний в цьому темному коридорі, що Ростов схопився за ніс і повинен був зупинитися, щоб зібратися з силами і йти далі. Направо відчинилися двері, і звідти висунувся на милицях худий, жовтий чоловік, босий і в одній білизні.

Він, спершись об надпоріжник, блискучими, заздрісними очима подивився на тих, що проходять. Заглянувши в двері, Ростов побачив, що хворі і поранені лежали там на підлозі, на соломі і шинелях.

- А можна увійти подивитися? - запитав Ростов.

- Що ж дивитися? - сказав фельдшер. Але саме тому що фельдшер очевидно не бажав впустити туди, Ростов увійшов в солдатські палати. Запах, до якого він вже встиг придишатися в коридорі, тут був ще сильніше. Запах цей тут дещо змінився; він був різкіше, і відчувалось, що звідси-то саме він і йшов.

У довгій кімнаті, яскраво освітленій сонцем в великі вікна, в два ряди, головами до стін і залишаючи прохід по середині, лежали хворі і поранені. Велика частина з них були в забутті і не звернули уваги на прибулих. Ті, які були в пам'яті, всі піднялися або підняли свої худі, жовті лиця, і всі з одним і тим же виразом надії на допомогу, докору і заздрості до чужого здоров'я, не спускаючи очей, дивилися на Ростова. Ростов вийшов на середину кімнати, заглянув в сусідні двері кімнат з розчиненими дверима, і з обох сторін побачив те ж саме. Він зупинився, мовчки озираючись навколо себе. Він ніяк не очікував побачити це. Перед самим їм лежав майже поперек середнього проходу, на голій підлозі, хворий, ймовірно козак, тому що волосся його були обстрижені в дужку. Козак цей лежав горілиць, розкинувши величезні руки і ноги. Обличчя його було багряно-червоне, очі зовсім закачані, так що видно було самі білки, і на босих ногах його і на руках, ще червоних, жили напружено як мотузки. Він стукнувся потилицею об підлогу і щось хрипко промовив і став повторювати це слово. Ростов прислухався до того, що він говорив, і розібрав повторюване їм слово. Слово це було: випити — пити — випити! Ростов озирнувся, шукаючи того, хто б міг укласти на місце цього хворого і дати йому води.

- Хто тут ходить за хворими? - запитав він фельдшера. У цей час із сусідньої кімнати вийшов фурштадской солдат, лікарняний служитель, і відбиваючи крок витягнувся перед Ростовом.

- Доброго здоров'я, ваше високоблагородіє! - прокричав цей солдат, викочуючи очі на Ростова і, очевидно, приймаючи його за лікарняне начальство.

- Прибери ж його, дай йому води, - сказав Ростов, вказуючи на козака.

- Слухаю, ваше високоблагородіє, - із задоволенням промовив солдат, ще старанніше викочуючи очі і витягаючи, але не рушаючи з місця.

- Ні, тут нічого не зробиш, - подумав Ростов, опустивши очі, і хотів уже виходити, але з правого боку він відчував спрямований на себе значущий погляд і озирнувся на

нього. Майже в самому кутку на шинелі сидів з жовтим, як скелет, худим, суворим обличчям і неголеною сивою бородою, старий солдат і наполегливо дивився на Ростова. З одного боку, сусід старого солдата щось шепотів йому, вказуючи на Ростова. Ростов зрозумів, що старий має намір про щось просити його. Він підійшов ближче і побачив, що у старого була зігнута тільки одна нога, а інший зовсім не було вище коліна. Інший сусід старого, нерухомо лежав із закинутої головою, досить далеко від нього, був молодий солдат з воскової блідістю на кирпатому, вкритому ще веснянками, лиці і з закованими під повіки очима. Ростов подивився на кирпатоного солдата, і мороз пробіг по його спині.

- Та це ж цей, здається ... - звернувся він до фельдшера.

- Вже як просили, ваше благородіє, - сказав старий солдат з тремтінням нижньої щелепи. - Ще вранці помер. Адже теж люди, а не собаки ...

- Зараз пришлю, приберуть, приберуть, - поспішно сказав фельдшер. - Прошу, ваше благородіє.

- Підемо, підемо, - поспішно сказав Ростов, і опустивши очі, і зіщулившись, намагаючись пройти непоміченим крізь стрій цих докірливих і заздрісних очей, спрямованих на нього, він вийшов з кімнати.

Глава 18

Пройшовши коридор, фельдшер ввів Ростова в офіцерські палати, що склалися з трьох, з розчиненими дверима, кімнат. У кімнатах цих були ліжка; поранені і хворі офіцери лежали і сиділи на них. Деякі в лікарняних халатах ходили по кімнатах. Перша особа, що зустрілося Ростову в офіцерських палатах, був маленький, худий чоловічок без руки, в ковпаку і лікарняному халаті з закушеною трубкою, що ходив в першій кімнаті. Ростов, вдивляючись в нього, намагався згадати, де він його бачив.

- Ось де Бог привів побачитися, — сказав маленький чоловік. — Тушин, Тушин, пам'ятайте довіз вас під Шенграбенем? А мені шматочок відрізали, ось ... - сказав він, посміхаючись, показуючи на порожній рукав халата. - Василя Дмитровича Денисова шукаєте? - співмешканець! - сказав він, дізнавшись, кого потрібно було Ростову. - Тут, тут і Тушин повів його в іншу кімнату, з якої чувся регіт кількох голосів.

"І як вони можуть не тільки реготати, але жити тут"? - думав Ростов, все чуючи ще цей запах мертвого тіла, якого він набрався ще в солдатському госпіталі, і все ще бачачи навколо себе ці заздрісні погляди, які проводжали його з обох сторін, і лице цього молодого солдата з закованими очима.

Денисов, закрившись з головою ковдрою, спав ліжку, не дивлячись на те, що був 12-й годині дня.

- А, Г'остов? Здо'ово, здо'ово, — закричав він все тим же голосом, як бувало і в полку; але Ростов з сумом зауважив, як за цією звичною невимушеністю і жвавістю якесь нове погане, приховане почуття проглядало у виразі обличчя, в інтонаціях і словах Денисова.

Рана його, незважаючи на свою нікчемність, все ще не заживала, хоча вже минуло шість тижнів, як він був поранений. В лиці його була та ж бліда припухлість, яка була

на всіх гошпiтальних особах. Але не це вразило Ростова; його вразило те, що Денисов нiби не радий був йому i неприродно йому посмiхався. Денисов не допитувався нi про полк, нi про загальний хiд справи. Коли Ростов говорив про це, Денисов не слухав.

Ростов помітив навіть, що Денисову неприємно було, коли йому нагадували про полк i взагалі про те, iнше, вiльне життя, яке йшло поза госпiталью. Він, здавалося, намагався забути те колишнє життя i цікавився тiльки своєю справою з харчовими чиновниками. На питання Ростова, в якому становищі була справа, він негайно дiстає з-пiд подушки папiр, отриману з комiсії, i свою чорнову вiдповiдь на неї. Він пожвавився, почавши читати свою папiр i особливо давав помітити Ростову шпильки, якi він в цьому папері говорив своїм ворогам. Госпiтальнi товаришi Денисова, якi оточили було Ростова – новоприбулу з вiльного свiту особу, – стали потроху розходитися, як тiльки Денисов став читати свою папiр. За їх обличчями Ростов зрозумів, що всi цi панове вже не раз чули всю цю iсторiю, яка встигла їм набриднути. Тiльки сусiд на лiжку, товстий улан, сидів на своєму лiжку, похмуро насупившись i курячи трубку, i маленький Тушин без руки продовжував слухати, несхвально хитаючи головою. В середині читання улан перебив Денисова.

– А по мені, – сказав він, звертаючись до Ростова, – треба просто просити государя про помилування. Тепер, кажуть, нагороди будуть великі, i вiрно пробачать ...

– Мені просити государя! – сказав Денисов голосом, яким він хотів надати колишню енергію i гарячність, але який звучав марною дратівливістю. – Про що? Якщо б я був розбійник, я б просив милості, а то я суджуся за те, що виводжу на чисту воду розбійників. Нехай судять, я нiкого не боюся: я чесно служив царю, батьківщини i не крав! I мене розжалувати, i ... Слухай, я так прямо i пишу їм, ось я пишу: "якби я був казнокрад ...

– Спритно написано, що й казати, – сказав Тушин. Та не в тому річ, Василь Дмитрович, – він теж звернувся до Ростова, – скоритися треба, а ось Василь Дмитрович не хоче. Адже аудитор говорив вам, що справа ваша йде погано.

– Ну нехай буде погано, – сказав Денисов. – Вам написав аудитор прохання, – продовжував Тушин, – i треба підписати, та ось з ними i вiдправити. У них вiрно (він вказав на Ростова) i рука в штабі є. Вже краще випадку не знайдете.

– Та це ж я сказав, що падлючити не стану, – перебив Денисов i знову продовжував читання своєї папери.

Ростов не смів вмовляти Денисова, хоча він iнстинктом вiдчував, що шлях, пропонувавший Тушиним i iншими офіцерами, був найвiрнiший, i хоча він вважав би себе щасливим, якби мiг надати допомогу Денисову: він знав непохитність волі Денисова i його правдиву гарячність.

А як минула читання отруйних паперів Денисова, що тривало бiльше години, Ростов нiчого не сказав, i в самому сумному настрої, в товаристві госпiтальних товаришів Денисова, якi знову зiбралися бiля нього, провів решту дня, розповiдаючи про те, що він знав, i слухаючи розповiдi iнших. Денисов похмуро мовчав протягом всього вечора.

Пізно ввечері Ростов зібрався їхати і запитав Денисова, чи не буде якихось доручень?

- Так, постій, - сказав Денисов, озирнувся на офіцерів і, діставши з-під подушки свої папери, пішов до вікна, на якому у нього стояла чорнильниця, і сів писати.

- Видно батогом обуха не пег'єбити, - сказав він, відходячи від вікна і подаючи Ростову великий конверт. - Це було прохання на ім'я государя, складена аудитором, в якій Денисов, нічого не згадуючи про вину провіантського відомства, просив тільки про помилування.

- Передай, видно ... - Він не договорив і посміхнувся болісно-фальшивою посмішкою.

Глава 19

Повернувшись в полк і передавши командиру, в якому становищі перебувала справа Денисова, Ростов з листом до государя поїхав в Тільзіт.

13-го червня, французький і російський імператори з'їхалися в Тільзіті. Борис Друбецький просив важливу особу, при якій він перебував, про те, щоб бути зарахованим до почту, призначеного перебувати в Тільзіті.

- Я бажав би бачити велику людину, [*Je voudrais voir le grand homme,*] - сказав він, кажучи про Наполеона, якого він до сих пір завжди, як і всі, називав Буонапарте.

- Ви говорите про Буонапарте? [*Vous parlez de Buonaparte?*] - сказав йому посміхаючись генерал.

Борис запитально подивився на свого генерала і негайно ж зрозумів, що це було жартівливе випробування.

- Князь, я говорю про імператора Наполеона, [*Mon prince, je parle de l'empereur Napoleon,*] - відповідав він. Генерал з посмішкою поплескав його по плечу.

- Ти далеко підеш, — сказав він йому і взяв з собою.

Борис в числі небагатьох був на Немані в день побачення імператорів; він бачив плоти з вензелями, проїзд Наполеона по тому березі мимо французької гвардії, бачив задумане обличчя імператора Олександра, в той час як він мовчки сидів у корчмі на березі Німану, очікуючи прибуття Наполеона; бачив, як обидва імператора сіли в човни і як Наполеон, приставши перш до плоту, швидкими кроками пішов вперед і, зустрічаючи Олександра, подав йому руку, і як обидва зникли в павільйоні. З часу свого вступу у вищі світи, Борис зробив собі звичку уважно спостерігати те, що відбувалося навколо нього і записувати. Під час побачення в Тільзіті він розпитував про імена тих осіб, які приїхали з Наполеоном, про мундири, які були на них надіті, і уважно прислухався до слів, які були сказані важливими особами. У той самий час, як імператори увійшли до павільйону, він подивився на годинник і не забув подивитися знову в той час, коли Олександр вийшов з павільйону. Побачення тривало годину і п'ятдесят три хвилини: він так і записав це в той вечір в числі інших фактів, які, він вважав, мали історичне значення. Так як свита імператора була дуже невелика, то для людини, що дорожить успіхом по службі, перебувати в Тільзіті під час побачення імператорів було справою дуже важливим, і Борис, потрапивши в Тільзіт, відчував, що з

цього часу положення його абсолютно утвердилося. Його не тільки знали, але до нього придивилися і звикли. Два рази він виконував доручення до самого государя, так що государ знав його в обличчя, і всі наближені не тільки не дичились його, як раніше, вважаючи за нове обличчя, але здивувалися б, якби його не було.

Борис жив з іншим ад'ютантом, польським графом Жилінським. Жилінський, вихований в Парижі поляк, був багатий, пристрасно любив французів, і майже кожен день під час перебування в Тільзіті, до Жилінського Бориса збиралися на обіди та сніданки французькі офіцери з гвардії і головного французького штабу.

24-го червня ввечері, граф Жилінський, співмешканець Бориса, влаштував для своїх знайомих французів вечерю. На вечері цьому був почесний гість, один ад'ютант Наполеона, кілька офіцерів французької гвардії і молодий хлопчик старої аристократичної французької фамілії, паж Наполеона. У цей самий день Ростов, користуючись темрявою, щоб не бути впізнаним, в статському убранні, приїхав в Тільзіт і увійшов в квартиру Жилінського і Бориса.

У Ростова, також як і у всій армії, з якої він приїхав, ще далеко не здійснився щодо Наполеона і французів, що з ворогів зробилися друзями, той переворот, який стався в головній квартирі і в Борисові. Все ще продовжували в армії відчувати колишнє змішане почуття злости, презирства і страху до Бонапарта і французів. Ще недавно Ростов, розмовляючи з Платовським козачим офіцером, сперечався про те, що якби Наполеон був узятий в полон, з ним поводитися б не як з государем, а як зі злочинцем. Ще недавно на дорозі, зустрівшись з французьким пораненим полковником, Ростов розпалився, доводячи йому, що не може бути миру між законним государем і злочинцем-Бонапарте. Тому Ростова дивно вразив в квартирі Бориса вид французьких офіцерів в тих самих мундирах, на які він звик зовсім інакше дивитися з фланкерської ланцюга. Як тільки він побачив французького офіцера, що висунувся з дверей, це почуття війни, ворожості, яке він завжди відчував при вигляді ворога, раптом охопило його. Він зупинився на порозі і по-російськи запитав, чи тут живе Друбецький. Борис, зачувши чужий голос в передній, вийшов до нього назустріч. Обличчя його в першу хвилину, коли він дізнався Ростова, виявило досаду.

- Ах ти, дуже радий, дуже радий тебе бачити, - сказав він проте, посміхаючись і просуваючись до нього. Але Ростов зауважив перший його рух.

- Я невчасно, здається, - сказав він, - я б не приїхав, але у мене справа є, - сказав він холодно ...

- Ні, я тільки дивуюся, як ти з полку приїхав. - Цю хвилину я до твоїх послуг, ["Dans un moment je suis a vous",] -- звернувся він на голос кликав його.

- Я бачу, що я невчасно, - повторив Ростов.

Вираз досади вже зник на обличчі Бориса; мабуть обдумавши і вирішивши, що йому робити, він з особливим спокоєм взяв його за обидві руки і повів в сусідню кімнату. Очі Бориса, спокійно і твердо дивились на Ростова, були наче застелені чимось, як ніби якась заслінка — сині окуляри співжиття — були надіті на них. Так здавалося Ростову.

- Ах годі, будь ласка, чи можеш ти бути не під час, - сказав Борис. - Борис ввів його

в кімнату, де була накрыта вечеря, познайомив з гостями, назвавши його і пояснивши, що він був не статський, але гусарський офіцер, його старий приятель. – Граф Жилінський, граф М.М., капітан С.С. [le comte N.N., le capitaine S.S.] — називав він гостей. Ростов насуплено дивився на французів, неохоче розкланювався і мовчав.

Жилінський, мабуть, не радо прийняв це нове російське обличчя в свій гурток і нічого не сказав Ростову. Борис, здавалося, не помічав того, що сталася незручність із новим обличчям і з тим же приємним спокоєм і захланністю в очах, з якими він зустрів Ростова, намагався оживити розмову. Один з французів звернувся зі звичайною французькою ввічливістю до Ростова, який уперто мовчав, і сказав йому, що ймовірно для того, щоб побачити імператора, він приїхав в Тільзіт.

– Ні, у мене є справа, – коротко відповів Ростов.

Ростов став не в дусі відразу ж після того, як він помітив незадоволення на обличчі Бориса, і, як завжди буває з людьми, які не в дусі, йому здавалося, що всі неприязно дивляться на нього і що всім він заважає. І дійсно він заважав усім і один залишався поза загальної розмови, яка зав'язалася знову. "І навіщо він сидить тут?" говорили погляди, які кидали на нього гості. Він встав і підійшов до Бориса.

– Однак я тебе утруднюю, – сказав він йому тихо, – підемо, поговоримо про справу, і я піду.

– Та ні, аніскільки, – сказав Борис. – А якщо ти втомився, підемо в мою кімнатку і лягай відпочинь.

– І справді ...

Вони увійшли в маленьку кімнатку, де спав Борис. Ростов, не сідаючи, негайно ж з роздратуванням – наче Борис був у чомусь винен перед ним – почав йому розповідати справу Денисова, запитуючи, чи хоче і чи може він просити про Денисова через свого генерала у государя і через нього передати лист. Коли вони залишилися вдвох, Ростов в перший раз переконався, що йому ніяково було дивитися в очі Борису. Борис заклавши ногу на ногу і погладжуючи лівою рукою тонкі пальці правої руки, слухав Ростова, як слухає генерал доповідь підлеглого, то дивлячись в сторону, то з тою ж затьмареністю в погляді прямо дивлячись в очі Ростову. Ростову щоразу при цьому ставало ніяково і він опускав очі.

– Я чув про такого роду справи і знаю, що Государ дуже суворий в цих випадках. Я думаю, треба б не доводити до Його Величності. По-моєму, краще б прямо просити корпусного командира ... Але взагалі я думаю ...

– Так ти нічого не хочеш зробити, так і скажи! – закричав майже Ростов, не дивлячись у очі Борису.

Борис посміхнувся: – Навпаки, я зроблю, що можу, тільки я думав ...

В цей час в двері почувся голос Жилинського, що звав Бориса.

– Ну йди, йди, йди ... — сказав Ростов і відмовившись від вечері, і залишившись один у маленькій кімнатці, він довго ходив в ній взад і вперед, і слухав веселий французький говір із сусідньої кімнати.

Ростов приїхав в Тільзіт в день, найменше зручний для клопотання за Денисова. Самому йому не можна було йти до чергового генерала, так як він був у фракі і без дозволу начальства приїхав в Тільзіт, а Борис, якщо навіть і хотів, не міг зробити цього на інший день після приїзду Ростова. У цей день, 27-го червня, були підписані перші умови миру. Імператори помінялися орденами: Олександр отримав Почесного легіону, а Наполеон Андрія 1-го ступеня, і в цей день був призначений обід Преображенському батальйону, який давав йому батальйон французької гвардії. Добродії повинні були бути присутніми на цьому банкеті.

Ростову було так ніяково і неприємно з Борисом, тому, коли після вечері Борис заглянув до нього, він прикинувся сплячим і на інший день рано вранці, намагаючись не бачити його, пішов з дому. У фракі і круглому капелюху Микола блукав по місту, розглядаючи французів і їх мундири, розглядаючи вулиці і будинки, де жили російський і французький імператори. На площі він бачив, що розставляються столи і приготування до обіду, на вулицях бачив перекинуті драпірування з прапорами російських і французьких кольорів і величезні вензелі А. і N. У вікнах будинків були теж прапори і вензелі.

"Борис не хоче допомогти мені, та й я не хочу звертатися до нього. Це справа вирішена – думав Микола – між нами все скінчено, але я не поїду звідси, зробивши все, що можу для Денисова і головне не передавши листа государю. Государю?! .. Він тут! " думав Ростов, підходячи мимоволі знову до дому, займаному Олександром.

Біля будинку цього стояли верхові коні і з'їжджалася свита, мабуть готуючись до виїзду государя.

"Будь-яку хвилину я можу побачити його, – думав Ростов. Якби тільки я міг прямо передати йому лист і сказати все, невже мене б заарештували за фрак? Не може бути! Він би зрозумів, на чієм боці справедливість. Він все розуміє, все знає. Хто ж може бути більш справедливою і великодушними його? Ну, та якби мене і заарештували б за те, що я тут, що ж за біда? " думав він, дивлячись на офіцера, що заходив в будинок, займаний государем. "Адже ось заходять ж. – Е! все дурниця. Піду і подам сам лист государю: тим гірше буде для Друбецького, який довів мене до цього ". І раптом, з рішучістю, якої він сам не чекав від себе, Ростов, обмацавши лист в кишені, пішов прямо до будинку, займаного государем.

– "Ні, тепер уже не втрачу випадку, як після Аустерліца, — думав він, чекаючи будь-яку секунду зустріти государя і відчуваючи прилив крові до серця при цій думці. Упаду в ноги і буду просити його. Він підніме, вислухає і ще подякує мене". "Я щасливий, коли можу зробити добро, але виправити несправедливість є найбільше щастя", – уявляв Ростов слова, які скаже йому государ. І він пішов повз тих, хто зацікавлено дивився на нього, на ганок займаного государем будинку.

З ганку широкі сходи вели прямо наверх; направо видно було зачинена двері. Внизу під сходами були двері в нижній поверх.

– Кого вам? – запитав хтось.

– Подати лист, прохання його величності, — сказав Микола з тремтінням голосу.

- Прохання - до чергового, завітайте сюди (йому вказали на двері внизу). Тільки не приймуть.

Почувши цей байдужий голос, Ростов злякався того, що він робив; думка зустріти будь-яку хвилину государя так спокуслива і тому така страшна була для нього, що він готовий був бігти, але камер-фурьер, який зустрів його, відчинив йому двері до чергової і Ростов увійшов.

Невисокий повний чоловік років 30, в білих панталонах, ботфортах і в одній, видно тільки що одягненої, батистової сорочці, стояв в цій кімнаті; камердинер застібав йому ззаду шиті шовком прекрасні нові помочи, які чомусь помітив Ростов. Чоловік цей розмовляв з кимось, що був в іншій кімнаті.

- Добре складена і краса молодості, [Bien faite et la beaute du diable,] - говорив цей чоловік і побачивши Ростова перестав говорити і насупився.

- Що вам завгодно? Прохання? ...

- Що це? [Qu'est ce que c'est?] - запитав хтось з іншої кімнати.

- Ще один прохач, [Encore un petitionnaire,] - відповів чоловік у підтяжках.

- Скажіть йому, що після. Зараз вийде, треба їхати.

- Після післязавтра. Пізно ...

Ростов повернувся і хотів вийти, але чоловік в шлейках зупинив його.

- Від кого? Ви хто?

- Від майора Денисова, - відповідав Ростов.

- Ви хто? офіцер?

- Поручик, граф Ростов.

- Яка сміливість! За командою подайте. А самі йдіть, йдіть ... - І він став надягати мундир, що подався камердинером.

Ростов вийшов знову в сіни і зауважив, що на ганку було вже багато офіцерів і генералів в повній парадній формі, повз яких йому треба було пройти.

Проклинаючи свою сміливість, завмираючи від думки, що будь-яку хвилину він може зустріти государя і при ньому бути осрамлен і висланий під арешт, розуміючи цілком всю непристойність свого вчинку і каючись у ньому, Ростов, опустивши очі, пробирався геть із дому, оточеного натовпом блискучою свити, коли чийсь знайомий голос гукнув його і чиясь рука зупинила його.

— Ви, батюшка, що тут робите у фрак? — запитав його басовитий голос.

Це був кавалерійський генерал, в цю кампанію заслужив особливу милість государя, колишній начальник дивізії, в якій служив Ростов.

Ростов злякано почав виправдовуватися, але побачивши добродушно-жартівливий лице генерала, відійшовши до сторони, схвильованим голосом передав йому всю справу, просячи заступитися за відомого генералу Денисова. Генерал вислухавши Ростова серйозно похитав головою.

- Шкода, шкода молодця; давай лист.

Ледве Ростов встиг передати лист і розповісти всю справу Денисова, як зі сходів застукали швидкі кроки з острогами і генерал, відійшовши від нього, посунувся до

ганку. Господа свити государя збігли зі сходів і пішли до коней. Берейтор Ене, той самий, який був під Аустерліцем, підвів коня государя, і на сходах почувся легкий скрип кроків, які зараз же розпізнав Ростов. Забувши небезпека бути впізнаним, Ростов посунувся з декількома цікавими з жителів до самого ганку і знову, після двох років, він побачив ті ж улюблені їм риси, то ж лице, той же погляд, ту ж ходу, то ж з'єднання величі і лагідності ... І почуття захоплення і любові до государя з колишньою силою воскресло в душі Ростова. Государ в Преображенському мундирі, в білих лосинах і високих ботфортах, з зіркою, яку не знав Ростов (це була *legion d'honneur*) [зірка почесного легіону] вийшов на ганок, тримаючи капелюх під рукою і надягаючи рукавичку. Він зупинився, озираючись і все висвітлюючи навколо себе своїм поглядом. Декому з генералів він сказав кілька слів. Він впізнав теж колишнього начальника дивізії Ростова, посміхнувся йому і покликав його до себе.

Вся свита відступила, і Ростов бачив, як генерал цей щось досить довго говорив государю.

Государ сказав йому кілька слів і зробив крок, щоб підійти до коня. Знову юрба свити і натовп вулиці, в якій був Ростов, підійшли до государя. Зупинившись у коня і взявшись рукою за сідло, государ звернувся до кавалерійського генерала і сказав голосно, очевидно з бажанням, щоб всі чули його.

- Не можу, генерал, і тому не можу, що закон сильніше мене, - сказав государ і заніс ногу в стремено. Генерал шанобливо нахилив голову, государ сів и поїхав галопом по вулиці. Ростов, не пам'ятаючи себе від захвату, з натовпом побіг за ним.

Глава 21

На площі куди поїхав государ, стояли лицем до лица справа батальйон преображенців, зліва батальйон французької гвардії в ведмежих шапках.

У той час як государ під'їжджав до одного флангу батальйону, де зробили на караул, до протилежного флангу підскакував інший натовп вершників і попереду їх Ростов впізнав Наполеона. Це не міг бути ніхто інший. Він їхав галопом в маленькому капелюсі, з Андріївською стрічкою через плече, в розкритому над білим камзолом синьому мундирі, на незвичайно породистому арабському сірому коні, на малиновому, золотом шитому, чепраку. Під'їхавши до Олександра, він підняв капелюха і при цьому русі кавалерійське око Ростова не могло не помітити, що Наполеон погано і не твердо сидів на коні. Батальйони закричали: Ура і *Vive l'Empereur!* [Хай живе Імператор!] Наполеон щось сказав Олександрю. Обидва імператора злізли з коней і взяли одне одного за руки. На обличчі Наполеона була неприємно-удавана посмішка. Олександр з ласкавим виразом щось говорив йому.

Ростов не спускаючи очей, незважаючи на топтання кіньми французьких жандармів, які осаджують натовп, стежив за кожним рухом імператора Олександра і Бонапарта. Його, як несподіванка, вразило те, що Олександр тримав себе як рівний з Бонапартом, і що Бонапарте абсолютно вільно, як ніби ця близькість з государем природна і звична йому, як рівний, поведився з російським царем.

Олександр і Наполеон з довгим хвостом свити підійшли до правого флангу

Преображенського батальйону, прямо до юрби, яка стояла тут. Натовп опинилася несподівано так близько до імператорів, що Ростову, який стояв в передніх рядах її, стало страшно, як би його не впізнали.

- Государ, я прошу у вас дозволу дати орден Почесного легіону кращому лицарю серед ваших солдатів, [Sire, je vous demande la permission de donner la legion d'honneur au plus brave de vos soldats,] - сказав різкий, точний голос, що договорював кожен букву. Це говорив малий ростом Бонапарт, прямо знизу дивлячись в очі Олександрю. Олександр уважно слухав те, що йому говорили, і нахиливши голову, приємно посміхнувся.

— Тому, хто хоробріше всіх показав себе під час війни, [A celui qui s'est le plus vaillamment conduit dans cette derieniere guerre,] — додав Наполеон, карбуючи кожен склад, з обурливим для Ростова спокоєм і впевненістю оглядаючи ряди російських солдат, які вишикувалися перед ним, всі тримаючи на караул і нерухомо дивляться в обличчя свого імператора.

- Ваша Величність дозволить мені запитати думку полковника? [Votre majeste me permettra-t-elle de demander l'avis du colonel?] - сказав Олександр і зробив кілька поспішних кроків до князя Козловського, командира батальйону. Бонапарте став тим часом знімати рукавичку з білої, маленької руки і розірвавши її, кинув. Ад'ютант, ззаду квапливо кинувшись вперед, підняв її

- Кому дати? - не голосно, російською запитав імператор Олександр у Козловського.

- Кому накажете, ваша величність? - Ваша величність невдоволено поморщився і, озирнувшись, сказав:

- Та потрібно відповідати йому.

Козловський з рішучим виглядом озирнувся на ряди і в цьому погляді захопив і Ростова.

"Чи не мене?" подумав Ростов.

- Лазарев! - насупившись скомандував полковник; і перший по ранжиру солдат, Лазарев, жваво вийшов вперед.

- Куди ж ти? Тут стій! - зашепотіли голоси Лазареву, який не знав куди йому йти. Лазарев зупинився, злякано зиркнувши на полковника, і обличчя його здригнулося, як це буває з солдатами, що викликаються перед фронтом.

Наполеон трохи повернув голову назад і відвів назад свою маленьку пухку ручку, як ніби бажаючи взяти щось. Особи його свити, здогадавшись в ту ж секунду в чому справа, заметушилися, зашепотіли, передаючи щось один одному, і паж, той самий, якого вчора бачив Ростов у Бориса, вибіг вперед і шанобливо нахилившись над простягнутою рукою і не змусивши її чекати жодної секунди, вклав в неї орден на червоній стрічці. Наполеон, не дивлячись, стиснув два пальця. Орден опинився між ними. Наполеон підійшов до Лазарева, який, викочуючи очі, вперто продовжував дивитися тільки на свого государя, і озирнувся на імператора Олександра, показуючи цим, що те, що він робив тепер, він робив для свого союзника. Маленька біла рука з

орденом доторкнулася до ґудзика солдата Лазарева. Неначе Наполеон знав, що для того, щоб назавжди цей солдат був щасливий, нагороджений і відмінний від усіх в світі, потрібно було тільки, щоб його, Наполеонова рука, удостоїла доторкнутися до грудей солдата. Наполеон тільки доклав хрест до грудей Лазарева і, пустивши руку, звернувся до Олександра, як ніби він знав, що хрест повинен прилипнути до грудей Лазарева. Хрест дійсно прилип.

Російські і французькі послужливі руки, миттєво підхопивши хрест, причепили його до мундиру. Лазарев похмуро глянув на маленького чоловічка, з білими руками, який щось зробив над ним, і продовжуючи нерухомо тримати на караул, знову прямо став дивитися в очі Олександру, як ніби він питав Олександра: чи все ще йому стояти, або чи не накажуть йому пройтися тепер, або може бути ще що-небудь зробити? Але йому нічого не наказували, і він досить довго залишався в цьому нерухомому стані.

Добродії сіли верхами і поїхали. Преображенці, розстроюючи ряди, перемішалися з французькими гвардійцями і сіли за столи, приготовлені для них.

Лазарев сидів на почесному місці; його обіймали, поздоровляли і тиснули йому руки російські та французькі офіцери. Натовпи офіцерів і народу підходили, щоб тільки подивитися на Лазарева. Гул російської-французької говірки і реготу стояв на площі навколо столів. Два офіцера з розчервонілими лицами, веселі і щасливі пройшли повз Ростова.

- Яке, брат, частування? Все на сріблі, - сказав один. - Лазарева бачив?

- Бачив.

- Завтра, кажуть, преображенці їх угощувати будуть.

- Ні, Лазареву-то яке щастя! 10 франків довічного пенсіону.

- Ось так шапка, хлопці! — кричав преображенец, надягаючи волохату шапку француза.

- Чудо як добре, розкіш!

- Ти чув відгук? — сказав гвардійський офіцер іншому. Третього дня було Napoleon, France, bravoure; [Наполеон, Франція, хоробрість;] вчора Alexandre, Russie, grandeur; [Олександр, Росія, велич;] один день наш государ дає відгук, а інший день Наполеон. Завтра государ пішле Георгія самому хороброму з французьких гвардійців. Не можна ж! Повинен відповісти тим же.

Борис з своїм товаришем Жилінським теж прийшов подивитися на банкет преображенців. Повертаючись назад, Борис помітив Ростова, який стояв біля рогу будинку.

- Ростов! здрастуй; ми і не бачились, - сказав він йому, і не міг втриматися, щоб не запитати у нього, що з ним сталося: так дивно-похмуре і засмучене було обличчя Ростова.

- Нічого, нічого, - відповів Ростов.

- Ти зайдеш?

- Так, зайду.

Ростов довго стояв у кута, здалеку дивлячись на бенкетуючих. В голові його

відбувалася болісна робота, яку він ніяк не міг довести до кінця. В душі піднімалися страшні сумніви. То йому згадувався Денисов з своїм зміненим виразом, з своєю покірністю і весь госпіталь з цими відірваними руками і ногами, з цим брудом і хворобами. Йому так жваво здавалося, що він тепер відчуває цей лікарняний запах мертвого тіла, що він озирався, щоб зрозуміти, звідки міг пробиватися цей запах. То йому згадувався цей самовдоволений Бонапарте з своєю білою ручкою, який був тепер імператор, якого любить і поважає імператор Олександр. Для чого ж відірвані руки, ноги, убиті люди? То згадувався йому нагороджений Лазарев і Денисов, покараний і непростений. Він заставляв себе на таких дивних думках, що лякався їх.

Запах їжі преображенців і голод відкликали його з цього стану: треба було поїсти що-небудь, перш ніж виїхати. Він пішов до готелю, яку бачив уранці. В готелі він застав так багато народу, офіцерів, які так само як і він приїхали в статському одязі, що він насилу добився обіду. Два офіцера однієї з ним дивізії приєдналися до нього. Розмова природно зайшов про мир. Офіцери, товариші Ростова, як і більша частина армії, були незадоволені миром, укладеним після Фрідланда. Говорили, що ще б потриматися, Наполеон б пропав, бо у нього в військах ні сухарів, ні зарядів вже не було. Микола мовчки їв і переважно пив. Він випив одну чи дві пляшки вина. Внутрішня робота, що піднялася в ньому, не розв'язуючись, продовжувала мучити його. Він боявся віддаватися своїм думкам і не міг відстати від них. Раптом на слова одного з офіцерів, що образливо дивитися на французів, Ростов почав кричати з запалом, який нічим не був виправданий, і тому дуже здивував офіцерів.

– І як ви можете судити, що було б краще! – закричав він з обличчям, яке раптом налилося кров'ю. – Як ви можете судити про вчинки государя, яке ми маємо право міркувати?! Ми не можемо зрозуміти ні мети, ні вчинків государя!

– Так я ні слова не говорив про государя, – виправдовувався офіцер, який не міг інакше як тим, що Ростов п'яний, пояснити собі його запальності.

Але Ростов не слухав.

– Ми не чиновники дипломатичні, а ми солдати і більше нічого, – продовжував він. – Помирати велять нам – так вмирати. А коли карають, так отже – винен; не нам судити. Завгодно государю імператору визнати Бонапарте імператором і укласти з ним союз – значить так треба. А то, коли б ми стали про все судити та розмірковувати, так нічого святого не залишиться. Отак ми скажемо, що ні Бога немає, нічого немає, – б'ючи по столу кричав Микола, дуже недоречно, за поняттями своїх співрозмовників, але дуже послідовно по ходу своїх думок.

– Наша справа виконувати свій обов'язок, рубатися і не думати, ось і все, – уклавав він.

– І пити, – сказав один з офіцерів, що не бажав сваритися.

– Так, і пити, – підхопив Микола. – Ей ти! Ще пляшку! — крикнув він.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Глава 1

У 1808 році імператор Олександр їздив в Ерфурт для нового побачення з

імператором Наполеоном, і у вищих петербурзьких колах багато говорили про велич цього урочистого побачення.

У 1809 році близькість двох володарів світу, як називали Наполеона і Олександра, дійшла до того, що, коли Наполеон оголосив цього року війну Австрії, то російський корпус виступив за кордон для сприяння своєму колишньому ворогу Бонапарту проти колишнього союзника, австрійського імператора; до того, що у вищому світі говорили про можливість шлюбу між Наполеоном і однією з сестер імператора Олександра. Але, крім зовнішніх політичних міркувань, в цей час увагу російського суспільства з особливою жвавістю було звернене на внутрішні перетворення, які були проведені в цей час у всіх частинах державного управління.

Життя тим часом, справжнє життя людей з своїми суттєвими інтересами здоров'я, хвороби, праці, відпочинку, з своїми інтересами думки, науки, поезії, музики, любові, дружби, ненависті, пристрастей, йшло, як і завжди, незалежно і поза політичної близькості або ворожнечі з Наполеоном Бонапартом, і поза всіх можливих перетворень.

Князь Андрій безвиїзно прожив два роки в селі. Всі ті заходи по маєткам, які затіяв у себе П'єр і не довів ні до якого результату, безперестанку переходячи від однієї справи до іншої, всі ці починання, без афішування їх кому б то не було і без помітної напруги, були виконані князем Андрієм.

Він мав на надзвичайному рівні ту практичну чіпкість, якої так бракувало П'єру і яка без розмахів і зусиль з боку Андрія давала рух справі.

Один маєток його в триста душ селян був переведений у вільні хлібороби (це був один з перших прикладів в Росії), в інших панщина замінена оброком. У Богучарово була виписана на його рахунок вчена повитуха для допомоги породіллям, і священик за платню навчав дітей селянських і дворових грамоті.

Одну половину часу князь Андрій проводив в Лисих Горах з батьком і сином, який був ще у няньок; іншу половину часу в богучарівській обителі, як називав батько його село. Незважаючи на виявлену їм П'єру байдужість до всіх зовнішніх подій світу, він старанно стежив за ними, отримував багато книг, і на подив свій помічав, коли до нього або до батька його приїжджали люди свіжі з Петербургу, з самого виру життя, що ці люди, в знанні всього, що робиться у зовнішній і внутрішній політиці, далеко відстали від нього, що сидить безвиїзно в селі.

Крім занять по маєтку, крім загальних занять читанням найрізноманітніших книг, князь Андрій займався в цей час критичним розбором наших двох останніх невдалих кампаній і складанням проекту про зміну наших військових статутів та настанов.

Весною 1809 року князь Андрій поїхав в рязанські маєтки свого сина, якого він був опікуном.

Пригрітий весняним сонцем, він сидів в колясці, поглядаючи на першу траву, перші листя берези і перші клуби білих весняних хмар, які розбігалися по яскравій блакиті неба. Він ні про що не думав, а весело і безглуздо дивився на всі боки.

Проїхали перевіз, на якому він рік тому говорив з П'єром. Проїхали грязнувате село, тік, зеленіючі посіви, спуск, з рештками снігу біля мосту, підйом по розмитій

глині, смуги стерні і зеленіючого подекуди чагарнику і в'їхали в березовий ліс по обидва боки дороги. У лісі було майже жарко, вітру не чути було. Береза вся обсіяна зеленим клейким листям, не ворушилася і з-під торішнього листя, піднімаючи його, вилазила, зеленіючи, перша трава і бузкові квіти. Розсипані подекуди по березовому гаю дрібні їли своєю грубою вічною зеленню неприємно нагадували про зиму. Коні запирхали, в'їхавши в ліс і видніше запітніли.

Лакей Петро щось сказав візникові, кучер ствердно відповів. Але видно Петру мало було співчуття кучера: він повернувся на козлах до пана.

- Ваше сіятельство, легко як! - сказав він, шанобливо посміхаючись.

- Що!

- Легке, ваше сіятельство.

"Що він говорить?" подумав князь Андрій. "Так, про весну, вірно, подумав він, озираючись на всі боки. І то зелено все вже ... як швидко! І береза, і черемха, і вільха вже починає ... А дуб і не помітно. Та, ось він, дуб".

На краю дороги стояв дуб. Ймовірно в десять разів старше берез, що становили ліс, він був у десять разів товще і в два рази вище кожної берези. Це був величезний в два обхвати дуб з обламаними, давно видно, суками і з обламанною корою, зарослою старими болячками. З величезними своїми незграбними, несиметрично-розчепіреними, кострубатими руками і пальцями, він старим, сердитим і презирливим виродком стояв між усміхненими березами. Тільки він один не хотів підкорятися чарівності весни і не хотів бачити ні весни, ні сонця.

"Весна, і любов, і щастя!" - наче говорив цей дуб, - "і як не набридне вам все один і той же дурний і безглуздий обман. Все одне і те ж, і все обман! Немає ні весни, ні сонця, ні щастя. Он дивіться, сидять задавлені мертві їли, завжди однакі, і геть і я розчепірів свої обламані, обдерті пальці, де б не вирости вони - зі спини, з боків; як вирости - так і стою, і не вірю вашим надіям і обманам".

Князь Андрій кілька разів озирнувся на цей дуб, проїжджаючи по лісу, як ніби він чогось чекав від нього. Квіти і трава були і під дубом, але він все так же, хмурачись, нерухомо, потворно і наполегливо, стояв посеред них.

"Так, він має рацію, тисячу разів прав цей дуб, - думав князь Андрій, нехай інші, молоді, знову піддаються на цей обман, а ми знаємо життя, - наше життя скінчилося!" Цілий новий ряд думок безнадійних, але сумно-приємних в зв'язку з цим дубом, виник в душі князя Андрія. Під час цієї подорожі він начебто знову обдумав все своє життя, і прийшов до того ж, як і раніше заспокійливого і безнадійного висновку, що йому починати нічого було не треба, що він повинен доживати своє життя, не роблячи зла, не турбуючись і нічого не бажаючи.

Глава 2

У опікунських справах рязанського маєтку, князю Андрію треба було бачитися з повітовим предводителем. Предводителем був граф Ілля Андрійович Ростов, і князь Андрій в середині травня поїхав до нього.

Був уже жаркий період весни. Ліс вже весь одягнувся, була пилюка і було так

жарко, що проїжджаючи повз води, хотілося купатися.

Князь Андрій, невеселий і заклопотаний міркуваннями про те, що і що йому потрібно про справи запитати у предводителя, під'їжджав по алеї саду до отраденського дому Ростових. Вправо з-за дерев він почув жіночий, веселий крик, і побачив, що біжить на переріз його коляски натовп дівчат. Попереду інших ближче, підбігала до коляски чорноволоса, дуже тоненька, дивно-тоненька, чорноока дівчина в жовтому ситцевому платті, зав'язана білою носовою хусткою, з-під якої вибивалися пасма розчесавшогося волосся. Дівчина щось кричала, але побачивши чужого, не глянувши на нього, зі сміхом побігла назад.

Князю Андрію раптом стало від чогось боляче. День був такий хороший, сонце таке яскраве, кругом все так весело; а ця тоненька і гарненька дівчина не знала і не хотіла знати про його існування і була задоволена, і щаслива якимось своїм окремим, – вірно дурним – але веселим і щасливим життям. "Чому вона так рада? Про що вона думає! Мабуть не про статут військовий, не про влаштування рязанських оброчних. Про що вона думає? І чим вона щаслива?" мимоволі з цікавістю питав себе князь Андрій.

Граф Ілля Андрійович в 1809-му році жив у Відрадному все так само як і колись, тобто приймаючи майже всю губернію, з мисливськими забавами, театрами, обідами і музикантами. Він, як і кожному новому гостю, був радий князю Андрію, і майже силоміць залишив його ночувати.

В продовження нудного дня, під час якого князя Андрія займали старші господарі і шляхетніші з гостей, якими з нагоди іменин, що наближаються, був сповнений будинок старого графа, Болконський кілька разів поглядаючи на Наташу, яка чогось сміялася і веселилася між іншою, молодого половиною товариства, все питав себе : "Про що вона думає? Чому вона так рада!".

Увечері залишившись один на новому місці, він довго не міг заснути. Він читав, потім задув свічку і знову запалив її. У кімнаті з зачиненими зсередини віконницями було жарко. Він розгнівався на цього дурного старого (так він називав Ростова), який затримав його, запевняючи, що потрібні папери в місті, не доставлені ще, розсердився на себе за те, що залишився.

Князь Андрій встав і підійшов до вікна, щоб відчинити його. Як тільки він відкрив віконницю, місячне осяяння, як ніби воно насторожі у вікна давно чекало цього, увірвалося в кімнату. Він відчинив вікно. Ніч була свіжа і нерухомо-світла. Перед самим вікном був ряд підстрижених дерев, чорних з одного і сріблясто-освітлених з іншого боку. Під деревами була якась соковита, мокра, кучерява рослинність з сріблястими подекуди листям і стеблами. Далі за чорними деревами був якийсь блискучий росаю дах, правіше велике кучеряве дерево, з яскраво-білим стовбуром і гілляками, і вище його майже повний місяць на світлому, практично беззоряному, весняному небі. Князь Андрій сперся на вікно і очі його зупинилися на цьому небі.

Кімната князя Андрія була в середньому поверсі; в кімнатах над ним теж жили і не спали. Він почув зверху жіночий говір.

– Тільки ще один раз, – сказав зверху дівочій голос, який одразу впізнав князь

Андрій.

- Та коли ж ти спати будеш? - відповів другий голос.

- Я не буду, я не можу спати, що ж мені робити! Ну, останній раз ...

Два жіночі голоси заспівали якусь музичну фразу, що становила кінець чогось.

- Ах яке чарування! Ну тепер спати, і кінець.

- Ти спи, а я не можу, - відповів перший голос, що наблизився до вікна. Вона мабуть зовсім висунулася у вікно, тому що чутно було шурхіт її сукні і навіть дихання. Все затихало і закам'яніло, як і місяць і її світло і тіні. Князь Андрій теж боявся поворухнутися, щоб не видати своєї мимовільної присутності.

- Софійка! Софійка! - почувся знову перший голос. - Ну як можна спати! Так ти подивися, що за чудо! Ах, як це мило! Та прокинься ж, Софі, - сказала вона майже зі сльозами в голосі. - Адже такої собі чарівної ночі ніколи, ніколи не бувало.

Софійка неохоче щось відповідала.

- Ні, ти подивися, що за місяць! .. Ах, яка краса! Ти піди сюди. Серденько, голубко, піди сюди. Ну, бачиш? Так би ось сіла навпочіпки, ось так, підхопила б себе під коліна, - тугіше, як можна тугіше - напружитися треба. Ось так!

- Годі, ти впадеш.

Почулася боротьба і незадоволений голос Софійки: "Адже друга година".

- Ах, ти тільки все псуєш мені. Ну, йди, йди.

Знову все замовкло, але князь Андрій знав, що вона все ще сидить тут, він чув іноді тихе вовтузіння, іноді зітхання.

- Ах, Боже мій! Боже мій! що ж це таке! - раптом скрикнула вона. — Спати так спати! - і зачинила вікно.

"І діла немає до мого існування!" подумав князь Андрій в той час, як він прислухався до її говору, чомусь чекаючи і боячись, що вона скаже що-небудь про нього. - "І знову вона! І як навмисне!" думав він. В душі його раптом піднялася така несподівана плутанина молодих думок і надій, які суперечили всьому його життю, що він, відчуваючи себе не в силах усвідомити собі свій стан, відразу ж заснув.

Глава 3

На другий день попрощавшись тільки з одним графом, не дочекавшись виходу дам, князь Андрій поїхав додому.

Вже був початок червня, коли князь Андрій, повертаючись додому, в'їхав знову в той березовий гай, в якому цей старий, корявий дуб так дивно і пам'ятне вразив його. Бубонці ще глухіше дзвеніли в лісі, ніж півтора місяці тому; все було повне, тінисте і густе; і молоді їли, розсипані по лісі, не порушували загальної краси і, підлаштовуючись під загальний характер, ніжно зеленіли пухнастими молодими пагонами.

Цілий день був жаркий, десь збиралася гроза, але тільки невелика хмаринка бризнула на пил дороги і на соковите листя. Ліва сторона лісу була темна, в тіні; права мокра, глянсувате блищала на сонці, трохи коливаючись від вітру. Все квітнуло; солов'ї тріщали і перекочувалися то близько, то далеко.

"Так, тут, в цьому лісі був цей дуб, з яким ми були згодні", подумав князь Андрій. "Та де він", подумав знову князь Андрій, дивлячись на ліву сторону дороги і сам того не знаючи, не впізнаючи його, милувався тим дубом, якого він шукав. Старий дуб, весь перетворений, розкинувшись шатром соковитої, темної зелені, млів, трохи коливаючись в променях вечірнього сонця. Ні кострубатих пальців, ні болячок, ні старої недовіри і горя, — нічого не було видно. Крізь жорстку, столітню кору пробилося без сучків соковите, молоде листя, так що вірити не можна було, що цей старий наростив їх. "Так, це той самий дуб", подумав князь Андрій, і на нього раптом найшло безпричинне, весняне почуття радості і оновлення. Всі кращі хвилини його життя раптом в один і той же час згадалися йому. І Аустерліц з високим небом, і мертве, докірливе обличчя дружини, і П'єр на поромі, і дівчинка, схвилювана красою ночі, і ця ніч, і місяць, — і все це раптом згадалося йому.

"Ні, життя не скінчилося в 31 рік, — раптом остаточно, безповоротно вирішив князь Андрій. Мало того, що я знаю все те, що є в мені, треба, щоб і всі знали це: і П'єр, і ця дівчинка, яка хотіла полетіти в небо, треба, щоб всі знали мене, щоб не для одного мене йшло моє життя, щоб не жили вони так незалежно від мого життя, щоб на всіх воно відбивалося і щоб усі вони жили зі мною разом!"

Повернувшись зі своєї поїздки, князь Андрій зважився восени їхати в Петербург і придумав різні причини цього рішення. Цілий ряд розумних, логічних доказів, чому йому необхідно їхати в Петербург і навіть служити, щохвилини був готовий до його послуг. Він навіть тепер не розумів, як міг він коли-небудь сумніватися в необхідності прийняти діяльну участь в житті, точно так само як місяць тому він не розумів, як могла б йому прийти думка виїхати з села. Йому здавалося ясно, що всі його досліди життя повинні були пропасти даром і бути нісенітницею, якщо б він не доклав їх до справи і не прийняв знову діяльної участі в житті. Він навіть не розумів того, як на підставі таких же бідних розумних доводів перш очевидно було, що він би принизився, якби тепер після своїх уроків життя знову б повірив в можливість приносити користь і в можливість щастя і любові. Тепер розум підказував зовсім інше. Після цієї поїздки князь Андрій став нудьгувати в селі, колишні заняття не цікавили його, і часто, сидячи один в своєму кабінеті, він вставав, підходив до дзеркала і довго дивився на своє обличчя. Потім він відвертався і дивився на портрет покійної Лізи, яка з збитими по-грецьки [à la grecque] буклями ніжно і весело дивилася на нього із золотої рамки. Вона вже не говорила чоловікові колишніх страшних слів, вона просто і весело з цікавістю дивилася на нього. І князь Андрій, заклавши назад руки, довго ходив по кімнаті, то хмурачись, то посміхаючись, передумуючи ті нерозумні, невимовні словом, таємні як злочин думки, пов'язані з П'єром, з славою, з дівчиною на вікні, з дубом, з жіночою красою і любов'ю, які змінили всю його життя. І в ці-то хвилини, коли хто входив до нього, він бував особливо сухий, строго-рішучий і особливо неприємно-логічний.

— Дорогий мій, [Mon cher,] — бувало скаже входячи в таку хвилину княжна Мар'я, — Миколка не можна нині гуляти: дуже холодно.

— Якщо б було тепло, — в такі хвилини особливо-сухо відповідав князь Андрій своїй

сестрі, – то він би пішов в одній сорочці, а так як холодно, треба надіти на нього теплий одяг, який для цього і вигаданий. Ось що впливає з того, що холодно, а не те щоб залишатися вдома, коли дитині потрібне повітря, – говорив він з особливою логічністю, як би караючи когось за всю цю таємну, нелогічну, що відбувалася в ньому, внутрішню роботу. Княжна Марія думала в цих випадках про те, як сушить чоловіків ця розумова робота.

Глава 4

Князь Андрій приїхав до Петербурга в серпні 1809 року. Це був час апогею слави молодого Сперанського і енергії скоєних ним переворотів. У цьому самому серпні, государ, проїхавши в колясці, був вивалився, пошкодив собі ногу, і залишався в Петергофі три тижні, відвідуваний щодня і виключно Сперанським. В цей час готувалися не тільки два такі знамениті укази, що стривожили суспільство: про знищення придворних чинів і про іспити на чини колезького асесора і статських радників, а й ціла державна конституція, якою належало змінити існуючий судовий, адміністративний і фінансовий порядок управління Росії від державної ради до волосного правління. Тепер здійснювалися і втілювалися ті неясні, ліберальні мрії, з якими вступив на престол імператор Олександр, і які він прагнув здійснити за допомогою своїх помічників Чарторийського, Новосильцева, Кочубея і Строганова, яких він сам жартома називав Комітет громадського порятунку [comite du salut publique.] Тепер всіх разом замінив Сперанський з цивільної частини і Аракчєєв по військовій. Князь Андрій незабаром після приїзду свого, як камергер, з'явився до двору і на вихід. Государ два рази, зустрівши його, не удостоїв його жодним словом. Князю Андрію завжди ще раніше здавалося, що він антипатичний государю, що государю неприємне його обличчя і все єство його. У сухому погляді, що віддаляє і яким подивився на нього государ, князь Андрій ще більш ніж раніше знайшов підтвердження цьому припущенню. Придворні пояснили князю Андрію неувагу до нього государя тим, що Його Величність був незадоволений тим, що Болконський не служив з 1805 року.

"Я сам знаю, як ми не владні в своїх симпатіях і антипатіях, – думав князь Андрій, і тому нічого думати про те, щоб представити особисто мою записку про військовий статут государю, але справа буде говорити сама за себе". Він передав про свою записку старому фельдмаршалу, товаришу батька. Фельдмаршал, призначивши йому годину, ласкаво прийняв його і обіцяв доповісти государю. Через кілька днів було оголошено князю Андрію, що він має з'явитися до військового міністра, графа Аракчєєва.

О дев'ятій годині ранку, в призначений день, князь Андрій з'явився в приймальню до графа Аракчєєва.

Особисто князь Андрій не знав Аракчєєва і ніколи не бачив його, але все, що він знав про нього, мало вселяло йому поваги до цієї людини.

"Він – військовий міністр, довірена особа государя імператора; нікому не повинно бути діла до його особистісних якостей; йому доручено розглянути мою записку, отже він один і може дати хід їй", думав князь Андрій, чекаючи в числі багатьох важливих і неважливих осіб в приймальні графа Аракчєєва.

Князь Андрій під час своєї, здебільшого ад'ютантської, служби багато бачив прийомних важливих осіб і різні характери цих прийомних були для нього дуже зрозумілі. У графа Аракчеєва був абсолютно особливий характер приймальні. На неважливих особах, які очікують черги аудієнції в приймальні графа Аракчеєва, написано було почуття присоромленої покірності; на більш чиновних особах виражалося одне спільне почуття ніяковості, приховане під личиною розбещеності і глузування над собою, над своїм становищем і над очікуваною особою. Деякі задумливо снували туди й сюди, інші пошепки сміялися, і князь Андрій чув глузливе прізвисько [sobriquet] Сили Андрійовича і слова: "дядько всипле", що відносились до графа Аракчеєва. Один генерал (важлива особа) мабуть ображений тим, що повинен був так довго чекати, сидів, перекладаючи ноги і презирливо сам собі посміхаючись.

Але як тільки розчинялися двері, на всіх обличчях виражалося миттєво тільки одне – страх. Князь Андрій попросив чергового ще раз доповісти про себе, але на нього подивилися з насмішкою і сказали, що його черга прийде в свій час. Після кількох осіб, введених і виведених ад'ютантом з кабінету міністра, в страшні двері був впущен офіцер, який вразив князя Андрія своїм приниженим і переляканим виглядом. Аудієнція офіцера тривала довго. Раптом почулися з-за дверей гуркіт неприємного голосу, і блідий офіцер, з тремтливими губами, вийшов звідти, і схопивши себе за голову, пройшов через приймальню.

Слідом за тим князь Андрій був підведений до дверей, і черговий пошепки сказав: "направо, до вікна".

Князь Андрій увійшов в небагатий охайний кабінет і біля столу побачив сорокалітнього чоловіка з довгою талією, з високою, коротко-обстриженою головою і товстими зморшками, з насупленими бровами над каре-зеленими тупими очима і висячим червоним носом. Аракчєєв повернув до нього голову, не дивлячись на нього.

– Ви чого просите? – запитав Аракчєєв.

– Я нічого не ... прошу, ваше сіятельство, – тихо промовив князь Андрій. Очі Аракчєєва звернулися на нього.

– Сідайте, – сказав Аракчєєв – князь Болконський?

– Я нічого не прошу, а государ імператор зволив переслати до вашого сіятельству подану мною записку ...

– Звольте бачити, мій шановний, записку я вашу читав, – перебив Аракчєєв, тільки перші слова сказавши ласкаво, знову не дивлячись йому в обличчя і впадаючи все більш і більш в буркотливо-зневажливий тон. – Нові закони військові пропонуєте? Законів багато, виконувати нікому старих. Нині всі закони пишуть, писати легше, ніж робити.

– Я приїхав з волі государя імператора дізнатися у вашого сіятельства, який хід ви вважаєте дати поданої записці? -- сказав чемно князь Андрій.

– На записку вашу мною покладена резолюція і переслана в комітет. Я не схвалюю, – сказав Аракчєєв, встаючи і дістаючи з письмового столу папір. – Ось! – він подав князю Андрію.

На папері поперек її, олівцем, без вживання великої літери, без орфографії, без розділових знаків, було написано: "безпідставно складено понеже як наслідування списано з французького військового статуту і від військового артикулу без потреби відступаючого".

- В який же комітет передана записка? - запитав князь Андрій.

— До комітету по військовому статуту, і мною представлено про зарахування вашого благородія в члени. Тільки без платні.

Князь Андрій посміхнувся.

- Я й не бажаю.

- Без платні членом, - повторив Аракчєєв. - Маю честь. Гей, клич! Хто ще? — крикнув він, кланяючись князю Андрію.

Глава 5

Чекаючи повідомлення про зарахування його в члени комітету, князь Андрій відновив старі знайомства особливо з тими особами, які, він знав, були в силі і могли бути потрібні йому. Він мав тепер в Петербурзі почуття, подібне до того, яке він відчував напередодні битви, коли його млоїла неспокійна цікавість і непереборно тягнуло в вищі сфери, туди, де готувалося майбутнє, від якого залежала доля мільйонів. Він відчував по озлобленню людей похилого віку, по цікавості непосвячених, по стриманості обізнаних, по квапливості, заклопотаності всіх, по незліченній кількості комітетів, комісій, про існування яких він знову дізнавався кожен день, що тепер, в 1809-му році, готувалося тут, в Петербурзі, якась величезна громадянська битва, якої головнокомандувачем була невідома йому, таємнича, що представлялася йому геніальною, особа - Сперанський. І саме йому смутно відома справа перетворення, і Сперанський - головний діяч, починали так пристрасно цікавити його, що справа військового статуту дуже скоро стало переходити в свідомості його на другорядне місце.

Князь Андрій перебував в одному з найвигідніших положень для того, щоб бути добре прийнятим в усі найрізноманітніші і вищі кола тодішнього петербурзького суспільства. Партія перетворювачів радо приймала і заманювала його, по-перше тому, що він мав репутацію розуму і великої начитаності, по-друге тому, що він своїм відпущенням селян на волю зробив вже собі репутацію ліберала. Партія старих незадоволених, прямо як до сина свого батька, зверталася до нього за співчуттям, засуджуючи перетворення. Жіноча громада, світ радо приймали його, тому що він був наречений, багатий і знатний, і майже нове обличчя з ореолом романічної історії його уявної смерті і трагічної смерті дружини. Крім того, загальний поголос про нього всіх, які знали його раніше, був той, що він значно змінився на краще в ці п'ять років, пом'якшав і змужнів, що не було в ньому колишньої химерності, гордості і насмішкватості, і був той спокій, який набувається роками. Про нього заговорили, ним цікавилися і всі бажали його бачити.

На другий день після відвідування графа Аракчєєва князь Андрій був ввечері у графа Кочубея. Він розповів графу про своє побачення з Силою Андрійовичем (Кочубей

так називав Аракчеева з тієї ж невизначеною над чимось насмішкою, яку помітив князь Андрій в приймальні військового міністра).

- Дорогий мій, [Mon cher,] навіть в цій справі ви не минете Михайла Михайловича. Все робиться їм. [C'est le grand faiseur.] Я скажу йому. Він обіцяв приїхати ввечері ...

- То яка ж справа Сперанському до військових статутів? - запитав князь Андрій.

Кочубей, посміхнувшись, похитав головою, як би дивуючись наївності Болконського.

- Ми з ним говорили про вас днями, - продовжував Кочубей, - про ваших вільних хліборобів ...

- Так, це ви, князь, відпустили своїх мужиків? - сказав екатерининський старий, презирливо обернувшись на Болконського.

- Маленький маєток нічого не приносило з доходу, - відповідав Болконський, щоб марно не дратувати старого, намагаючись пом'якшити перед ним свій вчинок.

- Чи боїтеся спізнитися, [Vous craignez d'etre en retard,] - сказав старий, дивлячись на Кочубея.

- Я одного не розумію, - продовжував старий - хто буде землю орати, коли їм волю дати? Легко закони писати, а управляти важко. Все одно як тепер, я вас питаю, граф, хто буде начальником палат, коли всім іспити треба тримати?

- Ті, хто витримують іспити, я думаю, - відповідав Кочубей, закидаючи ногу на ногу і озираючись.

- Ось у мене є Прянічников, славний чоловік, золоту людина, а йому 60 років, хіба він піде на іспити? ...

- Так, це важко, понеже освіта досить мало поширена, але ... - Граф Кочубей не показав, він піднявся і, взявши за руку князя Андрія, пішов назустріч високому, лисому, білявому чоловіку, що входив; років сорока, з великим відкритим чолом і надзвичайною, дивною білизою довгастого обличчя. На тому, що увійшов був синій фрак, хрест на шиї і зірка на лівій стороні грудей. Це був Сперанський. Князь Андрій одразу впізнав його і в душі його щось тьохнуло, як це буває в визначні миті життя. Чи було це повага, заздрість, очікування — він не знав. Вся фігура Сперанського мала особливий тип, за яким зараз можна було дізнатися його. Ні у кого з того товариства, в якому жив князь Андрій, він не бачив цього спокою і апломбу недовладних і тупих рухів, ні у кого він не бачив такого твердого та разом поступливого погляду напівзакритих і злегка вогких очей, не бачив такої твердості посмішки, яка нічого не значить, такого делікатного, рівного, тихого голосу, і, головне, такої ніжної білизи обличчя і особливо рук, трохи широких, але надзвичайно пухких, ніжних і білих. Таку білизу і ніжність лиця князь Андрій бачив тільки у солдатів, які довго побули в лазареті. Це був Сперанський, державний секретар, доповідач государя і супутник його в Ерфурті, де він не раз бачився і говорив з Наполеоном.

Сперанський не перебігав очима з однієї особи на іншу, як це мимоволі робиться при вході в велике товариство, і не поспішав говорити. Він промовляв тихо, з переконанням, що його будуть слухати, і позирав тільки на ту особу, з якою говорив.

Князь Андрій винятково пильно пильнував за кожним словом і рухом Сперанського. Як це буває з людьми, особливо з тими, які строго судять своїх ближніх, князь Андрій, зустрічаючись з новою особою, найдужче з такою, як Сперанський, якого він знав по репутації, завжди чекав відшукати в ньому повну досконалість людських достоїнств.

Сперанський сказав Кочубею, що шкодує про те, що не міг приїхати раніше, тому що його притримали в палаці. Він не сказав, що його придержав государ. І цю афектацію скромності зауважив князь Андрій. Коли Кочубей назвав йому князя Андрія, Сперанський повільно перевів свої очі на Болконського з тією ж посмішкою і мовчки став дивитися на нього.

- Я дуже радий з вами познайомитися, я чув про вас, як і всі, - сказав він.

Кочубей сказав кілька слів про прийом, зроблений Болконському Аракчєєвим. Сперанський більше посміхнувся.

- Директором комісії військових статутів є мій хороший приятель - пан Магницький, - сказав він, доказуючи кожен склад і кожне слово, — і якщо ви того побажаєте, я можу звести вас з ним. (Він помовчав на крапці.) Я сподіваюся, що ви знайдете в ньому співчуття і бажання сприяти всьому розумному.

Близько Сперанського негайно ж склався гурток і той старий, який говорив про свого чиновника, Пряничникова, теж з питанням звернувся до Сперанського.

Князь Андрій, не вступаючи в розмову, спостерігав всі рухи Сперанського, цього чоловіка, недавно незначного семінариста і який тепер в руках своїх, - цих білих, пухких руках, мав долю Росії, як думав Болконський. Князя Андрія вразив надзвичайний, презирливий спокій, з яким Сперанський відповідав старому. Він, ввижалося, з величезної висоти звертав до нього своє поблажливе слово. Коли старий став говорити занадто голосно, Сперанський посміхнувся і сказав, що він не може судити про вигоду або невигоду того, що завгодно було государю.

Поговоривши кілька часу в загальному колі, Сперанський встав і, підійшовши до князя Андрія, відкликав його з собою на інший кінець кімнати. Видно було, що він вважав за потрібне зайнятися Болконським.

- Я не встиг поговорити з вами, князю, серед тої живої розмови, в яку був залучений цим поважним старцем, - сказав він, лагідно-зневажливо посміхаючись і цією посмішкою як би визнаючи, що він разом з князем Андрієм розуміє нікчемність тих людей, з якими він тільки що говорив. Це обходження лестило князю Андрію. - Я вас знаю давно: по-перше, у справі вашій про ваших селян, це наш перший приклад, якому так бажано б було більше послідовників; а по-друге, тому що ви один з тих камергерів, які не вважали себе скривдженими новим указом про придворні чини, що викликає такі чутки та пересуди.

- Так, - сказав князь Андрій, - батько не хотів, щоб я користувався цим правом; я почав службу з нижніх чинів.

- Ваш батько, людина старого століття, очевидно стоїть вище наших сучасників, які так засуджують цей захід, якій тільки відновляє природну справедливість.

- Я думаю проте, що є підстави і в цих осудженнях ... - сказав князь Андрій,

намагаючись боротися з впливом Сперанського, який він починав відчувати. Йому досадно було в усьому погоджуватися з ним: він хотів суперечити. Князь Андрій, який звичайно говорив вільно і добре, відчував тепер утруднення виражатися, говорячи з Сперанським. Його занадто займали спостереження над особистістю знаменитої людини.

– Підстава для особистого честолобства може бути, – тихо вставив своє слово Сперанський.

– Частково і для держави, – сказав князь Андрій.

– Як ви розумієте? ... – сказав Сперанський, тихо опустивши очі.

— Я шанувальник Montesquieu, — пояснив князь Андрій. — І його думка про те, що основа монархій є честь, мені здається безсумнівною. Деякі права і привілеї дворянства мені здаються засобами для підтримки цього почуття. [le principe des monarchies est l'honneur, me parait incontestable. Certains droits et privileges de la noblesse me paraissent etre des moyens de soutenir ce sentiment.]

Посмішка зникла на білому обличчі Сперанського і фізіономія його багато виграла від цього. Ймовірно думка князя Андрія здалася йому цікавою.

— Якщо ви так дивитеся на предмет, [Si vous envisagez la question sous ce point de vue,] — почав він, з очевидним утрудненням вимовляючи по-французьки і кажучи ще повільніше, ніж по-російськи, але абсолютно спокійно. Він сказав, що честь, l'honneur, не може підтримуватися перевагами шкідливими для ходи служби, що честь, l'honneur, є або: негативне поняття нероблення негожих вчинків, або відоме джерело змагання для отримання схвалення і нагород, що виражають його.

Доводи його були стиснуті, прості і зрозумілі.

Інститут, який підтримує цю честь, джерело змагання, є інститут, подібний Ордену почесного легіону [Legion d'honneur] великого імператора Наполеона, що не шкодить, а сприяє успіху служби, а не станова або придворна перевага.

–Я не полемізую, але не можна заперечувати, що придворна перевага досягла тієї ж мети, – сказав князь Андрій: – всякий придворний вважає себе зобов'язаним гідно підтримувати своє становище.

– Але ви їм не захотіли скористатися, князь, – сказав Сперанський, посмішкою показуючи, що він, незручну для свого співрозмовника суперечку, бажає припинити люб'язністю. – Якщо ви мені зробите честь просимо до мене в середу, – додав він, – то я, порадившись з Магницьким, повідомлю вам те, що може вас цікавити, і крім того буду мати задоволення докладніше поговорити з вами. – Він, закривши очі, вклонився, на французький манер, [i a la francaise,] не попрощавшись, намагаючись бути непоміченим, вийшов з зали.

Глава 6

Перший час свого перебування в Петербурзі, князь Андрій відчув весь свій склад думок, що виробився в його відокремленому житті, абсолютно затемненим тими дрібними турботами, які охопили його в Петербурзі.

З вечора, повертаючись додому, він в пам'ятної книжці записував 4 або 5

необхідних візитів або побачень [rendez-vous] в призначені години. Механізм життя, розпорядження дня таке, щоб скрізь встигнути вчасно, забирали велику частку самої енергії життя. Він нічого не робив, ні про що навіть не думав і не встигав думати, а тільки говорив і з успіхом говорив те, що він встиг перш обміркувати в селі.

Він іноді підмічав з роздратуванням, що йому приходилося в один і той же день, в різних товариствах, проказувати одне й те саме. Але він був так зайнятий цілими днями, що не встигав розміркувати про те, що він нічого не думав.

Сперанський, як в перше побачення з ним у Кочубея, так і потім в середу вдома, де Сперанський віч-на-віч, прийнявши Болконського, довго і довірливо говорив з ним, зробив сильне враження на князя Андрія.

Князь Андрій таку величезну кількість людей вважав нікчемними і незначними створіннями, так йому хотілося знайти в іншому живий ідеал тієї досконалості, до якої він прагнув, що він легко увірував, що в Сперанському він знайшов цей ідеал цілком розумної і порядної людини. Якщо б Сперанський був з того ж суспільного прошарку, з якого був князь Андрій, того ж виховання і моральних звичок, то Болконський скоро б знайшов його слабкі, людські, не геройські сторони, але тепер цей дивний для нього логічний склад розуму тим більше викликав у нього повагу, що він не цілком розумів його. Крім того, Сперанський, тому що він оцінив здібності князя Андрія, або тому що вважав за потрібне набути його собі, Сперанський кокетував перед князем Андрієм своїм неупередженим, спокійним розумом і лестив князю Андрію тими тонкими лестощами, з'єднаними з самовпевненістю, які складаються при мовчазному визнанні свого співрозмовника з собою разом єдиною людиною, здатною розуміти всю дурість всіх інших, і розумність і глибину своїх думок.

Під час довгої їх розмови в середу ввечері, Сперанський не раз говорив: "У нас дивляться на все, що виходить із загального рівня закоренілої звички ..." або з посмішкою: "Але ми хочемо, щоб і вовки були ситі і вівці цілі ..." або : "вони цього не можуть зрозуміти ..." і все з таким виразом, яке говорило: "ми: ви так я, ми розуміємо, що вони і хто ми".

Ця перша, довга розмова з Сперанським тільки посилила у князя Андрія те почуття, з яким він в перший раз побачив Сперанського. Він бачив у ньому розумного, суворо-мислячого, величезного розуму чоловіка, який енергією і завзятістю досяг влади і вживає її тільки для блага Росії. Сперанський в очах князя Андрія був саме той чоловік, який розумно пояснює всі явища життя, визнає дійсним лише те, що розумно, і до всього вміє докладати мірило розумності, яким він сам так хотів бути. Все уявлялося так просто, ясно у викладі Сперанського, що князь Андрій мимоволі погоджувався з ним у всьому. Якщо він заперечував і сперечався, то тільки тому, що хотів навмисне бути самотійним і не зовсім підкорятися думкам Сперанського. Все було так, все було добре, але одне бентежило князя Андрія: це був холодний, дзеркальний, що не пропускає до себе в душу погляд Сперанського, і його біла, ніжна рука, на яку мимоволі дивився князь Андрій, як дивляться звичайно на руки людей, наділених владою. Дзеркальний погляд і ніжна рука ця чомусь дратували князя Андрія.

Неприємно вражало князя Андрія ще занадто велике презирство до людей, яке він помічав в Сперанському, і різноманітність прийомів в доказах, які він наводив на підтвердження своїх думок. Він вживав всі можливі знаряддя думки, виключаючи порівняння, і занадто сміливо, як здавалося князю Андрію, переходив від одного до іншого. То він ставав на ґрунт практичного діяча і засуджував мрійників, то на ґрунт сатирика і іронічно підсміювався над противниками, то ставав суворо логічним, то раптом піднімався в область метафізики. (Це останнє знаряддя доказів він особливо часто вживав.) Він переносив питання на метафізичні висоти, переходив в визначення простору, часу, думки і, виносячи звідти спростування, знову спускався на ґрунт спору.

Взагалі головна риса розуму Сперанського, що вразила князя Андрія, була безсумнівна, непохитна віра в силу і законність розуму. Видно було, що ніколи Сперанському не могла прийти в голову та звичайна для князя Андрія думка, що не можна все-таки висловити всього того, що думаєш, і ніколи не приходив сумнів в тому, що чи не дурниця все те, що я думаю і все те, у що я вірю? І цей особливий склад розуму Сперанського найбільше привертав до себе князя Андрія.

Перший час свого знайомства з Сперанським князь Андрій відчував до нього пристрасне почуття захоплення, схоже на те, яке він колись відчував до Бонапарта. Та обставина, що Сперанський був син священика, якого можна було дурним людям, як це і робили багато хто, заяложено зневажати як службу і поповича, змушувало князя Андрія особливо бережно ставитися до своїх почуттів щодо Сперанського, і несвідомо посилювати його в самому собі.

В той перший вечір, який Болконський провів у нього, розговорившись про комісії складання законів, Сперанський з іронією розповідав князю Андрію про те, що комісія законів існує 150 років, коштує мільйони і нічого не зробила, що Розенкампф наклеїв ярлички на всі статті порівняльного законодавства. – І ось і все, за що держава заплатила мільйони! – сказав він.

— Ми хочемо дати нову судову владу Сенату, а у нас немає законів. Тому-то таким людям, як ви, князь, гріх не служити тепер.

Князь Андрій сказав, що для цього потрібно юридичну освіту, якої він не має.

– Так її ніхто не має, так що ж ви хочете? Це зачароване коло, [circulus viciosus,] з якого треба вийти зусиллям.

Через тиждень князь Андрій був членом комісії складання військового статуту, і, чого він ніяк не очікував, начальником відділення комісії складання законів. На прохання Сперанського він взяв першу частину складеного цивільного положення і, за допомогою Кодексу Наполеона і Юстиніана, [Code Napoleon і Justiniani,] працював над складанням відділу: Права осіб.

Глава 7

Років зо два тому, в 1808 році, повернувшись до Петербурга зі своєї поїздки по маєтках, П'єр мимоволі став на чолі петербурзького масонства. Він влаштовував їдальні і надгробні ложі, вербував нових членів, дбав про з'єднання різних лож і про придбання справжніх актів. Він давав свої гроші на облаштування храмів і поповнював, на скільки

міг, збори милостині, на які більшість членів були скупі і неакуратні. Він майже один на свої кошти тримав дім бідних, влаштований орденом в Петербурзі.

Життя його тим часом йшло як і раніш, з тими ж захопленнями і розбещеністю. Він любив добре пообідати і випити, і, хоча і вважав це аморальним і принизливим, не міг утриматися від веселощів неодружених товариств, в яких він брав участь.

В чаду своїх занять і захоплень П'єр проте, коли проминув рік, почав відчувати, як той ґрунт масонства, на якому він стояв, тим більше йшов з-під його ніг, чим твердіше він намагався стати на ньому. Разом з тим він відчував, що чим глибше йшов під його ногами ґрунт, на якому він стояв, тим мимовільно він був пов'язаний з ним. Коли він приступив до масонства, він відчував почуття людини, яка довірливо ставить ногу на рівну поверхню болота. Поставивши ногу, він провалився. Щоб цілком переконатися в твердості ґрунту, на якому він стояв, він поставив іншу ногу і провалився ще більше, загруз і вже мимоволі ходив по коліно в болоті.

Йосипа Олексійовича не було в Петербурзі. (Він останнім часом відсторонився від справ петербурзьких лож і безвиїзно жив у Москві.) Всі брати, члени лож, були П'єру знайомі в житті люди і йому важко було бачити в них тільки братів по мулярству, а не князя Б., Івана Васильовича Д., яких він знав в житті здебільшого як слабких і незначних людей. З-під масонських фартухів і знаків він бачив на них мундири і хрести, яких вони домагалися в житті. Часто, збираючи милостиню і визнавши 20-30 рублів, записаних на прихід, і здебільшого в борг з десяти членів, з яких половина були так само багаті, як і він, П'єр згадував масонську клятву про те, що кожен брат обіцяє віддати все своє майно для ближнього; і в душі його піднімалися сумніви, на яких він намагався не зупинятися.

Всіх братів, яких він знав, він поділяв на чотири розряди. До першого розряду він зараховував братів, які не беруть активної участі ні в справах лож, ні в справах людських, але зайнятих виключно таїнствами науки ордена, зайнятих питаннями про потрібне найменування Бога, або про три засади речей, сірки, меркурію і солі, або про значення квадрата і будь-яких форм храму Соломонова. П'єр поважав цей розряд братів масонів, до якого належали переважно старі брати, і сам Йосип Олексійович, на думку П'єра, але не поділяв їх інтересів. Серце його не лежало до містичної сторони масонства.

До другого розряду П'єр зараховував себе і собі подібних братів, які шукають, хто вагається, не знайшли ще в масонстві прямого і зрозумілого шляху, але сподіваються знайти його.

До третього розряду він зараховував братів (їх було найбільше число), які не бачать в масонстві нічого, крім зовнішньої форми і обрядовості і дорожать строгим виконанням цієї зовнішньої форми, не піклуючись про її зміст і значення. Ось такими були Віларський і навіть великий майстер головної ложі.

До четвертого розряду, нарешті, прираховувалася теж велика кількість братів, особливо тих, що останнім часом вступили до братства. Це були люди, які, за спостереженнями П'єра, ні в що не вірять, нічого не бажають, і вступали в масонство

тільки для зближення з молодими багатими і сильними зі зв'язків і знатності братами, яких дуже багато було в ложі.

П'єр починав відчувати себе незадоволеним своєю діяльністю. Масонство, принаймні те масонство, яке він знав тут, здавалося йому іноді, засноване було на одній зовнішності. Він і не думав сумніватися в самому масонстві, але підозрював, що російське масонство пішло хибним шляхом і відхилилося від свого джерела. І тому в кінці року П'єр поїхав за кордон для посвячення себе до вищих таємниці ордену.

Влітку ще в 1809 році, П'єр повернувся в Петербург. За листуванні наших масонів з закордонними було відомо, що Безухов встиг за кордоном отримати довіру багатьох високопоставлених осіб, проник багато таємниць, був зведений у вищий ступінь і везе з собою багато для загального блага мулярської справи в Росії. Петербурзькі масони всі приїхали до нього, запобігаючи перед ним, і всім здалося, що він щось приховує і готує.

Призначено було урочисте засідання ложі 2-го градуса, в якому П'єр обіцяв повідомити те, що він має передати петербурзьким братам від керівників ордену. Засідання було повне. Після звичайних обрядів П'єр встав і почав свою промову.

- Люб'язні брати, - почав він, червоніючи і затинаячись і тримаючи в руці написану промову. - Недостатньо дотримуватися в тиші ложі наших таїнств - потрібно діяти ... діяти. Ми приспали, а нам потрібно діяти. - П'єр взяв свій зошит і почав читати.

"Для поширення чистої істини і доставляння торжества чесноти, - читав він, повинні ми очистити людей від забобонів, поширити правила, згідні з духом часу, прийняти на себе виховання юнацтва, з'єднатися нерозривними узами з геніальними людьми, сміливо і разом розсудливо долати марновірство, невіру і дурість, згуртувати відданих нам людей, пов'язаних між собою єдністю мети і маючих владу і силу.

"Для досягнення цієї мети має доставити чесноти перевагу над вадами, має намагатися, щоб чесна людина знаходила ще в цьому світі вічну нагороду за свої достоїнства. Але в цих великих намірах перешкоджають нам дуже багато — нинішні політичні установи. Що ж робити при такому стані речей? Сприяти революції, все повалити, вигнати силу силою? ... Ні, ми дуже далекі від того. Будь-яка насильницька реформа гідна осуду, бо ні трохи не виправить зла, поки люди залишаються такі, які вони є, і тому що мудрість не має потреби в насильстві.

"Весь план ордену повинен бути заснований на тому, щоб утворити людей твердих, добродішних і пов'язаних єдністю переконання, упевненості, що складається в тому, щоб скрізь і всіма силами переслідувати порок і дурість і протегувати таланти і чесноти: витягувати з праху людей гідних, приєднуючи їх до нашого братерства. Тоді тільки орден наш матиме владу - невідчутно в'язати руки покровителям безладу і управляти ними так, щоб вони того не помічали. Одним словом, треба заснувати загальний пануючий спосіб правління, який поширювався б над цілим світом, не руйнуючи цивільних уз, і при якому всі інші правління могли б тривати звичайним своїм порядком і робити все, крім того тільки, що перешкоджає великої мети нашого ордену, тобто доставлення чесноти торжества над пороком. Цю мету передбачало саме

християнство. Воно вчило людей бути мудрими і добрими, і для власної своєї вигоди наслідувати приклад і повчанням кращих і наймудріших людей.

"Тоді, коли все занурено було в темряву, досить було, звичайно, одного проповідування: новина істини надавала їй особливу силу, але нині потрібні для нас набагато сильніші засоби. Тепер потрібно, щоб чоловік, керований своїми почуттями, знаходив в чесноті чуттєві принади. Не можна викорінити пристрастей; маємо тільки намагатися направити їх до благородної мети, і тому треба, щоб кожен міг задовольняти свої пристрасті в межах чесноти, і щоб наш орден доставляв до того засоби.

"Як скоро буде у нас деяке число гідних людей в кожній державі, кожен з них підготує ще двох інших, і всі вони тісно між собою з'єднаються — тоді все буде можливо для ордену, який потай встиг вже зробити багато для блага людства".

Промова ця справила не тільки сильне враження, але і збентежила ложу. Більшість же братів, бачило в цій промові небезпечні задуми ілюмінатства, з здивувавшою П'єра холодністю прийняли його промову. Великий майстер став заперечувати П'єру. П'єр з більшим і більшим жаром став розвивати свої думки. Давно не було такого бурхливого засідання. Склалися партії: одні звинувачували П'єра, засуджуючи його в ілюмінатстві; інші підтримували його. П'єра в перший раз вразила на цих зборах та нескінченна різноманітність умів людських, яка робить те, що ніяка істина однаково не представляється двом людям. Навіть ті з членів, які здавалося були на його боці, розуміли його по своєму, з обмеженнями, змінами, на які він не міг погодитися, так як головна потреба П'єра полягала саме в тому, щоб передати свою думку іншому точно так, як він сам розумів її.

Після закінчення засідання великий майстер з недоброзичливістю і іронією зробив Безухову зауваження про його гарячність і про те, що не одна любов до чесноти, а й захоплення боротьби керувало їм у суперечці. П'єр не відповідав йому і коротко спитав, чи буде прийнято його пропозиція. Йому сказали, що ні, і П'єр, не чекаючи звичайних формальностей, вийшов з ложі і поїхав додому.

8

На П'єра знову найшла та туга, якої він так боявся. Він три дні після проголошення своєї промови в ложі лежав вдома на дивані, нікого не приймаючи і нікуди не виїжджаючи.

В цей час він отримав лист від дружини, яка благала його про побачення, писала про свій журбу по ньому і про бажання присвятити йому все своє життя.

В кінці листа вона сповіщала його, що днями приїде в Петербург з-за кордону.

Услід за листом в усамітнення П'єра увірвався один з менш інших шанованих їм братів-масонів і, навівши розмову на подружні стосунки П'єра, у виді братської ради, висловив йому думку про те, що суворість його до дружини несправедлива, і що П'єр відступає від перших правил масона, не прощаючи тих хто кається.

У цей же самий час теща його, дружина князя Василя, надсилала за ним, благаючи його хоч на кілька хвилин відвідати її для переговорів про вельми важливі справі. П'єр

бачив, що була змова проти нього, що його хотіли з'єднати з дружиною, і це було навіть не неприємно йому в тому стані, в якому він знаходився. Йому було все одно: П'єр ніщо в житті не вважав справою великої ваги, і під впливом туги, яка тепер опанувала їм, він не дорожив ні своєю свободою, ні своєю завзятістю в покаранні дружини.

"Ніхто не має рації, ніхто не винен, отже і вона не винна", – думав він. Якщо П'єр не виявив відразу ж згоди на з'єднання з дружиною, то тільки тому, що в стані смутку, в якому він перебував, він не міг нічого зробити. Якби дружина приїхала до нього, він би тепер не прогнав її. Хіба не все одно було в порівнянні з тим, що займало П'єра, жити чи не жити з дружиною?

Не відповідаючи нічого ні дружині, ні тещі, П'єр раз пізно ввечері зібрався в дорогу і поїхав в Москву, щоб побачитися з Йосипом Олексійовичем. Ось що писав П'єр в щоденнику своєму.

"Москва, 17-го листопада.

Зараз тільки приїхав від благодійника, і поспішаю записати все, що я відчув при цьому. Йосип Олексійович живе бідно і страждає третій рік від болісної хвороби міхура. Ніхто будь-коли не чув від нього стогону, або слова нарікання. З ранку і до пізньої ночі, за винятком годин, в які він їсть найпростішу їжу, він працює над наукою. Він прийняв мене милостиве і посадив на ліжку, на якому він лежав; я зробив йому знак лицарів Сходу і Єрусалиму, він відповів мені тим же, і з лагідною посмішкою запитав мене про те, що я дізнався і набув в пруських і шотландських ложах. Я розповів йому все, як умів, передавши ті підстави, які я пропонував в нашій петербурзької ложі і повідомив про поганий прийом, зробленому мені, і про розрив, що стався між мною і братами. Йосип Олексійович, тривало помовчавши і подумавши, на все це виклав мені свій погляд, який миттєво висвітлив мені все минуле і весь майбутній шлях, належний мені. Він здивував мене, запитавши про те, чи пам'ятаю я, в чому полягає трояка мета ордена: 1) в зберіганні і пізнанні таїнства; 2) в очищенні та виправленні себе для сприйняття оного і 3) у виправленні роду людського через прагнення до такого очищення. Яка є найголовніша і перша мета з цих трьох? Звичайно власне виправлення і очищення. Тільки до цієї мети ми можемо завжди прагнути незалежно від всіх обставин. Але разом з тим ця-то мета і вимагає від нас найбільш зусиль, і тому, помиляючись гордістю, ми, випускаючи цю мету, беремося або за таїнство, яке не гідні сприйняти по нечистоті своїй, або беремося за виправлення роду людського, коли самі із себе являємо приклад гидоти й розпусти. Ілюмінатство не є чисте вчення саме тому, що воно захопилося громадською діяльністю і сповнене гордості. На цій підставі Йосип Олексійович засудив мою промову і всю мою діяльність. Я погодився із ним в глибині душі своєї. З нагоди розмови нашої про мої сімейні справи, він сказав мені: — Головний обов'язок справжнього масона, як я сказав вам, полягає в удосконаленні самого себе. Але часто ми думаємо, що, видаливши від себе всі труднощі нашого життя, ми швидше досягнемо цієї мети; навпаки, пане мій, сказав він мені, тільки в середовищі світських збурень можемо ми досягти трьох головних цілей: 1) самопізнання, бо людина може пізнавати себе тільки через порівняння, 2) вдосконалення, тільки боротьбою

досягається воно, і 3) досягти головної чесноти — любові до смерті. Тільки мінливості життя можуть показати нам марноту його і можуть сприяти — нашої вродженої любові до смерті або відродження до нового життя. Слова ці тим більше чудові, що Йосип Олексійович, незважаючи на свої тяжкі фізичні страждання, ніколи не обтяжується життям, а любить смерть, до якої він, незважаючи на всю чистоту і висоту свого внутрішнього світу людини, не відчуває ще себе досить готовим. Потім благодійник пояснив мені цілком значення великого квадрата світобудови і вказав на те, що потрібне і сьоме число суть підставу всього. Він радив мені не усуватися від спілкування з петербурзькими братами і, займаючи до ложі тільки посади 2-го градуса, намагатися, відволікаючи братів від захоплень гордості, звертати їх на істинний шлях самопізнання і удосконалення. Крім того для себе особисто радив мені перш всього стежити за самим собою, і з цією метою дав мені зошит, той самий, в якій я пишу і буду вписувати надалі всі свої вчинки ".

"Петербург, 23-го листопада.

"Я знову живу з дружиною. Теща моя в сльозах приїхала до мене і сказала, що Елен тут і що вона благає мене вислухати її, що вона невинна, що вона нещасна моїм залишенням, і багато іншого. Я знав, що якщо я тільки допущу себе побачити її, то не в силах буду більш відмовити їй в її бажанні. У сумніві своєму я не знав, до чиеї допомоги і раді вдатися. Якщо б благодійник був тут, він би сказав мені. Я пішов до себе, перечитав листи Йосипа Олексійовича, згадав свої бесіди з ним, і з усього вивів те, що я не повинен відмовляти тому, хто просить і повинен подати руку допомоги кожному, тим більше людині настільки пов'язаної зі мною, і повинен нести хрест свій. Але якщо я для чесноти пробачив її, то нехай і буде моє з'єднання з нею мати одну духовну мету. Так я вирішив і так написав Йосипу Олексійовичу. Я сказав дружині, що прошу її забути все старе, прошу пробачити мені те, чого я міг бути винен перед нею, а що мені прощати їй нічого. Мені радісно було сказати їй це. Нехай вона не знає, як важко мені було знову побачити її. Влаштувався у великому будинку в верхніх покоях і відчуваю щасливе відчуття оновлення ".

Глава 9

Як і завжди, і тоді вищий світ, з'єднуючись разом при дворі і на великих балах, поділялося на кілька гуртків, що мають кожен свій відтінок. У числі їх найобширніший був гурток французький, наполеонівського союзу — графа Румянцева і Caulaincourt'a. В цьому гуртку одне з чільних місць зайняла Елен, як тільки вона з чоловіком оселилася в Петербурзі. У неї бували панове французького посольства і велика кількість людей, відомих своїм розумом і люб'язністю, що належали до цього напрямку.

Елен була в Ерфурті під час знаменитого побачення імператорів, і звідти привезла ці зв'язки з усіма наполеонівськими пам'ятками Європи. В Ерфурті вона мала блискучий успіх. Сам Наполеон, помітивши її в театрі, сказав про неї: "Це прекрасна тварина" ["C'est un superbe animal".] Успіх її в якості красивої і елегантної жінки не дивував П'єра, тому що з роками вона стала ще красивіше, ніж раніше. Але дивувало його те, що за ці два роки дружина його встигла придбати собі репутацію "Чарівної

жінки, настільки ж розумної, скільки красивої". [*"D'une femme charmante, aussi spirituelle, que belle"*.] Відомий князь де-Лінь [*prince de Ligne*] писав їй листи на восьми сторінках. Білібін приберігав свої слівця [*mots*], щоб у перший раз сказати їх при графині Безухової. Бути прийнятим в салоні графині Безухової вважалося дипломом розуму; молоді люди прочитували книги перед вечірками Елен, щоб було про що говорити в її салоні, і секретарі посольства, і навіть посланці, передовіряли їй дипломатичні таємниці, так що Елен була сила в деякому роді. П'єр, який знав, що вона була дуже нерозумна, з дивним почуттям здивування і страху іноді був присутній на її вечорах і обідах, де говорилося про політику, поезію та філософію. На цих вечорах він відчував подібне до того, яке повинен відчувати фокусник, чекаючи щоразу, що ось-ось обман його відкриється. Але чи від того, що для ведення такого салону саме потрібна була дурість, або тому що самі обманюванні знаходили задоволення в цьому обмані, обман не відкривався, і репутація чарівної жінки, такої ж розумної, як і прекрасної [*d'une femme charmante et spirituelle*] так непохитно затвердилася за Оленою Василівною Безуховою, що вона могла говорити найбільші вульгарності і дурості, і все-таки всі захоплювалися кожним її словом і відшукували в ньому глибокий сенс, якого вона сама і не підозрювала.

П'єр був саме тим самим чоловіком, який потрібен був для цієї блискучої, світської жінки. Він був той розсіяний дивак, чоловік — великий пан [*grand seigneur*], який нікому не заважає і не тільки не псує загального враження високого тону вітальні, але, своєю протилежністю витонченості і такту дружини, служить вигідним для неї фоном. П'єр, за ці два роки, внаслідок свого постійного зосередженого заняття нематеріальними інтересами і щирого презирства до всього іншого, засвоїв собі в нецікавому для нього товаристві дружини той тон байдужості, недбалості і прихильності до всіх, що не виника штучно і який саме тому і вселяє мимовільну повагу. Він входив у вітальню своєї дружини як в театр, з усіма був знайомий, всім був однаково радий і до всіх був однаково байдужий. Іноді він вступав в розмову, що цікавила його, і тоді, без міркувань про те, чи були тут чи ні службовці при посольстві [*les messieurs de l'ambassade*], шамкаючи говорив свої думки, які іноді були зовсім не в тоні поточного моменту. Але думка про дивака-чоловіка самої чудової жінки в Петербурзі [*de la femme la plus distinguée de Petersbourg*] вже так встановилася, що ніхто не приймав всерйоз [*au serux*] його витівок.

У числі багатьох молодих людей, які щодня бували в будинку Елен, Борис Друбецький, вже досить досяг в службі, був після повернення Елен з Ерфурта, найближчою людиною в будинку Безухова. Елен називала його мій паж [*mon page*] і поводитися з ним як з дитиною. Посмішка її відносно його була та ж, як і до всіх, але іноді П'єру неприємно було бачити цю посмішку. Борис повадився з П'єром з особливою, гідною і сумною шанобливістю. Цей відтінок шанобливості теж турбував П'єра. П'єр так боляче страждав три роки тому від образи, завданої йому дружиною, що тепер він рятував себе від можливості подібної образи по-перше тим, що він не був чоловіком своєї дружини, по-друге тим, що він не дозволяв собі підозрювати.

- Ні, тепер ставши синьою панchoхою [bas bleu], вона назавжди відмовилася від колишніх захоплень, - говорив він сам собі. - Чи не було прикладу, щоб bas bleu мали сердечні захоплення, - повторював він сам собі невідомо звідки витягнуте правило, якому безсумнівно вірив. Але, дивна річ, присутність Бориса у вітальні дружини (а він був майже постійно), фізично діяла на П'єра: вона пов'язувала всі його члени, знищувала спонтанність і свободу його рухів.

- Така дивна антипатія, - думав П'єр, - а колись він мені навіть дуже подобався.

В очах світу П'єр був великий пан, трохи підсліпуватий і смішний чоловік знаменитої дружини, розумний дивак, який нічого не робить, але і нікому не шкодить, славний і добрий малий. В душі ж П'єра відбувалася за весь цей час складна і важка робота внутрішнього розвитку, що відкрила йому багато чого і призвела його до багатьох духовних сумнівів і радощів.

Глава 10

Він продовжував свій щоденник, і ось що він писав в ньому за цей час:

"24-го листопада.

"Встав о восьмій годині, читав Св. Писання, потім пішов до посади (П'єр за порадою благодійника вступив на службу в один з комітетів), повернувся до обіду, обідав один (у графині багато гостей, мені неприємних), їв і пив помірно і після обіду списував пієси для братів. Ввечері зійшов до графині і розповів смішну історію про Б., і тільки тоді згадав, що цього не повинно було робити, коли все вже голосно сміялися.

"Лягаю спати з щасливим і спокійним духом. Господи Великий, допоможи мені ходити стежками Твоїм, 1) перемагати частину гнівну — тихістю, барінням, 2) хіть — стриманістю і відразою, 3) віддалятися від суєти, але не відлучати себе від а) державних справ служби, б) від турбот сімейних, с) від дружніх стосунків і d) економічних занять".

"27-го листопада.

"Отямився пізно і прокинувшись довго лежав у ліжку, віддаючись ліні. Боже мій! допоможи мені і зміцни мене, щоб я міг ходити по дорогах Твоїх. Читав Св. Писання, але без належного почуття. Прийшов брат Урусов, розмовляли про суєту світу. Розповідав про нові визначення государя. Я почав було засуджувати, але згадав про свої правила і слова благодійника нашого про те, що істинний масон повинен бути старанним діячем в державі, коли потрібно його участь, і спокійним спостерігачем того, до чого він не покликаний. Язик мій ворог мій. Відвідали мене брати Г. В. та О., була приуготовительна бесіда для прийняття нового брата. Вони покладають на мене обов'язок ритора. Відчуваю себе слабким і недостойним. Потім зайшла мова про пояснення семи стовпів і сходів храму. 7 наук, 7 чеснот, 7 вад, 7 дарів Святого Духа. Брат О. був дуже красномовний. Увечері відбулося прийняття. Нове обладнання приміщення суттєво сприяло пишності видовища. Прийнятий був Борис Друбецький. Я пропонував його, я і був ритором. Дивне почуття хвилювало мене увесь час мого перебування з ним у темному храмі. Я застав в собі почуття ненависті до нього, яке я марно намагаюся подолати. І тому-то я хотів би істинно врятувати його від злого і вести

його на шлях істини, але погані думки про нього не залишали мене. Мені думалося, що мета вступу його в братство полягала тільки в бажанні зблизитися з людьми, бути в фаворі у знаходяться в нашій ложі. Крім тих підстав, що він кілька разів питав, чи не знаходиться в нашій ложі N. і S. (на що я не міг йому відповідати), крім того, що він за моїми спостереженнями не здатний відчувати поваги до нашого святого Ордену і занадто зайнятий і задоволений зовнішнім чоловік, щоб бажати поліпшення духовного, я не мав підстав сумніватися в ньому; але він мені здавався нещирим, і весь час, коли я стояв з ним віч-на-віч в темній храміні, мені здавалося, що він презирливо посміхається на мої слова, і хотілося дійсно вколоти його оголені груди шпагою, яку я тримав, приставлений до неї. Я не міг бути красномовний і не міг широко повідомити свого сумніву братам і великому майстру. Великий Архитектон природи, допоможи мені знаходити справжні шляхи, які виведуть з лабіринту брехні".

Після цього в щоденнику було пропущене три листа, і потім було написано наступне:

"Мав повчальну і довгу розмову наодинці з братом В., який радив мені триматися брата А. Багато чого, хоча і недостойному, мені було відкрито. Адонаї є ім'я того, хто створив світ. Елоїм є ім'я правлячого всім. Третє ім'я, ім'я яке не кажуть і яке має значення Всього. Бесіди з братом В. підкріплюють, освіжають і стверджують мене на шляху доброчесності. При ньому немає місця сумніву. Мені ясна відмінність бідного вчення наук громадських з нашим святим, що все обіймає, вченням. Науки людські все поділяють — щоб зрозуміти, все вбивають — щоб розглянути. У святий науці Ордену все єдине, все пізнається в своїй сукупності і житті. Трійця — три початку речей — сірка, меркурій і сіль. Сірка елементарної і вогняної властивості; вона в поєднанні з сіллю, вогненністю своєю збуджує в ній жагу, за допомогою якої притягує меркурій, схоплює його, утримує і сукупно виробляє окремі тіла. Меркурій є рідка і летюча духовна сутність — Христос, Дух Святий, Він".

"3-го грудня.

"Прокинувся пізно, читав Св. Писання, але був байдужий. Після вийшов і ходив по залі. Хотів міркувати, але замість того уява представила одну подію, що було чотири роки тому. Пан Долохов, після моєї дуелі зустрівшись зі мною в Москві, сказав мені, що він сподівається, що я користуюся тепер повним душевним спокоєм, незважаючи на відсутність моєї дружини. Я тоді нічого не відповідав. Тепер я пригадав усі подробиці цього побачення і в душі своїй говорив йому самі злісні слова і колючі відповіді. Отямився і кинув цю думку тільки тоді, коли побачив себе в розпалені гніву; але недостатньо розкався в цьому. Після прийшов Борис Друбецький і став розповідати різні пригоди; я ж з самого його приходу став незадоволений його відвідуванням і сказав йому щось неприємне. Він заперечив. Я спалахнув і наговорив йому безліч неприємного і навіть грубого. Він замовк і я схаменувся тільки тоді, коли було вже пізно. Боже мій, я зовсім не вмію з ним обходитися. Цьому причиною моє самолюбство. Я ставлю себе вище за нього і тому стаю набагато його гірше, бо він поблажливий до моїх грубостей, а я навпаки того маю до нього презирство. Боже мій, даруй мені в

присутності його бачити більше мою гидоту і чинити так, щоб і йому це було корисно. Після обіду заснув і в той час як засинав, почув виразно голос, який сказав мені в ліве вухо: — "Твій день".

"Я бачив уві сні, що йду я в темряві, і раптом оточений собаками, але йду без страху; раптом одна невелика схопила мене за ліве стегно зубами і не випускає. Я став душити її руками. І тільки що я відірвав ногу, як інша, ще більша, стала гризти мене. Я став піднімати її і чим більше піднімав, тим вона ставала більше і важче. І раптом йде брат А. і взявши мене під руку, повів з собою і привів до будинку, для входу в який треба було пройти по вузькій дошці. Я ступив на неї і дошка відігнулась і впала, і я став лізти на паркан, до якого ледь досягав руками. Після великих зусиль я перетягнув своє тіло так, що ноги висіли на одній, а тулуб на іншій стороні. Я озирнувся і побачив, що брат А. стоїть на паркані і вказує мені на велику алею і сад, і в саду велика і прекрасна будівля. Я прокинувся. Господи, Великий Архитектоне природи! допоможи мені відірвати від себе собак — пристрастей моїх і останню з них, поєднавши в собі сили всіх колишніх, і допоможи мені вступити в той храм чесноти, споглядання якого я уві сні досяг".

"7-го грудня.

"Бачив сон, ніби Йосип Олексійович в моєму домі сидить, я радий дуже, і бажаю пригостити його. Ніби я зі сторонніми безугавно балакаю і раптом згадав, що це йому не може подобатися, і бажаю до нього наблизитися і його обійняти. Але щойно наблизився, бачу, що обличчя його змінилося, стало молоде, і він мені тихо щось говорить з учення Ордена, так тихо, що я не можу розчути. Потім, ніби, вийшли ми всі з кімнати, і щось тут сталося химерне. Ми сиділи або лежали на підлозі. Він мені щось говорив. А мені ніби захотілося показати йому свою чутливість і я, не вслухаючись в його промові, став собі уявляти стан свого внутрішнього світу людини і милість Божу що огорнула мене. І з'явилися у мене сльози на очах, і я був задоволений, що він це помітив. Але він глянув на мене з досадою і схопився, припинивши свою розмову. Я сторопів і запитав, чи не до мене сказане відносилось; але він нічого не відповідав, показав мені ласкавий вигляд, і після раптом опинилися ми в спальні моєї, де стоїть подвійне ліжко. Він ліг на неї на край, і я ніби палав до нього бажанням горнутися і прилягти тут же. І він ніби у мене запитує: "Скажіть по правді, яку ви маєте головну пристрасть? Чи дізналися ви її? Я думаю, що ви вже її впізнали ". Я, зніяковівши цим питанням, відповідав, що лінь моя головна пристрасть. Він недовірливо похитав головою. І я йому, ще більш зніяковівши, відповів, що я, хоча і живу з дружиною, за його порадою, але не як чоловік дружини своєї. На це він відповів, що не повинно дружину позбавляти своєї ласки, дав відчувати, що в цьому була моя обов'язок. Але я відповідав, що я соромлюся цього, і раптом все зникло. І я прокинувся, і знайшов в думках своїх текст Св. Письма: Живот бе свет человеком, и свет во тме светит и тма его не объят. Обличчя в Йосипа Олексійовича було моложаве і світле. У цей день одержав листа від благодійника, в якому він пише про обов'язки подружжя".

"9-го грудня.

"Бачив сон, від якого прокинувся з болем сердечним. Бачив, ніби я в Москві, в своєму будинку, у великій диванній, і з вітальні виходить Йосип Олексійович. Ніби я одразу впізнав, що з ним вже відбувся процес відродження, і кинувся йому на зустріч. Я ніби його цілую, і руки його, а він каже: "Примітив ти, що у мене обличчя інше?" Я подивився на нього, продовжуючи тримати його в своїх обіймах, і ніби бачу, що лице його молоде, але волосся на голові немає, і риси зовсім інші. І ніби я йому кажу: "Я б вас впізнав, якби випадково з вами зустрівся", і думаю між тим: "Чи правду я сказав?" І раптом бачу, що він лежить як труп мертвий; потім потроху отямився і увійшов зі мною в великий кабінет, тримаючи велику книгу, писану, в олександрійський лист. І ніби я говорю: "це я написав". І він відповів мені нахилом голови. Я відкрив книгу, і в книзі цій на всіх сторінках прекрасно намальовано. І я ніби знаю, що ці картини представляють любовні пригоди душі з її коханим. І на сторінках ніби я бачу прекрасне зображення дівчини в прозорому одязі і з прозорим тілом, що підноситься хмар. І ніби я знаю, що ця дівчина є ніщо інше, як зображення Пісні пісень. І ніби я, дивлячись на ці малюнки, відчуваю, що я роблю погано, і не можу відірватися від них. Господи, допоможи мені! Боже мій, якщо це залишення Тобою мене є дія Твоя, нехай буде воля Твоя; але якщо ж я сам заподіяв це, то навчи мене, що мені робити. Я загину від своєї розпусності, буде що Ти мене зовсім залишиш".

Глава 11

Грошові справи Ростових не покращились протягом двох років, які вони пробули в селі.

Незважаючи на те, що Микола Ростов, твердо тримаючись свого наміру, продовжував непоказно служити в глухому полку, витрачаючи порівняно мало грошей, хід життя в Відрадному був такий, і особливо Митенька так вів справи, що борги нестримно зростали з кожним роком. Єдина допомога, яка очевидно представлялася старому графу, це була служба, і він приїхав до Петербурга шукати місця; шукати місця і разом з тим, як він говорив, в останній раз потішити дівчат.

Незабаром після приїзду Ростових в Петербург, Берг зробив пропозицію Вірі, і пропозиція його була прийнята.

Незважаючи на те, що в Москві Ростови належали до вищого товариства, самі того не знаючи і не думаючи про те, до якого кола вони належали, в Петербурзі товариство їх було змішане і невизначене. У Петербурзі вони були провінціали, до яких не спускалися ті самі люди, яких, не питаючи їх до якого вони належать товариства, в Москві годували Ростови.

Ростови в Петербурзі жили так само гостинно, як і в Москві, і на їх вечерях сходилися найрізноманітніші особи: сусіди по Відрадному, старі небагаті поміщики з дочками і фрейліна Перонська, П'єр Безухов і син повітового поштмейстера, що служив в Петербурзі. З чоловіків домашніми людьми в будинку Ростових в Петербурзі дуже скоро стали Борис, П'єр, якого, зустрівши на вулиці, затягнув до себе старий граф, і Берг, який впродовж дня знаходився у Ростових і приділяв старшій графині Вірі таку увагу, яку може надавати молода людина, що має намір зробити пропозицію.

Берг не дарма показував усім свою поранену в Аустерлицькій битві праву руку і тримав абсолютно не потрібну шпагу в лівій. Він так завзято і з такою значущістю розповідав усім ця подію що всі повірили в доцільність і гідність цього вчинку, і Берг отримав за Аустерліц дві нагороди.

У Фінляндської війні йому вдалося також відзначитися. Він підняв осколок гранати, яким був убитий ад'ютант біля головнокомандувача і підніс начальнику цей осколок. Так само як і після Аустерліца, він так довго і наполегливо розповідав усім про цю подію, що всі повірили теж, що треба було це зробити, і за Фінляндської війну Берг отримав дві нагороди. У 1909-му році він був капітан гвардії з орденами і займав в Петербурзі якісь особливі вигідні місця.

Хоча деякі вільнодумці і посміхалися, коли їм говорили про достоїнства Берга, не можна було не погодитися, що Берг був справний, хоробрий офіцер, один з найкращих у начальства, і високоморальна молода людина з блискучою кар'єрою попереду і навіть міцним становищем в суспільстві.

Чотири роки тому, зустрівшись в партері московського театру з товаришем-німцем, Берг вказав йому на Віру Ростову і по-німецьки сказав: Вона повинна бути моєю дружиною, ["Das soll mein Weib werden",] і з тієї хвилини вирішив одружитися на ній. Тепер, в Петербурзі, зрозумівши положення Ростових і своє, він вирішив, що настав час, і зробив пропозицію.

Пропозиція Берга було прийнято спочатку з невтішним для нього здивуванням. Спочатку здалося дивно, що син малопомітного, ліфляндського дворянина робить пропозицію графині Ростовій; але головна властивість характеру Берга полягала в такому наївному і добродушного егоїзмі, що мимоволі Ростови подумали, що це буде добре, якщо він сам так твердо переконаний, що це добре і навіть дуже добре. Разом із тим і справи Ростові були дуже розладнані, чого не міг не знати наречений, а головне, Вірі було 24 роки, вона виїжджала скрізь, і, не дивлячись на те, що вона безсумнівно була хороша і розважлива, до сих пір ніхто ніколи їй не зробив пропозиції. Згоду було дано.

- Ось бачте, - говорив Берг своєму товаришеві, якого він називав другом тільки тому, що він знав, що у всіх людей бувають друзі. - Ось бачте, я все це зрозумів, і я б не одружився, якби не обдумав все, і це чому небудь було б незручно. А тепер навпаки, татко і матінка мої тепер забезпечені, я їм влаштував цю оренду в Остзейському краї, а мені прожити можна в Петербурзі при моїй платні, при її статках і при моїй акуратності. Прожити можна добре. Я не через гроші одружуся, я вважаю це неблагородно, але треба, щоб дружина принесла своє, а чоловік своє. У мене служба - у неї зв'язки і маленькі кошти. Це в наш час що-небудь таке значить, чи не так? А головне вона прекрасна, поважна дівчина і любить мене ...

Берг почервонів і посміхнувся.

- І я люблю її, тому що у неї характер розважливий - дуже хороший. Ось інша її сестра - тієї ж фамілії, а зовсім інше, і неприємний характер, і розуму немає того, і таке, знаєте? ... Неприємно ... А моя наречена ... Ось будете приходити до нас ... —

продовжував Берг, він хотів сказати обідати, але передумав і сказав: "чай пити", і, проткнувши його швидко язиком, випустив кругле, маленьке кілечко тютюнового диму, яке уособлювало цілком його мрії про щастя.

Біля першого почуття здивування, порушеного в батьках пропозицією Берга, в сімействі оселилася звичайна в таких випадках святковість і радість, але радість була не щира, а зовнішня. У почуттях рідних щодо цього весілля були помітні замішання і сором'язливість. Наче їм соромно було тепер за те, що вони мало любили Віру, і тепер так охоче збували її з рук. Найбільше знічений був старий граф. Він ймовірно не вмів би назвати того, що було причиною його збентеження, а причина ця була його грошові справи. Він рішуче не знав, що у нього є, скільки у нього боргів і що він в змозі буде дати в придане Вірі. Коли народилися доньки, кожної було призначено по 300 душ в придане; але одне з цих сіл було вже продане, інше закладене і так прострочене, що повинне було продаватися, тому віддати маєток було неможливо. Грошей теж не було.

Берг вже понад місяць був нареченим і тільки тиждень залишалася до весілля, а граф ще не вирішив з собою питання про придане і не говорив про це з дружиною. Граф то хотів відокремити Вірі рязанський маєток, то хотів продати ліс, то зайняти грошей під вексель. За кілька днів до весілля Берг увійшов рано вранці в кабінет до графу і з приємною посмішкою шанобливо попросив майбутнього тестя оголосити йому, що буде дано за графинєю Вірою. Граф так зникновів при цьому питанні, яке давно передчувалось, що сказав необдуманно перше, що спало йому на думку.

-Люблю, що подбав, люблю, залишишся задоволений ...

І він, поплескавши Берга по плечу, встав, бажаючи припинити розмову. Але Берг, приємно посміхаючись, пояснив, що, якщо він не буде знати вірно, що буде дано за Вірою, і не отримає вперед хоча частини того, що призначене їй, то він змушений буде відмовитися.

- Тому що судить, граф, якби я тепер дозволив собі одружитися, не маючи певних засобів для підтримки своєї дружини, я вчинив би підло ...

Розмова скінчився тим, що граф, бажаючи бути великодушним і не піддаватися новим проханням, сказав, що він видає вексель в 80 тисяч. Берг лагідно посміхнувся, поцілував графа в плече і сказав, що він дуже вдячний, але ніяк не може тепер влаштуватися в новому житті, не отримавши чистими грошима 30 тисяч. — Хоча б 20 тисяч, граф, — додав він; — а вексель тоді тільки в 60 тисяч.

- Так, так, добре, - скоромовкою заговорив граф, - тільки вже вибач, друже, 20 тисяч я дам, а вексель крім того на 80 тисяч дам. Так-то, поцілуй мене.

Глава 12

Наташі було 16 років, і був 1809 рік, той самий, до якого вона чотири роки тому на пальцях рахувала з Борисом після того, як вона з ним поцілувалася. З тих пір вона жодного разу не бачила Бориса. Перед Софійкою і з матір'ю, коли розмова заходила про Бориса, вона абсолютно вільно говорила, як про вирішену справу, що все, що було раніше, - була дитячість, про яку не варто і говорити, і яка давно була забута. Але в самій таємниці глибині її душі, питання про те, чи було зобов'язання до Борису

жартом або важливою, що зв'язує обіцянкою, мучив її.

Із самих тих пір, як Борис в 1805 році з Москви поїхав в армію, він не бачився з Ростовими. Кілька разів він бував у Москві, проїжджав неподалік від Відрадного, але жодного разу не був у Ростових.

Наташі приходило іноді до голови, що він не хотів бачити її, і ці здогади її підтверджувалися тим сумним тоном, яким казали про нього старші:

– У нинішньому столітті не пам'ятають старих друзів, – говорила графиня слідом за згадкою про Бориса.

Ганна Михайлівна, яка останнім часом рідше бувала у Ростові, теж тримала себе якось особливо гідно, і всякий раз захоплено і вдячно говорила про достоїнства свого сина і про блискучу кар'єру, яку він побудував. Коли Ростови приїхали в Петербург, Борис приїхав до них з візитом.

Він їхав до них не без хвилювання. Спогад про Наташу було самим поетичним спогадом Бориса. Але разом з тим він їхав з твердим наміром ясно дати відчуті і їй, і рідним її, що дитячі відносини між ним і Наталею не можуть бути зобов'язанням ні для неї, ні для нього. У нього було блискуче становище в суспільстві, завдяки інтимності з графинею Безуховою, блискуче становище на службі, завдяки заступництву важливої особи, довірою якої він цілком користувався, і у нього зароджувались плани одруження на одній з найбагатших наречених Петербурга, які дуже легко могли здійснитися. Коли Борис увійшов у вітальню Ростових, Наташа була в своїй кімнаті. Дізнавшись про його приїзд, вона, розчервонівшись, майже вбігла до вітальні, сяючи більш ніж ласкавою посмішкою.

Борис пам'ятав ту Наташу в коротенькому платті, з чорними, блискучими з-під локон очима і з відчайдушним, дитячим сміхом, яку він знав 4 роки тому, і тому, коли увійшла зовсім інша Наташа, він зніяковів, і обличчя його висловило захоплене здивування. Цей вираз його обличчя обрадував Наташу.

– Що, впізнаєш свою маленьку грайливу приятельку? – сказала графиня. Борис поцілував руку Наташі і сказав, що він здивований зміною, що сталася в ній.

– Як ви покращали!

"Ще б пак!", відповідали усміхнені очі Наташі.

– А тато постарів? – запитала вона. Наташа сіла і, не вступаючи в розмову Бориса з графинею, мовчки розглядала свого дитячого нареченого до найменших подробиць. Він відчував на собі тягар цього наполегливого, ласкавого погляду і зрідка поглядав на неї.

Мундир, остроги, краватка, зачіска Бориса, все це було наймодніше і цілком порядне [Comme il faut]. Це одразу помітила Наташа. Він сидів трошки боком на кріслі біля графині, поправляючи правою рукою найчистішу, облиту рукавичку на лівій, говорив з особливим, витонченим піджиманням губ про розваги вищого петербурзького кола і з лагідною насмішкуватістю згадував про колишні московські часи і московських знайомих. І не випадково, як це відчувала Наташа, він згадав, називаючи вищу аристократію, про бал посланника, на якому він був, про запрошення до NN і до SS.

Наташа сиділа весь час мовчки, спідлоба дивлячись на нього. Погляд цей все більше і більше, і турбував, і бентежив Бориса. Він частіше озирався на Наташу і переривався в оповіданнях. Він просидів не більше ніж 10 хвилин і встав, вклоняючись. Все ті ж цікаві і трохи глузливі очі, що викликають, дивилися на нього. Після першого свого відвідування, Борис сказав собі, що Наташа для нього точно так же приваблива, як і раніше, але що він не повинен віддаватися цьому почуттю, тому що одруження на ній – дівчині майже без маєтності, – була б загибеллю його кар'єри, а відновлення колишніх відносин без мети одруження було б неблагородним вчинком. Борис вирішив сам з собою уникати зустрічей з Наталею, але, незважаючи на це рішення, приїхав через кілька днів і став їздити часто і цілі дні проводити у Ростових. Йому уявлялося, що йому необхідно було порозумітися з Наташею, сказати їй, що все старе повинне бути забуте, що, незважаючи на все ... вона не може бути його дружиною, що у нього немає стану, і її ніколи не віддадуть за нього. Але йому все не вдавалося і ніяково було приступити до цього пояснення. З кожним днем він більш і більш заплутувався. Наташа, за зауваженням матері і Софійки, здавалася по старому закоханою в Бориса. Вона співала йому його улюблені пісні, показувала йому свій альбом, змушувала його писати в нього, не дозволяла поминати йому про старе, даючи розуміти, як прекрасно було нове; і кожен день він їхав в тумані, не сказавши того, що мав намір сказати, сам не знаючи, що він робив і для чого він приїжджав, і чим це скінчиться. Борис перестав бувати у Елен, щодня отримував докірливі записки від неї і все-таки цілі дні проводив у Ростових.

Глава 13

Одного вечора, коли стара графиня, зітхаючи і крехтячи, в нічному очіпку і кофтині, без накладних буклів, і з одним убогим пучком волосся, яке виступало з-під білого, коленкорового чепчика, клала на килимку земні поклони вечірньої молитви, її двері рипнули, і в туфлях на босу ногу, теж в кофтині і в папільотках, вбігла Наташа. Графиня озирнулася і насупилася. Вона дочитувала свою останню молитву: "Невже мені одр цей труною буде?" Молитовний настрій її було знищено. Наташа, червона, жвава, побачивши матір на молитві, раптом зупинилася на своєму бігу, присіла і мимоволі висунула язика, погрожуючи самої себе. Помітивши, що мати продовжувала молитву, вона навшпиньки підбігла до ліжка, швидко ковзнувши однією маленькою ніжкою об іншу, скинула туфлі і стрибнула на те ложе, щодо якого графиня боялася, як би воно не було її труною. Одр цей був високий, перини, з п'ятьма подушками, які все зменшуються. Наташа схопилася, потонула в перині, перевалилася до стінки і почала возитися під ковдрою, вкладаючись, підгинаючи коліна до підборіддя, Брикаючи ногами і ледь чутно сміючись, то закриваючись з головою, то поглядаючи на матір. Графиня скінчила молитву і з суворим обличчям підійшла до ліжка; але, побачивши, що Наташа закрита з головою, посміхнулася своєю доброю, слабкою посмішкою.

– Ну, ну, ну, – сказала мати.

– Мамо, можна поговорити, так? — спитала Наташа. — Ну, в душку один раз, ну ще, і буде. – І вона обхопила шию матері і поцілувала її під підборіддя. У поводженні своєму

з матір'ю Наташа демонструвала зовнішню брутальність манер, але була так чуйна і спритна, що як би вона не обхопила руками мати, вона завжди вміла це зробити так, щоб матері не було ні боляче, ні неприємно, ні ніяково.

- Ну, про що ж нині? - сказала мати, влаштувавшись на подушках і почекавши, поки Наташа, також перекотившись рази два через себе, не лягла з нею поруч під однією ковдрою, випручавши руки і прийнявши серйозний вираз.

Ці нічні відвідування Наташі, які ставалися до повернення графа з клубу, були однією з найулюбленіших насолод матері і дочки.

- Про що ж нині? А мені потрібно тобі сказати ...

Наташа закрила рукою рот матері.

- Про Бориса ... Я знаю, — сказала вона серйозно, - я потім і прийшла. Не кажіть, я знаю. Ні, скажіть! - Вона відпустила руку. - Скажіть, мама. Він милий?

- Наташа, тобі 16 років, в твої роки я була заміжня. Ти говориш, що Боря милий. Він дуже милий, і я його люблю як сина, але що ж ти хочеш? ... Що ти думаєш? Ти йому зовсім запаморочила голову, я це бачу ...

Говорячи це, графиня озирнулася на дочку. Наташа лежала, прямо і нерухомо дивлячись вперед себе на одного з сфінксів червоного дерева, вирізаних на кутах ліжка, так що графиня бачила тільки в профіль обличчя дочки. Лице це вразило графиню своєю особливістю серйозного і зосередженого виразу.

Наташа слухала і розуміла.

-Ну так що ж? - сказала вона.

- Ти йому запаморочила зовсім голову, навіщо? Що ти хочеш від нього? Ти знаєш, що тобі не можна вийти за нього заміж.

- Від чого? - не змінивши положення, сказала Наташа.

- Тому, що він молодий, тому, що він бідний, тому, що він рідня ... тому, що ти і сама не любиш його.

- А чому ви знаєте?

- Я знаю. Це не добре, мій друже.

-А якщо я хочу ... - сказала Наташа.

- Перестань говорити дурниці, - сказала графиня.

- А якщо я хочу ...

-Наташа, я серйозно ...

Наташа не дала їй договорити, притягнула до себе велику руку графині і поцілувала її зверху, потім в долоню, потім знову повернула і стала цілувати її в кісточку верхньої фаланги, потім в проміжок, потім знову в кісточку, пошепки примовляючи: "січень, лютий, березень, квітень, травень".

- Говоріть, мама, що ж ви мовчите? Говоріть, - сказала вона, озираючись на матір, яка ніжним поглядом дивилася на дочку і через це споглядання, здавалося, забула все, що вона хотіла сказати.

- Це не годиться, душа моя. Не всі зрозуміють ваш дитячий зв'язок, а бачити його таким близьким з тобою може пошкодити тобі в очах інших молодих людей, які до нас

їздять, і, головне, марно мучить його. Він, може бути, знайшов собі партію по собі, багату; а тепер він з розуму сходить.

- Сходить? - повторила Наташа.

- Я тобі про себе скажу. У мене був один cousin ...

- Знаю - Кирила Матвіїч, але ж він старий?

- Не завжди був старий. Але ось що, Наташа, я поговорю з Борею. Йому не треба так часто їздити ...

- Чому ж не треба, коли йому хочеться?

- Тому, що я знаю, що це нічим не скінчиться.

- Чому ви знаєте? Ні, мама, ви не говорите йому. Що за дурниці! - говорила Наташа тоном людини, у якого хочуть відняти його власність.

- Ну не вийду заміж, так нехай їздить, коли йому весело і мені весело. - Наташа посміхаючись подивилася на матір.

- Не заміж, а так, - повторила вона.

- Як же це, мій друг?

- Та так. Ну, дуже потрібно, що заміж не вийду, а ... так.

- Так, так, - повторила графиня і, трясучись усім своїм тілом, засміялася добрим, несподіваним старечим сміхом.

- Облиште сміятися, перестаньте, - закричала Наташа, - все ліжко трясете. Жахливо ви на мене схожі, така ж реготуха ... Стривайте ... — Вона схопила обидві руки графині, поцілувала на одній кістка мізинця — червень, і продовжувала цілувати липень, серпень на іншій руці. — Мама, а він дуже закоханий? Як на ваш погляд? У вас були такі закохані? І дуже милий, дуже, дуже милий! Тільки не зовсім в моєму смаку - він вузький такий, як годинник в столовій ... Ви не розумієте? ... Вузький, знаєте, сірий, світлий ...

- Що ти брешеш! - сказала графиня.

Наташа продовжувала:

- Невже ви не розумієте? Миколенька б зрозумів ... Безухов - той синій, темно-синій з червоним, і він чотирикутний.

- Ти і з ним кокетуєш, - сміючись сказала графиня.

- Ні, він франкмасон, я дізналася. Він славний, темно-синій з червоним, як вам розтлумачити ...

- Графінюшка, - почувся голос графа через двері. - Ти не спиш? - Наташа схопилася босоніж, захопила в руки туфлі і втекла в свою кімнату.

Вона довго не могла заснути. Вона все думала про те, що ніхто ніяк не може зрозуміти всього, що вона розуміє, і що в ній є.

"Софійка?" подумала вона, дивлячись на сплячу згорнувшись кішечку з її величезною косою. "Ні, куди їй! Вона добродісна. Вона закохалася в Миколоньку і більше нічого знати не хоче. Мама, і та не розуміє. Це дивно, як я розумна і як ... вона мила ", - продовжувала вона, кажучи про себе в третій особі і уявляючи, що це говорить про неї якийсь дуже розумний, найрозумніший і найкращий чоловік ..." Все,

все в ній є, — продовжував цей чоловік, — розумна надзвичайно, мила і потім хороша, надзвичайно хороша, спритна, — плаває, верхом їздить відмінно, а голос! Можна сказати, дивовижний голос!" Вона проспівала свою улюблену музичну фразу з керубініївської опери, кинулася на ліжко, засміялася від радісної думки, що вона зараз засне, крикнула Докійку згасити свічку, і ще Дуняша не встигла вийти з кімнати, як вона вже перейшла в інший, ще більш щасливий світ сновидінь, де все було так само легко і прекрасно, як і в дійсності, але тільки було ще краще, тому що було по іншому.

На другий день графиня, запросивши до себе Бориса, переговорила з ним, і з того дня він перестав бувати у Ростових.

Глава 14

31-го грудня, напередодні нового 1810 року нічною вечерею [le reveillon], був бал у катерининського вельможі. На балі повинен був бути дипломатичний корпус і государ.

На Англійській набережній світився незліченними вогнями ілюмінації відомий будинок вельможі. У освітленого під'їзду з червоним сукном стояла поліція, і не одні жандарми, але поліцмейстер на під'їзді і десятки офіцерів поліції. Екіпажі від'їжджали, і все під'їжджали нові з червоними лакеями і з лакеями в пір'ї на капелюхах. З карет виходили чоловіки в мундирах, зірках і стрічках; шумно відкладали підніжки і дами в атласі та горностаях обережно сходили по ним, квапливо і беззвучно проходили по сукну під'їзду.

Майже кожного разу, як під'їжджав новий екіпаж, в натовпі пробігав шепіт і знімалися шапки.

— Ваша величність? ... Ні, міністр ... принц ... посланник ... Хіба не бачиш пір'я? ... — говорилося з юрби. Один з натовпу, одягнений краще за інших, здавалося, знав усіх, і називав на ім'я шляхетних вельмож того часу.

Уже одна третина гостей приїхала на цей бал, а у Ростових, що мусили бути на цьому балі, ще йшли квапливі приготування одягання.

Багато було розмов і приготувань для цього балу в сімействі Ростових, багато страхів, що не отримається запрошення, одяг не буде готовий, і не влаштується все так, як було потрібно.

Разом з Ростовими їхала на бал Марія Гнатівна Перонська, приятелька і родичка графині, худа і жовта фрейліна старого двору, керівниця провінційних Ростових у вищому петербурзькому світі.

О 10 годині вечора Ростови повинні були заїхати за фрейліною до Таврійського саду; а тим часом було вже без п'яти хвилин десять, а ще панянки не були одягнені.

Наташа їхала на перший великий бал у своєму житті. Вона в цей день встала о 8 годині ранку і цілий день перебувала в гарячковій тривозі і діяльності. Всі сили її, з самого ранку, були спрямовані на те, щоб вони всі: вона, мама, Софійка були одягнені як не можна краще. Софійка і графиня поручилися цілком їй. На графині повинно було бути масака оксамитове плаття, на них двох білі серпанкові сукні на рожевих, шовкових чохлах з розанами в корсажі. Волосся повинне було бути причесане по-грецьки [a la grecque].

Все істотне вже було зроблене: ноги, руки, шия, вуха були вже особливо ретельно, по бальному, вимиті, надушені і напудрені; надіті вже були шовкові, ажурні панчохи і білі атласні черевички з бантиками; зачіски були майже завершені. Софійка закінчувала одягатися, графиня теж; але Наташа, яка клопотала за всіх, відстала. Вона ще сиділа перед дзеркалом в накинутому на худенькі плечі пеньюарі. Софійка, вже одягнена, стояла посеред кімнати і, натискаючи до болю маленьким пальцем, приколювала останню стрічку, яка вищали під шпилькою

- Не так, не так, Софійка, - сказала Наташа, повертаючи голову від зачіски і хапаючись руками за волосся, яке не встигла відпустити покоївка, що тримала його. - Не так бант, піді сюди. - Софійка присіла. Наташа переколола стрічку інакше.

- Дозвольте, панночко, не можна так, - говорила покоївка, що тримала волоса Наташі.

- Ах, Боже мій, ну після! Ось так, Софійко.

- Скоро ви? - почувся голос графині, - Вже десять зараз.

- Зараз, зараз. — А ви готові, мамо?

- Тільки току приколоти.

- Не робіть без мене, - крикнула Наташа: - ви не зумієте!

- Та вже десять.

На балі вирішено було бути о пів на одинадцяту, а треба було ще Наташі одягнутися і заїхати до Таврійського саду.

Закінчивши зачіску, Наташа в коротенькій спідниці, з-під якої виднілися бальні черевички, і в материнській кофтині, підбігла до Софійки, оглянула її і потім побігла до матері. Повертаючи їй голову, вона приколола току, і, ледве встигнувши поцілувати її сиве волосся, знову побігла до дівчат, які підшивали їй спідницю.

Справа стояла за Наталіїною спідницею, яка була дуже довга; її підшивали дві дівчини, відкушуючи квапливо нитки. Третя, з шпильками в губах і зубах, бігала від графині до Софійки; четверта тримала на високо-піднятій руці все серпанкове плаття.

- Марфуша, скоріше, голубонько!

- Дайте наперсток звідти, панночка.

- Чи скоро, нарешті? - сказав граф, входячи через двері. - Ось вам духи. Перонська вже зачекалася.

- Готово, панночка, - говорила покоївка, двома пальцями піднімаючи підшите серпанкове плаття і щось обдуваючи і струшуючи, підкреслюючи цим жестом враження легкості і чистоти того, що вона тримала.

Наташа стала одягати сукню.

- Зараз, зараз, не заходи, тату, - крикнула вона батькові, який відчинив двері, ще з-під серпанку спідниці, що закривала все її обличчя. Софійка зачинила двері. Через хвилину графа впустили. Він був в синьому фракку, панчохах і черевичках, напахчений і на помаджений.

- Ах, тату, ти як хороший, чиста розкіш! - сказала Наташа, стоячи посеред кімнати і розправляючи складки плаття.

— Дозвольте, панянка, дозвольте, — говорила дівчина, стоячи на колінах, обсмикуючи плаття і з одного боку рота на інший перевертаючи язиком шпильки.

— Воля твоя! — з відчаєм у голосі скрикнула Софійка, оглянувши плаття Наташі, — воля твоя, знову довго!

Наташа відійшла подалі, щоб озирнутися в трюмо. Плаття було довге.

— Ну довго, так замітаємо, в одну хвилину замітаємо, — сказала рішуча Докійка, з хусточки на грудях виймаючи голку і знову на підлозі беручись за роботу.

В цей час соромливо, тихою ходою, увійшла графиня в своїй тоці і оксамитовій сукні.

— Уу! моя красуня! — закричав граф, — краще вас всіх! .. — Він хотів обійняти її, але вона, червоніючи, відсторонилася, щоб не зім'ятися.

— Мама, більше на бік току, — промовила Наташа. — Я переколю, і кинулася вперед, а дівчата, які підшивали, не встигли за нею кинутися та відірвали шматочок серпанку.

— Боже мій! Що ж це таке? Я їй Богу не винна ...

— Нічого, підшію, не видно буде, — говорила Докійка.

— Красуня, крала-то моя! — сказала няня, яка ввійшла через двері. — А Софіюшка-то, ну красуні! ..

У чверть на одинадцятую нарешті сіли в карети і поїхали. Але ще потрібно було заїхати до Таврійського саду.

Перонська була вже готова. Незважаючи на її старість і некрасивість, у неї відбувалося точнісінько те саме, що у Ростових, хоча не з такою поспішністю (для неї це було справа звична), але також треба було надушитися, вимити, напудрити старе, негарне тіло, також старанно промити за вухами, і навіть, і так само, як у Ростових, стара покоївка захоплено милувалася нарядом своєї пані, коли вона в жовтій сукні з шифром вийшла у вітальню. Перонська похвалила туалети Ростових.

Ростови похвалили її смак і туалет, і, оберігаючи зачіски і сукні, об одинадцятій годині розмістилися по каретам і поїхали.

Глава 15

Наташа з ранку цього дня не мала ні хвилини свободи, і жодного разу не встигла подумати про те, що належить їй.

У сирому, холодному повітрі, в тісноті і неповної темряві карети, що колихалася, вона в перший раз жваво уявила собі те, що чекає на неї там, на балі, в освітлених залах — музика, квіти, танці, государ, вся блискуча молодь Петербурга. Те, що її чекало, було так прекрасно, що вона не вірила навіть у те, що це буде: так це було безглуздо з враженням холоду, тісноти і темряви карети. Вона зрозуміла все те, що її чекає, тільки тоді, коли, пройшовши по червоному сукну під'їзду, вона увійшла в сіни, зняла шубу і пішла поруч з Сонею попереду матері між квітами по освітлених сходах. Тільки тоді вона згадала, як їй треба буде себе тримати на балі і постаралася взяти ту величну манеру, яку вона вважала необхідною для дівчини на балі. Але на щастя її вона відчула, що очі її розбігалися: вона нічого не бачила ясно, пульс її забив сто разів на хвилину, і кров стала стукати у її серце. Вона не могла прийняти тієї манери, яка б зробила її

смішною, і йшла, завмираючи від хвилювання і намагаючись всіма силами тільки приховати його. І ця-то була та сама манера, яка найбільше йшла до неї. Попереду і ззаду їх, так само тихо перемовляючись і так само в бальних сукнях, входили гості. Дзеркала по сходах відображали дам в білих, блакитних, рожевих сукнях, з діамантами і перлами на відкритих руках і шиях.

Наташа дивилася в дзеркала і у відображенні не могла відрізнити себе від інших. Все змішувалося в одну блискучу процесію. При вході в першу залу, рівномірний гул голосів, кроків, привітань — оглушив Наташу; світло і блиск ще більш засліпили її. Господар і господиня, які вже півгодини стояли біля вхідних дверей і говорили одні і ті ж слова і що входили: "в захопленні, що бачу вас, " [*charme de vous voir*], так само зустріли і Ростових з Перонською.

Дві дівчинки в білих сукнях, з однаковими трояндами в чорному волоссі, однаково присіли, але мимоволі господиня зупинила довше свій погляд на тоненькій Наташі. Вона подивилася на неї, і їй одній особливо посміхнулася на додачу до своєї хазяйської усмішці. Дивлячись на неї, господиня згадала, може бути, і свій золотий, безповоротний дівочий час, і свій перший бал. Господар теж проводив очима Наташу і запитав у графа, яка його дочка?

– Чарівна! [*Charmante!*] – сказав він, поцілувавши кінчики своїх пальців.

У залі стояли гості, юрмилися біля вхідних дверей, чекаючи государя. Графиня помістилася в перших рядах цього натовпу. Наташа чула і відчувала, що кілька чоловік запитали про неї і дивилися на неї. Вона зрозуміла, що вона сподобалася тим, які звернули на неї увагу, і це спостереження дещо заспокоїло її.

"Є такі ж, як і ми, є і гірше нас" — подумала вона.

Перонська називала графині найзначніших осіб, що були на балі.

– Ось це голландський посланник, бачите, сивий, – говорила Перонська, вказуючи на дідка зі срібною сивиною кучерявого, рясного волосся, оточеного дамами, яких він чогось змушував сміятися.

– А ось вона, цариця Петербурга, графиня Безухова, – говорила вона, вказуючи на Елен, що входила.

– Яка гарна! Не поступиться Марії Антонівні; дивіться, як за нею упадають і молоді і старі. І хороша, і розумна ... Кажуть принц ... без розуму від неї. А ось ці дві, хоч і погані, та ще більше оточені.

Вона вказала на даму з дуже непривабливою донькою, що проходили через залу.

– Це мільйонерка-наречена, – сказала Перонська. – А ось і женихи.

– Це брат Безухової – Анатоль Курагін, – сказала вона, вказуючи на красеня кавалергарда, який пройшов повз їх, з висоти піднятої голови через дам дивлячись кудись. – Як хороший! чи не правда? Кажуть, одружують його на цій багатій. І ваш-то *cousin*, Друбецький, теж дуже в'ється. Кажуть, мільйони. – Як же, це сам французький посланник, – відповідала вона про Коленкура на питання графині, хто це. – Подивіться, як цар якийсь. А все-таки милі, дуже милі французи. Немає миліше для товариства. А ось і вона! Ні, все краще за всіх наша Марія-то Антонівна! І як просто одягнена.

Чудово! – А цей-то, товстий, в окулярах, фармазон всесвітній, – сказала Перонська, вказуючи на Безухова. – З дружиною-то його поруч поставите: ото блазень!

П'єр йшов, перевалюючись своїм товстим тілом, розсуваючи юрбу, киваючи направо і наліво так само недбало і добродушно, як би він йшов по натовпу базару. Він просувався через юрбу, очевидно відшукуючи когось.

Наташа з радістю дивилася на знайоме обличчя П'єра, цього блазня горохового, як називала його Перонська і знала, що П'єр їх, і особливо її, відшукував в натовпі. П'єр обіцяв їй бути на балі і представити їй кавалерів.

Але, не дійшовши до них, Безухов зупинився біля невисокого, дуже красивого брюнета в білому мундирі, який, стоячи біля вікна, розмовляв з якимось високим чоловіком в зірках і стрічці. Наташа відразу ж впізнала невисокого молодого чоловіка в білому мундирі: це був Болконський, який здався їй дуже помолоділим, повеселілим і симпатичним.

– Ось ще знайомий, Болконський, бачите, мама? – сказала Наташа, вказуючи на князя Андрія. — Пам'ятайте, він у нас ночував у Відрадному.

– А, ви його знаєте? – сказала Перонська. – Терпіти не можу. Il fait a present la pluie et le beau temps. [Від нього тепер залежить дощова або хороша погода. (Франц. прислів'я, що має значення, що він має успіх.)) І гордість така, що меж немає! У татуся пішов. І зв'язався з Сперанським, якісь проекти пишуть. Дивіться, як з дамами поводить! Вона з ним говорить, а він відвернувся, – сказала вона, вказуючи на нього. – Я б його вилаяла, якби він зі мною так вчинив, як з цими дамами.

Глава 16

Раптом все заворушилося, юрба заговорила, посунулася, знову розсунулась, і між двох рядів, що розступилися при звуках загравної музики, увійшов государ. За ним йшли господар і господиня. Государ йшов швидко, кланяючись направо і наліво, як би намагаючись швидше позбутися від цієї першої хвилини зустрічі. Музиканти грали полонез, відомий тоді за словами, складеним на нього. Слова ці починалися: "Олександр, Єлизавета, захоплюєте ви нас ..." Государ пройшов у вітальню, натовп ринув до дверей; кілька осіб зі зміненими виразами поспішно пройшли туди і назад. Натовп знову відійшов від дверей вітальні, в якій показався государ, розмовляючи з господинею. Якийсь молодик з розгубленим виглядом наступав на дам, просячи їх відступитися. Деякі дами з лицами, які виражали абсолютну забудькуватість щодо всіх умов етикету, псуючи свої туалети, тіснилися вперед. Чоловіки стали підходити до жінок і лаштуватися в пари для польського танку.

Всі розступилося, і государ, посміхаючись і не в такт ведучи за руку господарку будинку, вийшов з дверей вітальні. За ним йшли господар з М. А. Нарішкіною, потім посланці, міністри, різні генерали, яких не змовкаючи називала Перонська. Більше половини дам мали кавалерів і йшли або готувалися йти в Полонез. Наташа відчувала, що вона залишалася з матір'ю і Софійкою в числі меншої частини дам, відтиснутих до стіни і не взятих в польський танок. Вона стояла, опустивши свої тоненькі руки, і, з ледве означеними грудьми, які розмірено піднімалися, стримуючи подих, блискучими,

переляканими очима дивилася перед собою, з виразом готовності на найбільшу радість і на найбільше горе. Її не цікавили ні государ, ні всі важливі особи, на яких вказувала Перонська – у ній була одна думка: "невже так ніхто і не підійде до мене, невже я не буду танцювати між першими, невже мене не помітять всі ці чоловіки, які тепер, здається, і не бачать мене, а якщо дивляться на мене, то дивляться з таким виразом, наче кажуть: а! це не вона, так і нема чого дивитися. Ні, це не може бути!" – думала вона. – "Вони повинні також знати, як мені хочеться танцювати, як я відмінно танцюю, і як їм весело буде танцювати зі мною".

Звуки полонезу, що тривали досить довго, вже починали звучати сумно, – спогадом у вухах Наташі. Їй хотілося плакати. Перонська відійшла від них. Граф був на іншому кінці зали, графиня, Софійка і вона стояли одні як в лісі в цій чужій юрмі, нікому нецікаві і непотрібні. Князь Андрій пройшов з якоюсь дамою повз них, очевидно їх не впізнаючи. Красень Анатоль, посміхаючись, щось говорив дамі, яку він вів, і глянув на обличчя Наташі тим поглядом, яким дивляться на стіни. Борис два рази пройшов повз них і щоразу відвертався. Берг з дружиною, не танцювали і підійшли до них.

Наташі здалося образливо це сімейне зближення тут, на балі, як ніби не було іншого місця для сімейних розмов, крім як на балі. Вона не слухала і не дивилася на Віру, яка щось говорила їй про своє зелене плаття.

Нарешті государ зупинився біля своєї останньої дами (він танцював з трьома), музика замовкла; заклопотаний ад'ютант набіг на Ростових, просячи їх ще кудись відійти, хоча вони стояли біля стіни, і з хор пролунали виразні, обережні і захоплюючі мірні звуки вальсу. Государ з посмішкою глянув на залу. Пройшла хвилина — ніхто ще не починав. Ад'ютант-розпорядник підійшов до графині Безухової і запросив її. Вона посміхаючись підняла руку і поклала її, не дивлячись на нього, на плече ад'ютанта. Ад'ютант-розпорядник, майстер своєї справи, впевнено, неквапливо і розмірено, міцно обнявши свою даму, пустився з нею спочатку глиссаде, по краю кола, на розі зали підхопив її ліву руку, повернув її, і через все прискорення звуків музики лунали тільки мірні клацання острогів швидких і спритних ніг ад'ютанта, і через кожні три такти на повороті як би спалахувало розгортаючись оксамитове плаття його дами. Наташа дивилася на них і готова була плакати, що це не вона танцює цей перший тур вальсу.

Князь Андрій в своєму полковницькому, білому (по кавалерії) мундирі, в панчохах і черевиках, жвавий і веселий, стояв в перших рядах кола, недалеко від Ростових. Барон Фіргоф говорив з ним про завтрашнє, передбачуване перше засідання Державної Ради. Князь Андрій, як людина близька Сперанському і яка бере участь в роботах законодавчої комісії, міг дати вірні відомості про засідання завтрашнього дня, про яке ходили різні чутки. Але він не слухав того, що йому говорив Фіргоф, і дивився то на государя, то на кавалерів, які збирались танцювати, але не наважувались вступити в коло.

Князь Андрій спостерігав цих сором'язливих при государі кавалерів і дам, що завмерли від бажання бути запрошеними.

П'єр підійшов до князя Андрія і схопив його за руку.

- Ви завжди танцюєте. Тут є моя улюблениця [protegee], Ростова молода, запросіть її, — сказав він.

- Де? - запитав Болконський. -Пробачте, -сказав він, звертаючись до барона, - цю розмову ми в іншому місці доведемо до кінця, а на балі треба танцювати. - Він вийшов вперед, у напрямку, який йому вказував П'єр. Відчайдушне, завмираюче обличчя Наташі впало в очі князеві Андрію. А він пізнав його, вгадав її почуття, зрозумів, що вона була починаюча, згадав її розмову на вікні і з веселим виразом обличчя підійшов до графині Ростової.

- Дозвольте вас познайомити з моєю дочкою, — сказала графиня, червоніючи.

— Я маю задоволення бути знайомим, якщо графиня пам'ятає мене, — сказав князь Андрій з чемним і низьким поклоном, що абсолютно суперечив зауваженням Перонської щодо його брутальності, підходячи до Наташі, і заносючи руку, щоб обійняти її талію ще перш, ніж він договорив запрошення на танець. Він запропонував тур вальсу. Той завмираючий вираз обличчя Наташі, готової на розпач і на захват, раптом освітився щасливою, вдячною, дитячою посмішкою.

"Давно я чекала тебе", як ніби сказала ця перелякана і щаслива дівчинка, своєю посмішкою, що виявилася через готові сльози, піднімаючи свою руку на плече князя Андрія. Вони були друга пара, яка увійшла в коло. Князь Андрій був одним з кращих танцюристів свого часу. Наташа танцювала чудово. Ніжки її в бальних атласних черевичках швидко, легко і незалежно від неї робили свою справу, а обличчя її сяло захватом щастя. Її оголені шия і руки були худі і негарні. У порівнянні з плечима Елен, її плечі були худі, груди невизначені, руки тонкі; але на Елен був уже начебто лак від всіх тисяч поглядів, що ковзали по її тілу, а Наташа здавалася дівчинкою, яку в перший раз оголили, і якій би дуже соромно це було, якщо б її не запевнили, що це так необхідно, треба.

Князь Андрій любив танцювати, і бажаючи скоріше звільнитися від політичних і розумних розмов, з якими всі зверталися до нього, і бажаючи скоріше розірвати це прикре йому коло збентеження, що утворився від присутності государя, пішов танцювати і вибрав Наташу, бо на неї вказав йому П'єр і тому, що вона перша з гарненьких жінок потрапила йому на очі; але як тільки він обійняв цей тонкий, рухомий стан, і вона заворушилася так близько від нього і посміхнулася так близько йому, вино її принади вдарило йому в голову: він відчув себе оживим і молодшим, коли, переводячи дихання і залишивши її, зупинився і став дивитися на танцюючих.

Глава 17

Після князя Андрія до Наташі підійшов Борис, запрошуючи її до танцю, підійшов і той танцюрист-ад'ютант, який почав бал, і ще молоді люди, і Наташа, передаючи своїх зайвих кавалерів Софійці, щаслива і розчервоніла, не переставала танцювати цілий вечір. Вона нічого не помітила і не бачила з того, що займало всіх на цьому балі. Вона не тільки не помітила, як государ довго говорив з французьким посланником, як він особливо милостиве говорив з такою-то дамою, як принц такий-то і такий-то зробили і сказали те-то, як Елен мала великий успіх і удостоїлася особливої уваги такого-то; вона

не бачила навіть государя і помітила, що він поїхав тільки тому, що після його від'їзду бал більше пожвавився. Один з веселих котильйонів, перед вечерею, князь Андрій знову танцював з Наташею. Він нагадав їй про їхнє перше побачення в Отрадненській алеї і про те, як вона не могла заснути в місячну ніч, і як він мимоволі чув її. Наташа почервоніла при цьому нагадуванні і намагалася виправдатися, як ніби було щось соромне в тому почутті, в якому мимоволі підслухав її князь Андрій.

Князь Андрій, як всі люди, які вирости в вищому світі, любив зустрічати в світі те, що не мало на собі загального світського відбитка. І така була Наташа, з її подивом, радістю і боязкістю і навіть помилками у французькій мові. Він особливо ніжно і дбайливо поводився і говорив з нею. Сидячи біля неї, розмовляючи з нею про найпростіші і незначні предмети, князь Андрій милувався на радісний блиск її очей і посмішки, яка належала не до говоріння промов, а до її внутрішнього щастя. У той час, як Наташу вибирали і вона з посмішкою вставала і танцювала по залі, князь Андрій милувався особливо на її боязку грацію. В середині котильйонів Наташа, закінчивши фігуру, ще важко дихаючи, підходила до свого місця. Новий кавалер знову запросив її. Вона втомилася і захекалася, і мабуть подумала відмовитися, але зараз знову весело підняла руку на плече кавалера і посміхнулася князю Андрію.

"Я б рада була відпочити і посидіти з вами, я втомилася; але ви бачите, як мене обирають, і я цьому рада, і я щаслива, і я всіх люблю, і ми з вами все це розуміємо", і ще багато чого і багато сказала ця посмішка. Коли кавалер залишив її, Наташа побігла через залу, щоб взяти двох дам для фігур.

"Якщо вона підійде перш до своєї кузини, а потім до іншої жінки, то вона буде моєю дружиною", сказав абсолютно несподівано сам собі князь Андрій, дивлячись на неї. Вона підійшла перш до кузини.

"Яка дурниця іноді приходить в голову! – подумав князь Андрій; – але вірно тільки те, що ця дівчина так мила, так особлива, що вона не протанцює тут місяця і вийде заміж ... Це тут рідкість", думав він, коли Наташа, поправляючи троянду, що відкинулася у корсажа, сідала біля нього.

В кінці котильйону старий граф підійшов в своєму синьому фракку до танцюючих. Він запросив до себе князя Андрія і запитав у дочки, чи весело їй? Наташа не відповіла і тільки посміхнулася такою усмішкою, яка з докором говорила: "як можна було питати про це?"

– Так весело, як ніколи в житті! – сказала вона, і князь Андрій помітив, як швидко піднялися було її худі руки, щоб обійняти батька і негайно ж опустилися. Наташа була така щаслива, як ніколи ще в житті. Вона була на тому вищому ступені щастя, коли людина робиться цілком довірливою і не вірить в можливість зла, нещастя і горя.

П'єр на цьому балі в перший раз відчув себе ображеним тим становищем, яке займала його дружина у вищих сферах. Він був похмурий і неуважний. Поперек чола його була широка складка, і він, стоячи біля вікна, дивився через окуляри і нікого не бачив.

Наташа, прямуючи до вечері, пройшла повз нього.

Похмуре, нещасне обличчя П'єра вразило її. Вона зупинилася проти нього. Їй хотілося допомогти йому, передати йому надлишок свого щастя.

-Як весело, графе, - сказала вона, - чи не так?

П'єр неуважно посміхнувся, явно не розуміючи того, що йому говорили.

- Так, я дуже радий, - сказав він.

"Як можуть вони бути незадоволені чимось, думала Наташа. Особливо такий хороший, як цей Безухов? " На погляд Наташі всі бувші на балі були однаково добрі, милі, прекрасні люди, що люблять один одного: ніхто не міг образити один одного, і тому всі повинні були бути щасливі.

Глава 18

На другий день князь Андрій згадав вчорашній бал, але не надовго зупинився на ньому думками. "Так, дуже блискучий був бал. І ще ... так, Ростова дуже мила. Щось в ній є свіже, особливе, що не петербурзьке, що відрізняє її ". Ось все, що він думав про вчорашній бал, і напившись чаю, сів за роботу.

Але від втоми або безсоння (день був поганий для занять, і князь Андрій нічого не міг робити) він все критикував сам свою роботу, як це часто з ним бувало, і радий був, коли почув, що хтось приїхав.

Це приїхав був Бицький, що служив в різних комісіях, бував у всіх товариствах Петербурга, пристрасний шанувальник нових ідей і Сперанського і заклопотаний вістовий Петербурга, один з тих людей, які обирають напрямок як плаття — по моді, але які саме тому здаються самими гарячими партизанами напрямків. Він заклопотано, ледве встигнувши зняти капелюх, вбіг до князя Андрія і негайно ж почав говорити. Він тільки що дізнався подробиці засідання державної ради нинішнього ранку, відкритого государем, і з захопленням розповідав про те. Промова государя була надзвичайна. Це була одна з тих речей, які вимовляються тільки конституційними монархами. "Государ прямо сказав, що рада і сенат суть державні стани; він сказав, що правління має мати підставою не свавілля, а тверді основи. Государ сказав, що фінанси повинні бути перетворені і звіти бути публічними", розповідав Бицький, б'ючи на відомі слова і значуще розкриваючи очі.

— Так, нинішня подія є ера, найбільша ера в нашій історії, — уклав він.

Князь Андрій слухав розповідь про відкриття Державної Ради, якої він очікував з таким нетерпінням і який приписував таку важливість, і дивувався, що подія ця тепер, коли вона відбулася, не тільки не обходила його, але яка йому здавалося більш ніж нікчемною. Він з тихою насмішкою слухав захоплену розповідь Бицького. Найпростіша думка приходила йому в голову: "Яка справа мені і Бицького, яке діло нам до того, що государю завгодно було сказати в Раді! Хіба все це може зробити мене щасливішим і краще? "

І це просте міркування раптом знищило для князя Андрія весь колишній інтерес до перетворень, що здійснюються. В цей же день князь Андрій мав обідати у Сперанського "в маленькому зборах", [en petit comite,] як йому сказав господар, запрошуючи його. Обід цей в сімейному та дружньому колі людини, якою він так захоплювався, перш

дуже цікавив князя Андрія, тим більше що до сих пір він не бачив Сперанського в його домашньому побуті; але тепер йому не хотілося їхати.

У призначений час обіду, однак, князь Андрій вже входив в власний, невеликий будинок Сперанського біля Таврійського саду. У паркетній їдальні невеликого будиночка, що відрізнявся незвичайною чистотою (нагадує чернечу чистоту) князь Андрій, трохи спізнившись, вже знайшов о п'ятій годині зібраним все коло цього *petit comite*, інтимних знайомих Сперанського. Дам не було нікого крім маленької дочки Сперанського (з довгим обличчям, схожим на батька) і її гувернантки. Гості були Жерве, Магницький і Столипін. Ще з передньої князь Андрій почув гучні голоси і дзвінкий, виразний регіт — регіт, схожий на той, яким сміються на сцені. Хтось голосом, схожим на голос Сперанського, чітко відбивав: ха ... ха ... ха ... Князь Андрій ніколи не чув сміху Сперанського, і цей дзвінкий, тонкий сміх державної людини дивно вразив його.

Князь Андрій увійшов до їдальні. Вся компанія стояла між двох вікон у невеликого столу з закускою. Сперанський в сірому фракі з зіркою, очевидно в тому ще білому жилеті і високий білій краватці, в яких він був на знаменитому засіданні Державної Ради, з веселим обличчям стояв біля столу. Гості оточували його. Магницький, звертаючись до Михайла Михайловича, розповідав анекдот. Сперанський слухав, вперед сміючись того, що скаже Магницький. У той час як князь Андрій увійшов до кімнати, слова Магницького знову заглушив сміх. Голосно басив Столипін, пережовуючи шматок хліба з сиром; тихим сміхом сичав Жерве, і тонко, чітко сміявся Сперанський.

Сперанський, все ще сміючись, подав князю Андрію свою білу, ніжну руку.

- Дуже радий вас бачити, князь, - сказав він. - Хвилинку ... звернувся він до Магницького, перериваючи його розповідь. - У нас нині домовленість: обід задоволення, і ні слова про справи. - І він знову звернувся до оповідача, і знову засміявся.

Князь Андрій з подивом і сумом розчарування слухав його сміх і дивився як сміється Сперанський. Це був не Сперанський, а інша людина, здавалося князю Андрію. Все, що перш таємниче і привабливо уявлялося князю Андрію в Сперанському, раптом стало йому ясно і непривабливо.

За столом розмова ні на мить не замовкала і складався як нібито із зібрання смішних анекдотів. Ще Магницький не встиг докінчити своєї розповіді, як вже хтось інший заявив свою готовність розповісти щось, що було ще смішніше. Анекдоти здебільшого стосувалися якщо не самого службового світу, то осіб службових. Здавалося, що в цьому колі так остаточно була вирішена нікчемність цих осіб, що єдине ставлення до них могло бути тільки добродушно-комічне. Сперанський розповів, як на Ради сьогоднішнього ранку на питання у глухого сановника про його думку, сановник цей відповідав, що він тієї ж думки. Жерве розповів цілу справу про ревізію, чудове по нісенітниці всіх дійових осіб. Столипін, заїкаючись, втрутився в розмову і з запалом почав говорити про зловживання колишнього порядку, погрожуючи надати розмови

серйозний характер. Магницький став глузувати над запалом Столипіна, Жерве вставив жарт і розмова прийняла знову бувший, веселий напрямок.

Очевидно, Сперанський після праці любив відпочити і повеселитися в приятельському гуртку, і всі його гості, розуміючи його бажання, намагалися веселити його і самі веселитися. Але веселощі це здавалося князю Андрію важкими і невеселими. Тонкий звук голосу Сперанського неприємно вражав його, і невгамовний сміх своєю фальшивою нотою чомусь ображав почуття князя Андрія. Князь Андрій не сміявся і боявся, що він буде важкий для цієї компанії. Але ніхто не помічав його невідповідності загальному настрою. Всім було, здавалося, дуже весело.

Він кілька разів хотів вступити в розмову, але всякий раз його слово викидалося геть, як корок із води; і він не міг жартувати з ними разом.

Нічого не було поганого або недоречного в тому, що вони говорили, все було дотепно і могло б бути смішно; але чогось, того самого, що становить сіль веселощів, не тільки не було, але вони і не знали, що воно буває.

Після обіду дочка Сперанського з своєю гувернанткою встали. Сперанський приголубив дочку своєю білої рукою, і поцілував її. І цей жест здався неприродним князю Андрію.

Чоловіки, по-англійськи, залишилися за столом і за портвейном. В середині розмови, що почалася про іспанські справи Наполеона, схвалюючи які, всі були однієї і тієї ж думки, князь Андрій став суперечити їм. Сперанський посміхнувся і, очевидно бажаючи відхилити розмову від прийнятого напрямку, розповів анекдот, який не мав відношення до розмови. На якусь мить всі замовкли.

Посидівши за столом, Сперанський закупорив пляшку з вином і сказавши: "нині хороше вино в чобітках ходить", віддав слугі і встав. Всі встали і також шумно розмовляючи пішли в вітальню. Сперанському подали два конверти, привезені кур'єром. Він взяв їх і пройшов до кабінету. Як тільки він вийшов, загальні веселощі замовкли і гості розважливо і тихо стали перемовлятися один з одним.

- Ну, тепер декламація! - сказав Сперанський, виходячи з кабінету. - Дивовижний талант! - звернувся він до князя Андрія. Магницький негайно ж став в позу і почав говорити французькі жартівливі вірші, складені ним на деяких відомих осіб Петербурга, і кілька разів був перериваємий оплесками. Князь Андрій, після закінчення віршів, підійшов до Сперанського, прощаючись з ним.

- Куди ви так рано? - сказав Сперанський.

- Я обіцяв на вечір ...

Вони помовчали. Князь Андрій дивився близько в ці дзеркальні, не пропускаючи до себе очі і йому стало смішно, як він міг чекати чогось від Сперанського і від всієї своєї діяльності, пов'язаної з ним, і як міг він приписувати важливість тому, що робив Сперанський. Цей акуратний, невеселий сміх довго не переставав звучати у вухах князя Андрія після того, як він поїхав від Сперанського.

Повернувшись додому, князь Андрій став згадувати своє петербурзьке життя за ці чотири місяці, як ніби щось нове. Він згадував свої клопоти, шукання, історію свого

проекту військового статуту, який був прийнятий до відома і про який намагалися замовчати єдино тому, що інша робота, дуже погана, була вже зроблена і представлена государю; згадав про засідання комітету, членом якого був Берг; згадав, як в цих засіданнях старанно і тривало обговорювали все що стосується форми та процесу засідань комітету, і як старанно і коротко обходилося все що стосувалося суті справи. Він згадав про свою законодавчу роботу, про те, як він стурбовано перекладав на російську мову статті римського і французького зводу, і йому стало соромно за себе. Потім він яскраво уявив собі Богучарово, свої заняття в селі, свою поїздку в Рязань, згадав мужиків, Дрона-старосту, і приклавши до них права осіб, які він розподіляв за параграфами, йому стало дивно, як він міг так довго займатися такою дозвільною роботою.

Глава 19

На другий день князь Андрій поїхав з візитами в деякі будинки, де він ще не був, і в тому числі до Ростових, з якими він відновив знайомство на останньому балі. Крім законів чемності, за якими йому потрібно було бути у Ростових, князю Андрію хотілося бачити вдома цю особливу, жваву дівчину, яка залишила йому приємний спогад.

Наташа одна з перших зустріла його. Вона була в домашньому синьому платті, в якому вона здалася князю Андрію ще краще, ніж в бальному. Вона і все сімейство Ростових сприйняли князя Андрія, як старого друга, просто і радо. Все сімейство, яке строго судив перш князь Андрій, тепер здалося йому складеним з прекрасних, простих і добрих людей. Гостинність і добродушність старого графа, особливо мило вражаючи в Петербурзі, були такі, що князь Андрій не міг відмовитися від обіду. "Так, це добрі, славні люди, – думав Болконський, – зрозуміло, не тямлять ні на волосок того скарбу, який вони мають у Наташі; але добрі люди, які складають найкращий фон для того, щоб на ньому відокремлювалася ця особливо-поетична, переповнена життя, чарівна дівчина! "

Князь Андрій відчував у Наташі присутність зовсім далекого для нього, особливого світу, сповненого якихось невідомих йому радощів, того віддаленого світу, який ще тоді, в Отрадненській алеї та на вікні, в місячну ніч, так дратував його. Тепер цей світ вже наче не дразнив його, не був чужий світ; але він сам, вступивши в нього, знаходив в ньому нову для себе насолоду.

Після обіду Наташа, на прохання князя Андрія, пішла до клавикордів і стала співати. Князь Андрій стояв біля вікна, розмовляючи з жінками, і слухав її. В середині фрази князь Андрій замовк і відчув несподівано, що до його горла підступають сльози, можливість яких він не знав за собою. Він подивився на співаючу Наташу, і в душі його сталося щось нове і щасливе. Він був щасний і йому разом з тим було сумно. Йому зовсім не про що було ремствувати, але він готовий був плакати. Про що? Про колишню любов? Про маленьку княгиню? Про свої розчарування? ... Про свої надії на майбутнє? ... Так й ні. Головне, чому йому поривало плакати, було те, що він ураз ясно осягнув страшну протилежність між чимсь безконечно-великим і неозначеним, що було в ньому, і чимсь вузьким і тілесним, чим він був сам і навіть була вона. Ця протилежність

мучила і радувала його під час її співу.

Тільки що Наташа закінчила співати, вона підійшла до нього і запитала його, як йому подобається її голос? Вона запитала це і зникла вже після того, як вона це сказала, зрозумівши, що цього не треба було питати. Він посміхнувся, дивлячись на неї, і сказав, що йому подобається її спів так само, як і все, що вона робить.

Князь Андрій пізно ввечері поїхав від Ростових. Він ліг спати по звичці лягати, але побачив скоро, що він не може спати. Він то, запаливши свічку, сидів в ліжку, то вставав, то знову лягав, анітрохи не переймаючись безсонням: так радісно і ново йому було на душі, наче він із задумливої кімнати вийшов на вільний світ Божий. Йому і в голову не приходило, щоб він був закоханий в Ростову; він не думав про неї; він тільки уявляв її собі, і внаслідок цього все життя його представлялося йому в новому світлі. "З чого я б'юся, з чого я дбаю в цій вузькій, замкнутої рамці, коли життя, все життя з усіма його радощами відкрите мені?" говорив він собі. І він в перший раз після довгого часу став робити щасливі плани на майбутнє. Він вирішив сам собою, що йому треба зайнятися вихованням свого сина, знайшовши йому вихователя і доручивши йому; потім треба вийти у відставку і їхати за кордон, бачити Англію, Швейцарію, Італію. "Мені треба користуватися своєю свободою, поки так багато в собі відчуваю сили і молодості, говорив він сам собі. П'єр мав рацію, кажучи, що треба вірити в можливість щастя, щоб бути щасливим, і я тепер вірю в нього. Залишимо мертвим ховати мертвих, а поки живий, треба жити і бути щасливим ", думав він.

Глава 20

Одного ранку полковник Адольф Берг, якого П'єр знав, як знав усіх в Москві і Петербурзі, в чистенькому з голочки мундирі, з припомаженними наперед скронями, як носив государ Олександр Павлович, приїхав до нього.

- Я щойно був у графині, вашої дружини, і був так нещасливий, що моє прохання не могло бути виконане; сподіваюся, що у вас, граф, я буду щасливішим, - сказав він, посміхаючись.

- Що вам завгодно, полковник? Я до ваших послуг.

- Я тепер, граф, вже зовсім влаштувався на новій квартирі, - повідомив Берг, очевидно знаючи, що це чути не могло не бути приємно, - і тому бажав зробити так, маленький вечір для моїх і знайомих моєї дружини. (Він ще приємніше посміхнувся.) Я хотів просити графиню і вас зробити мені честь просимо до нас на чашку чаю і ... на вечерю.

- Тільки графиня Олена Василівна, визнавши для себе принизливим товариство якихось Бергів, могла мати жорстокість відмовитися від такого запрошення. - Берг так ясно пояснив, чому він бажає зібрати у себе невелику і хорошу компанію, і чому це йому буде приємно, і чому він для карт і для чогось поганого шкодує гроші, але для гарного товариства готовий і понести витрати, що П'єр не міг відмовитися і обіцяв бути.

- Тільки не пізно, граф, якщо смію просити, так без 10-ти хвилин о восьмій, смію просити. Партію складемо, генерал наш буде. Він дуже добрий до мене. Повечеряємо, граф. Так зробіть ласку.

Протівно своїй звичці спізнюватися, П'єр в цей день замість восьми без 10-ти хвилин, приїхав до Бергам о восьмій годині без чверті.

Берги, зготувавши, що потрібно було для вечора, вже готові були до прийому гостей.

У новому, чистому, світлому, прибраному бюстиками і картинками і сучасними меблями, кабінеті сидів Берг з дружиною. Берг, в новенькому, застібнутому мундирі сидів біля дружини, пояснюючи їй, що завжди можна і треба мати знайомства людей, які вище себе, тому що тоді тільки є приємність від знайомств.

- "Переймеш що-небудь, можеш попросити про щось. Ось подивися, як я жив з перших чинів (Берг життя свою вважав не роками, а найвищими нагородами). Мої товариші тепер ще ніщо, а я на ваканції полкового командира, я маю щастя бути вашим чоловіком (він встав і поцілував руку Віри, але по дорозі до неї відігнув кут завороту килима). І чим я придбав все це? Головне умінням вибирати свої знайомства. Само собою зрозуміло, що треба бути доброчесним і акуратним".

Берг посміхнувся з усвідомленням своєї переваги над слабкою жінкою і замовк, подумавши, що все-таки ця мила дружина його є уразлива жінка, яка не може досягнути всього того, що складає гідність чоловіка — бути чоловіком [ein Mann zu sein]. Віра в той же час також посміхнулася з усвідомленням своєї переваги над доброчесним, хорошим чоловіком, але який все-таки помилково, як і всі чоловіки, по поняттю Віри, розумів життя. Берг, судячи по своїй дружині, вважав всіх жінок слабкими і дурними. Віра, судячи по одному своєму чоловікові і поширюючи це зауваження, вважала, що всі чоловіки приписують тільки собі розум, а разом з тим нічого не розуміють, горді і егоїсти.

Берг встав і, обійнявши свою дружину обережно, щоб не зім'яти мереживну пелеринку, за яку він дорого заплатив, поцілував її в середину губ.

- Одне тільки, щоб у нас не було так скоро дітей, - сказав він по несвідомій для себе філіації ідей.

- Так, - відповідала Віра, - я зовсім цього не бажаю. Треба жити для суспільства.

— Точно така була на княгині Юсупової, — сказав Берг, з щасливою і доброю посмішкою, вказуючи на пелеринку.

В цей час доповіли про приїзд графа Безухова. Подружжя переглянулись самовдоволеною посмішкою, кожен собі приписуючи честь цих відвідин.

"Ось що значить вміти робити знайомства, подумав Берг, ось що означає вміти тримати себе!"

- Тільки будь ласка, коли я займаю гостей, - сказала Віра, - ти не перебивай мене, тому що я знаю чим зайняти кожного, і в якому товаристві що треба говорити.

Берг теж посміхнувся.

- Не можна ж: іноді з чоловіками чоловіча розмова повинна бути, - сказав він.

П'єр був прийнятий в новенькій вітальні, в якій ніде сісти не можна було, не порушивши симетрії, чистоти і порядку, і тому дуже зрозуміло було і не дивно, що Берг великодушно пропонував зруйнувати симетрію крісла, або дивана для дорогого гостя, і

мабуть перебуваючи сам щодо цього в болісної нерішучості, запропонував вирішення цього питання вибору гостя. П'єр порушив симетрію, посунувши собі стілець, і негайно ж Берг і Віра почали вечір, перебиваючи один одного і займаючи гостя.

Віра, вирішивши в своєму розумі, що П'єра треба займати розмовою про французьке посольство, зараз же почала цю розмову. Берг, вирішивши, що потрібна і чоловіча розмова, перебив мову дружини, порушуючи питання про війну з Австрією і мимоволі з загальної розмови зіскочив на особисті міркування про ті пропозиції, які йому були зроблені для участі в австрійському поході, і про ті причини, чому він не прийняв їх. Незважаючи на те, що розмова була дуже незграбна, і що Віра сердилась за втручання чоловічого елемента, обоє з задоволенням відчували, що, незважаючи на те, що був тільки один гість, вечір був початий дуже добре, і що вечір був, як дві краплі води схожий на будь-який інший вечір з розмовами, чаєм і запаленими свічками.

Незабаром приїхав Борис, старий товариш Берга. Він з деяким відтінком переваги і покровительства поведився з Бергом і Вірою. За Борисом приїхала дама з полковником, потім сам генерал, потім Ростови, і вечір вже зовсім, безсумнівно став схожий на всі вечори. Берг з Вірою не могли утримувати радісної усмішки побачивши цей рух по вітальні, при звуці цієї нескладної говірки, шурхіт суконь і поклонів. Все було, як і у всіх, особливо схожий був генерал, похвалив квартиру, похлопавши по плечу Берга, і з батьківським самоуправством розпорядився постановкою столу для бостону. Генерал підсів до графа Іллі Андрійовича, як до самого знатного з гостей після себе. Старички з дідусями, молоді з молодими, господиня біля чайного столу, на якому були точно такі ж печива в срібній кошику, які були у Паніна на вечорі, все було абсолютно так само, як у інших.

Глава 21

П'єр, як один з найпочесніших гостей, повинен був сісти в бостон з Іллею Андрійовичем, генералом і полковником. П'єру за столом бостону довелося сидіти проти Наташі і дивна зміна, що сталася в ній з дня балу, вразила його. Наташа була мовчазна, і не тільки не була така гарна, як вона була на балі, але вона була б дурна, якби вона не мала такого лагідного і байдужого до всього виду.

"Що з нею?" – подумав П'єр, глянувши на неї. Вона сиділа біля сестри за чайним столом і неохоче, не дивлячись на нього, відповідала щось Борису, який підсів до неї. Відходивши цілу масть і забравши до задоволення свого партнера п'ять хабарів, П'єр, який чув говір вітань і звук кроків людей, які увійшли в кімнату під час збору хабарів, знову глянув на неї.

"Що з нею сталося?" ще здивованішими сказав він сам собі.

Князь Андрій з бережливо-ніжним виразом стояв перед нею і говорив їй щось. Вона, піднявши голову, розрум'янилась і мабуть намагаючись утримати поривчастий подих, дивилася на нього. І яскраве світло якогось внутрішнього, перш пригашеного вогню, знову горіло в ній. Вона вся перетворилася. З поганої знову стала такою ж, якою вона була на балі.

Князь Андрій підійшов до П'єра і П'єр помітив новий, молодий вираз і в обличчі

свого друга.

П'єр кілька разів пересідав під час гри, то спиною, то обличчям до Наташі, і в усі продовження 6-ти роберів робив спостереження над нею і своїм другом.

"Щось дуже важливе відбувається між ними", думав П'єр, і радісне і разом гірке почуття змушувало його хвилюватися і забувати про гру.

Після 6-ти роберів генерал встав, сказавши, що отак неможливо грати, і П'єр отримав свободу. Наташа подалі говорила з Софійкою і Борисом, Віра про щось з тонкою усмішкою говорила з князем Андрієм. П'єр підійшов до свого друга і запитавши чи не секрет то, про що йдеться, сів збоку них. Віра, помітивши увагу князя Андрія до Наташі, знайшла, що на вечорі, на цьому вечорі, необхідно потрібно, щоб були тонкі натяки на почуття, і знайшовши час, коли князь Андрій був один, почала з ним розмову про почуття взагалі і про свою сестру. Їй потрібно було з таким розумним (яким вона вважала князя Андрія) гостем докласти до справи своє дипломатичне мистецтво.

Коли П'єр підійшов до них, він зауважив, що Віра перебувала в самовдоволеному захопленні розмовою, князь Андрій (що з ним рідко бувало) здавався збентежений.

- Як ви вважаєте? - з тонкою усмішкою говорила Віра. - Ви, князь, так проникливі і так розумієте відразу характер людей. Що ви думаєте про Наталі, чи може вона бути постійна в своїх уподобаннях, чи може вона так, як інші жінки (Віра розуміла себе), один раз полюбити чоловіка і назавжди залишитися йому вірною? Це я вважаю справжньою любов'ю. Як ви думаєте, князь?

- Я дуже мало знаю вашу сестру, - відповідав князь Андрій з глузливою посмішкою, під якою він хотів приховати своє зніяковіння, - щоб вирішити таке тонке питання; і потім я помічав, що чим менше подобається жінка, тим вона буває постійніша, - додав він і подивився на П'єра, який підійшов в цей час до них.

- Так це правда, князь; в наш час, - продовжувала Віра (згадуючи про наш час, як взагалі люблять згадувати обмежені люди, які вважають, що вони знайшли і оцінили особливості нашого часу і що властивості людей змінюються з часом), в наш час дівчина має стільки свободи, що задоволення мати шанувальників [*le plaisir d'etre courtisee*] часто заглушає в ній справжнє почуття. І Наталя, треба зізнатися, на це дуже чутлива. [*Et Nathalie, il faut l'avouer, y est tres sensible.*] Повернення до Наталі знову змусило неприємно поморщитися князя Андрія; він хотів встати, але Віра продовжувала з ще більш витонченою посмішкою.

- Я думаю, ніхто так не був предметом залицяння [*courtisee*], як вона, - говорила Віра, - але ніколи, до самого останнього часу ніхто серйозно їй не подобався. Ось ви знаєте, граф, - звернулася вона до П'єра, - навіть наш милий *cousin* Борис, який був, між нами [*entre nous*], дуже і дуже в країні ніжностей ... [*dans le pays du tendre ...*]

Князь Андрій насуپлено мовчав.

- Ви ж дружні з Борисом? - сказала йому Віра.

- Так, я його знаю ...

- Він вірно вам говорив про свою дитячу любов до Наташі?

- А була дитяча любов? - раптом несподівано почервонівши, спитав князь Андрій.

- Так. Знаєте, між двоюрідним братом і сестрою ця близькість призводить іноді до любові. Така спорідненість - небезпечне сусідство. Чи не правда? [Vous savez entre cousin et cousine cette intimité mène quelquefois à l'amour: le cousinage est un dangereux voisinage, N'est ce pas?]

- О, без сумніву, - сказав князь Андрій, і раптом, неприродно пожвавішавши, він став жартувати з П'єром про те, як він повинен бути обережним у своєму поведженні з своїми 50-ти-річними московськими кузинами, і в середині жартівливої розмови встав і, взявши під руку П'єра, відвів його в сторону.

- Ну що? - сказав П'єр, який з подивом позирав на дивне пожвавлення свого друга і помітив погляд, який той, встаючи, кинув на Наташу.

- Мені треба, мені треба поговорити з тобою, - сказав князь Андрій. - Ти знаєш наші жіночі рукавички (він говорив про тих масонських рукавичках, які давалися новообраному брату для вручення коханій жінці). - Я ... Але ні, я після поговорю з тобою ... - І з дивним блиском в очах і занепокоєнням в рухах князь Андрій підійшов до Наташі і сів біля неї. П'єр бачив, як князь Андрій щось запитав у неї, і вона спалахнувши відповідала йому.

Але в цей час Берг підійшов до П'єра, настійно прохаючи його взяти участь в суперечці між генералом і полковником про іспанські справи.

Берг був задоволений і щасливий. Посмішка радості не сходила з його обличчя. Вечір був дуже хороший і зовсім такий, як і інші вечори, які він бачив. Все було схоже. І дамські, тонкі розмови, і карти, і за картами генерал, чий підноситься голос, і самовар, і печиво; але одного ще бракувало, того, що він завжди бачив на вечорах, яким він бажав наслідувати.

Бракувало гучної розмови між чоловіками і суперечки про що-небудь важливе і розумне. Генерал почав цю розмову і до нього-то Берг привернув П'єра.

Глава 22

На другий день князь Андрій поїхав до Ростових обідати, так як його кликав граф Ілля Андрійович, і провів у них цілий день.

Всі в будинку відчували для кого їздив князь Андрій, і він, не приховуючи, цілий день намагався бути з Наташею. Не тільки в душі Наташі переляканої, але щасливої і захопленої, але в усьому будинку відчувався страх перед чимось важливим, що має відбутися. Графиня сумними і серйозно-строгими очима дивилася на князя Андрія, коли він говорив з Наташею, і боязко і удавано починала яку-небудь нікчемну розмову, як скоро він озирався на неї. Софійка боялася піти від Наташі і боялася бути перешкодою, коли вона була з ними. Наташа бліднула від страху очікування, коли вона на хвилини залишалася з ним віч-на-віч. Князь Андрій вражав її своєю боязкістю. Вона відчувала, що йому потрібно було сказати їй щось, але що він не міг на це зважитися.

Коли ввечері князь Андрій поїхав, графиня підійшла до Наташі і пошепки сказала:— Ну що?

-Мама, заради Бога нічого не питайте в мене тепер. Це не можна говорити, -сказала Наташа.

Але незважаючи на те, в цей вечір Наташа, то схвильована, то перелякана, з очима, що зупиняються, лежала довго в ліжку матері. То вона розповідала їй, як він хвалив її, то як він говорив, що поїде за кордон, то, що він питав, де вони будуть жити це літо, то як він питав її про Бориса.

– Але такого, такого ... зі мною ніколи не бувало! – говорила вона. – Тільки мені страшно при ньому, мені завжди страшно при ньому, що це значить? Значить, що це справжнє, так? Мама, ви спите?

– Ні, душа моя, мені самій страшно, – відповідала мати. – Іди.

– Все одно я не буду спати. Що за дурниці спати? Мамцю, матусю, такого зі мною ніколи не бувало! – говорила вона з подивом і переляком перед тим почуттям, яке вона усвідомлювала в собі. – І чи могли ми думати! ..

Наташі здавалося, що ще коли вона в перший раз побачила князя Андрія в Відрадному, вона закохалася в нього. Її наче лякало це дивне, несподіване щастя, що той, кого вона обрала ще тоді (вона твердо була впевнена в цьому), що той самий тепер знову зустрівся їй, і, як здається, небайдужий до неї. "І треба було йому навмисне тепер, коли ми тут, приїхати до Петербурга. І треба було нам зустрітися на цьому балі. Все це доля. Ясно, що це доля, що все це велося до цього. Ще тоді, як тільки я побачила його, я відчула щось особливе ".

– Що ж він тобі ще говорив? Які вірші-то ці? Прочитай ... – задумливо сказала мати, запитуючи про вірші, які князь Андрій написав в альбом Наташі.

– Мамо, це не соромно, що він вдівець?

– Годі, Наташа. Молися Богу. Шлюби укладаються на небесах. [Les Mariages se font dans les cieux.]

— Голубонько, матусю, як я вас люблю, як мені добре! — крикнула Наташа, плачучи сльозами щастя і хвилювання і обіймаючи матір.

У цей же самий час князь Андрій сидів у П'єра і говорив йому про свою любов до Наташі і про твердо визначений намір одружитися з нею.

У цей день у графині Олени Василівни був раут, був французький посланник, був принц, який зробився з недавнього часу частим відвідувачем будинку графині, і багато блискучих дам і чоловіків. П'єр був внизу, пройшовся по залах, і вразив усіх гостей своїм зосереджено-розсіяним і похмурым виглядом.

П'єр з часу балу відчував в собі наближення нападів іпохондрії і з відчайдушним зусиллям намагався боротися проти них. З часу зближення принца з його дружиною, П'єр несподівано був наданий камергером, і з цього часу він став відчувати тягар і сором у великому товаристві, і частіше йому стали приходити колишні похмурі думки про марність всього людського. В цей же час помічене їм почуття між Наташею, яка була під його заступництвом, і князем Андрієм, і почуття це підкреслювало протилежність між його становищем та становищем його друга, що посилювало цей похмурий настрій. Він однаково намагався уникати думок про свою дружину і про Наташу і князя Андрія. Знову все йому здавалося мізерно в порівнянні з вічністю, знову представлялося питання: "до чого?". І він дні і ночі змушував себе працювати над

масонськими роботами, сподіваючись відігнати наближення злого духа. П'єр в 12-й годині, вийшовши з покоїв графині, сидів у себе нагорі в накурений, низькій кімнаті, в заяложеному халаті перед столом і переписував справжні шотландські акти, коли хтось увійшов до нього в кімнату. Це був князь Андрій.

– А, це ви, – сказав П'єр з розсіяним і незадоволеним виглядом. – А я ось працюю, – сказав він, вказуючи на зошит з тим видом порятунку від негараздів життя, з яким дивляться нещасливі люди на свою роботу.

Князь Андрій з сяючим, захопленим і оновленим до життя лицем зупинився перед П'єром і, не помічаючи його сумного виду, з егоїзмом щастя посміхнувся йому.

– Ну, душа моя, – сказав він, – я вчора хотів сказати тобі і нині за цим приїхав до тебе. Ніколи не відчував нічого подібного. Я закоханий, мій друже.

П'єр раптом важко зітхнув і повалився своїм важким тілом на канапу, біля князя Андрія.

– У Наташу Ростову, так? – сказав він.

– Так, так, в кого ж? Ніколи не повірив би, але це почуття сильніше мене. Вчора я мучився, страждав, але і муки цього я не віддам нізащо в світі. Я не жив раніше. Тепер тільки я живу, але я не можу жити без неї. Але чи може вона любити мене? ... Я старий для неї ... Що ти не говориш? ...

– Я? Я? Що я говорив вам, – раптом сказав П'єр, встаючи і починаючи ходити по кімнаті. – Я завжди це думав ... Ця дівчина такий скорб, таке ... Це рідкісна дівчина ... Милий друг, я вас прошу, ви не розумничайте, не сумнівайтесь, одружуйтеся, одружуйтеся і одружуйтеся ... І я впевнений, що щасливіше вас не буде людини.

– Але вона!

– Вона любить вас.

– Не говори дурниці ... – сказав князь Андрій, посміхаючись і дивлячись в очі П'єру.

– Любить, я знаю, – сердито закричав П'єр.

– Ні, слухай, – сказав князь Андрій, зупиняючи його за руку. – Ти знаєш, у якому я становищі? Мені потрібно сказати все кому-небудь.

– Ну, ну, говоріть, я дуже радий, – говорив П'єр, і дійсно обличчя його змінилося, зморшка розгладилася, і він радісно слухав князя Андрія. Князь Андрій здавався і був зовсім іншою, новою людиною. Де була його туга, його презирство до життя, його розчарованість? П'єр був єдиний чоловік, перед яким він наважувався висловитися; але зате він йому висловлював все, що у нього було на душі. То він легко і сміливо робив плани на довге майбутнє, говорив про те, як він не може пожертвувати своїм щастям для капризу свого батька, як він змусить батька погодитися на цей шлюб і полюбити її або обійдеться без його згоди, то він дивувався, як на щось дивне, чуже, від нього незалежне, на те почуття, яке володіло їм.

– Я б не повірив тому, хто б мені сказав, що я можу так любити, — говорив князь Андрій. – Це зовсім не те почуття, яке було у мене раніше. Весь світ поділений для мене на дві половини: одна – вона і там все щастя надії, світло; інша половина – все, де її немає, там все смуток і темрява ...

- Темрява і морок, - повторив П'єр, - так, так, я розумію це.

- Я не можу не любити світла, я не винен в цьому. І я дуже щасливий. Ти розумієш мене? Я знаю, що ти радий за мене.

-Так, так, - підтверджував П'єр, розчуленими і сумними очима дивлячись на свого друга. Чим світліше представлялася йому доля князя Андрія, тим похмуріше представлялася своя власна.

Глава 23

Для одруження потрібна була згода батька, і для цього на інший день князь Андрій поїхав до батька.

Батько з зовнішнім спокоєм, але внутрішньою злобою прийняв повідомлення сина. Він не міг зрозуміти того, щоб хто-небудь хотів змінювати життя, вносити в неї щонебудь нове, коли життя для нього вже закінчувалася. - "Дали б тільки дожити так, як я хочу, а потім би робили, що хотіли", говорив собі старий. З сином проте він вжив ту дипломатію, яку він вживав у важливих випадках. Приймавши спокійний тон, він обговорив всю справу.

По-перше, одруження було не блискуче щодо спорідненості, багатства і знатності. По-друге, князь Андрій був не першої молодості і слабкого здоров'я (старий особливо налягав на це), а вона була дуже молода. По-третє, був син, якого шкода було віддати дівчині. По-четверте, нарешті, - сказав батько, насмішкувато дивлячись на сина, - я тебе прошу, відклади справу на рік, поїдь за кордон, полікуватися, знайди, як ти і хочеш, німця, для князя Миколи, і потім, якщо вже любов, пристрасть, упертість, що хочеш, такі великі, тоді женись.

- І це моє останнє слово, знай, останнє ... - закінчив князь таким тоном, яким показував, що ніщо не змусить його змінити своє рішення.

Князь Андрій ясно бачив, що старий сподівався, що почуття його або його майбутньої нареченої не витримає випробування роком, або що він сам, старий князь, помре до цього часу, і вирішив виконати волю батька: зробити пропозицію і відкласти весілля на рік.

Через три тижні після свого останнього вечора у Ростових, князь Андрій повернувся до Петербурга.

На другий день після свого пояснення з матір'ю, Наташа чекала цілий день Болконського, але він не приїхав. На другий, на третій день було те ж саме. П'єр також не приїжджав, і Наташа, не знаючи того, що князь Андрій поїхав до батька, не могла собі пояснити його відсутності.

Так пройшли три тижні. Наташа нікуди не хотіла виїжджати і як тінь, дозвільна і сумна, ходила по кімнатах, ввечері таємно від усіх плакала і не показувалася вечорами до матері. Вона безперестанку червоніла і дратувалася. Їй здавалося, що всі знають про її розчарування, сміються і жаліють її. При всій силі внутрішнього горя, це марнолюбне горе посилювало її нещастя.

Одного разу вона прийшла до графині, хотіла щось сказати їй, і раптом заплакала. Сльози її були сльози скривдженої дитини, яка сама не знає, за що її покарано.

Графиня стала заспокоювати Наташу. Наташа, вслухався спочатку в слова матері, раптом перервала її:

-Перестаньте, мама, я і не думаю, і не хочу думати! Так, поїздив і перестав, і перестав ...

Голос її затремтів, вона мало не заплакала, але оговталася і спокійно продовжувала: - І зовсім я не хочу виходити заміж. І я його боюся; я тепер зовсім, зовсім, заспокоїлася ...

На другий день після цієї розмови Наташа наділа те старе плаття, яке було їй особливо відомо за веселість, що доставляється їм вранці, і з ранку почала той свій попередній спосіб життя, від якого вона відстала після балу. Вона, напившись чаю, пішла в залу, яку вона особливо любила за сильний резонанс, і почала співати свої солфеджі (вправи співу). Закінчивши перший урок, вона зупинилася на середині зали та повторила одну музичну фразу, особливо вподобану їй. Вона прислухалася радісно до тієї (як ніби несподіваної для неї) принади, з якої ці звуки переливаючись наповнили всю порожнечу зали і повільно завмерли, і їй раптом стало весело. "Що про це думати багато і так добре", сказала вона собі і стала взад і вперед ходити по залі, ступаючи непростими кроками по дзвінкому паркету, але на кожному кроці переступаючи з каблучка (на ній були нові, улюблені черевики) на носок, і так само радісно, як і до звуків свого голосу дослухаючись до цього розмірено-неквапливого тупоту каблучка і поскрипування носка. Проходячи повз дзеркало, вона заглянула в нього. - "Ось вона я!" як ніби говорив вираз її обличчя при вигляді себе. - "Ну і добре. І нікого мені не потрібно".

Лакей хотів увійти, щоб прибрати щось в залі, але вона не пустила його, знову зачинивши за ним двері, і продовжувала свою прогулянку. Вона повернулася в цей ранок знову до свого улюбленого стану любові до себе і захоплення собою. - "Що за втіха ця Наташа!" сказала вона знову про себе словами якогось третього, збірного, чоловічого обличчя. - "Лепська, голос, молода, і нікому вона не заважає, залиште тільки її в спокої". Але скільки б не залишали її в спокої, вона вже не могла бути спокійна і негайно ж відчула це.

У передній відчинилися двері під'їзду, хтось запитав: чи вдома? і почулися чийсь кроки. Наташа дивилась в дзеркало, але вона не бачила себе. Вона слухала звуки в передній. Коли вона побачила себе, обличчя її було бліде. Це був він. Вона це вірно знала, хоча трохи чула звук його голосу з зачинених дверей.

Наташа, бліда і перелякана, вбігла до вітальні.

- Мама, Болконський приїхав! - сказала вона. - Мама, це жахливо, це нестерпно! -Я не хочу ... мучитися! Що ж мені робити?...

Ще графиня не встигла відповісти їй, як князь Андрій з тривожним і серйозним обличчям увійшов до вітальні. Як тільки він побачив Наташу, обличчя його засяяло. Він поцілував руку графині і Наташі і сів збоку дивана.

-Давно вже ми не мали задоволення ... — почала було графиня, але князь Андрій перебив її, відповідаючи на її питання і очевидно поспішаючи сказати те, що йому було

потрібно.

- Я не був у вас весь цей час, тому що був у батька: мені потрібно було переговорити з ним по вельми важливій справі. Я вчора вночі тільки повернувся, - сказав він, глянувши на Наташу. - Мені потрібно переговорити з вами, графиня, - додав він після хвилинного мовчання.

Графиня, важко зітхнувши, опустила очі.

- Я до ваших послуг, - промовила вона.

Наташа знала, що їй треба піти, але вона не могла цього зробити: щось стискало їй горло, і вона нечемно, прямо, відкритими очима дивилася на князя Андрія.

"Зараз? Цю хвилину! .. Ні, це не може бути! " думала вона.

Він знову глянув на неї, і цей погляд переконав її в тому, що вона не помилилася. - Так, зараз, цієї хвилини вирішувалася її доля.

- Піди, Наташа, я покличу тебе, - сказала графиня пошепки.

Наташа переляканими, благаючими очима глянула на князя Андрія і на матір, і вийшла.

- Я приїхав, графиня, просити руки вашої дочки, - сказав князь Андрій. Обличчя графині спалахнуло, але вона нічого не сказала.

- Ваша пропозиція ... - статечно почала графиня. - Він мовчав, дивлячись їй в очі. - Ваша пропозиція ... (вона зніяковіла) нам приємна, і ... я приймаю вашу пропозицію, я рада. І чоловік мій ... я сподіваюся ... але від неї самої буде залежати ...

- Я скажу їй тоді, коли буду мати вашу згоду ... даєте ви мені її? - сказав князь Андрій.

- Так, - сказала графиня і простягнула йому руку і з змішаним почуттям відчуженості і ніжності притулилася губами до його лоба, коли він нахилився над її рукою. Вона хотіла любити його, як сина; але відчувала, що він був чужий і страшний для неї чоловік. - Я впевнена, що мій чоловік буде згоден, — сказала графиня, - але ваш батюшка ...

- Мій батько, якому я повідомив свої плани, неодмінною умовою згоди поклав то, щоб весілля було не раніше року. І це-то я хотів повідомити вам, - сказав князь Андрій.

- Правда, що Наташа ще молода, але так довго.

- Це не могло бути інакше, - зітхнувши, сказав князь Андрій.

- Я пошлю вам її, - сказала графиня і вийшла з кімнати.

- Господи, помилуй нас, - твердила вона, відшукуючи дочку. Соня сказала, що Наташа в спальні. Наташа сиділа на своєму ліжку, бліда, з сухими очима, дивилася на образи і, швидко хрестячись, шепотіла щось. Побачивши матір, вона схопилася і кинулася до неї.

- Що? Мама? ... Що?

- Піди, піди до нього. Він просить твоєї руки, - сказала графиня холодно, як здалося Наташі ... - Піди ... піди, — промовила мати з сумом і докором слідом помчавшої дочки, і важко зітхнула.

Наташа не пам'ятала, як вона увійшла до вітальні. Увійшовши в двері і побачивши

його, вона зупинилася. "Невже цей чужий чоловік зробився тепер всім для мене?" запитала вона себе і миттєво відповіла: "Так, все: він один тепер дорожче для мене всього на світі". Князь Андрій підійшов до неї, опустивши очі.

- Я полюбив вас з тієї хвилини, як побачив вас. Чи можу я сподіватися?

Він глянув на неї, і серйозна пристрасність виразу її обличчя вразила його. Обличчя її говорило: "Навіщо питати? Навіщо сумніватися в тому, чого не можна не знати? Навіщо говорити, коли не можна словами виразити того, що відчуваєш".

Вона наблизилася до нього і зупинилася. Він взяв її руку і поцілував.

- Чи любите ви мене.

- Так, так, - ніби з досадою промовила Наташа, голосно зітхнула, другий раз, частіше і частіше, і заридала.

- Про що? Що з вами?

- Ах, я така щаслива, - відповідала вона, посміхнулася крізь сльози, нагнулася ближче до нього, подумала секунду, ніби запитуючи себе, чи можна це, і поцілувала його.

Князь Андрій тримав її руки, дивився їй в очі, і не знаходив у своїй душі колишню любов до неї. В душі його раптом повернулося щось: не було колишньої поетичної і таємничої принади бажання, а була жалість до її жіночої та дитячої слабкості, був страх перед її відданістю і довірливістю, важка і разом радісна свідомість обов'язку, який навіки зв'язав його з нею. Справжнє почуття, хоча і не було так світле і поетичне як колишнє, було серйозніше і сильніше.

- Сказала вам тата, що це не може бути раніше року? - спитав князь Андрій, продовжуючи дивитися в її очі. "Невже це я, та дівчинка-дитина (все так говорили про мене) думала Наташа, невже я тепер з цієї хвилини дружина, рівна цьому чужому, милому, розумному чоловікові, шанованому навіть моїм батьком. Невже це правда! невже правда, що тепер уже не можна жартувати життям, тепер вже я велика, тепер вже лежить на мені відповідальність за всяку мою справу і слово? Та, що він запитав у мене?"

- Ні, — відповіла вона, але вона не розуміла того, що він питав.

- Вибачте мене, — сказав князь Андрій, - але ви такі молоді, а я вже так багато випробував життя. Мені страшно за вас. Ви не знаєте себе.

Наташа з зосередженою увагою слухала, намагаючись зрозуміти сенс його слів і не розуміла.

- Як не важкий мені буде цей рік, що відстрочує моє щастя, - продовжував князь Андрій, - в цей термін ви повірите себе. Я прошу вас через рік зробити моє щастя; але ви вільні: заручини наша залишиться таємницею і, якщо ви переконалися б, що ви не любите мене, чи полюбили б ... — сказав князь Андрій з неприродною посмішкою.

- Навіщо ви це говорите? — перебила його Наташа. - Ви знаєте, що з того самого дня, як ви в перший раз приїхали в Відрадне, я полюбила вас, - сказала вона, твердо впевнена, що вона говорила правду.

- У рік ви впізнаєте себе ...

- Цілий рік! - раптом сказала Наташа, тепер тільки зрозумівши те, що весілля відстрочена на рік. — Так чому ж рік? Чому ж рік? ... - Князь Андрій став їй пояснювати причини цієї відстрочки. Наташа не слухала його.

- І не можна інакше? - запитала вона. Князь Андрій нічого не відповів, але в обличчі його висловилося неможливість змінити це рішення.

- Це жахливо! Ні, це жахливо, жахливо! - раптом заговорила Наташа і знову заридала. - Я помру, чекаючи року: це не можна, це жахливо. - Вона глянула в обличчя свого нареченого і побачила на ньому вираз співчуття і здивування.

- Ні, ні, я все зроблю, - сказала вона, раптом зупинивши сльози, - я така щаслива!

Батько і мати увійшли в кімнату і благословили нареченого і наречену. З цього дня князь Андрій нареченим став їздити до Ростових.

24

Заручин не було і нікому не було оголошено про змовини Болконського з Наташею; на цьому наполіг князь Андрій. Він говорив, що так як він причиною відстрочки, то він і повинен нести всю тяжкість її. Він говорив, що він навіки пов'язав себе своїм словом, але що він не хоче пов'язувати Наташу і надає їй повну свободу. Якщо вона через півроку відчує, що вона не любить його, вона буде в своєму праві, якщо відмовить йому. Само собою зрозуміло, що ні батьки, ні Наташа не хотіли чути про це; але князь Андрій наполягав на своєму. Князь Андрій бував кожен день у Ростових, але не як наречений повадився з Наташею: він говорив їй ви і цілував тільки її руку. Між князем Андрієм і Наташею після дня пропозиції встановилися зовсім інші ніж раніше, близькі, прості відносини. Вони начебто досі не знали один одного. І він і вона любили згадувати про те, як вони дивилися один на одного, коли були ще нічим, тепер обидва вони відчували себе зовсім іншими істотами: тоді удаваними, тепер простими і щирими. Спочатку в сімействі відчувалася незручність в поводженні з князем Андрієм; він здавався людиною з чужого світу, і Наташа довго привчала домашніх до князя Андрія і з гордістю запевняла всіх, що він тільки здається таким особливим, а що він такий же, як і всі, і що вона його не боїться і що ніхто не повинен боятися його. Після кількох днів, в сімействі до нього звикли і не соромлячись вели при ньому колишній спосіб життя, в якому він брав участь. Він про господарство вмів говорити з графом і про наряди з графінею і Наташею, і про альбоми та канву з Софійкою. Іноді домашні Ростових між собою і при князі Андрії дивувалися тому, як все це сталося і як очевидні були прикмети цього: і приїзд князя Андрія в Відрадне, і їх приїзд до Петербурга, і схожість між Наташею і князем Андрієм, яку помітила няня в перший приїзд князя Андрія, і зіткнення в 1805-му році між Андрієм і Миколою, і ще багато інших ознак того, що сталося, було помічено домашніми.

У будинку царювала та поетична нудьга і мовчазність, яка завжди супроводжує присутності нареченого і нареченої. Часто сидючи разом, всі мовчали. Іноді вставали і йшли, і наречений з нареченою, залишаючись одні, все також мовчали. Рідко вони говорили про майбутнє своє життя. Князю Андрію страшно і соромно було говорити про це. Наташа розділяла це почуття, як і всі його почуття, які вона постійно

вгадувала. Один раз Наташа стала розпитувати про його сина. Князь Андрій почервонів, що з ним часто траплялося тепер і що особливо любила Наташа, і сказав, що син його не житиме з ними.

-Чому? - злякано сказала Наташа.

- Я не можу забрати його у діда і потім ...

- Як би я його любила! -сказала Наташа, негайно ж вгадавши його думку; але я знаю, ви хочете, щоб не було приводів звинувачувати вас і мене.

Старий граф іноді підходив до князя Андрія, цілував його, питав у нього поради щодо виховання Петі або служби Миколи. Стара графиня зітхала, дивлячись на них. Софійка боялася будь-яку хвилину бути зайвою і намагалася знаходити приводи залишати їх одних, коли їм цього і не потрібно було. Коли князь Андрій говорив (він дуже добре розповідав), Наташа з гордістю слухала його; коли вона говорила, то зі страхом і радістю помічала, що він уважно і пильно дивиться на неї. Вона з подивом питала себе: "Що він шукає в мені? Чогось він домагається своїм поглядом! Що, як немає в мені того, що він шукає цим поглядом?" Іноді вона входила в властивий їй шалено-веселий настрій, і тоді вона особливо любила слухати і дивитися, як князь Андрій сміявся. Він рідко сміявся, але зате, коли він сміявся, то віддавався весь своєму сміху, і всякий раз після цього сміху вона відчувала себе ближче до нього. Наташа була б абсолютно щаслива, якби думка про майбутню розлуку, що наближається, не лякала її, так як і він бліднула і холоділа при одній думці про те.

Напередодні свого від'їзду з Петербурга, князь Андрій привіз із собою П'єра, з часу балу ні разу не бувшого у Ростових. П'єр здавався розгубленим і збентеженим. Він розмовляв з матір'ю. Наташа сіла з Софійкою у шахового столика, запрошуючи цим до себе князя Андрія. Він підійшов до них.

- Ви ж давно знаєте Безухова? - запитав він. — Ви любите його?

- Так, він славний, але смішний дуже.

І вона, як завжди кажучи про П'єра, стала розповідати анекдоти про його неуважність, анекдоти, які навіть вигадували на нього.

- Ви знаєте, я повірив йому нашу таємницю, - сказав князь Андрій. - Я знаю його з дитинства. Це золоте серце. Я вас прошу, Наталі, - сказав він раптом серйозно; - я поїду, Бог знає, що може трапитися. Ви можете розлюб ... Ну, знаю, що я не повинен говорити про це. Одне, - щоб не трапилося з вами, коли мене не буде ...

- Що ж трапиться? ...

- Яке б горе не було, - продовжував князь Андрій, - я вас прошу, m-lle Sophie, що б не трапилося, зверніться до нього одного за порадою і допомогою. Це сама розсіяна і смішна людина, але саме золоте серце.

Ні батько і мати, ні Софійка, ні сам князь Андрій не могли передбачити того, як подіє на Наташу розлука з її нареченим. Червона і схвильована, з сухими очима, вона ходила цей день по дому, займаючись найнікчемнішими справами, як ніби не розуміючи того, що очікує її. Вона не плакала і в ту хвилину, як він, прощаючись, востаннє поцілував її руку.

- Не їдьте! - тільки проговорила вона йому таким голосом, який змусив його замислитися над тим, чи не потрібно йому дійсно залишитися і який він довго пам'ятав після цього. Коли він поїхав, вона теж не плакала; але кілька днів вона не плачучи сиділа в своїй кімнаті, не цікавилася нічим і тільки говорила іноді:

- Ах, навіщо він поїхав!

Але через два тижні після його від'їзду, вона так само несподівано для оточуючих її, прокинулася від своєї моральної хвороби, стала така ж як раніше, але тільки зі зміненою моральною фізіогномією, як діти з іншою видом встають з ліжка після тривалої хвороби.

XXV

Здоров'я і характер князя Миколи Андрійовича Болконського, в цей останній рік після від'їзду сина, дуже ослабли. Він став ще більш дратівливий, ніж раніше, і всі спалахи його безпричинного гніву здебільшого обрушувалися на княжну Марію. Він ніби старанно вишукував всі болящі місця її, щоб якомога лютіше морально мучити її. У князівни Марії були дві пристрасті і тому дві радості: племінник Миколушка і релігія, і обидві були улюбленими темами нападів і глузувань князя. Про що б не говорили, він зводив розмову на забобони старих дівок або на пустощі і псування дітей. "Тобі хочеться його (Міколіньку) зробити такою ж старою дівкою, як ти сама; даремно: князю Андрію потрібно сина, а не дівку", говорив він. Або, звертаючись до mademoiselle Bourienne, він питав її при княжни Марії, як їй подобаються наші попи і образи, і жартував ...

Він безперестанку боляче ображав княжну Марію, але дочка навіть не робила зусиль над собою, щоб прощати його. Хіба міг би він бути винен перед нею, і хіба міг батько її, який, вона все-таки знала це, любив її, бути несправедливим? Та й що таке справедливість? Княжна ніколи не думала про це горде слово: "справедливість". Всі складні закони людства зосереджувалися для неї в одному простому і ясному законі - в законі любові і самовідданості, викладений нам Тим, Який з любов'ю страждав за людство, коли сам Він — Бог. Який клопіт їй був щодо справедливості чи несправедливості інших людей? Їй треба було самій страждати і любити, і це вона робила.

Зимою в Лисі Гори приїжджав князь Андрій, був веселий, лагідний і ніжний, яким його давно не бачила княжна Мар'я. Вона передчувала, що з ним щось трапилося, але він не сказав нічого княжни Марії про свою любов. Перед від'їздом князь Андрій довго розмовляв про щось з батьком і княжна Марія помітила, що перед від'їздом обидва були незадоволені один одним.

Незабаром після від'їзду князя Андрія, княжна Марія писала з Лисих Гір в Петербург до свого друга Жюлі Карагіної, яку княжна Марія мріяла, як мріють завжди дівчата, видати за свого брата, і яка в цей час була в жалобі у зв'язку зі смертю свого брата, убитого в Туреччині.

"Прикрасі, видно, загальна доля наша, милий і ніжний друг Julie.

"Ваша втрата така жахлива, що я інакше не можу собі пояснити її, як особливу

милість Бога, Який хоче випробувати –люблячи вас — вас і вашу чудову матір. Ах, мій друг, релігія, і тільки одна релігія, може нас, уже не кажу втішити, але позбавити від відчаю; одна релігія може пояснити нам те, чого без її допомоги не може зрозуміти людина: для чого, навіщо істоти добрі, піднесені, які вміють знаходити щастя в житті, нікому не тільки не шкодять, але необхідні для щастя інших–призиваються до Бога, а залишаються жити злі, даремні, шкідливі, або такі, які в тягар собі і іншим. Перша смерть, яку я бачила і яку ніколи не забуду — смерть моєї милої невістки, справила на мене таке враження. Точно так само як ви питаєте долю, для чого було вмирати вашому прекрасному братові, точно так же питала я, для чого було вмирати цьому ангелу-Лізі, яка не тільки не зробила якогось зла людині, але ніколи крім добрих думок не мала в своєї душі. І що ж, мій друг, ось минуло з тих пір п'ять років, і я, з своїм нікчемним розумом, вже починаю ясно розуміти, для чого їй потрібно було померти, і яким чином ця смерть була тільки виразом нескінченної доброти Творця, всі дії Якого, хоча ми їх здебільшого не розуміємо, суть тільки прояви Його нескінченної любові до Свого творіння. Може бути, я часто думаю, вона була занадто ангельски-невинна для того, щоб мати силу перенести всі обов'язки матері. Вона була бездоганна, як молода дружина; може бути, вона не могла б бути такою матір'ю. Тепер, мало того, що вона залишила нам, і особливо князю Андрію, найчистіший жаль і спогад, вона там ймовірно отримає те місце, якого я не смію сподіватися для себе. Але, не кажучи вже про неї одну, ця рання і страшна смерть мала самий благотворний вплив, незважаючи на всю печаль, на мене і на брата. Тоді, в хвилину втрати, ці думки не могли прийти мені; тоді я з жахом відігнала б їх, але тепер це так ясно і безсумнівно. Пишу все це вам, мій друже, тільки для того, щоб переконати вас у євангельській істині, що сталась для мене життєвим правилом: жодна волосина з голови не впаде без Його волі. А воля Його керується тільки одною безмежно любов'ю до нас, і тому все, що трапляється з нами, все для нашого блага. Ви питаєте, чи проведемо ми наступну зиму в Москві? Незважаючи на всі бажання вас бачити, не думаю і не хочу цього. І ви здивуєтеся, що причиною того Буонапарте. І ось чому: здоров'я батька мого помітно слабшає: він не може переносити протиріч і робиться дратівливий. Дратівливість ця, як ви знаєте, звернена переважно на політичні справи. Він не може перенести думки про те, що Буонапарте веде справу як з рівними, з усіма государями Європи і особливо з нашим, онуком Великої Катерини! Як ви знаєте, я абсолютно байдужа до політичних справ, але зі слів мого батька і розмов його з Михайлом Івановичем, я знаю все, що робиться в світі, і особливо всі почесті, які надають Буонапарте, якого, як здається, ще тільки в Лисих горах на всій земній кулі не визнають ні великою людиною, ні ще менш французьким імператором. І мій батько не може переносити цього. Мені здається, що мій батько, переважно внаслідок свого погляду на політичні справи і передбачаючи зіткнення, які у нього будуть, внаслідок його манери, не соромлячись ні з ким, висловлювати свої думки, неохоче говорить про поїздку в Москву. Все, що він виграє від лікування, він втратить внаслідок суперечок про Буонапарте, які неминучі. У всякому разі це вирішиться дуже скоро. Сімейне життя наша йде по старому, за

винятком присутності брата Андрія. Він, як я вже писала вам, дуже змінився останнім часом. Після його горя, він тепер тільки, в нинішньому році, абсолютно морально ожив. Він став таким, яким я його знала дитиною: добрим, ніжним, з тим золотим серцем, якому я не знаю рівного. Він зрозумів, як мені здається, що життя для нього не закінчене. Але разом з цією моральною зміною, він фізично дуже ослаб. Він став худіше ніж раніше, нервніше. Я боюся за нього і рада, що він зробив цю поїздку за кордон, яку доктора вже давно рекомендували йому. Я сподіваюся, що це поправить його. Ви мені пишете, що в Петербурзі про нього говорять, як про одного з найбільш діяльних, освічених і розумних молодих людей.

Вибачте за самолюбство спорідненості – я ніколи в цьому не сумнівалася. Не можна полічити добро, яке він тут зробив всім, починаючи з своїх мужиків і до дворян. Приїхавши в Петербург, він взяв тільки те, що йому слід було. Дивуюся, яким чином взагалі доходять чутки з Петербурга в Москву і особливо такі невірні, як та, про яку ви мені пишете, — поголос про уявне одруження брата з маленькою Ростовою. Я не думаю, щоб Андрій коли-небудь одружився з ким би то не було і в особливості з нею. І ось чому: по-перше я знаю, що хоча він і рідко говорить про покійну дружину, але печаль цієї втрати надто глибоко вкорінилася в його серце, щоб коли-небудь він зважився дати їй наступницю і мачуху нашого маленького ангела. По-друге тому, що, скільки я знаю, ця дівчина не з того розряду жінок, які можуть подобатися князю Андрію. Не думаю, щоб князь Андрій вибрав її своєю дружиною, і відверто скажу: я не бажаю цього. Але я забалакалася, кінчаю свій другий листок. Прощайте, мій милий друг; нехай збереже вас Бог під Своїм святим і могутнім покровом. Моя мила подруга, *mademoiselle Bourienne*, цілує вас.

Марі ".

Глава 26

В середині літа, княжна Марія отримала негаданий лист від князя Андрія зі Швейцарії, в якому він повідомляв їй дивну і несподівану новину. Князь Андрій оголошував про свої заручини з Ростовою. Весь лист його дихав любовною захопленістю до своєї нареченої і ніжною дружбою і довірою до сестри. Він писав, що ніколи не любив так, як любить тепер, і що тепер тільки зрозумів і провідав життя; він просив сестру пробачити його за те, що під час свого приїзду в Лисі Гори він нічого не сказав їй про це рішення, хоча і говорив про це з батьком. Він не сказав їй цього тому, що княжна Мар'я стала б просити батька дати свою згоду, і не досягнувши б цілі, роздратовала б батька, і на собі б зазнала всю тяжкість його невдоволення. Втім, писав він, тоді ще справа не була так остаточно вирішена, як тепер. "Тоді батько призначив мені термін, рік, і ось уже шість місяців, половина пройшла з призначеного терміну, і я залишаюся більш, ніж коли-небудь твердий у своєму рішенні. Якби лікарі не затримували мене тут, на водах, я б сам був в Росії, але тепер повернення моє я повинен відкласти ще на три місяці. Ти знаєш мене і мої стосунки з батьком. Мені нічого від нього не потрібно, я був і буду завжди незалежний, але зробити противне його волі, заслужити його гнів, коли може бути так недовго залишилося йому бути з

нами, зруйнувало б наполовину моє щастя. Я пишу тепер йому лист про те ж і прошу тебе, вибравши добру хвилину, передати йому лист і сповістити мене про те, як він дивиться на все це і чи є надія на те, щоб він погодився скоротити термін на три місяці".

Після довгих коливань, сумнівів і молитов, княжна Марія передала листа батькові. На другий день старий князь сказав їй спокійно:

- Напиши брату, щоб почекав, поки помру ... Не довго – скоро розв'яжу ...

Княжна хотіла заперечити щось, але батько не допустив її, і став все більш і більш піднімати голос

- Женись, одружуйся, голубчику ... Спорідненість гарна! .. Розумні люди, а? Багаті, а? Так. Хороша мачуха у Миколушка буде! Напиши ти йому, що нехай одружується хоч завтра. Мачуха Миколушки буде — вона, а я на Бур'єнке одружуся! .. Ха, ха, ха, і йому щоб без мачухи не бути! Тільки одне, в моєму будинку більше баб не потрібно; нехай одружується, сам по собі живе. Може, і ти до нього переїдеш? – звернувся він до княжни Марії: – з Богом, по морозцю, по морозцюм ... по морозцю! ..

Після цього спалаху, князь не говорив більше ні разу про цю справу. Але стримана досада за малодушність сина висловилася у відносинах батька з дочкою. До колишніх приводів для насмішок додався ще новий – розмова про мачуху і люб'язності до m-lle Bourienne.

- Чому ж мені на ній не одружуватися? – говорив він дочки. – Славна княгиня буде! – І останнім часом, до здивування і на подив свій, княжна Марія стала помічати, що батько її дійсно починав більше і більше наближати до себе французенку. Княжна Марія написала князю Андрію про те, як батько прийняв його лист; але втішала брата, подаючи надію примирити батька з цією думкою.

Миколушка і його виховання, Andre та релігія були втіхами і радощами княжни Марії; але крім того, так як кожній людині потрібні свої особисті надії, у княжни Марії була в найглибшій таємниці її душі прихована мрія і надія, яка доставляла їй головну розраду в її житті. Втішну цю мрію і надію дали їй божі люди – юродиві і мандрівники, які відвідували її таємно від князя. Чим більше жила княжна Мар'я, чим більше відчувала вона життя і спостерігала його, тим більше дивувала її короткозорість людей, що шукають тут на землі насолоди і щастя; трудящих, які страждають, борються і чинять зло один одному, для досягнення цього неможливого, примарного і порочного щастя. "Князь Андрій любив дружину, вона померла, йому мало цього, він хоче пов'язати своє щастя з іншою жінкою. Батько не хоче цього, тому що бажає для Андрія більш знатного і багатого шлюбу. І всі вони борються і страждають, і мучать, і псують свою душу, свою вічну душу, для досягнення благ, яким термін є мить. Мало того, що ми самі знаємо це, – Христос, син Бога зійшов на землю і сказав нам, що це життя є миттєве життя, випробування, а ми все тримаємося за нього і думаємо в ньому знайти щастя. Як ніхто не зрозумів цього? – думала княжна Мар'я. Ніхто крім цих жалюгідних божих людей, які з сумками за плечима приходять до мене з заднього ґанку, боячись потрапити на очі князеві, і не для того, щоб не постраждати від нього, а для того, щоб

його не ввести в гріх. Залишити сім'ю, батьківщину, всі турботи про мирські блага для того, щоб не приліплені ні до чого, ходити в плоскінному лахмітті, під чужим ім'ям з місця на місце, не роблячи шкоди людям, і молячись за них, молячись і за тих, які женуть, і за тих, які протегують: вище цієї істини і життя немає істини і життя! "

Була одна мандрівниця, Федосьюшка, 50-ти-річна, маленька, тихенька, ряба жінка, що ходила вже більше 30-ти років босоніж і в веригах. Її особливо любила княжна Мар'я. Одного разу, коли в темній кімнаті, при світлі однієї лампадки, Федосьюшка розповідала про своє життя, – княжни Марії раптом з такою силою прийшла думка про те, що Федосьюшка одна знайшла вірний шлях життя, що вона зважилася сама піти мандрувати. Коли Федосьюшка пішла спати, княжна Марія довго думала над цим і нарешті вирішила, що як не дивно це було – їй треба було йти мандрувати. Вона повірила свій намір тільки одному духівнику-ченцю, батюшці Акінфієву, і духівник схвалив її намір. Під приводом подарунка мандрівниці, княжна Марія припасла собі повне вбрання мандрівниці: сорочку, постолі, каптан і чорну хустку. Часто підходячи до заповітного комода, княжна Марія зупинялася в нерішучості про те, чи не настав вже час для приведення у виконання її наміри.

Часто слухаючи розповіді мандрівниці, вона збуджувалася їх простими, для них механічними, а для неї повними глибокого сенсу промовами, так що вона була кілька разів готова кинути все і втекти з дому. В уяві своєї вона вже бачила себе з Федосьюшкою в грубому лахмітті, що крокує з паличкою і котомочкою по курній дорозі, направляючи свою мандрівку без заздрості, без любові людської, без бажань від угодників до угодників, і зрештою, туди, де немає ні печалі, ні зітхання, а вічна радість і блаженство.

"Прийду до одного місця, помолюся; не встигну звикнути, полюбити – піду далі. І буду йти до тих пір, поки ноги підкосилися, і ляжу і вмеру десь, аж поки не прийду нарешті в ту вічну, тиху пристань, де немає ні печалі, ні зітхання! .." думала княжна Мар'я.

Але потім, побачивши батька і особливо маленького Коко, вона слабшала в своєму намірі, потихеньку плакала і відчувала, що вона грішниця: любила батька і племінника більше, ніж Бога.

частина четверта

Глава 1

Біблійний переказ говорить, що відсутність праці — неробство була умовою блаженства першої людини до її падіння. Любов до бездіяльності залишилася та ж і в занепалий людині, але прокляття все тяжіє над людиною, і не тільки тому, що ми в поті чола повинні здобувати хліб свій, але тому, що за моральними властивостями своїм ми не можемо бути бездіяльні і спокійні. Таємний голос говорить, що ми повинні бути винні за те, що дозвільні. Якщо б могла людина знайти обставини, в яких вона, будучи незайнятою, відчувала би себе корисною і виконуючою свій обов'язок, вона би знайшла одну сторону первісного блаженства. І таким становищем обов'язкового і бездоганного неробства користується цілий стан — стан військовий. У цьому-то обов'язковому і

викінченому неробстві полягала і полягатиме головна привабливість військової служби.

Микола Ростов відчував цілком це блаженство, після 1807 року продовжуючи служити в Павлоградському полку, в якому він вже командував ескадроном, прийнятим від Денисова.

Ростов став загрубілим, добрим малим, якого московські знайомі знайшли б трохи поганого тону [*mauvais genre*], але який був любимим і поважаємим товаришами, підлеглими і начальством і який був задоволений своїм життям. Останнім часом, в 1809 році, він частіше в листах з дому знаходив нарікання матері на те, що справи розладнуються гірше і гірше, і що пора б йому приїхати додому, порадувати і заспокоїти людей похилого віку-батьків.

Читаючи ці листи, Микола відчував страх, що хочуть вивести його з того середовища, в якому він, убезпечивши себе від всієї життєвої плутанини, жив так тихо і спокійно. Він відчував, що рано чи пізно доведеться знову вступити в той вир життя з розладами і поправленнями справ, з обліками керуючих, сварками, інтригами, з зв'язками, з суспільством, з любов'ю Софійки і обіцянкою, даною їй. Все це було страшно сутужно, заплутано, і він відповідав на листи матері холодними класичними листами, які починалися: Моя мила матінка [*Ma chere maman*] і кінчалися: Ваш слухняний син, [*votre obeissant fils,*] замовчуючи про те, коли він має намір приїхати. У 1810 році він отримав листа рідних, в яких сповіщали його про заручини Наташі з Болконським і про те, що весілля буде через рік, тому що старий князь не згоден. Цей лист засмутив, образив Миколу. По-перше, йому шкода було втратити з дому Наташу, яку він любив понад усіх з сім'ї; по-друге, він з своєю гусарської точки зору шкодував про те, що його не було при цьому, тому що він би показав цьому Болконському, що зовсім не така велика честь спорідненість з ним і що, якщо він любить Наташу, то може обійтися і без дозволу навіженого батька. Хвилину він вагався чи не попроситись у відпустку, щоб побачити Наташу нареченою, але тут підійшли маневри, прийшли міркування про Софійку, про плутанину, і Микола знову відклав. Але навесні того ж року він отримав лист матері, яка писала таємно від графа, і лист це переконав його їхати. Вона писала, що якщо Микола не приїде і не візьметься за справи, то весь маєток піде з молотка і всі підуть по світу. Граф такий слабкий, так довірив Митьку, і такий добрий, і так всі його обманюють, що все йде гірше і гірше. "Заради Бога, благаю тебе, приїжджай зараз же, якщо ти не хочеш зробити мене і все твоє сімейство нещасними", писала графиня.

Лист це подіяв на Миколу. У нього був той здоровий глузд посередності, який показував йому, що повинно бути.

Тепер мав їхати, якщо не у відставку, то у відпустку. Чому треба було їхати, він не знав; але виспавшись після обіду, він звелів осідлати сірого Марса, і страшно-злого жеребця, на якому давно не їздив і повернувшись на змиленому жеребці додому, оголосив Лаврику (лакей Денисова залишився у Ростова) і товаришам, які прийшли ввечері, що подає у відпустку і їде додому. Як не важко і дивно було йому думати, що він поїде і не дізнається зі штабу (що йому особливо цікаво було), проведений він буде

ротмістром, або отримає Анну за останні маневри; як не дивно було думати, що він так і поїде, не продавши графу Голуховському трійку саврасих, яких польський граф торгував у нього, і яких Ростов на парі бив, що продасть за 2 тисячі, як не незрозуміло здавалося, що без нього буде той бал, який гусари повинні були дати панні Пшаздецкої в пику уланам, які давали бал своєї панні Боржозовської, — він знав, що треба їхати з цього ясного, гарного світу кудись туди, де все було дурниця і плутанина.

Через тиждень вийшла відпустка. Гусари-товариші не тільки по полку, а й по бригаді, дали обід Ростову, що коштував з голови по 15 руб. підписки, — грали дві музики, співали два хори післярів; Ростов танцював тропака з майором Басовим; п'яні офіцери качали, обіймали і зронили Ростова; солдати третього ескадрону ще раз качали його, і кричали ура! Потім Ростова поклали в сані і проводили до першої станції.

До половини дороги, як це завжди буває, від Кременчука до Києва, всі думки Ростова були ще позаду — в ескадроні; але перевалившись за половину, він вже почав забувати трійку саврасих, свого вахмістра Дожойвейку, і неспокійно почав задаватися питанням про те, що і як він знайде в Відрадному. Чим ближче він під'їжджав, тим сильніше, набагато сильніше (як ніби моральне почуття було підпорядковане тим же законом швидкості падіння тіл в квадратах відстаней), він думав про свій будинок; на останній перед Відрадним станції, дав ямщику три рубля на горілку, і як хлопчик задихаючись вбіг на ганок будинку.

Після захоплення зустрічі, і після того дивного почуття незадоволення в порівнянні з тим, чого очікуєш -все те ж, до чого ж я так поспішав! -Микола став вживатися в свій старий світ домівки. Батько і мати були ті ж, вони тільки трохи постаріли. Нове в них було якесь занепокоєння і іноді незгода, якої не бувало раніше і яка, як скоро дізнався Микола, відбувалася від поганого стану справ. Софійці був уже двадцятий рік. Вона вже зупинилася красившати, нічого не обіцяла більше того, що в ній було; але і цього було достатньо. Вона вся дихала щастям і любов'ю з тих пір як приїхав Микола, і вірна, непохитна любов цієї дівчини радісно діяла на нього. Петя і Наташа більше всіх здивували Миколу. Петя був уже великий, тринадцятирічний, красивий, веселий і розумно-пустотливий хлопчик, у якого вже ламався голос. На Наташу Микола довго дивувався, і сміявся, дивлячись на неї.

-Зовсім не та, -говорив він.

- Що ж, змарніла?

- Навпаки, але величність якась. Княгиня! - сказав він їй пошепки.

- Так, так, так, - радісно говорила Наташа.

Наташа розповіла йому свій роман з князем Андрієм, його приїзд в Відрадне і показала його останній лист.

- Що ж ти радий? -питала Наташа. -Я так тепер спокійна, щаслива.

- Дуже радий, - відповідав Микола. - Він чудова людина. Що ж ти дуже закохана?

- Як тобі сказати, - відповідала Наташа, - я була закохана в Бориса, в учителя, в Денисова, але це зовсім не те. Мені спокійно, твердо. Я знаю, що краще його не буває

людей, і мені так спокійно, добре тепер. Зовсім не так, як раніше ...

Микола висловив Наташі своє незадоволення про те, що весілля було відкладено на рік; але Наташа з жорстокістю напустилася на брата, доводячи йому, що це не могло бути інакше, що погано б було вступити в сім'ю проти волі батька, що вона сама цього хотіла.

- Ти зовсім, зовсім не розумієш, - говорила вона. Микола замовк і погодився з нею.

Брат часто дивувався дивлячись на неї. Зовсім не було схоже, щоб вона була закохана наречена в розлуці з своїм нареченим. Вона була рівна, спокійна, весела зовсім по колишньому. Миколи це дивувало і навіть змушувало недовірливо дивитися на сватання Болконського. Він не вірив в те, що її доля вже вирішена, тим більше, що він не бачив з нею князя Андрія. Йому все здавалося, що що-небудь не те, в цьому передбачуваному шлюбі.

"Навіщо відстрочка? Чому не заручилися?" думав він. Розговорившись раз з матір'ю про сестру, він, на подив свій і частково до задоволення, знайшов, що мати точно так же в глибині душі іноді недовірливо дивилася на цей шлюб.

- Ось пише, - говорила вона, показуючи синові лист князя Андрія з тим прихованим почуттям недоброзичливості, яке завжди є у матері проти майбутнього подружнього щастя дочки, - пише, що не приїде раніше грудня. Яка ж це справа може затримати його? Вірно хвороба! Здоров'я слабке дуже. Ти не говори Наташі. Ти не дивись, що вона весела: це вже останній дівочий час доживає, а я знаю, що з нею робиться щоразу, як листи його отримуємо. А втім Бог дасть, все і добре буде, - укладала вона щоразу, — він чудова людина.

Глава 2

Перший час свого приїзду Микола був серйозний і навіть нудний. Його мучила майбутня необхідність втрутитися в ці дурні справи господарства, для яких мати викликала його. Щоб швидше звалити з плечей цей тягар, на третій день свого приїзду він сердито, не відповідаючи на питання, куди він йде, пішов з насупленими бровами у флігель до Митька і почав вимагати у нього рахунки всього. Що таке були ці рахунки за все, Микола знав ще менш, ніж Митько, який прийшов в страх і подив. Розмова і облік Митька тривав недовго. Староста, виборний і земський, чекали в передній флігеля, зі страхом і задоволенням чули спочатку, як загудів і затріщав як ніби все підіймався голос молодого графа, чули лайливі та страшні слова, що сипалися одне за іншим.

- Розбійник! Невдячна тварюка! .. порубаю собаку ... не з батечком ... обікрав ... тощо.

Потім ці люди з неменшим задоволенням і страхом бачили, як молодий граф, весь червоний, з наливої кров'ю в очах, за комір витягнув Митька, ногою і коліном з великою спритністю у зручний час між своїх слів штовхнув його під зад і закричав: "Геть! щоб духу твого, мерзотник, тут не було! "

Митько стрімголов злетів з шести ступенів і втік в клумбу. (Клумба ця була відома місцевість порятунку злочинців в Відрадному. Сам Митько, приїжджаючи п'яний з міста, ховався в цю клумбу, і багато жителів Відрадного, що ховалися від Митька, знали

рятівну силу цієї клумби.)

Дружина Митька і своячки з переляканими обличчями висунулися в сіни з дверей кімнати, де кипів чистий самовар і височіло високе ліжко прикажчика під стьобаною ковдрою, зшитою з коротких шматочків.

Молодий граф, задихаючись, не звертаючи на них уваги, рішучими кроками пройшов повз них і пішов в будинок.

Графиня взнала одразу через дівчат про те, що сталося у флігелі, з одного боку заспокоїлася в тому відношенні, що тепер стан їх повинен поправитися, з іншого боку вона турбувалася про те, як перенесе це її син. Вона підходила кілька разів навшпиньки до його дверей, слухаючи, як він кутив люльку за люлькою.

На другий день старий граф відкликав убік сина і з боязкою посмішкою сказав йому:

- А чи знаєш, ти, моя душа, марно погарячкував! Мені Митько розповів все.

"Я знав, - подумав Микола, - що ніколи нічого не зрозумію тут, в цьому безглуздому світі".

- Ти розсердився, що він не вписав ці 700 рублів. Адже вони у нього написані транспортом, а іншу сторінку ти не подивився.

- Татко, він мерзотник і злодій, я знаю. І що зробив, то зробив. А якщо ви не хочете, я нічого не буду говорити йому.

- Ні, моя душа (граф був збентежений теж. Він відчував, що він був поганим розпорядником маєтку своєї дружини і винен був перед своїми дітьми але не знав, як поправити це) - Ні, я прошу тебе зайнятися справами, я старий, я ...

- Ні, тату, ви вибачте мене, якщо я зробив вам неприємне; я менше вашого вмію.

"Чорт з ними, з цими мужиками і грошима, і транспортами по сторінці, думав він. Ще від кута на шість кушей я розумів колись, але по сторінці транспорт-нічого не розумію", сказав він сам собі і з тих пір більше не заступався в справи. Тільки одного разу графиня покликала до себе сина, повідомила йому про те, що у неї є вексель Ганни Михайлівни на дві тисячі і запитала у Миколи, як він думає вступити з ним.

- А ось як, - відповідав Микола. - Ви мені сказали, що це від мене залежить; я не люблю Ганну Михайлівну і не люблю Бориса, але вони були дружні з нами і бідні. Так ось як! - і він розірвав вексель, і цим вчинком сльозами радості змусив ридати стару графиню. Після цього молодий Ростов, вже не заступився більш ні в які діла, з пристрасним захопленням зайнявся ще новими для нього справами псового полювання, яке у великих розмірах було заведено у старого графа.

Глава 3

Вже підсипала сніжна крупа, ранкові приморозки заковували змочену осінніми дощами землю, вже зелень укоренилась і яскраво-зелено відокремлювалася від смуг буріючої, вибитої худобою, озимої і світло-жовтої ярої стерні з червоними смугами гречки. Вершини і ліси, в кінці серпня ще бувші зеленими островами між чорними полями озимих і жнивом, стали золотистими і яскраво-червоними островами посеред яскраво-зелених озимих. Русак уже до половини затерся (перелиняв), лисячі виводки

починали розбрідатися, і молоді вовки були більше собаки. Був кращий мисливське час. Собаки завзятого, молодого мисливця Ростова вже не тільки увійшли в мисливську тіло, а й підбились так, що на загальній раді мисливців вирішено було три дні дати відпочити собакам і 16 вересня йти в від'їзд, починаючи з діброви, де був незайманий вовчий виводок.

У такому положенні були справи 14-го вересня.

Весь цей день охота була вдома; було морозно і колюче, але з вечора стало хмаритися і потепліло. 15 вересня, коли молодий Ростов вранці в халаті виглянув у вікно, він побачив такий ранок, краще якого нічого не могло бути для полювання: як ніби небо розтавало і без вітру спускалося на землю. Єдиний плин, який був в повітрі, був тихий рух мікроскопічних крапель імлі або туману, що спускаються зверху вниз. На оголених гілках саду провисали прозорі краплі й падали на листя, що щойно звалилися. Земля на городі, як мак, глянсувате — мокро чорніла, і в недалекій перспективі зливалася з тьмяною і вологою габою туману. Микола вийшов на мокрий з натасканою грязюкою ґанок: відгонило в'янучим лісом і псиною. Чорноряба, широкозада сука Мілка з великими чорними на викоті очима, побачивши господаря, встала, потягнулася назад і лягла по-заячи, потім несподівано схопилася і лизнула його прямо в ніс і вуса. Інший хорт, побачивши господаря з квітникової доріжки, вигинаючи спину, стрімко кинувся до ґанку і піднявши правило (хвіст), став тертися об ноги Миколи.

— Аго-ов! — почувся в цей час той неповторний мисливський підклик, який поєднує в собі і найглибший бас, і найтонший тенор; і з-за рогу вийшов доїжджачий і ловчий Данило, по-українськи "під макітру" обстрижений, сивий, зморшкуватий мисливець з гнутим гарапником в руці і з тим виразом самостійності і презирства до всього в світі, яке буває тільки у мисливців. Він зняв свою папаху перед паном, і зневажливо глянув на нього. Презирство це не було образливо для пана: Микола знав, що цей все зневажаючий і понад усе стоячий Данило все-таки був його кріпак і мисливець.

— Данило! — сказав Микола, лячно відчуючи, що при вигляді цієї мисливської погоди, цих собак і мисливця, його вже охопило те непереборне ловецьке почуття, в якому людина забуває всі колишні наміри, як закоханий в присутності своєї коханої.

— Що звеліте, ваша світлість? — запитав протодияконський бас, захриплий від нацьковування криком гончих на звіра, і двоє чорних блискучих очей глянули спідлоба на примовклого пана. "Що, або не витримаєш?" як ніби сказали ці два ока.

— От тобі й день, га? І гонитви, і скачка, га? — сказав Микола, чухаючи за вухами Мілку.

Данило не відповідав і поморгав очима.

— Уварку посилав послухати на зорі, — сказав його бас після хвилинного мовчання, — казав, в Отрадненський заказник перевела, там вили. (Перевела значило те, що вовчиця, про яку вони обидва знали, перейшла з дітьми в Отрадненський ліс, який був за дві версти від обійстя і який був невелике відокремлене місце.)

— Але ж їхати треба? — сказав Микола. — Прийди-но до мене з Уваркою.

- Як звеліте!
- Та постривай же годувати.
- Слухаю.

Через п'ять хвилин Данило з Уваркою стояли в великому кабінеті Миколи. Незважаючи на те, що Данило був не великий зростом, сприймання його в кімнаті справляло враження подібне тому, як коли бачиш коня або ведмедя на підлозі між меблями і речами людського життя. Данило сам це відчував і, як звичайно, стояв біля самих дверей, намагаючись говорити тихіше, не рухатися, щоб не поламати як-небудь панських покоїв, і силкуючись скоріше все висловити і вийти на простір, з-під стелі під небо.

Закінчивши розпитування і довідавшись із зізнання Данила, що собаки нічого (Данилові і самому хотілося їхати), Микола звелів сідлати. Але щойно Данила хотів вийти, як в кімнату увійшла стрімкими кроками Наташа, ще не зачесана і не одягнена, у великій няніній хустці. Петя вбіг разом з нею.

- Ти їдеш? - сказала Наташа, - я так і знала! Софійка казала, що не поїдете. Я знала, що нині такий день, що не можна не їхати.

- Їдемо, - неохоче відповідав Микола, якому нині, так як він мав намір організувати серйозне полювання, не хотілося брати Наташу і Петю. - Їдемо, та тільки за вовками: тобі нудно буде.

- Ти знаєш, що це найбільше моє задоволення, - сказала Наташа.

- Це дурно, - сам їде, велів сідлати, а нам нічого не сказав.

- "Марні россам всі перепони", їдемо! — прокричав Петя.

- Та це ж тобі і не можна: матінка сказала, що тобі не можна, - сказав Микола, звертаючись до Наташі.

- Ні, я поїду, неодмінно поїду, - сказала рішуче Наташа. - Даниле, вели нам сідлати, і Михайлі щоб виїжджав з моєї шворою, - звернулася вона до ловчих.

І так-то бути в кімнаті Данилові здавалося непристойно і важко, але мати якусь справу з панянкою — для нього здавалося неможливим. Він опустил очі і поспішив вийти, як ніби до нього це не стосувалося, намагаючись якимось ненароком не пошкодити панночці.

Глава 4

Старий граф, завжди тримав величезну охоту, тепер же передав всю охоту у відання сина, в цей день, 15-го вересня, розвеселившись, зібрався сам теж виїхати.

Через годину вся охота була біля ґанку. Микола з суворим і серйозним виглядом, який показував, що ніколи тепер займатися дурницями, пройшов повз Наташі і Петі, які щось розповідали йому. Він оглянув усі частини охоти, послав вперед зграю і мисливців в заїзд, сів на свого рудого донця і, підсвистуючи собак своєї швори, рушив через тік в поле, що вело до Отрадненського заказника. Коня старого графа, ігренового мерінка, званого Вифлянкою, вів графський конюший; сам же він повинен був прямо виїхати в дрозжах на залишений йому лаз.

Всіх гончаків виведено було 54 собаки, під якими, доїжджачими і вижлятниками,

виїхало 6 осіб. Хортівників крім панів було 8 чоловік, за якими гасали понад 40 хортів, так що з панськими шворами виїхало в поле біля 130-ти собак і 20-ти кінних мисливців.

Кожен пес знав господаря і кличку. Кожен мисливець знав свою справу, місце і призначення. Як тільки вийшли за огорожу, всі без шуму і балачок рівномірно і спокійно розтягнулися по путівцю і лану, що вели до Отрадненського лісу.

Як по хутровому килиму йшли по полю коні, зрідка човгаючи по калюжах, коли переходили через дороги. Туманне небо продовжувало непомітно і рівномірно спускатися на землю; в повітрі було тихо, тепло, беззвучно. Зрідка чулися то підсвистування мисливця, то хропіння коня, то удар гарапником або скавучання собаки, який не йшов на своєму місці.

Коли від'їхали з версту, назустріч Ростовської охоти з туману показалося ще п'ять вершників з собаками. Попереду їхав свіжий, гарний старий з великими сивими вусами.

- Здрастуйте, дядечку, - сказав Микола, коли старий під'їхав до нього.

- Чисте діло марш! .. Так і знав, - заговорив дядечко (це був далекий родич, небагатий сусід Ростових), - так і знав, що не втерпиш, і добре, що їдеш. Чисте діло марш! (Це була улюблена приказка дядечка.) -Бери запуск зараз, а то мій Гірчик доніс, що Ілагіні з охотою в Корниках стоять; вони у тебе - чисте діло марш! - під носом виводок візьмуть.

- Туди і йду. Що ж, звалити зграї? — запитав Микола, — звалити ...

Гончих з'єднали в одну зграю, і дядечко з Миколою поїхали поруч. Наташа, закутана хустками, з-під яких видно було жваве з блискучими очима обличчя, підскакала до них, у супроводі Петра і Михайла-мисливця, які не відставати від неї і берейтора, який був приставлений нянькою при ній. Петя чогось сміявся і бив, і смикав свого коня. Наташа спритно і впевнено сиділа на своєму вороному Арабчику і вірною рукою, без зусилля, осадила його.

Дядечко несхвально озирнувся на Петю і Наташу. Він не любив з'єднувати баловство з серйозною справою полювання.

- Здрастуйте, дядечку, і ми їдемо! -прокричав Петя.

-Здрастуйте-то здрастуйте, та собак не передавайте, - строго сказав дядечко.

- Миколко, який чарівний собака, Трунила! він впізнав мене, — сказала Наташа про свого улюбленого гончака.

"Трунила, по-перше, не собака, а гончак", подумав Микола і строго глянув на сестру, намагаючись їй дати відчутти ту відстань, яка мала їх розділяти в цю хвилину. Наташа зрозуміла це.

- Ви, дядечко, не думайте, щоб ми завадимо кому-небудь, - сказала Наташа. Ми станемо на своєму місці і не поворухнемось.

- І добра справа, графинечко, - сказав дядечко. - Тільки з коня якось не впадить, - додав він: - а то - чисте діло марш! - нема ж на чому триматися.

Острів Отрадненського заказника виднівся сажнях у ста, і доїжджачі підходили до нього. Ростов, вирішивши остаточно з дядечком, звідки кидати гончих і вказавши

Наташі місце, де їй стояти і де ніяк нічого не могло пробігти, попрямував в заїзд над яром.

- Ну, небоже, на дебелого стаєш, - сказав дядечко: цур не гладити (не прогавити).

- Як доведеться, -обізвався Ростов. - Карай, фюіт! - крикнув він, відповідаючи цим закликком на слова дядечка. Карай був старий і потворний, кудлатий кобель, відомий тим, що він самотужки брав дебелого вовка. Всі стали на свої місця.

Старий граф, знаючи мисливську гарячність сина, поквапився не запізнитися, і ще не встигли доїжджачі під'їхати до місця, як Ілля Андрійович, веселий, рум'яний, з тремтячими щоками, на своїх вороненьких підкотив по зеленці до залишеного йому лазу і, розправивши шубку і надівши мисливські снаряди, вліз на свою гладку, ситу, смирну і добру, посивілу як і він, Віфлянку. Коней з дрозжками відіслали. Граф Ілля Андрійович, хоча і не мисливець у душі, але знав твердо мисливські закони, в'їхав в галявину кущів, від яких він стояв, розібрав поводи, оговтався на сідлі і, відчуваючи себе готовим, озирнувся посміхаючись.

Біля нього стояв його камердинер, старовинний, але обважнілий їздець, Семен Чекмар. Чекмар тримав на шворі трьох лихих, але також зажирілих, як господар і кінь, — вовкодавів. Дві собаки, розумні, старі, вляглися без пасків. Кроків на сто подалі в узліссі стояв інший стрепенний графа, Митька, відчайдушний їздець і пристрасний мисливець. Граф за старовинною звичкою випив перед полюванням срібну чарку мисливської запіканочки, закусив і запив півпляшкою свого улюбленого бордо.

Ілля Андрійович був трошки червоний від вина і їзди; очі його, оповиті вологою, особливо блищали, і він, закутаний в шубку, сидячи на сідлі, мав вигляд дитини, яку зібрали погуляти. Худий, з втягнутими щоками Чекмар, влаштувавши свої справи, поглядав на пана, з яким він жив 30 років душа в душу, і, розуміючи його приємний настрій, чекав утішливої розмови. Ще третя особа під'їхала обережно (видно, вже вона була вчена) з-за лісу і зупинилася позаду графа. Особа ця був старий зсивою бородою, в жіночому капоті і високому ковпаку. Це був блазень Настуня Іванівна.

-Ну, Настуня Іванівна, - підморгуючи йому, пошепки сказав граф, - ти тільки відтупай (сполохай. Перекл.) звіра, тобі Данило задасть.

- Ми самі ... з вусами, -сказав Настасья Іванівна.

- Шшшш! - зашикав граф і звернувся до Семена.

- Наталю Іллівну бачив? -запитав він у Семена. - Де вона?

- Вони з Петром Іллічем від Жарових бур'янів встали, - відповідав Семен посміхаючись. - Теж, дами, а швору велику мають.

- А ти дивуєшся, Семене, як вона їздить ... га? - сказав граф, хоч би чоловікові і то самий враз!

- Як не дивуватися? Сміливо, спритно.

- А Микола де? Над Лядовським верхом чи що? - все пошепки питав граф.

- Авжеж. Вже вони знають, де стати. Так тонко їзду знають, що ми з Данилом іншим разом дивом дивуємося, - говорив Семен, знаючи, чим догодити панові.

- Добре їздить, га? А на коні-то який, га?

- Картину писати! Як нещодавно з Заварзинських бур'янів помкнули (погнали. Перекл.) лисицю. Вони перескакувати стали всіх, всю перейму, жах — кінь тисяча рублів, а сідокові ціни немає. Та вже такого молодця пошукати!

- Пошукати ... - повторив граф, мабуть шкодуючи, що скінчилася так скоро мова Семена. - Пошукати? - сказав він, відвертаючи поли шубки і дістаючи табакерку.

- Щойно як від обідні у всій регалії вийшли, так Михайло Сидорович ... — Семен не договорив, почувши гони з підвиванням не більше двох або трьох гончих, які ясно лунали в тихому повітрі. Він, нахиливши голову, прислухався і мовчки погрозив панові. - На виводок натрапили ... - прошепотів він, прямо на Лядовський повели.

Граф, забувши стерти усмішку з обличчя, дивився перед собою в далечінь по перемичці і, не нюхаючи, тримав в руці табакерку. Слідом за гавкотом собак почувся сигнал про вовка, поданий в басовитий ріг Данила; згряя приєдналася до перших трьох собак і чутно було, як залиviste забрехали голоси гончих, з тим особливим підвиванням, яке служило ознакою гону по вовку. Доїжджачи вже не порськали, а улюлюкали, і над усіх голосів виступав голос Данила, то басовитий, то пронизливо-тонкий. Голос Данила, здавалося, наповнював весь ліс, виходив з-за лісу і звучав далеко в полі.

Прислухавшись кілька секунд мовчки, граф і його стрепенний переконалися, що гончаки розбилися на дві зграї: одна велика, що вила особливо пронизливо, стала віддалятися, інша частина зграї понеслася вздовж по лісу повз графа, і при цій зграї було чутно улюлюкання Данила. Обидва ці гони зливалися, переливалися, але обидва віддалялися. Семен зітхнув і нахилився, щоб підправити пасок, в якому заплутався молодий кобель; граф теж зітхнув і, помітивши в своїй руці табакерку, відкрив її і дістав пучку.

"Назад!" крикнув Семен на кобеля, який виступив за галявину. Граф здригнувся і впустив табакерку. Настасья Іванівна зліз і став піднімати її.

Граф і Семен дивилися на нього. Раптом, як це часто буває, звук гону миттєво наблизився, як ніби ось, ось перед ними самими були гавкаючі пащі собак і улюлюкання Данила.

Граф озирнувся і направо побачив Митьку, який викоченими очима дивився на графа і, піднявши шапку, вказував йому вперед, на іншу сторону.

- Бережи! - закричав він таким голосом, що видно було, що це слово давно вже болісно просилося у нього назовні. І поскакав, випустивши собак, у напрямку до графа.

Граф і Семен вискакали з галявини і наліво від себе побачили вовка, який, м'яко перевалюючись, тихим стрибками підскакував ліворуч від них до того самого узлісся, у якого вони стояли. Злобні пси вискнут і, зірвавшись зі швор, понеслися до вовка повз ніг коней.

Вовк призупинив біг, незграбно, як хворий жабою, повернув свою лобату голову до собак, і також м'яко перевалюючись стрибнув раз, другий і, мотнувши поліном (хвостом), зник в галявину. В ту ж хвилину з протилежного узлісся з ревом, схожим на плач, розгублено вискочив один, другий, третій гончак, і вся згряя понеслася по полю,

по тому самому місцю, де проліз (пробіг) вовк. Слідом за гончими розступилися кущі ліщини і показався бурий, почорнілий від поту кінь Данила. На довгій спині його грудочкою, валячись вперед, сидів Данило без шапки з сивим скуйовдженим волоссям над червоним, спітнілим лицем.

- Улюлюлю, улюлю! .. - кричав він. Коли він побачив графа, в очах його спалахнула блискавка.

- С ...и-гаркнув він, погрожуючи піднятим гарапником графу.

- Прої...ли вовка! .. мисливці! - І якби не удостоюючи сконфуженого, переляканого графа подальшою розмовою, він з усією злобою, приготовленою для графа, вдарив по мокрим бокам бурого мерина і помчав за гончими. Граф, як покараний, стояв, оглядаючись і намагаючись посмішкою викликати в Семені жаль до свого становища. Але Семена вже не було: він, в об'їзд по кущах, заскакував вовка від засіки. З двох сторін також перехоплювали звіра хортівники. Але вовк пішов кущами і жоден мисливець не перехопив його.

Глава 5

Микола Ростов між тим стояв на своєму місці, чатуючи звіра. За наближенням і віддаленням гону, по звуках голосів відомих йому собак, по наближенню, віддаленню і піднесенню голосів доїжджачих, він відчував те, що відбувалося в острові. Він знав, що в острові були прибулі (молоді) і досвідчені (старі) вовки; він знав, що гончаки розбилися на дві зграї, що де-небудь травили, і що що-небудь трапилося неблагополучне. Він будь-яку секунду на свою сторону чекав звіра. Він робив тисячі різних припущень про те, як і з якого боку пробіжить звір і як він буде травити його. Надія змінювалася відчаєм. Кілька разів він звертався до Бога з благанням про те, щоб сіроманець вийшов на нього; він молився з тим пристрасним і совісним почуттям, з яким моляться люди в хвилини сильного хвилювання, що залежить від незначної причини. "Ну, що Тобі варто, - говорив він Богу, - зробити це для мене! Знаю, що Ти великий, і що гріх Тебе просити про це; але заради Бога зроби, щоб на мене виліз сірко, і щоб Карай, на очах "дядечка", який геть звідти дивиться, вліпився йому мертвою хваткою в горло". Тисячу раз в ці півгодини наполегливим, напруженим і неспокійним поглядом оглядав Ростов узлісся з двома рідкісними дубами над осиковим підліском, і яр із змитим краєм, і шапку дядечка, який трохи виднівся з-за куща направо.

"Ні, не буде цього щастя, думав Ростов, - а чого б варто було! Не буде! Мені завжди, і в картах, і на війні, у всьому нещастя ". Аустерліц і Долохов яскраво, але швидко змінюючись, миготіли в його уяві. "Тільки один раз би в житті зацькувати вовка-сіроманця, більше я не бажаю!" думав він, напружуючи слух і зір, озираючись наліво і знову направо і прислухаючись до найменших відтінків звуків гону. Він глянув знову направо і побачив, що по пустельному полю назустріч йому бігло щось. "Ні, це не може бути!" подумав Ростов, важко зітхаючи, як зітхає чоловік при здійсненні того, що було довго очікувано ім. Звершилося найбільше щастя - і так просто, без шуму, без блиску, без відзначення. Ростов не вірив своїм очам і сумнів цей тривав більше секунди. Вовк біг вперед і важко перестрибнув вибоїну, яка була на його дорозі. Це був

старий звір, з сивою спиною і з наїденим червонуватим черевом. Він біг не квапливо, очевидно переконаний, що ніхто не бачить його. Ростов не дихаючи озирнувся на собак. Вони лежали, стояли, не видячи вовка і нічого не розуміючи. Старий Карай, загорнувши голову і вишкіривши жовті зуби, сердито відшукуючи блоху, клацав ними на задніх стегнах.

- Улю люлю! - пошепки, випнув губи, промовив Ростов. Собаки, здригнувшись залізаччям, вскочили, настороживши вуха. Карай почухав своє стегно і встав, настороживши вуха і злегка хитнув хвостом, на якому висіли клопоті шерсті.

- Пускати - не пускати? — говорив сам собі Микола в той час як вовк посувався до нього, відділяючись від лісу. Раптом вся фізіономія вовка змінилася; він здригнувся, побачивши ще ймовірно ніколи не бачені їм людські очі, спрямовані на нього, і злегка повернувши до мисливця голову, зупинився -назад або вперед? Е! все одно, вперед! .. видно, — як ніби сказав він сам собі, і пустився вперед, вже не оглядаючись, м'яким, рідким, вільним, але рішучим стрибками.

- Улюлю! .. - не своїм голосом закричав Микола, і сам собою стрімголов помчав його добрий кінь під гору, перескакуючи через водомоїни упоперек вовку; і ще швидше, обігнавши його, понеслися собаки. Микола не чув свого крику, не відчував того, що він скаче, не бачив ні собак, ні місця, по якому він скаче; він бачив тільки вовка, який, посиливши свій біг, скакав, не змінюючи напрямку, по лощині. Перша опинилась поблизу звіра чорноряба, широкозада Мілка і стала наближатися до звіра. Ближче, ближче ... ось вона добралась до нього. Але вовк трохи покосився на неї, і замість того, щоб наддати, як вона це завжди робила, Мілка раптом, піднявши хвіст, стала впиратися на передні ноги.

— Улюлюлюлю! — кричав Микола.

Палевий Любим вискочив з-за Мілки, стрімко накинувся на вовка і схопив його за гачі (стегна задніх ніг), але в ту ж секунду злякано перескочив на іншу сторону. Вовк присів, клацнув зубами і знову піднявся і поскакав вперед, супроводжуваний на аршин відстані усіма собаками, які не наближались до нього.

- Драпоне! Ні це не можливо! - думав Микола, продовжуючи кричати захрипнувшим голосом.

- Карай! Улюлю! .. - кричав він, відшукуючи очима старого пса, єдину свою надію. Карай з усіх своїх старих сил, витягнувшись скільки міг, дивлячись на вовка, важко скакав в сторону від звіра, навперейми йому. Але по швидкості скока вовка і повільності скока собаки було видно, що розрахунок Карая був помилковий. Микола вже не далеко попереду себе бачив той ліс, до якого добігши, вовк вислизне напевно. Попереду показалися собаки і мисливець, що скакав майже назустріч. Ще була надія. Незнайомий Миколі, муругий молодий, довгий кобель чужий швори стрімко підлетів спереду до вовка і майже перекинув його. Вовк швидко, як не можна було очікувати від нього, підвівся і кинувся до муругого пса, клацнув зубами — і закривавлений, з розпоротий боком кобель, пронизливо заскавулів, ткнувся головою в землю.

- Караюшка! Батечку! .. - плакав Микола ...

Старий пес, з своїм жмуттям, що моталося на стегнах, завдяки зупинці, що сталася, перерізаючи дорогу вовку, був уже за п'ять кроків від нього. Наче відчувши небезпеку, вовк покосився на Карая, ще далі сховавши поліно (хвіст) між ніг і наддав скоку. Але тут – Микола бачив лише, що щось сталось з Караєм – він миттєво опинився на вовкові і з ним разом повалився стрімголов в водомоїну, яка була перед ними.

Та хвилина, коли Микола побачив у вибоїні собак, які кублилися з вовком, з-під яких видно було сива шерсть вовка, його задня нога, що витягується і перелякана голова з притиснутими вухами і той задихається (Карай тримав його за горло), хвилина, коли побачив це Микола, була щаслива хвилина його життя. Він взявся вже за луку сідла, щоб злізти і колоти вовка, як раптом з цієї маси собак висунулася вгору голова звіра, потім передні ноги стали на край водомоїни. Вовк ляснув зубами (Карай вже не тримав його за горло), вистрибнув задніми ногами з водомоїни і, підібгавши хвіст, знову відокремившись від собак, рушив вперед. Карай з наїжачений вовною, ймовірно забитий або поранений, ледве вилазив з водомоїни.

– Боже мій! За що? ... – з розпачем закричав Микола.

Мисливець дядечка з іншого боку скавав напереріз вовку, і собаки його знову зупинили звіра. Знову його оточили.

Микола, його стрепенний, дядечко і його мисливець крутилися над звіром, улюлюкаючи, кричачи, щохвилини збираючись злізти, коли вовк сідав на зад і всякий раз пускаючись вперед, коли вовк струшувався і посувався до засіки, яка повинна була врятувати його. Ще на початку цього цькування, Данила, почувши улюлюкання, вискочив на узлісся. Він бачив, як Карай взяв вовка і зупинив коня, вважаючи, що справа була скінчено. Але коли мисливці не злізли, вовк стрепенувся і знову пішов на витік. Данила випустив свого бурого ні до вовку, а прямою лінією до засік так само, як Карай, — на переріз звірові. Завдяки цьому напрямку, він підскакував до вовка в той час, як вдруге його зупинили собаки дядечка.

Данила скавав мовчки, тримаючи вийнятий кинджал в лівій руці і як ціпом молотячи своїм арапником по підтягнутим бокам бурого.

Микола не бачив і не чув Данила до тих пір, поки повз самого його не пропихтів важко дихаючи бурий, і він почув звук падіння тіла і побачив, що Данило вже лежить в середині собак на заді вовка, намагаючись зловити його за вуха. Очевидно було і для собак, і для мисливців, і для вовка, що тепер все скінчено. Звір, злякано притиснувши вуха, намагався піднятися, але собаки обліпили його. Данила, підвівшись, зробив падаючий крок і всією вагою, як ніби лягаючи відпочивати, повалився на вовка, хапаючи його за вуха. Микола хотів колоти, але Данила прошепотів: "Не треба, сострунимо" (зв'яжемо морду. Перекл.), — і змінивши положення, наступив ногою на шию вовку. У пащу вовкові заклали палицю, зав'язали, як би загнзудати його шворкою, зв'язали ноги, і Данила рази два з одного боку на інший перевалив вовка.

З щасливими, змученими лицами, живого, дебелиого вовка поклали на коня, що шарахався і пирхав і, у супроводі собак, які вищали на нього, повезли до того місця, де повинні були всі зібратися. Молодих двох взяли гончаки і трьох хорти. Мисливці

з'їжджалися з своїми ви добутками і розповідями, і всі підходили дивитися дебелого вовка, який звівши свою лобату голову з закушеною палицею в роті, великими, скляними очима дивився на всю цю юрбу собак і людей, що оточували його. Коли його чіпали, він, здригаючись зав'язаними ногами, дико і в той же час просто дивився на всіх. Граф Ілля Андрійович теж під'їхав і помацав вовка.

- Еге, дебелий який, - сказав він. - Досвідчений, а? — запитав він у Данила, що стояв біля нього.

- Досвідчений, ваша сіятельство, - відповідав Данила, поспішно знімаючи шапку.

Граф пригадав свого продавленого вовка і своє зіткнення з Данилом.

- Однак, брате, ти сердитий, - сказав граф. Данила нічого не сказав і тільки соромливо посміхнувся дитяче лагідною і приємною посмішкою.

Глава 6

Старий граф поїхав додому; Наташа з Петром обіцялися зараз же приїхати. Полювання пішло далі, так як було ще рано. В середині дня гончих пустили в порослий молодим частим лісом яр. Микола, стоячи на стерні, бачив всіх своїх мисливців.

Навпроти від Миколи були зеленкувате поле озимих і там стояв його мисливець, один в ямі за стирчавши кущем ліщини. Тільки що завели гончих, Микола почув рідкісний гон відомої йому собаки — Волторна; інші собаки приєдналися до нього, то замовкаючи, то знову беручись гнати. Через хвилину подали з острова голос по лисиці, і вся згряя, звалившись, погнала по приярку, у напрямку до озимих, геть від Миколи.

Він бачив вижлятників, що скачуть в червоних шапках по краях порослого яру, бачив навіть собак, і будь-яку секунду чекав того, що на тому боці, на зелені, покажеться лисиця.

Мисливець, який стояв в ямі, рушив і випустив собак, і Микола побачив червону, низьку, дивну лисицю, яка, розпушивши трубу, квапливо мчала по зелені. Собаки стали досягати до неї. Ось наблизилися, ось колами стала виляти між ними лисиця, все частіше і частіше роблячи ці кола і обводячи навколо себе пухнастою трубою (хвостом); і ось налетіла чиясь біла собака, і слідом за нею чорна, і все змішалось, і зіркою, нарізно розставивши зади, трохи гойдаючись, стали собаки. До собак підскакали два мисливці: один в червоній шапці, інший, чужий, в зеленому каптані.

"Що це таке? - подумав Микола. - Звідки взявся цей мисливець? Це не дядечків".

Мисливці відбили лисицю і довго, не приторочуючи, стояли піші. Близько них на чумбурах (повід вуздечки. Перекл.) стояли коні з своїми виступами сіدل і лежали собаки. Мисливці махали руками і щось робили з лисицею. Звідти ж пролунав звук рогу - домовлений сигнал бійки.

- Це Ілагінський мисливець щось з нашим Іваном бунтує, - сказав стрепенний Миколи.

Микола послав стрепенного кликнути до себе сестру і Петю і кроком поїхав до того місця, де доїжджачі збирали гончих. Кілька мисливців поскакало до місця бійки.

Микола зліз з коня, зупинився біля гончаків з Наталею і Петрусем, що під'їхали, чекаючи відомостей про те, чим скінчиться справа. Через узлісся виїхав мисливець-

учасник бійки з лисицею в торочках і під'їхав до молодого пана. Він здалеку зняв шапку і намагався говорити шанобливо; але він був блідий, задихався, і обличчя його було злобне. Одне око був у нього підбите, але він ймовірно і не знав цього.

- Що у вас там було? - запитав Микола.

- Як же, з-під наших гончих він травити буде! Та й сука-то моя мишаста зловила. Піди, сперечайсь! За лисицю хапає! Я його лисицею ну катати. Ось вона, в торочках. А цього хочеш? ... - казав мисливець, вказуючи на кинджал і ймовірно уявляючи, що він все ще говорить з своїм ворогом.

Микола, не розмовляючи з мисливцем, попросив сестру і Петю почекаати його і поїхав на те місце, де була ця ворожа, Ілагінська охота.

Мисливець-переможець в'їхав у натовп мисливців і там, оточений співчуваючими цікавими, розповідав свій подвиг.

Справа була в тому, що Ілагін, з яким Ростови були в сварці і судовому процесі, полював в місцях, які за звичаєм належали Ростовим, і тепер ніби навмисне звелів під'їхати до острова, де полювали Ростови, і дозволив травити своєму мисливцю з-під чужих гончих.

Микола ніколи не бачив Ілагіна, але як і завжди в своїх судженнях і почуттях не знаючи середини, за чутками про буяння і свавілля цього поміщика, всією душею ненавидів його і вважав своїм найлютішим ворогом. Він озлоблено-схвильований їхав тепер до нього, міцно стискаючи арапник в руці, в повній готовності на найрішучіші і небезпечні дії проти свого ворога.

Тільки-но він виїхав за уступ лісу, як він побачив товстого пана в бобровому картузі на прекрасному вороному коні, що рухатися йому назустріч, супроводжуваний двома челядниками.

Замість ворога Микола знайшов в Ілагіні представницького, чемного пана, який особливо бажав познайомитися з молодим графом. Під'їхавши до Ростова, Ілагін підняв бобровий картуз і сказав, що дуже шкодує про те, що трапилося; що велить покарати мисливця, який дозволив собі травлю з-під чужих собак, просить графа бути знайомим і пропонує йому свої місця для полювання.

Наташа, боячись, що брат її наробить чого-небудь жахливого, в хвилюванні їхала недалеко за ним. Побачивши, що вороги дружельно розкланюються, вона під'їхала до них. Ілагін ще вище підняв свій бобровий картуз перед Наталкою і приємно посміхнувшись, сказав, що графиня представляє Діану і маючи пристрасть до полювання і по красі своєї, про яку він багато чув.

Ілагін, щоб загладити провину свого мисливця, настійно просив Ростова пройти в його вугор, який був за версту, і який він беріг для себе і в якому було, за його словами, насипано зайців. Микола погодився, і охота, яка ще вдвічі збільшилася, рушила далі.

Іти до Ілагінського вугора треба було полями. Мисливці розрівнялись. Пани їхали разом. Дядечко, Ростов, Ілагін поглядали нишком на чужих собак, намагаючись, щоб інші цього не помічали, і з занепокоєнням відшукували між цими собаками суперниць своїм собакам.

Ростова особливо вразила своєю красою невелика чистопсова, вузька, але з сталевими м'язами, тоненьким щипцем (мордою) і чорними очима на викоті, палеворяба сучка в зграї Ілагіна. Він чув про жвавість Ілагінських собак, і в цій красуні-сучці бачив суперницю своєї Мілки.

В середині статечної розмови про врожай нинішнього року, яку завів Ілагін, Микола вказав йому на його палеворябу суку.

- Славна у вас ця сучка! — сказав він недбалим тоном. - Жвава?

- Ця? Так, ця - добра собака, ловить, - байдужим голосом сказав Ілагін про свою палеворябу Ерзу, за яку він рік тому віддав сусідові три сім'ї дворових. - Так і у вас, граф, умолотом не хваляться? - продовжував він розпочату розмову. І вважаючи чемним відплатити молодому графу тим же, Ілагін оглянув його собак і вибрав Мілку, яка кинулася йому в очі своїй шириною.

- Лепська у вас ця чорноряба - ладна! -сказав він.

- Так, нічого, жене, - відповідав Микола. "Ось тільки б побіг в поле пристойний русак, я б тобі показав, яка ця собака!" подумав він, і обернувшись до стременого сказав, що він дає рубль тому, хто підозрить, тобто знайде лежачого зайця.

- Я не розумію, -продовжував Ілагін, - як інші мисливці заздрісні на звіра і на собак. Я вам скажу про себе, граф. Мене радує, знаєте, проїхатися; ось з'їдешся з такою компанією ... вже чого ж краще (він зняв знову свій бобровий картуз перед Наташею); а це, щоб шкури рахувати, скільки привіз - мені все одно!

- Ну так.

- Або щоб мені прикро було, що чужий пес зловить, а не мій -мені тільки б помилюватися на цькування, чи не так, граф? Потім я суджу ...

- Ату його, - почувся в цей час протяжний крик одного із зупинившихся хортівників. Він стояв на згірку стерні, піднявши арапник, і ще раз повторив протяжно: А-ту - його! (Викрик цей і піднятий гарапник означали те, що він бачить перед собою лежачого зайця.)

- А, підозрів, здається, - сказав недбало Ілагін. - Що ж, потравимо, граф!

- Так, під'їхати треба ... так що ж, разом? - відповідав Микола, вдивляючись в Ерзу і в червоного Ругая дядечка, в двох своїх суперників, з якими ще жодного разу йому не вдалося порівняти своїх собак. "Ну що як з вух обірвуть мою Мілку!" думав він, поруч з дядьком і Ілагіним посуваючись до зайця.

- Дебелий? - питав Ілагін, просуючись до підозрившого мисливця, і не без хвилювання озираючись і підсвистуючи Ерзу ...

- А ви, Михайло Никаноровичу? - звернувся він до дядечка.

Дядечко їхав насупившись.

- Що мені сунутися, адже ваші - чисте діло марш! — по селу за собаку плачені, ваші тисячні. Ви поміряйте своїх, а я подивлюся!

- Ругай! На, на, - крикнув він. - Ругаюшко! - додав він, мимоволі цим зменшувальним висловлюючи свою ніжність і надію, покладену на цього червоно-рудого пса. Наташа бачила і відчувала приховуване цими двома старими і її братом

хвилювання і сама хвилювалася.

Мисливець на згірку стояв з піднятим арапником, панове кроком під'їжджали до нього; гончаки, які йшли на самому горизонті, завертали геть від зайця; мисливці, не пани, теж від'їжджали. Всі рухалося повільно і статечно.

- Куди головою лежить? - запитав Микола, під'їжджаючи кроків на сто до підозрілого мисливця. Але не встиг ще мисливець відповідати, як русак, чуючи мороз до завтрашнього ранку, не вилежав і схопився. Зграя гончих на змичках, з ревом, понеслася під гору за зайцем; з усіх боків хорти, що не були на шворках, кинулися на гончих і до зайця. Всі ці мисливці-вижлятники, які повільно рухалися, з криком: "стій!" збиваючи собак, хортівники з криком: ату! направляючи собак — поскакали по полю. Спокійний Ілагін, Микола, Наташа і дядечко летіли, самі не знаючи як і куди, бачачи тільки собак і зайця, і боячись тільки втратити хоч на мить з поля зору хід цькування. Заєць попався досвідчений і жвавий. Схопившись, він не одразу ж поскакав, а повів вухами, прислухаючись до крику і тупоту, що роздалися раптом з усіх боків. Він стрибнув раз десять нешвидко, підпускаючи до себе собак, і нарешті, вибравши напрямок і зрозумівши небезпеку, доклав вуха і помчав в усі ноги. Він лежав на стерні, але попереду були сходи озимих, за якими було багнисто. Два собаки підозрілого мисливця, бувші ближче всіх, перші втупилися і шарпонулись за зайцем; але ще не посунулися далеко до нього, як з-за них вилетіла Ілагінська червоноряба доганяти, наблизилася на собаку відстані, з страшною швидкістю наддала, націлившись на хвіст зайця і думаючи, що вона схопила його, покотилася стрімголов. Заєць вигнув спину і прискорився ще дужче. Через Ерзу полинула широкозада, чорноряба Мілка і швидко стала доспівати до зайця.

- Мілушка! матінко! - почувся торжествуючий крик Миколи. Здавалося, зараз вдарить Мілка і підхопить зайця, але вона наздогнала і пронеслася. Русак відсів. Знову насіла красуня Ерза і над самим хвостом русака повисла, як ніби приміряючись як би не помилитися тепер, схопити за заднє стегно.

- Ерзанька! сестриця! - почувся плач, не свій голос Ілагіна. Ерза не почула його благання. У той самий момент, як треба було чекати, що вона схопить русака, він вихнув і викотився на рубіж між зеленьми і стернею. Знову Ерза і Мілка, як дишлова пара, вирівнялися і стали наближатися до зайця; на межі русакові було легше, собаки не так швидко близилися до нього.

- Ругай! Ругаюшка! Чисте діло марш! - закричав тут ще новий голос, і Ругай, червоний, горбатий кобель дядечка, витягаючи і вигинаючи спину, зрівнявся з першими двома псами, висунувся з-за них, надав з страшним самовідданістю вже над самим зайцем, збив його з кордону на зелені, ще зліше надав другий раз по грязній зелені, потопаючи по коліна, і тільки видно було, як він стрімголов, забруднивши спину в грязюку, покотився з зайцем. Зірка собак оточила його. Через хвилину всі стояли близько злитих у купу собак. Один щасливий дядечко зліз і відхопив задні лапки у зайця. Струшуючи зайця, щоб стікала кров, він тривожно озирався, бігаючи очима, не знаходячи положення рукам і ногам, і говорив, сам не знаючи з ким і що.

"Ось це справа марш ... ось собака ... ось витягнув всіх, і тисячних і рублевих – чисте діло марш!" говорив він, задихаючись і злобно озираючись, наче лаючи когось, як ніби всі були його вороги, всі його ображали, і тільки тепер нарешті йому вдалося виправдатися. "Ось вам і тисячні – чисте діло марш!"

– Ругай! на пазанку! – говорив він, кидаючи відрізану лапку з налиплою землею; – заслужив – чисте діло марш!

– Вона вимахнулась, три угонки дала одна, – говорив Микола, теж не слухаючи нікого, і не піклуючись про те, чи слухають його, чи ні.

– Так це що ж в поперечини! – говорив Ілагінський стрем'яний .

Так, як осіклася, так з угонки всяка дворняжка зловить, – говорив в той же час Ілагін, червоний, насилу переводив дух від скачки і хвилювання. У той же час Наташа, не переводячи духу, радісно і захоплено верещала так пронизливо, що в вухах дзвеніло. Вона цим вереском висловлювала все те, що висловлювали і інші мисливці своїм одночасним говором. І вереск цей був так дивний, що вона сама повинна б була соромитися цього дикого виску і всі б мали здивуватися йому, коли б це було в інший час.

Дядечко сам второчив русака, спритно і жваво перекинув його через зад коня, як би докоряючи всіх цим перекиданням, і з таким видом, що він і говорити ні з ким не хоче, сів на свого каурого і поїхав геть. Всі, крім його, сумні і ображені, роз'їхалися і тільки довго після цього не могли прийти до свого попереднього удавання байдужості. Довго ще вони поглядали на червоного Тугая, який з забрудненою грязюкою, горбатою спиною, побрязкуючи залізякою, з спокійним видом переможця йшов за ногами коня дядечка.

"Що ж я такий же, як і всі, коли справа не торкнеться до цькування. Ну, а вже тут тримайся!" – здавалося Миколі, що говорив вид цього собаки.

Коли, довго після, дядечко під'їхав до Миколи і заговорив з ним, Микола був задоволений тим, що дядечко після всього, що було, ще удостоює говорити з ним.

Глава 7

Коли ввечері Ілагін розпрощався з Миколою, Микола виявився на такий далекий відстані від будинку, що він прийняв пропозицію дядечка залишити полювання і ночувати у нього (у дядечка), в його селі Михайлівці.

– І якби заїхали до мене – чисте діло марш! – сказав дядечко, ще б того краще; бачите, погода мокра, говорив дядечко, відпочили б, графинечку б відвезли в дрожках. – Пропозиція дядечка була прийнята, за дрожками послали мисливця в Відрадне; а Микола з Наташею і Петриком поїхали до дядечка.

Чоловік п'ять, великих і малих, дворових людей вибігло на парадний ґанок зустрічати пана. Десятки жінок, старих, великих і малих, висунулися з заднього ґанку дивитися на мисливців, що під'їжджали. Присутність Наташі, жінки, пані верхом, довело цікавість дворових дядечка до тих меж, що багато хто, не соромлячись її присутністю, підходили до неї, заглядали їй в очі і при ній робили про неї свої зауваження, як про диво, що показують її як не людину, що не може чути і розуміти,

що говорять про неї.

- Яринка, глянь-но, на боцькю сидить! Сама сидить, а поділ бовтається ... Бач ріжок!

- Матінка-рідна, ніжик-то ...

- Бач татарка!

- Як же ти не перекувиркнулась? - говорила сама смілива, прямо вже звертаючись до Наташі.

Дядечко зліз з коня біля ґанку свого дерев'яного зарослого садом будиночка і оглянувши своїх домочадців, крикнув владно, щоб зайві відійшли і щоб було зроблено все необхідне для прийому гостей і полювальників.

Все розбіглося. Дядечко зняв Наташу з коня і за руку провів її по хитким дощаним східцям ґанку. У будинку, не оштукатуреному, з рубленими стінами, було не дуже чисто, - не видно було, щоб мета людей, що тут жили, полягала в тому, щоб не було плям, але не було помітно занедбаності.

У сінях пахло свіжими яблуками, і висіли вовчі і лисячі шкури. Через передню дядечко провів своїх гостей в маленьку залу з складним столом і червоними стільцями, потім у вітальню з березовим круглим столом і диваном, потім в кабінет з обірваним диваном, зношеним килимом і з портретами Суворова, батька і матері господаря та його самого у військовому мундирі. У кабінеті чувся сильний запах тютюну і собак. У кабінеті дядечко попросив гостей сісти і розташуватися як вдома, а сам вийшов. Ругай з невичищеною спиною увійшов до кабінету і ліг на диван, обчищаючи себе язиком і зубами. З кабінету йшов коридор, в якому виднілися ширми з прорваними завісками. З-за ширм чувся жіночий сміх і шепіт. Наташа, Микола і Петя роздяглися і сіли на диван. Петя сперся на руку і негайно ж заснув; Наташа і Микола сиділи мовчки. Обличчя їх горіли, вони були дуже голодні і дуже веселі. Вони подивилися один на одного (після полювання, в кімнаті, Микола вже не вважав за потрібне виявляти свою чоловічу перевагу перед своєю сестрою); Наташа підморгнула брату і обидва утримувалися недовго і дзвінко розреготалися, не встигнувши ще придумати привід для свого сміху.

Трохи згодом, дядечко увійшов в козакині, синіх панталонах і маленьких чоботях. І Наташа відчула, що цей самий костюм, в якому вона з подивом і насмішкою бачила дядечка в Відрадному - був справжній костюм, який був нічим не гірше сюртуків і фраків. Дядечко був теж веселий; він не тільки не образився сміху брата і сестри (йому в голову не могло прийти, щоб могли сміятися над його життям), а сам приєднався до їх безпричинного сміху.

- Ось так графиня молода - чисте діло марш - іншої такої не бачив! - сказав він, подаючи одну трубку з довгим цибухом Ростову, а інший короткий, обрізаний чубук закладаючи звичним жестом між трьох пальців.

- День відкатала, хоч чоловікові в пору і як ні в чому не бувало!

Скоро після дядечка відчинила двері, по звуку ніг очевидно боса дівка, і в двері з великим заставленим тарелем в руках увійшла товста, рум'яна, красива жінка років 40, з подвійним підборіддям, і повними, рум'яними губами. Вона, з гостинною показністю і

привабливістю в очах і кожному русі, оглянула гостей і з лагідною посмішкою шанобливо вклонилася їм. Незважаючи на товщину більше ніж звичайну, яка змушувала її виставляти вперед груди і живіт і назад тримати голову, жінка ця (економка дядечка) ступала надзвичайно легко. Вона підійшла до столу, поставила тацю і спритно своїми білими, пухкими руками зняла і розставила по столу пляшки, закуски і частування. Закінчивши це вона відійшла і з посмішкою на обличчі стала біля дверей. – "Ось вона і я! Тепер розумієш дядечка?" сказала Ростову її поява. Як не розуміти: не тільки Ростов, а й Наташа зрозуміла дядечка і значення насуплених брів, і щасливої, самовдоволеної усмішки, яка трохи морщила його губи в той час, як входила Онися Федорівна. На таці були травник, наливки, грибки, коржики чорної муки на сироватці, стільникового мед, мед варений і шипучий, яблука, горіхи сирі і розжарені і горіхи в меду. Потім принесено було Онисією Федорівною і варення на меду і на цукрі, і шинка, і курка, тільки що засмажена.

Все це було господарства, збору і варення Онисії Федорівни. Все це і пахло і відзивалось і мало смак Онисії Федорівни. Все віддавало соковитістю, чистотою, білизною і приємною посмішкою.

– Поїжте, панночка-графінюшка, – примовляла вона, подаючи Наташі то те, то інше. Наташа їла все, і їй здалося, що подібних коржів на сироватці, з таким букетом варення, на меду горіхів і такої курки ніколи вона ніде не бачила і не куштувала. Онися Федорівна вийшла. Ростов з дядечком, запиваючи вечерю вишневою наливкою, розмовляли про минуле і про майбутнє полювання, про Ругая і Ілагінських собаках. Наташа з блискучими очима прямо сиділа на дивані, слухаючи їх. Кілька разів вона намагалася розбудити Петю, щоб дати йому поїсти чогось, але він говорив щось незрозуміле, очевидно не прокидаючись. Наташі так весело було на душі, так добре в цій новій для неї обстановці, що вона тільки боялася, що занадто скоро за нею приїдуть дроги. Після наставшого випадкового мовчання, як це майже завжди буває у людей, які в перший раз приймають в своєму будинку своїх знайомих, дядечко сказав, відповідаючи на думку, яка була у його гостей:

– Так-то ось і доживаю свій вік ... Помреш, — чисте діло марш – нічого не залишиться. Що ж і грішити-то!

Лице дядечка було дуже значне і навіть красиве, коли він говорив це. Ростов мимоволі згадав при цьому все, що він хорошого чув від батька і сусідів про дядечка. Дядечко на всю околицю губернії мав репутацію найблагороднішого і безкорисливого дивака. Його закликали судити сімейні справи, його робили духівником, йому довіряли таємниці, його вибирали в судді та інші посади, але від громадської служби він уперто відмовлявся, осінь і весну проводячи в полях на своєму каурому мерині, зиму сидячи вдома, влітку лежачи в своєму зарослому саду.

– Що ж ви не служите, дядечко?

– Служив, та кинув. Не годжуся, чисте діло марш, я нічого не розберу. Це ваша справа, а у мене розуму не вистачить. От щодо полювання інша справа, це чисте діло марш! Відчиніть двері, – крикнув він. – Що ж зачинили! – Двері в кінці коридору (який

дядечко називав коридор) вела в холосту мисливську: так називалася людська для мисливців. Босі ноги швидко зашльопали і невидима рука відчинила двері в мисливську. З коридору ясно стало чути звуки балалайки, на якій грав очевидно якийсь майстер цієї справи. Наташа вже давно прислухалася до цих звуків і тепер вийшла в коридор, щоб чути їх ясніше.

- Це у мене мій Митька кучер ... Я йому купив гарну балалайку, люблю, - сказав дядечко. - У дядечка було заведено, щоб, коли він приїжджає з полювання, в холостий мисливський Митька грав на балалайці. Дядечко любив слухати цю музику.

- Як добре, справді відмінно, - сказав Микола з деякою мимовільною зневагою, як ніби йому соромно було зізнатися в тому, що йому дуже були приємні ці звуки.

- Як добре? - з докором сказала Наташа, відчуваючи тон, яким сказав це брат. - Не тільки відмінно, а це чарівність, ось що таке! - Їй так само як і грибки, мед і наливки дядечка здавалися кращими в світі, так і ця пісня здавалася їй в цю хвилину верхом музичної принадності.

- Ще, будь ласка, ще, - сказала Наташа в двері, як тільки заговклала балалайка. Митька налаштував і знову молодецьки задеренчав Бариню з переборами і перехопленнями. Дядечко сидів і слухав, схиливши голову набік з ледь помітною усмішкою. Мотив Барині повторився раз сто. Кілька разів балалайку налаштовували і знову деренчали ті ж звуки, і слухачам не набридало, а тільки хотілося ще і ще чути цю гру. Онися Федорівна увійшла і притулилася своїм огрядним тілом до одвірка.

- Бажатимете слухати, - сказала вона Наташі, з посмішкою надзвичайно схожою на посмішку дядечка. - Він у нас славно грає, - сказала вона.

- Ось в цьому коліні не те робить, - раптом з енергійно жестом сказав дядечко. - Тут розсипати треба - чисте діло марш - розсипати ...

- А ви хіба вмієте? - запитала Наташа. - Дядечко не відповідав, посміхнувся.

- Глянь-но, Анісьюшка, що струни-то цілі чи як, на гітарі що? Давно вже в руки не брав, - чисте діло марш! закинув.

Онися Федорівна охоче пішла своєю легкою ходою виконати доручення свого пана і принесла гітару.

Дядечко ні на кого не дивлячись звів пил, кістлявими пальцями стукнув по кришці гітари, налаштував і поправився на кріслі. Він взяв (трохи театральним жестом, відставивши лікоть лівої руки) гітару вище шийки і підморгнувши Онисії Федорівні, почав не Бариню, а взяв один гучний, чистий акорд, і розмірено, спокійно, але твердо почав вельми тихим темпом обробляти відому пісню: По ву— ли—ці— бруківці. У раз, в такт з тими статечними веселощами (тими самими, якими дихала вся істота Онисії Федорівни), заспівав в душі у Миколи та Наталії мотив пісні. Онися Федорівна розчервонілась і закрившись хусточкою, сміючись вийшла з кімнати. Дядечко продовжував чисто, старанно і енергійно-твердо обробляти пісню, зміненим, натхненним поглядом дивлячись на те місце, з якого пішла Онися Федорівна. Щось ледь ледь сміялося в його обличчі з одного боку під сивим вусом, особливо сміялося тоді, коли далі розходила пісня, прискорювався такт і в місцях переборів відривалося

щось.

- Чарівно, чарівно, дядечку; ще, ще, - закричала Наташа, як тільки він скінчив. Вона, схопився з місця, обняла дядечка і поцілувала його. - Миколенька, Миколонька! - говорила вона, озираючись на брата і як би запитуючи його: що ж це таке?

Миколі теж дуже подобалася гра дядечка. Дядечко вдруге заграв пісню. Усміхнене обличчя Онисії Федорівни стало знову в дверях і з-за неї ще інші лиця ... "За холодною джерельною, кричить: дівчина постій!" грав дядечко, зробив знову спритний перебір, відірвав і ворухнув плечима.

- Ну, ну, голубчику, дядечко, - таким благальним голосом застогнала Наташа, як ніби життя її залежала від цього. Дядечко встав і ніби в ньому було дві людини, - один з них серйозно посміхнувся над веселуном, а веселун зробив наївну і акуратну витівку перед танцем.

- Ну, племінниця! - крикнув дядечко змахнувши до Наташі рукою, якою відірвав акорд.

Наташа скинула з себе хустку, яка була накинута на ній, забігла вперед дядечка і, підперши руки в боки, зробила рух плечима і стала.

Де, як, коли всмоктала в себе з того російського повітря, яким вона дихала - ця графинецька, вихована емігранткою-француженкою, цей дух, звідки взяла вона ці прийоми, які *pas de chale* давно б мали витіснити? Але дух і прийоми ці були ті самі, неповторні, які не вивчаються, російські, яких і чекав від неї дядечко. Як тільки вона стала, посміхнулася урочисто, гордо і хитро-весело, перший страх, який охопив було Миколу і всіх присутніх, страх, що вона не те зробить, пройшов і вони вже милувалися нею.

Вона зробила те саме і так точно, так цілком точно це зробила, що Онисія Федорівна, яка відразу ж подала їй необхідну для її справи хустку, крізь сміх розплакалася, дивлячись на цю тоненьку, граціозну, таку чужу їй, в шовку і в оксамиті виховану графиню, яка вміла зрозуміти все те, що було і в Онисії, і в батька Онисії, і в тітці, і в матері, і у всякій російській людині.

- Ну, графинецька - чисте діло марш, - радісно сміючись, сказав дядечко, закінчивши танець. - Ай да племінниця! Ось тільки б чоловічка тобі молодця вибрати, - чисте діло марш!

- Вже обраний, — сказав посміхаючись Микола.

- О? - сказав здивовано дядечко, дивлячись запитливо на Наташу. Наташа з щасливою посмішкою ствердно кивнула головою.

- Ще який! - сказала вона. Але як тільки вона сказала це, інший, новий лад думок і почуттів піднявся в ній. Що значила посмішка Миколи, коли він сказав: "вже обраний"? Радий він цього чи не радий? Він ніби думає, що мій Болконський не схвалив би, не зрозумів би цієї нашої радості. Ні, він би все зрозумів. Де він тепер? подумала Наташа і обличчя її раптом стало серйозне. Але це тривало лише одну секунду. - Не думати, зась думати про це, сказала вона собі і посміхаючись, підсіла знову до дядечка, просячи його зіграти ще що-небудь.

Дядечко зіграв ще пісню і вальс; потім, помовчавши, прокашлявся і заспівав свою улюблену мисливську пісню.

Як із вечора пороша
Випадала гарна й нова ...

Дядечко співав так, як співає народ, з тим повним і наївним переконанням, що в пісні все значення полягає тільки в словах, що наспів сам собою приходить і що окремого мотиву не буває, а що наспів – так тільки, для складу. Від цього-то цей несвідомий наспів, як буває наспів птиці, і у дядечка був надзвичайно гарний. Наташа була в захваті від співу дядечка. Вона вирішила, що не буде більше вчитися на арфі, а буде грати тільки на гітарі. Вона попросила у дядечка гітару і негайно ж підбрала акорди до пісні.

У десятій годині за Наташею і Петром приїхали лінійка, бігунки і троє верхових, які були надіслані відшукувати їх. Граф і графиня не знали де вони і добряче турбувалися, як сказав посланий.

Петю віднесли і поклали як мертве тіло в лінійку; Наташа з Миколою сіли в дроги. Дядечко укутував Наташу і прощався з нею з абсолютно новою ніжністю. Він пішки проводив їх до моста, який треба було об'їхати вбхід, і велів з ліхтарем їхати попереду мисливцям.

– Прощай, племінниця дорога, – крикнув із темряви його голос, не той, який знала перш Наташа, а той, який співав: "Як із вечора пороша".

У селі, яке проїжджали, були червоні вогники і весело пахло димом.

– Що за чудо цей дядечко! – сказала Наташа, коли вони виїхали на велику дорогу.

– Так, – сказав Микола. – Тобі не холодно?

– Ні, мені відмінно, відмінно. Мені так добре, – з подивом навіть сказала Наташа. Вони довго мовчали.

Ніч була темна і сира. Коні не видно було; тільки чутно було, як вони шльопали по невидній грязюці.

Що робилося в цій дитячій, сприйнятливій душі, так жадібно ловившій і засвоювавшій всі найрізноманітніші враження життя? Як це все вкладалося в ній? Але вона була дуже щаслива. Вже під'їжджаючи до будинку, вона раптом заспівала мотив пісні: "Як із вечора пороша", мотив, який вона ловила всю дорогу і нарешті впіймала.

– Спіймала? – сказав Микола.

– Ти про що думав тепер, Миколонька? – запитала Наташа. – Вони любили це питати один у одного.

– Я? – сказав Микола згадуючи; – ось бач, спочатку я думав, що Ругай, червоний пес, схожий на дядечка і що якщо б він був чоловік, то він дядечка все б ще тримав у себе, якщо не за стрибки, так за лади, все б тримав. Як він ладен, дядечко! Чи не правда? – Ну а ти?

– Я? Чекай, чекай. Так, я думала спочатку, що ось ми їдемо і думаємо, що ми їдемо додому, а ми Бог знає куди їдемо в цій темряві і раптом приїдемо і побачимо, що ми не в Відрадному, а в чарівному царстві. А потім ще я думала ... Ні, нічого більше.

- Знаю, вірно про нього думала, - сказав Микола посміхаючись, як дізналася Наташа по звуку його голосу.

- Ні, - відповіла Наташа, хоча дійсно вона разом з тим думала і про князя Андрія, і про те, як би йому сподобався дядечко. - А ще я все повторюю, всю дорогу повторюю: як Анисьюшка добре виступала, добре ... - сказала Наташа. І Микола почув її дзвінкий, безпричинний, щасливий сміх.

- А знаєш, - раптом сказала вона, - я знаю, що ніколи вже я не буду так щаслива, спокійна, як тепер.

- Ось дурниця, дурості, брехня - сказав Микола і подумав: "Що за втіха ця моя Наташа! Такого іншого друга у мене немає і не буде. Навіщо їй виходити заміж, все б з нею їздили!"

"Яка краса цей Миколай!" думала Наташа. - А! вогонь в вітальні, - сказала вона, вказуючи на вікна будинку, які красиво блищали в мокрій, оксамитової темряві ночі.

Глава 8

Граф Ілля Андрійович вийшов з предводітелей, тому що ця посада була пов'язана з дуже великими витратами. Але справи його все не виправлялися. Часто Наташа і Микола бачили таємні, неспокійні переговори батьків і прознавали чутки про продаж багатого, родового Ростовського будинку і підмосковній. Без предводительства не потрібно було мати такого великого прийому, і отраденське життя велося тихіше, ніж у попередні роки; але величезний будинок і флігелі все-таки були сповнені народом, за стіл все так же сідало більше 20 чоловік. Все це були свої, люди, що обжилися в будинку, майже члени сімейства або такі, які, здавалося, необхідно повинні були жити в будинку графа. Ось такими були Діммлер — музикант з дружиною, Йогель — танцювальний учитель з сімейством, старенька-панночка Белова, що жила в будинку, і ще багато інших: вчителі Петі, колишня гувернантка панянок і просто люди, яким краще або вигідніше було жити у графа, ніж удома. Не було такого великого приїзду як раніше, але хід життя вівся той же, без якого не могли граф з графинею уявити собі життя. Те ж було, ще збільшене Миколою, полювання, ті ж 50 коней і 15 кучерів на стайні, ті ж дорогі подарунки в іменини, і урочисті на весь повіт обіди; ті ж графські вісти і бостони, за якими він, розпускаючи всім на вид карти, давав себе кожен день на сотні обігравати сусідам, які дивилися на право складати партію графу Іллі Андрійовичу, як на найвигіднішу оренду.

Граф, як у величезних тенетах, ходив в своїх справах, намагаючись не вірити тому, що він заплутався і з кожним кроком все більше і більше заплутуючись і відчуваючи себе не в силах ні розірвати мережі, що обплутала його, ні обережно, терпляче взятися розплутувати їх.

Графиня люблячим серцем відчувала, що діти її розоряються, що граф не винен, що він не може бути не таким, яким він є, що він сам страждає (хоча і приховує це) від свідомості свого і дитячого розорення, і шукала засобів допомогти справі. З її жіночої точки зору уявлялося тільки один засіб — одруження Миколи на багатій нареченій. Вона відчувала, що це була остання надія, і що якщо Микола відмовиться від партії, яку вона

знайшла йому, треба буде назавжди попроситися з можливістю поправити справи. Партія ця була Жюлі Карагіна, дочка прекрасних, добродесних матері і батька, з дитинства відома Ростовом, і тепер багата наречена у зв'язку зі смертю останнього з її братів.

Графиня писала прямо до Карагіної в Москву, пропонуючи їй шлюб її дочки з своїм сином і отримала від неї сприятливу відповідь. Карагіна відповідала, що вона з свого боку згодна, що все буде залежати від схильності її дочки. Карагіна запрошувала Миколу приїхати в Москву.

Кілька разів, зі сльозами на очах, графиня говорила синові, що тепер, коли обидві дочки її прилаштовані – її єдине бажання полягає в тому, щоб бачити його одруженим. Вона говорила, що лягла б в труну спокійною, якби це було. Потім говорила, що у неї є прекрасна дівчина на прикметі і випитувала його думку про одруження.

В інших розмовах вона хвалила Жюлі і радила Миколі з'їздити в Москву на свята повеселитися. Микола здогадувався до чого хилилися розмови його матері, і в одній з таких розмов викликав її на повну відвертість. Вона висловила йому, що вся надія поправлення справ заснована тепер на його одруженні на Карагіної.

– Що ж, якби я любив дівчину без стану, невже ви зажадали б, татан, щоб я пожертвував почуттям і честю для достатку? – запитав він у матері, не розуміючи жорстокості свого питання і бажаючи тільки виказати своє благородство.

– Ні, ти мене не зрозумів, – сказала мати, не знаючи, як виправдатися. – Ти мене не зрозумів, Миколка. Я бажаю твого щастя, – додала вона і відчула, що вона говорить неправду, що вона заплуталася. – Вона заплакала.

– Матінка, не плачте, а тільки скажіть мені, що ви цього хочете, і ви знаєте, що я все життя своє, все віддам для того, щоб ви були спокійні, – сказав Микола. Я всім жертвую для вас, навіть своїм почуттям.

Але графиня не так хотіла поставити питання: вона не хотіла жертви від свого сина, вона сама б хотіла жертвувати йому.

– Ні, ти мене не зрозумів, не будемо говорити, – сказала вона, витираючи сльози.

"Так, може бути, я і люблю бідну дівчину, говорив сам собі Микола, що ж, мені жертвувати почуттям і честю для стану? Дивуюся, як матінка могла мені сказати це. Тому що Софійка бідна, то я і не можу любити її, думав він, – не можу відповідати на її вірну, віддану любов. А вже напевно з нею я буду щасливішим, ніж з будь-якою лялькою Жюлі. Пожертвувати своїм почуттям я завжди можу для блага своїх рідних, говорив він сам собі, але наказувати своєму почуттю я не можу. Якщо я люблю Софійку, то почуття моє сильніше і вище за все для мене".

Микола не поїхав в Москву, графиня не відновлювала з ним розмови про одруження і з сумом, а іноді і озлобленням бачила ознаки все більшого і більшого зближення між своїм сином і безпосажною Софійкою. Вона дорікала себе за те, але не могла не бурчати, не чіплятися до Софійки, часто без причини зупиняючи її, називаючи її "ви", і "моя мила". Найбільше добра графиня за те і сердилась на Софійку, що ця бідна, чорноока племінниця була так лагідна, так добра, так віддано-вдячна

своїм благодійникам, і так вірно, незмінно, з самовідданістю закохана в Миколу, що не можна було ні в чому дорікнути її.

Микола доживав у рідних свій термін відпустки. Від нареченого князя Андрія отримано було 4-го лист, з Риму, в якому він писав, що він вже давно би був на шляху в Росію, якби несподівано в теплому кліматі не відкрилася його рана, що змушує його відкласти свій від'їзд до початку майбутнього року. Наташа була так само закохана в свого нареченого, так само заспокоєна цією любов'ю і так само сприйнятлива до всіх радощів життя; але в кінці четвертого місяця розлуки з ним, на неї починали знаходити хвилини смутку, проти якого вона не могла боротися. Їй шкода було само себе, шкода було, що вона так даром, ні для кого, пропадала весь цей час, протягом якого вона відчувала себе настільки здатною любити і бути коханою.

У будинку Ростових було невесело.

Глава 9

Прийшли святки, і крім парадної Служби Божої, крім урочистих і нудних поздоровлень сусідів і дворових, крім на всіх одягнutih нових суконь, не було нічого особливого, що ознаменовує святки, а в тихому 20-ти градусному морозі, в яскравому, що засліплює, сонці вдень і в зоряному зимовому світлі вночі, відчувалася потреба якогось відзначення цього часу.

На третій день свята після обіду всі домашні розійшлися по своїх кімнатах. Був самий нудний час дня. Микола, який їздив вранці до сусідів, заснув в диванній. Старий граф відпочивав у своєму кабінеті. У вітальні за круглим столом сиділа Софійка, змальовуючи візерунок. Графиня розкладала карти. Настася Іванівна-блазень з сумним обличчям сидів біля вікна з двома бабусями. Наташа увійшла в кімнату, підійшла до Софійки, подивилася, що вона робить, потім підійшла до матері і мовчки зупинилася.

- Що ти ходиш, як безпритульна? - сказала їй мати. - Що тобі треба?

- Його мені треба ... зараз, цієї хвилини мені його треба, - сказала Наташа, блискаючи очима і не усміхаючись. - Графиня підняла голову і пильно подивилася на дочку.

- Не дивіться на мене. Мамо, не дивіться, я зараз заплачу.

- Сідай, посидь зі мною, — сказала графиня.

- Мама, мені його треба. За що я так пропадаю, мама? ... — Голос її обірвався, сльози бризнули з очей, і вона, щоб приховати їх, швидко повернулася і вийшла з кімнати. Вона вийшла в диванну, постояла, подумала і пішла в дівочу. Там стара покоївка бурчала на молоду дівчину, захекану, яка з холоду прибігла з челядної.

- Буде грати-то, - говорила стара. - На все час є.

- Пустити її, Кіндратівна, - сказала Наташа. - Іди, Мавруша, йди.

І відпустивши Маврушу, Наташа через залу пішла в передню. Старий і два молоді лакея грали в карти. Вони перервали гру і встали при вході паньанки. "Що б мені з ними зробити?" подумала Наташа. - Так, Микита, сходи будь ласка ... куди б мені його послати? - Так, сходи у челядну і принеси будь ласка півня; да, а ти, Михайло, принеси вівса.

- Трохи вівса накажете? - весело й охоче сказав Мишко.
- Іди, іди швидше, - підтвердив старий.
- Федір, а ти крейди мені дістань.

Проходячи повз буфета, вона веліла подавати самовар, хоча це було зовсім не на часі.

Буфетник Фока був самий сердитий чоловік з усього будинку. Наташа над ним любила випробувати свою владу. Він не повірив їй і пішов запитати, чи правда?

- Вже ця панянка! — сказав Фока, удавано хмурячись на Наташу.

Ніхто в будинку не розсилав стільки людей і не давав їм стільки роботи, як Наташа. Вона не могла байдуже бачити людей, щоб не послати їх куди-небудь. Вона неначе пробувала, чи не розсердиться, чи не насупиться на неї хто з них, але нічиїх наказів люди не любили так виконувати, як Наталчині. "Що б мені зробити? Куди б я могла ще піти?" думала Наташа, повільно йдучи по коридору.

- Настася Іванівна, що від мене народиться? - запитала вона блазня, який в своїй кацавейці йшов назустріч їй.

- Від тебе блохи, бабки, коники, - відповідав блазень.

- Боже мій, Боже мій, все одне і те ж. Ах, куди б мені подітися? Що б мені з собою зробити? - І вона швидко, застукавши ногами, побігла по сходах до Фогеля, який з дружиною жив у верхньому поверсі. У Фогеля сиділи дві гувернантки, на столі стояли тарілки з родзинками, волоськими і мигдальними горіхами. Гувернантки розмовляли про те, де дешевше жити, в Москві чи в Одесі. Наташа присіла, послухала їх розмову з серйозним задумливим обличчям і встала.

- Острів Мадагаскар, - промовила вона. - Ма-да-гас-кар, - повторила вона чітко кожен склад і не відповідаючи на питання m-me Schoss про те, що вона говорить, вийшла з кімнати.

Петя, брат її, був теж нагорі: він з своїм дядьком влаштовував феєрверк, який мав намір пустити вночі.

- Петя! Петька! - закричала вона йому. - Вези мене вниз. - Петя підбіг до неї і підставив спину. Вона схопилася на нього, обхопивши його шию руками і він підстрибуючи побіг з нею. - Ні, не треба ... острів Мадагаскар, — промовила вона і, зіскочивши з нього, пішла вниз.

Неначе обійшовши своє царство, випробувавши свою владу і переконавшись, що всі покірні, але що все-таки нудно, Наташа пішла в залу, взяла гітару, сіла в темний куток за шафку і стала в басу перебирати струни, виробляючи фразу, яку вона запам'ятала з однієї опери, чутої в Петербурзі разом з князем Андрієм. Для сторонніх слухачів у ній на гітарі виходило щось, що не мало ніякого сенсу, але в її уяві через ці звуки воскресав цілий ряд спогадів. Вона сиділа за шафкою, звертаючи погляд на смугу світла, що падала з буфетної двері, слухала себе і згадувала. Вона перебувала в стані спогадів

Софійка пройшла в буфет з чаркою через залу. Наташа глянула на неї, на щілину в буфетної двері і їй здалося, що вона згадує те, що з буфетної двері в щілину падало світло і що Софійка пройшла з чаркою. "Та й це було точнісінько так само", подумала

Наташа. - Софійко, що це? — крикнула Наташа, перебираючи пальцями на товстій струні.

- Ах, ти тут! - здригнувшись, сказала Софійка, підійшла і прислухалася. - Не знаю. Буря? - сказала вона боязко, боячись помилитися.

"Ну ось точно так же вона здригнулася, точно так же підійшла і боязко посміхнулася тоді, коли це вже було", подумала Наташа, "і точно так же ... я подумала, що в ній чогось бракує".

- Ні, це хор з "Водовоза" Керубіні, чуєш! - І Наташа доспівала мотив хору, щоб дати його зрозуміти Софійці.

- Ти куди ходила? - запитала Наташа.

- Воду в чарці змінити. Я зараз домалюю візерунок.

- Ти завжди зайнята, а я от не вмію, - сказала Наташа. - А Микола де?

- Спить, здається.

- Софійко, ти піди розбуди його, - сказала Наташа. - Скажи, що я його кличу співати. - Вона посідила, подумала про те, що це означає, що все це було, і, не вирішивши цього питання і анітрохи не шкодуючи про те, знову в уяві своєї перенеслася на той час, коли вона була з ним разом, і він закоханими очима дивився на неї.

"Ах, скоріше б він приїхав. Я так боюся, що цього не буде! А головне: я старію, ось що! Вже не буде того, що тепер є в мені. А може бути, він нині приїде, зараз приїде. Може бути приїхав і сидить там у вітальні. Може бути, він вчора ще приїхав і я забула". Вона встала, поклала гітару і пішла до вітальні. Всі домашні, вчителі, гувернантки і гості сиділи вже за чайним столом. Люди стояли навколо столу, - а князя Андрія не було, і було все попереднє життя.

- А, ось вона, - сказав Ілля Андрійович, побачивши Наташу, яка увійшла. - Ну, сідай до мене. - Але Наташа зупинилася біля матері, озираючись довкола, наче вона шукала чогось.

- Мама! - промовила вона. - Дайте мені його, дайте, мама, швидше, швидше, - і знову вона насилу втримала ридання.

Вона присіла до столу і послухала розмови старших і Миколи, який теж прийшов до столу. "Боже мій, Боже мій, ті ж особи, ті ж розмови, так само тато тримає чашку і дме точно так же!" думала Наташа, з жахом відчуваючи огиду, що піднімалася в ній проти всіх домашніх за те, що вони були все ті ж.

Після чаю Микола, Софійка і Наташа пішли в диванну, в свій улюблений кут, в якому завжди починалися їх самі задушевні розмови.

Глава 10

- Буває з тобою, - сказала Наташа братові, коли вони сіли в диванної, - буває з тобою, що тобі здається, що нічого не буде - нічого; що все, що хороше, то було? І не те що нудно, а сумно?

- Ще й як! - сказав він. - У мене бувало, що все добре, всі веселі, а мені прийде в голову, що все це вже набридло і що вмирати всім треба. Я раз у полку не пішов на

гуляння, а там грала музика ... і так мені раптом нудно стало ...

- Ах, я це знаю. Знаю, знаю, - підхопила Наташа. - Я ще маленька була, так зі мною це бувало. Пам'ятаєш, раз мене за сливи покарали і ви все танцювали, а я сиділа в класній і ридала, ніколи не забуду: мені і сумно було і шкода було всіх, і себе, і всіх-всіх шкода. І, головне, я не винна була, - сказала Наташа, - ти пам'ятаєш?

- Пам'ятаю, - сказав Микола. - Я пам'ятаю, що я до тебе прийшов потім і мені хотілося тебе втішити і, знаєш, совісно було. Жахливо ми смішні були. У мене тоді була іграшка-болванчик і я його тобі віддати хотів. Ти пам'ятаєш?

- А пам'ятаєш ти, - сказала Наташа з задумливою усмішкою, як давно, давно, ми ще зовсім маленькі були, дядьку нас покликав у кабінет, ще в старому будинку, а темно було - ми це прийшли і раптом там стоїть ...

- Арап, - докінчив Микола з радісною посмішкою, — як же не пам'ятати? Я і тепер не знаю, що це був арап, або ми уві сні бачили, або нам розповідали.

- Він сірий був, пам'ятаєш, і білі зуби - стоїть і дивиться на нас ...

- Ви пам'ятаєте, Софійко? - запитав Микола ...

- Так, так я теж пам'ятаю щось, - несміливо відповідала Софійка ...

- Я ж питала про цього арапа у тата і у мами, - сказала Наташа. - Вони кажуть, що ніякого арапа не було. Але ж ось ти пам'ятаєш!

- Як же, як тепер пам'ятаю його зуби.

- Як це дивно, неначе уві сні було. Я це люблю.

- А пам'ятаєш, як ми катали яйця в залі і раптом дві баби, і стали по килиму крутитися. Це було, чи ні? Пам'ятаєш, як добре було?

- Так. А пам'ятаєш, як татко в синій шубі на ґанку вистрілив з рушниці. -- Вони перебирали посміхаючись з насолодою спогади, які були не сумного старечого, а поетичного юнацького штибу спогади, ті враження з самого далекого минулого, де сновидіння зливається з дійсністю, і тихо сміялися, радіючи чогось.

Софійка, як і завжди, відстала від них, хоча спогади їх були загальні.

Софійка не пам'ятала багато чого з того, що вони згадували, а й те, що вона пам'ятала, не порушувало в ній того поетичного почуття, яке вони відчували. Вона тільки насолоджувалася їх радістю, намагаючись підлаштуватися під неї.

Вона взяла участь тільки в тому, коли вони згадували перший приїзд Софійки. Софійка розповіла, як вона боялася Миколи, тому що у нього на курточці були снурки, і їй няня сказала, що і її в снурки зашиють.

- А я пам'ятаю: мені сказали, що ти під капустою народилася, — сказала Наташа, - і пам'ятаю, що я тоді не сміла не повірити, але знала, що це не правда, і так мені ніяково було.

Під час цієї розмови з задніх дверей диванної висунулася голова покоївки. — Борошно, півня принесли, - пошепки сказала дівчина.

- Не треба, Полю, вели віднести, - сказала Наташа.

В середині розмов, які йшли в диванній, Дімлер увійшов до кімнати і підійшов до арфи, що стояла в кутку. Він зняв сукно, і арфа видала фальшивий звук.

- Едуард Карлич, зіграйте будь ласка мій улюблений Nocturienne мосьє Фильда, -сказав голос старої графині з вітальні.

Діммлер взяв акорд і, звернувшись до Наташі, Миколі і Софійки, сказав: - Молодь, як струнко сидить!

- Так ми філософствуємо, - сказала Наташа, на хвилину озирнувшись, і продовжувала розмову. Розмова йшла тепер про сновидіння.

Діммлер почав грати. Наташа нечутно, навшпиньки, підійшла до столу, взяла свічку, винесла її і, повернувшись, тихо сіла на своє місце. У кімнаті, особливо на дивані, на якому вони сиділи, було темно, але в великі вікна падало на підлогу срібне світло повного місяця.

- Знаєш, я думаю, - сказала Наташа пошепки, присуваючись до Миколі і Софійки, коли вже Діммлер скінчив і все сидів, слабо перебираючи струни, мабуть в нерішучості залишити, або почати що-небудь нове, - що коли так згадуєш, згадуєш, все згадуєш, до того дозгадуєшся, що пам'ятаєш те, що було ще до того, як я була на світі ...

- Це метампсікоза, — сказала Софійка, яка завжди добре вчилася і все пам'ятала. - Єгиптяни вірили, що наші душі були в тваринах і знову підуть в тварини.

- Ні, знаєш, я не вірю цьому, щоб ми були в тваринах, — сказала Наташа так же пошепки, хоча музика і скінчилася, - а я знаю напевно, що ми були ангелами там десь і тут були, і від цього все пам'ятаємо ...

- Можна мені приєднатися до вас? - тихо підійшов Діммлер, сказав і підсів до них.

- Якщо б ми були ангелами, так за що ж ми потрапили нижче? - сказав Микола. - Ні, це не може бути!

-Та не нижче, хто тобі сказав, що нижче? ... Чому я знаю, чим я була раніше, - з переконанням заперечила Наташа. - Адже душа безсмертна ... отже, якщо я буду жити завжди, так я і перш жила, цілу вічність жила.

- Так, але важко нам уявити вічність, - сказав Діммлер, який підійшов до молодих людей з лагідною презирливою посмішкою, але тепер говорив так само тихо і серйозно, як і вони.

- Чому ж важко уявити вічність? - сказала Наташа. - Нині буде, завтра буде, завжди буде і вчора було і третього дня було ...

- Наташе! тепер твоя черга. Заспівай мені що-небудь, - почувся голос графині. — Що ви сіли, ніби змовники.

- Мама! мені так не хочеться, - сказала Наташа, але разом з тим встала.

Всім їм, навіть і немолодому Діммлеру, не хотілося переривати розмову і йти з куточка диванного, але Наташа встала, і Микола сів за клавикорди. Як завжди, ставши на середину зали і вибравши вкрай вигідне місце для резонансу, Наташа почала співати улюблену п'єсу своєї матері.

Вона сказала, що їй не хотілося співати, але вона давно колись, і довго після не співала так, як вона співала в цей вечір. Граф Ілля Андрійович з кабінету, де він розмовляв з Митіньком!, чув її спів, і як учень, що квапиться йти грати, докінчуючи урок, плутався в словах, віддаючи накази керуючому і нарешті замовк, і Мітінька, теж

слухаючи, мовчки з усмішкою, стояв перед графом. Микола не зводив очей з сестри, і разом з нею переводив дух. Софійка, слухаючи, думала про те, яка величезна різниця була між нею і її другом і як неможливо було їй хоч на скільки-небудь бути настільки чарівною, як її кузина. Стара графиня сиділа з щасливо-сумною усмішкою і сльозами на очах, зрідка похитуючи головою. Вона думала і про Наташу, і про свою молодість, і про те, як щось неприродне і страшне є в цьому майбутньому шлюбі Наташі з князем Андрієм.

Діммлер, підсівши до графині і закривши очі, слухав.

- Ні, графиня, - сказав він нарешті, — це талант європейський, їй вчитися нічого, цієї м'якості, ніжності, сили ...

- Ах! як я боюся за неї, як я боюся, - сказала графиня, не пам'ятаючи, з ким вона говорить. Її материнське чуття говорило їй, що чогось забагато в Наташі, і що від цього вона не буде щаслива. Наташа не скінчила ще співати, як в кімнату вбіг захоплений чотирнадцятирічний Петя зі звісткою, що прийшли ряджені.

Наташа раптом зупинилася.

- Дурень! - закричала вона на брата, підбігла до стільця, впала на нього і заридала так, що довго потім не могла зупинитися.

- Нічого, мамо, справді нічого, так: Петя налякав мене, - говорила вона, намагаючись посміхатися, але сльози все текли і схлипування пригнічували горло.

Вбрані дворові, ведмеді, турки, шинкарі, барині, страшні й смішні, принісши з собою холод і веселощі, спочатку несміливо тулилися в передній; потім, ховаючись один за іншого, витіснялися в залу; і спочатку сором'язливо, а потім все веселіше і дружніше почалися пісні, танці, хорів та святочні гри. Графиня, вгадавши обличчя і посміявшись на вбраних, пішла до вітальні. Граф Ілля Андрійович із сяючою посмішкою сидів в залі, схвалюючи артистів. Молодь зникла кудись.

Через півгодини в залі між іншими рядженими з'явилася ще стара пані в фіжмах — це був Микола. Туркень був Петя. Паяс — це був Діммлер, гусар — Наташа і черкес — Софійка, з намальованими короком вусами і бровами.

Після поблажливого подиву, не впізнавання і похвал з сторони не вбраних, молоді люди знайшли, що костюми такі хороші, що треба було їх показати ще кому-небудь.

Микола, якому хотілося по відмінної дорозі прокатати всіх на своїй трійці, запропонував, взявши з собою з дворових людей десять вбраних, їхати до дядечка.

- Ні, ну що ви його, старого, засмутите! - сказала графиня, - та й ніде повернутися у нього. Вже їхати, так до Мелюкової.

Мелюкова була вдова з дітьми різноманітного віку, також з гувернантками і гувернерами, що жила в чотирьох верстах від Ростових.

- Ось, та chere, розумно, - підхопив розворушений старий граф. - Давай зараз наряджуся і поїду з вами. Вже я Пашету розворушу.

Але графиня не погодилась відпустити графа: у нього всі ці дні боліла нога. Вирішили, що Іллі Андрійовичу їхати не можна, а що якщо Луїза Іванівна (m-me Schoss) поїде, то панночкам можна їхати до Мелюкової. Софійка, завжди боязка і сором'язлива,

настійніше всіх стала просити Луїзу Іванівну не відмовити їм.

Наряд Софійки був краще за всіх. Її вуса і брови незвичайно йшли до неї. Всі говорили їй, що вона дуже хороша, і вона перебувала в невластивому їй жваво-енергетичному настрої. Якийсь внутрішній голос говорив їй, що нині або ніколи вирішиться її доля, і вона в своєму чоловічому одязі здавалася зовсім іншою людиною. Луїза Іванівна погодилася, і через півгодини чотири трійки з дзвіночками і бубонцями, вереском і свистом металевими полозами по морозному снігу, під'їхали до ґанку.

Наташа перша дала тон святочного веселощів, і ці веселощі, відбиваючись від одного до іншого, все більш і більш посилювалося і дійшли до вищого ступеня в той час, коли всі вийшли на мороз, і перемовляючись, перегукуючись, сміючись і викрикуючи, розсілися в сани.

Дві трійки були розгінні, третя трійка старого графа з орловським рисаком в корені; четверта власна Миколи з його низеньким, вороним, волохатим корінником. Микола в своєму старечому вбранні, на який він надів гусарський, підперезаний плащ, стояв в середині своїх саней, підібравши віжки.

Було так світло, що він бачив як відблискують на місячному світлі бляхи і очі коней, що злякано озиратися на сідоків, які галасували під темним навісом під'їзду.

В сани Миколи сіли Наташа, Софійка, m-me Schoss і дві дівчини. В сани старого графа сіли Діммлер з дружиною і Петя; в інші розсілися вбрані дворові.

- Пішов вперед, Захар! - крикнув Микола кучеру батька, щоб мати випадок перегнати його на дорозі.

Трійка старого графа, в яку сів Діммлер і інші ряджені, з вереском полозами, як ніби примерзаючи до снігу, і побрязкуючи густим дзвіночком, рушила вперед. Підпряжні тулилися на голоблі і угрузали, вивертаючи як цукор міцний і блискучий сніг.

Микола рушив за першою трійкою; ззаду зашуміли і заверещали інші. Спочатку їхали маленької риссю по вузькій дорозі. Поки їхали повз сад, тіні від оголених дерев лягали часто поперек дороги і приховували яскраве світло місяця, але як тільки виїхали за огорожу, алмазно-блискуча, з сизим відблиском, сніжна рівнина, вся облита місячним сяйвом і нерухома, відкрилася з усіх боків. Раз, раз, штовхнула вибоїна в передніх санях; саме так же штовхнуло наступні сани і наступні і, зухвало порушуючи заковану тишу, одні за іншими стали розтягуватися сани.

- Слід заячий, багато слідів! - пролунав у морозному скутому повітрі голос Наташі.

- Як видно, Nicolas! - сказав голос Софійки. - Микола озирнувся на Софійку і пригнувся, щоб ближче розглянути її обличчя. Якесь зовсім нове, миле, лице, з чорними бровами і вусами, в місячному світлі, близько і далеко, визирало з соболів.

"Це колись була Софійка", подумав Микола. Він ближче придивився до неї і посміхнувся.

- Ви що, Nicolas?

- Нічого, - сказав він і повернувся знову до коней.

Виїхавши на битий, великий шлях, примасляний полозами і весь посічений

слідами шипів, видними в світлі місяця, коні самі собою стали натягувати віжки і додавати ходу. Ліва пристяжна, загнув голову, стрибками посмикувала свої постромки. Корінний розгойдувався, поводячи вухами, ніби запитуючи: "починати або рано ще?" Попереду, вже далеко відокремившись і брязкаючи густим дзвіночком, що віддалявся ясно виднілася на білому снігу чорна трійка Захара. Чути було з його саней покрикування і регіт і голоси ряжених.

- Гей ви, люб'язні, — крикнув Микола, з одного боку смикаючи віжку і відводячи з батоном руку. І тільки по вітру, який наче посилювався назустріч, і по посмикуванню підпряжних, які натягують і все додають скоку, помітно було, як шпарко полетіла трійка. Микола оглянувся назад. З криком і вереском, махаючи батогами і змушуючи скакати корінних, встигали інші трійки. Корінний стійко погойдувався під дугою, не думаючи збивати і обіцяючи ще й ще наддати, коли знадобиться.

Микола наздогнав першу трійку. Вони з'їхали з якоюсь гори, виїхали на широко-роз'їджену дорогу по лузі біля річки.

"Де це ми їдемо?" подумав Микола. - "По косому лузі має бути. Але ні, це щось нове, чого я ніколи не бачив. Це не косий луг і не Дьомкіна гора, а це Бог знає що таке! Це щось нове і чарівне. Ну, що б там не було!" І він, крикнувши на коней, став об'їжджати першу трійку.

Захар стримав коней і обернув своє вже запущене інієм до брів лице.

Микола пустив своїх коней; Захар, витягнувши вперед руки, чмокнув і пустив своїх.

- Ну тримайся, пане, - промовив він. - Ще швидше поруч полетіли трійки, і швидше мінялися ноги коней, ті мчали. Микола став забирати вперед. Захар, не змінюючи положення витягнутих рук, підняв одну руку з віжками.

- Брешеш, пане, - прокричав він Миколі. Микола в скок пустив всіх коней і перегнав Захара. Коні засипали дрібним, сухим снігом обличчя їздців, поруч з ними звучали часті перебори і плуталися швидко рухомі ноги, і тіні трійки, що переганяється. Свист полозів по снігу і жіночі повискування чулися з різних сторін.

Знову зупинивши коней, Микола озирнувся навкруги себе. Кругом була все та ж просочена наскрізь місячним світлом чарівна рівнина з розсипаними по ній зірками.

"Захар кричить, щоб я взяв ліворуч; а навіщо наліво? думав Микола. Хіба ми до Мелюкова їдемо, хіба це Мелюковка? Ми Бог знає де їдемо, і Бог знає, що з нами робиться - і дуже дивно і добре те, що з нами робиться". Він озирнувся в сани.

- Подивися, у нього і вуса і вії, все біле, - сказав один з присутніх дивних, гарненьких і чужих людей з тонкими вусами і бровами.

"Цей, здається, була Наташа, подумав Микола, а ця m-me Schoss; а може бути і ні, а це черкес з вусами не знаю хто, але я люблю її".

- Чи не холодно вам? — запитав він. Вони не відповідали і засміялися. Діммлер із задніх саней щось кричав, ймовірно смішне, але не можна було розчути, що він кричав.

- Так, так, - сміючись відповідали голосу.

Однак ось якийсь чарівний ліс з чорними тінями, що переливаються і блискітками алмазів і з якоюсь анфіладою мармурових сходинок, і якісь срібні дахи чарівних

будівель, і пронизливий вереск якихось звірів. "А якщо і справді це Мелюковка, то ще дивніше те, що ми їхали Бог знає де, і приїхали в Мелюківку", – думав Микола.

Дійсно це була Мелюківка, і на під'їзд вибігли дівки і лакеї зі свічками і радісними обличчями.

– Хто такі? – запитували з під'їзду.

— Графські вбрані, по конях бачу, – відповідали голосу.

Глава 11

Пелагея Данилівна Мелюкова, широка, енергійна жінка, в окулярах і двійчатому капоті, сиділа у вітальні, оточена дочками, яким вона намагалася не дати нудьгувати. Вони тихо лили віск і дивилися на тіні фігур, що виходили, коли загомоніли в передній кроки і голоси приїжджих.

Гусари, барині, відьми, паяси, ведмеді, прокашлюючись і обтираючи засніжені від морозу обличчя в передній, увійшли в залу, де поспішно запалювали свічки. Паяц — Дімлер з панею — Миколою відкрили танець. Оточені дітьми, що кричали, ряджені, закриваючи обличчя і змінюючи голоси, розкланювалися перед господинею і розташовувалися по кімнаті.

– Ах, впізнати не можна! А Наташа-то! Подивіться, на кого вона схожа! Далєбі, нагадує когось. Едуард-то Карлич як хороший! Я не впізнала. Та як танцює! Ах, батюшки, і черкес якийсь; право, як йде Софійці. Це ще хто? Ну, втішили! Столи-то прийміть, Микита, Ваня. А ми так тихо сиділи!

– Ха-ха-ха! .. Гусар-то, гусар-то! Ніби хлопчик, і ноги! .. Я бачити не можу ... – чулися голоси.

Наташа, улюблениця молодих Мелюкових, з ними разом зникла в задні кімнати, куди була витребувана пробка і різні халати і чоловічий одяг, які в розчинені двері брали від лакея оголені дівочі руки. Через десять хвилин вся молодь сімейства Мелюкова приєдналася до ряджених.

Пелагея Данилівна, розпорядившись очищенням місця для гостей і частуваннями для панів і дворових, не знімаючи окулярів, з стримуваною посмішкою, ходила між рядженими, близько дивлячись їм в обличчя і нікого не впізнаючи. Вона не впізнавала не тільки Ростових і Дімлера, але і ніяк не могла розпізнати ні своїх дочок, ні тих чоловікових халатів і мундирів, які були на них.

– А це чия така? – говорила вона, звертаючись до своєї гувернантки і дивлячись в обличчя своєї дочки, яка представляла казанського татарина. – Здається, з Ростових хтось. Ну і ви, пане гусар, в якому полку служите? – питала вона Наташу. – Турці-то, турці пастили подай, – говорила вона буфетникові, що обносив: – це їх законом не заборонено.

Іноді, дивлячись на дивні, але смішні па, які виробляли танцюючі, які вирішили раз назавжди, що вони вбрані, що ніхто їх не впізнає і тому не конфуз, — Пелагея Данилівна закривалася хусткою, і все сите тіло її тремтіло від нестримного доброго, старечого сміху. – Сашінет-то моя, Сашінет-то! – говорила вона.

Після російських танців і хороводів Пелагея Данилівна з'єднала всіх дворових і

панів разом, в один великий круг; принесли кільце, мотузочку і рублик, і влаштувалися загальні гри.

Через годину всі костюми зім'ялись і розладнались. Пробкові вуса і брови розмазалися по спітнілим і веселим обличчям що розгорілися. Пелагея Данилівна стала визнавати ряджених, захоплювалася тим, як добре були зроблені костюми, як йшли вони особливо панночкам, і дякувала всім за те, що так повеселили її. Гостей запросили вечеряти в вітальню, а в залі розпорядилися частуванням дворових.

- Ні, в лазні гадати, ось це страшно! - говорила за вечерею стара діва, що жила у Мелюкових.

- Чому ж? - запитала старша дочка Мелюкових.

- Та не підете, тут треба хоробрість ...

- Я піду, - сказала Софійка.

- Розкажіть, як це було з панянкою? - сказала друга Мелюкова.

- Так ось так-то, пішла одна панянка, - сказала стара дівиця, - взяла півня, два прилади - як слід, сіла. Посиділа, тільки чує, раптом їде ... з дзвониками, з бубонцями під'їхали сани; чує, йде. Входить зовсім в людській подобі, як є офіцер, прийшов і сів з нею за прилад.

- А! А! .. - закричала Наташа, з жахом викочуючи очі.

- Та як же, він так і каже?

- Так, як людина, все як має бути, і став, і став умовляти, а їй би треба зайняти його розмовою до півнів; а вона зникла - тільки зникла і закрилася руками. Він її і підхопив. Добре, що тут дівчата прибігли ...

- Ну, що лякати їх! - сказала Пелагея Данилівна.

- Матусю, адже ви самі ворожили ... - сказала дочка.

- А як це в коморі ворожать? - запитала Софійка.

- Так ось хоч би тепер, підуть до комори, та й слухають. Що почуєте: забиває, стукає - погано, а пересипає хліб - це до добра; а то буває ...

- Мамо, розкажіть, що з вами було в коморі?

Пелагея Данилівна посміхнулася.

- Та що, я вже забула ... — сказала вона. - Адже ви ніхто не підете?

- Ні, я піду; Пелагея Данилівна, пустіть мене, я піду, - сказала Софійка.

- Ну що ж, коли не боїшся.

- Луїза Іванівна, можна мені? — запитала Софійка.

Чи грали в колечко, в мотузочку або рублик, чи розмовляли, як тепер, Микола не відходив від Софійки і зовсім новими очима дивився на неї. Йому здавалося, що він нині тільки в перший раз, завдяки цим пробковим вусам, цілком зрозумів її. Софійка дійсно цей вечір була весела, жвава і хороша, якою ніколи ще не бачив її Микола.

"Так ось вона яка, а я то дурень!" думав він, дивлячись на її блискучі очі і щасливу, захоплену посмішку, що з-під вусів робила ямочки на щоках і якої він не бачив раніше.

- Я нічого не боюся, - сказала Софійка. - Можна зараз? - Вона встала. Софійці розповіли, де комора, як їй мовчки стояти і слухати, і подали їй шубку. Вона накинула її

собі на голову і глянула на Миколу.

"Що за втіха ця дівчинка!" подумав він. "І про що я думав досі!"

Софійка вийшла в коридор, щоб іти в комору. Микола поспішно пішов на парадний ганок, кажучи, що йому жарко. Дійсно в будинку було душно від зібраного народу.

На дворі був той же нерухомий холод, той же місяць, тільки було ще світліше. Світло було таке сильне і зірок на снігу було так багато, що на небо не хотілося дивитися, і справжніх зірок було непомітно. На небі було чорно і нудно, на землі було весело.

"Дурень я, дурень! Чого чекав до сих пір?" подумав Микола і, піднявшись на ганок, він обійшов ріг будинку по тій стежці, яка вела до заднього ганку. Він знав, що тут піде Софійка. На половині дороги стояли складені сажні дров, на них був сніг, від них падала тінь; через них і з боку їх, переплітаючись, падали на сніг і доріжку тіні старих голих лип. Доріжка вела до комори. Рубана стіна комори і дах, покритий снігом, як висічена з якогось дорогоцінного каменю, блищали в місячному світлі. В саду тріснуло дерево, і знову все абсолютно затихло. Груді, здавалося, дихали не повітрям, а якоюсь вічно-молодою силою і радістю.

З дівочого ганку застукали ноги по сходах, скрипнуло дзвінко на останній, на яку було насипано сніг, і голос старої діви сказав:

- Прямо, прямо, ось по доріжці, панночка. Тільки не озиратися.

- Я не боюся, - відповідав голос Софійки, і по доріжці, по напрямку до Миколи, зарипіли, засвистіли в тоненьких черевичках ніжки Софійки.

Софійка йшла закутавшись в шубку. Вона була вже в двох кроках, коли побачила його; вона побачила його теж не таким, яким вона знала і якого завжди трошки боялася. Він був в жіночій сукні зі скуйовдженим волоссям і з щасливою і новою для Софійки посмішкою. Софійка швидко підбігла до нього.

"Зовсім інша, і все та ж", думав Микола, дивлячись на її обличчя, все освітлене місячним світлом. Він просунув руки під шубку, що прикривала її голову, обняв, притиснув до себе і поцілував у губи, над якими були вуса і від яких пахло паленою пробкою. Софійка в саму середину губ поцілувала його і, випроставши маленькі руки, по обидва боки взяла його за щоки.

- Софійка! .. Nicolas! .. - тільки сказали вони. Вони підбігли до комори і повернулися назад кожен з свого ганку.

Глава 12

Коли всі поїхали назад від Пелагеї Данилівни, Наташа, яка завжди все бачила і помічала, влаштувала так розміщення, що Луїза Іванівна і вона сіли в сани з Діммлером, а Софійка сіла з Миколою і дівчатами.

Микола, вже не перегонами, рівно їхав в зворотний шлях, і все вдивляючись в цьому дивному, місячному світлі в Софійку, відшукував при цьому все перемінюючому світлі, з-під брів і вусів свою ту колишню і теперішню Софійку, з якою він вирішив уже ніколи не розлучатися. Він вдивлявся, і коли розпізнавав все ту ж і іншу і згадував, чуючи цей запах пробки, змішаний з почуттям поцілунку, він на повні груди вдихав в

себе морозне повітря і, дивлячись на землю, що біжить і блискуче небо, він відчував себе знову в чарівному царстві.

- Софійко, тобі добре? - зрідка запитував він.

- Так, - відповідала Софійка. - А тобі?

На середині дороги Микола дав потримати коней візникові, на хвилинку підбіг до саней Наташі і став на відведення.

- Наташе, - сказав він їй пошепки по-французьки, - знаєш, я зважився щодо Софійки.

- Ти їй сказав? - запитала Наташа, вся раптом просяявши від радості.

- Ах, яка ти дивна з цими вусами і бровами, Наташе! Ти рада?

- Я так рада, така рада! Я вже сердилась на тебе. Я тобі не говорила, але ти погано з нею поводився. Це таке серце, Nicolas. Як я рада! Я буваю бридка, але мені соромно було бути однією щасливою без Софійки, - продовжувала Наташа. - Тепер я так рада, ну, біжи до неї.

- Ні, постій, ах яка ти смішна! - сказав Микола, все вдивляючись в неї, і в сестри теж знаходячи щось нове, незвичайне і чарівно-ніжне, чого він раніше не бачив в ній. - Наташе, щось чарівне. Га?

- Так, - відповіла вона, - ти прекрасно зробив.

"Якщо б я раніше бачив її такою, якою вона тепер, - думав Микола, - я б давно запитав, що зробити і зробив би все, що б вона не веліла, і все б було добре".

- Так ти рада, і я добре зробив?

- Ах, так добре! Я недавно з матусею посварилася за це. Мама сказала, що вона тебе ловить. Як це можна говорити? Я з мамою ледь не полаялася. І нікому ніколи не дозволю нічого поганого про неї сказати і подумати, тому що в ній одне хороше.

- Так добре? - сказав Микола, ще раз виглядаючи вираз обличчя сестри, щоб дізнатися, чи правда це, і, скриплячі чобітьми, він зіскочив з відведення і побіг до своїх саней. Все той же щасливий, усміхнений черкес, з вусиками і блискучими очима, дивився з-під соболиного капора, сидів там, і цей черкес був Софійка, і ця Софійка була напевно його майбутня, щаслива і любляча дружина.

Приїхавши додому і розповівши матері про те, як вони провели час у Мелюкових, панянки пішли до себе. Роздягнувшись, але не стираючи пробочних вусів, вони довго сиділи, розмовляючи про своє щастя. Вони говорили про те, як вони будуть жити заміжніми, як їхні чоловіки будуть дружні і як вони будуть щасливі.

На Наталчині столі стояли ще з вечора приготовлені Докією дзеркала. - Тільки коли все це буде? Я боюся, що ніколи ... Це було б дуже добре! - сказала Наташа встаючи і підходячи до дзеркал.

- Сідай, Наташе, може бути ти побачиш його, - сказала Софійка. Наташа запалила свічки і сіла. - Якогось з вусами бачу, - сказала Наташа, яка бачила своє обличчя.

- Не треба сміятися, панночка, - сказала Докія.

Наташа знайшла за допомогою Софійки і покоївки положення дзеркала; обличчя її прийняло серйозний вираз, і вона замовкла. Довго вона сиділа, дивлячись на ряд

свічок, що йдуть в дзеркалах, припускаючи (порівнюючи з чутими розповідями) то, що вона побачить труну, то, що побачить його, князя Андрія, в цьому останньому, збіжному, смутному квадраті. Але як не готова вона була прийняти найменшу пляму за образ людини або труни, вона нічого не бачила. Вона часто стала блимати і відійшла від дзеркала.

- Чому інші бачать, а я нічого не бачу? - сказала вона. - Ну сідай ти, Софійко; нині неодмінно тобі треба, - сказала вона. - Тільки за мене ... Мені так страшно нині!

Софійка сіла за дзеркало, влаштувала положення, і стала дивитися.

- Ось Софія Олександрівна неодмінно побачать, - пошепки сказала Дуняша; - а ви все смієтеся.

Софійка чула ці слова, і чула, як Наташа пошепки сказала:

- І я знаю, що вона побачить; вона і минулого року бачила.

Хвилини три всі мовчали. "Безумовно!" прошепотіла Наташа і не закінчила ... Раптом Софійка відсторонила те дзеркало, яке вона тримала, і закрила очі рукою.

- Ах, Наташе! - сказала вона.

- Бачила? Бачила? Що бачила? — скрикнула Наташа, підтримуючи дзеркало.

Софійка нічого не бачила, вона тільки що хотіла заблмати очима і встати, коли почула голос Наташі, яка сказала "неодмінно" ... Їй не хотілося обдурити ні Душу, ні Наташу, і важко було сидіти. Вона сама не знала, як і внаслідок чого у неї вирвався крик, коли вона закрила очі рукою.

- Його бачила? - запитала Наташа, хапаючи її за руку.

- Так. Стривай ... я ... бачила його, - мимоволі сказала Софійка, ще не знаючи, кого розуміла Наташа під словом його: його- Миколу або його — Андрія.

"Але чому ж мені не сказати, що я бачила? Адже бачать же інші! І хто ж може викрити мене в тому, що я бачила або не бачила?" промайнуло в голові Софійки.

- Так, я його бачила, - сказала вона.

- Як же? Як же? Стоїть чи лежить?

- Ні, я бачила ... То нічого не було, раптом бачу, що він лежить.

- Андрій лежить? Він хворий? - злякано зупинилися очима дивлячись на подругу, питала Наташа.

- Ні, навпаки, - навпаки, веселе обличчя, і він обернувся до мене, - і в ту хвилину як вона говорила, їй самій здавалося, що вона бачила те, що говорила.

- Ну а потім, Софійку? ...

- Тут я не розглянула, щось синє і червоне ...

- Софійко! коли він повернеться? Коли я побачу його! Боже мій, як я боюся за нього і за себе, і за все мені страшно ... - заговорила Наташа, і не відповідаючи ні слова на розради Софійки, лягла в ліжку і довго після того, як загасили свічку, з відкритими очима, нерухомо лежала на ліжку і дивилася на морозне, місячне світло крізь замерзлі вікна.

Глава 13

Незабаром після святка Микола оголосив матері про свою любов до Софійки і про

тверде вирішення одружитися з нею. Графиня, давно помічала те, що відбувалося між Софійкою і Миколою, і чекала цього пояснення, мовчки вислухала його слова і сказала синові, що він може одружитися на кому хоче; але що ні вона, ні батько не дадуть йому благословення на такий шлюб. У перший раз Микола відчув, що мати незадоволена їм, що не дивлячись на всю свою любов до нього, вона не поступиться йому. Вона, холодно і не дивлячись на сина, послала за чоловіком; і, коли він прийшов, графиня хотіла коротко і холодно в присутності Миколи повідомити йому в чому справа, але не витримала: заплакала сльозами досади і вийшла з кімнати. Старий граф став нерішуче совістити Миколу і просити його відмовитися від свого наміру. Микола відповідав, що він не може змінити свого слова, і батько, зітхнувши і очевидно збентежений, дуже скоро перервав свою промову і пішов до графині. При всіх зіткненнях з сином, графа не полишало усвідомлення своєї винуватості перед ним за розлад справ, і тому він не міг сердитися на сина за відмову одружитися на багатій нареченій і за вибір безприданки Соні, – він тільки при цьому випадку жвавіше згадував те, що, якби діла не були розлаштовані, не можна було для Миколи бажати кращої дружини, ніж Соня; і що винен в розладі справ тільки один він з своїм Мітенькою і з своїми непереборними звичками.

Батько з матір'ю більше не говорили про цю справу з сином; але кілька днів після цього, графиня покликала до себе Софійку і з жорстокістю, якої не очікували ні та, ні інша, графиня дорікала племінницю в заманюванні сина і в невдячності. Софійка, мовчки, опустивши очі, слухала жорстокі слова графині і не розуміла, чого від неї вимагають. Вона всім готова була пожертвувати для своїх благодійників. Думка про самопожертву була улюбленою її думкою; але в цьому випадку вона не могла зрозуміти, кому і чим їй треба жертвувати. Вона не могла не любити графиню і всю сім'ю Ростових, але і не могла не любити Миколи і не знати, що його щастя залежало від цієї любові. Вона була мовчазна і сумна, і не відповідала. Микола не міг, як йому здавалося, перенести довше цього положення і пішов порозумітися з матір'ю. Микола то благав матір пробачити його і Софійку і погодитися на їх шлюб, то погрожував матері тим, що, якщо Софійку будуть переслідувати, то він зараз же одружується з нею таємно.

Графиня з холодністю, якої ніколи не бачив син, відповідала йому, що він повнолітній, що князь Андрій одружується без згоди батька, і що він може те саме зробити, але що ніколи вона не визнає цю інтриганку своєю дочкою.

Підірваний словом інтриганка, Микола, піднявши голос, сказав матері, що він ніколи не думав, щоб вона змушувала його продавати свої почуття, і що якщо це так, то він востаннє говорить ... Але він не встиг сказати того рішучого слова, якого, судячи по виразу його обличчя, з жахом чекала мати і яке може бути назавжди б залишилося жорстоким спогадом між ними. Він не встиг договорити, бо Наташа з блідим і серйозним обличчям увійшла в кімнату від дверей, біля якій вона підслуховувала.

– Миколко, ти говориш дурниці, замовкни, замовкни! Я тобі кажу, замовкни! .. – майже кричала вона, щоб заглушити його голос.

– Мама, голубчику, це зовсім не тому ... серденько моє, бідна, – зверталася вона до

матері, яка, відчуваючи себе на краю розриву, з жахом дивилася на сина, але, внаслідок впертості і захоплення боротьби, не хотіла і не могла здатися.

– Миколка, я тобі поясню, ти піди – ви послухайте, мама-голубонько, – говорила вона матері.

Слова її були безглузді; але вони досягли того результату, до якого вона прагнула.

Графиня важко захлипав сховала обличчя на грудях доньки, а Микола встав, схопився за голову і вийшов з кімнати.

Наташа взялася за справу примирення і довела його до того, що Микола отримав обіцянку від матері в тому, що Софійку не будуть гнобити, і сам дав обіцянку, що він нічого не зробить таємно від батьків.

З твердим наміром, влаштувавши в полку свої справи, вийти у відставку, приїхати і одружитися з Софійкою, Микола, сумний і серйозний, в розладі з рідними, але як йому здавалося, пристрасно закоханий, на початку січня поїхав у полк.

Після від'їзду Миколи в будинку Ростових стало сумніше ніж коли-небудь. Графиня від душевного розладу стала хвора.

Софійка була печальна і від розлуки з Миколою і ще більш від того ворожого тону з яким не могла не поводитися з нею графиня. Граф більш ніж коли-небудь був стурбований поганим станом справ, які вимагали якихось рішучих заходів. Необхідно було продати московський будинок і підмосковну, а для продажу будинку потрібно було їхати в Москву. Але здоров'я графині змушувало з дня на день відкладати від'їзд.

Наташа, легко і навіть весело переносила перший час розлуки з своїм нареченим, але тепер з кожним днем ставала схвильованіше і нетерпляче. Думка про те, що так, даром, ні для кого пропадає її кращий час, який би вона вжила на любов до нього, невідступно мучила її. Листи його здебільшого дратували її. Їй образливо було думати, що тоді як вона живе тільки думкою про нього, він живе справжнім життям, бачить нові місця, нових людей, які для нього цікаві. Чим цікавіше були його листи, тим більш їй було прикро. Її ж листи до нього не тільки не доставляли їй розради, але представлялися нудним і фальшивим обов'язком. Вона не вміла писати, бо не могла осягти можливості висловити в листі правдиво хоч одну тисячну частку того, що вона звикла висловлювати голосом, посмішкою і поглядом. Вона писала йому класично-одноманітні, сухі листи, яким сама не приписувала ніякого значення і в яких, по чернеткам, графиня поправляла їй орфографічні помилки.

Здоров'я графині все не поправляється; але відкладати поїздку в Москву вже не було можливості. Потрібно було робити придане, потрібно було продати будинок, і до того ж князя Андрія чекали спершу в Москву, де в цю зиму жив князь Микола Андрійович, і Наташа була впевнена, що він вже приїхав.

Графиня залишилася в селі, а граф, взявши з собою Софійку і Наташу, в кінці січня поїхав у Москву.

частина п'ята

Глава 1

П'єр після сватання князя Андрія і Наташі, без будь-якої очевидної причини,

раптом відчув неможливість продовжувати колишнє життя. Як ні твердо він був переконаний в істинах, відкритих йому його благодійником, як не радісно йому було перший час те захоплення внутрішньою роботою самовдосконалення, якій він віддався з таким запалом, після заручин князя Андрія з Наташею і після смерті Йосипа Олексійовича, про яку він отримав звістку майже в той же час, – вся принадність цього колишнього життя раптом пропала для нього. Залишився єдиний остов життя: його будинок з блискучою дружиною, яка користувалася тепер милостями однієї важливої особи, знайомство з усім Петербургом і служба з нудними формальностями. І це колишнє життя раптом з несподіваною мерзотою представилося П'єру. Він перестав писати свій щоденник, уникав товариства братів, став знову їздити в клуб, став знову багато пити, знову зблизився з холостими компаніями і почав вести таке життя, що графиня Олена Василівна вважала за потрібне зробити йому суворе зауваження. П'єр відчувши, що вона була права, і щоб не компрометувати свою дружину, поїхав до Москви.

У Москві, як тільки він в'їхав в свій величезний будинок з засохлими і далі засихаючими княжнами, з величезною челяддю, як тільки він побачив — проїхавши по місту — цю Іверську каплицю з незліченними вогнями свічок перед золотими ризами, цю Кремлівську площу з незаїждженими снігом, цих візників і халупки Сивцева Вражка, побачив московських старих, які нічого не бажають і нікуди не поспішаючи доживають свій вік, побачив бабусь, московських баринь, московські бали і московський Англійський клуб, – він відчув себе вдома, в тихому притулку. Йому стало в Москві затишно, тепло, звично і брудно, як у старому капоті.

Московське товариство все, починаючи від старих і до дітей, як свого давножданого гостя, якого місце завжди було підготовлене і не зайняте, – перейняло П'єра. Для московської еліти П'єр був самим милим, добрим, розумним веселим, великодушним диваком, розсіяним і славним, російським, старого покрю, паном. Гаманець його завжди був спустілий, тому що відкритий для всіх.

Бенефіси, погані картини, статуї, благодійні товариства, цигани, школи, підписні обіди, гулянки, масони, церкви, книги – ніхто і ніщо не отримувало відмови, і якби не два його приятеля, що зайняли у нього багато грошей і які взяли його під свою опіку, він би все роздав. У клубі не було ні обіду, ні вечора без нього. Як тільки він привалювався на своє місце на дивані після двох пляшок марго, його оточували, і зав'язувалися пересуди, суперечки, присмішки. Де пікірувалися, він – однією своєю доброю усмішкою і до речі сказаним жартом, мирив. Масонські столові ложі були нуднуваті і апатичні, якщо його не було.

Коли після холостої вечері він, з задушевною і солодкою усмішкою, здаючись на прохання веселій компанії, піднімався, щоб їхати з ними, між молоддю лунали радісні, святкові крики. На балах він танцював, якщо не вистачало кавалера. Молоді дами і панночки любили його за те, що він, не упадаючи ні за ким, був з усіма однаково привітливий, особливо після вечері. Він дуже милий, але не має статі, ["Il est charmant, il n'a pas de sexe",] говорили про нього.

П'єр був тим відставним камергером, що добродушно доживає свій вік в Москві, яких були сотні.

Як би він жажнувся, якби сім років тому, коли він тільки приїхав з за кордону, хтось сказав би йому, що йому нічого не потрібно шукати і вигадувати, що його колія давно пробита, визначена одвічно, і що, як він не крутись, він буде тим, чим були всі в його становищі. Він не міг би повірити цьому! Хіба він всією душею не бажав, то зробити республіку в Росії, то самому бути Наполеоном, то філософом, то тактиком, переможцем Наполеона? Хіба він не бачив можливість і прагнув переродити порочний рід людський і самого себе довести до вищого ступеня досконалості? Хіба не він засновував і школи і лікарні та відпускав своїх селян на волю?

А замість всього цього, ось він, багатий чоловік невірної дружини, камергер у відставці, люблячий поїсти, випити і розстебнувшись посварити легенько уряд, член московського Англійського клубу і всіма улюблений учасник московського братства. Він довго не міг помиритися з тією думкою, що він є той самий відставний московський камергер, тип якого він так глибоко зневажав сім років тому.

Іноді він утішав себе міркуваннями, що це тільки так, поки, він веде це життя; але потім його жажала інша думка, що так, поки, вже скільки людей входили, як він, з усіма зубами і волоссям в це життя і в цей клуб і виходили відтіля без жодного зуба і волоса.

У хвилини гордості, коли він думав про своє становище, йому марилося, що він зовсім інший, особливий від тих відставних камергерів, яких він зневажав перш, що ті були вульгарні і дурні, задоволені і заспокоєні своїм становищем, "а я і тепер все незадоволений, все мені хочеться зробити щось для людства", – говорив він собі в хвилини гордості. "А може бути і всі ті мої товариші, точно так же, як і я, билися, шукали якоїсь нової, своєї дороги в існуванні, і так само як і я силою обстановки, суспільства, породи, тієї стихійної сили, проти якої не владна людина, були приведені туди ж, куди і я", говорив він собі в хвилини скромності, і поживши в Москві трохи часу, він не зневажав вже, а починав любити, шанувати і жаліти, так само як і себе, своїх по долі товаришів.

На П'єра не находили, як раніше, хвилини відчаю, туги й огиди до життя; але та ж хвороба, що виражалася перш різкими нападами, була загнана всередину і ні на мить не покидала його. "До чого? Навіщо? Що таке діється на світі?" питав він себе з подивом по кілька разів на день, мимоволі починаючи вдумуватися в зміст явищ життя; але досвідом знаючи, що на питання ці не було відповідей, він покvapливо намагався відвернутися від них, брався за книгу, або поспішав в клуб, або до Аполлона Миколайовича базікати про міські плітки.

"Олена Василівна, ніколи нічого не любила крім свого тіла і одна з найдурніших жінок в світі, – думав П'єр – представляється людям верхом розуму й витонченості, і перед нею схиляються. Наполеон Бонапарт був зневажаємий усіма доти, поки він був великий, і з тих пір як він став жалюгідним комедіантом – імператор Франц домагається запропонувати йому свою дочку в незаконні подружжя. Іспанці возносять хвалу Богу через католицьке духовенство в подяку за те, що вони перемогли 14-го

червня французів, а французи віддають хвалу через те ж католицьке духовенство про те, що вони 14-го червня перемогли іспанців. Брати мої масони клянуться кров'ю в тому, що вони всім готові жертвувати для ближнього, а не платять по одному карбованцю на збори бідних і інтригують Астрея проти Тих, хто шукає Манни, і клопочать про справжній шотландський килим і про акт, сенсу якого не знає і той, хто писав його, і якого нікому не потрібно.

Всі ми сповідуємо християнський закон прощення образ і любові до ближнього – закон, внаслідок якого ми спорудили в Москві сорок сороків церков, а вчора засікли батогом втікача, і служитель того ж самого закону любові і прощення, священик, давав цілувати солдату хрест перед стратою". Так думав П'єр, і ця вся, загальна, всіма визнана брехня, як він ні звук до неї, як ніби щось нове, щоразу вражала його. – "Я розумію цю брехню і плутанину, думав він, – але як мені розповісти їм все, що я розумію? Я пробував і завжди знаходив, що і вони в глибині душі розуміють те ж, що і я, але намагаються тільки не бачити її. Стало бути так треба! Але мені ж, мені куди подітися?" думав П'єр. Він відчував нещасну здатність багатьох, особливо російських людей, – здатність бачити і вірити в можливість добра і правди, і занадто ясно бачити зло і брехню життя, для того щоб бути в змозі приймати в ній серйозну участь. Будь-яка область праці в очах його з'єднувалася зі злом і обманом. Чим він не намагався бути, за що він не брався – зло і брехня відштовхували його і загороджували йому всі шляхи діяльності. А тим часом треба було жити, треба було мати заняття. Занадто страшно було бути під гнітом цих нерозв'язних питань життя, і він віддавався першим захопленням, щоб тільки забути їх. Він їздив у всілякі компанії, багато пив, купував картини і будував, а головне читав.

Він читав і читав все, що потрапляло під руку, і читав так що, приїхавши додому, коли лакеї ще роздягали його, він, вже взявши книгу, читав – і від читання переходив до сну, і від сну до балачок у вітальнях і клубі, від базікання до гульні і жінок, від гульні знову до патякань, читання і вина. Пити вино для нього ставало все більше і більше фізичною і разом моральною потребою. Незважаючи на те, що лікарі говорили йому, що з його корпулентністю, вино для нього небезпечно, він дуже багато пив. Йому ставало цілком добре тільки тоді, коли він, сам не помічаючи як, перекинувши в свій великий рот кілька склянок вина, відчував приємну теплоту в тілі, ніжність до всіх своїх ближніх і готовність розуму поверхнево відгукуватися на будь-яку думку, не заглиблюючись в суть її. Тільки випивши пляшку і дві вина, він смутно усвідомлював, що той хитросплетений, страшний вузол життя, який жахав його колись, не такий страшний, як йому здавалося. З шумом в голові, розмовляючи, слухаючи розмови або читаючи після обіду і вечері, він безперестанку бачив цей вузол, якою-небудь стороною його. Але тільки під впливом вина він говорив собі: "Це нічого. Це я розплутаю – ось у мене і готове пояснення. Але тепер ніколи, – я після обміркую все це!" Але це після ніколи не приходило.

Натщесерце, вранці, всі колишні питання представлялися настільки ж нерозв'язними і страшними, і П'єр квапливо хапався за книгу і радів, коли хтось

приходив до нього.

Іноді П'єр згадував про почуті ним розповіді про те, як на війні солдати, перебуваючи під пострілами в прикритті, коли їм робити нічого, старанно вишукують собі заняття, для того щоб легше переносити небезпеку. І П'єру всі люди представлялися такими солдатами, що рятуються від життя: хто честолюбством, хто картами, хто писанням законів, хто жінками, хто іграшками, хто кіньми, хто політикою, хто полюванням, хто вином, хто державними справами. "Немає ні нікчемного, ні важливого, все одно: тільки б врятуватися від життя як вмію"! – думав П'єр. – "Тільки б не бачити його, цього страшного його".

Глава 2

На початку зими, князь Микола Андрійович Болконський з дочкою приїхали в Москву. За своїм минулим, по своєму розуму і оригінальності, особливо по ослабленню на ту пору захоплення царюванням імператора Олександра, і по тому анти-французькому та патріотичному напрямку, яке панувало в той час в Москві, князь Микола Андрійович став негайно ж предметом особливої шанобливості москвичів і центром московської опозиції уряду.

Князь дуже постарів в цей рік. У ньому з'явилися різкі ознаки старості: несподівані засипання, забудькуватість найближчих за часом подій і пам'ятливість до давнім, і дитяче марнославство, з яким він брав роль глави московської опозиції. Незважаючи на те, коли старий, особливо вечорами, виходив до чаю в своїй шубці і пудреній перуці, і починав, порушені ким-небудь, свої уривчасті розповіді про минуле, або ще більш уривчасті і різкі судження сьогодення, він розбентежував у всіх своїх гостях однакове почуття шанобливої поваги. Для відвідувачів весь цей старовинний будинок з величезними трюмо, дореволюційними меблями, цими лакеями в пудрі, і сам з минулого століття крутий і розумний старий з його лагідною дочкою і гарненькою французенкою, які вклонялись перед ним, – представляв велично-приємне видовище. Але відвідувачі не думали про те, що крім цих двох-трьох годин, під час яких вони бачили господарів, було ще 22 години на добу, під час яких йшло таємне внутрішнє життя вдома.

Останнім часом в Москві це внутрішнє життя стало дуже важким для княжни Марії. Вона була позбавлена в Москві тих своїх кращих радощів – бесід з божими людьми і усамітнення, – які освіжали її в Лисих Горах, і не мала ніяких вигод і радощів столичного життя. У світ вона не їздила; всі знали, що батько не пускає її без себе, а сам він з-за нездоров'я не міг їздити, і її вже не запрошували на обіди та вечори. Надію на заміжжя княжна Мар'я зовсім полишила. Вона бачила ту холодність і озлоблення, з якими князь Микола Андрійович приймав і спроваджували від себе молодих людей, що могли бути женихами та іноді заявлялись в їх будинок. Друзів у княжни Марії не було: в цей приїзд в Москву вона розчарувалася в своїх двох найближчих людей. М-lle Bourienne, з якою вона і раніше не могла бути цілком відверта, тепер стала їй неприємна і вона з деяких причин стала віддалятися від неї. Жюлі, яка була в Москві і до якої княжна Марія писала п'ять років підряд, виявилася абсолютно чужою їй, коли

княжна Марія знову зійшлася з нею особисто. Жюлі в цей час, у зв'язку зі смертю братів зробившись однією з найбагатших наречених в Москві, знаходилася у всьому розпалі світських задовольень. Вона була оточена молодими людьми, які, як вона думала, раптом оцінили її гідності. Жюлі перебувала в тому періоді старіючої світської панянки, яка відчуває, що настав останній шанс заміжжя, і тепер або ніколи має вирішитись її доля. Княжна Марія з сумною посмішкою згадувала по четвергах, що їй тепер писати нема до кого, так як Жюлі, Жюлі, від присутності якої їй не було ніякої радості, була тут і бачилася з нею щотижня. Вона, як старий емігрант, який відмовився одружитися на жінці, у якої він проводив кілька років свої вечори, шкодувала про те, що Жюлі була тут і їй нікому писати. Княжни Марії в Москві не було з ким поговорити, нікому повірити свого горя, а горя багато додалось нового за цей час. Термін повернення князя Андрія і його одруження наближався, а його доручення підготувати до того батька не тільки не було виконане, але справа навпроти здавалося зовсім зіпсованою, і нагадування про графиню Ростову виводило з себе старого князя, і так вже багато часу бувшого не в дусі. Нове горе, що додалось останнім часом для княжни Марії, були уроки, які вона давала шестирічному племінникові. У своїх відносинах з Миколкою вона з жахом упізнала в собі властивість дратівливості свого батька. Скільки разів вона не говорила собі, що не треба дозволяти собі гарячкувати навчаючи племінника, майже щоразу, як вона сідала з указкою за французьку абетку, їй так хотілося скоріше, легше перелити з себе своє знання в чоловічка, який вже боявся, що ось-ось тітка розсердиться, що вона при найменшій неухважності з боку хлопчика здригалася, поспішала, гарячкувала, підвищувала голос, іноді смикала його за руку і ставила в кут. Поставивши його в кут, вона сама починала плакати над своєю злою, поганою натурою, і Миколонька, наслідуючи їй риданнями, без дозволу виходив з кутка, підходив до неї і відсмикував від обличчя її мокрі руки, і втішав її. Але більш, найбільше горя доставляла княжні дратівливість її батька, завжди спрямована проти дочки і яка дійшла останнім часом до жорстокості. Якщо б він змушував її всі ночі класти поклони, якби він бив її, примушував тягати дрова і воду, — їй би і в голову не прийшло, що її положення важке; але цей люблячий мучитель, найжорстокіший від того, що він любив і за те мучив себе і її, — навмисне умів не тільки образити, принизити її, але і довести їй, що вона завжди і в усьому була винна. Останнім часом в ньому з'явилася нова риса, що найбільше мучила княжну Марію — це було його більше зближення з m-lle Bourienne. Це прийшла йому, в першу хвилину після отримання звістки про намір свого сина, думка-жарт про те, що якщо Андрій одружується, то і він сам одружується на Bourienne, — мабуть сподобалася йому, і він із завзятістю останнім часом (як здавалося княжни Марії) тільки для того, щоб її образити, виявляв особливу ласку до m-lle Bourienne і виявляв своє невдоволення до дочки виявом любові до Bourienne.

Одного разу в Москві, в присутності княжни Марії (їй здавалося, що батько навмисне при ній це зробив), старий князь поцілував у m-lle Bourienne руку і, притягнувши її до себе, обняв пестячи. Княжна Марія спалахнула і вибігла з кімнати.

Через кілька хвилин m-lle Bourienne увійшла до княжни Марії, посміхаючись і щось весело розповідаючи своїм приємним голосом. Княжна Марія поспішно обтерла сльози, рішучими кроками підійшла до Bourienne і, мабуть сама того не знаючи, з гнівною поспішністю і вибухами голосу, почала кричати на французенку: "Це гидко, низько, нелюдяно користуватися слабкістю ..." Вона не договорила. "Підіть геть із моєї кімнати", прокричала вона і заплакала.

На другий день князь ні слова не сказав своїй дочці; але вона помітила, що за обідом він наказав подавати страву, починаючи з m-lle Bourienne. В кінці обіду, коли буфетник, за колишньою звичкою, знову подав кави, починаючи з княжни, князь раптом оскаженів, кинув милицею в Філіпа і негайно ж зробив розпорядження про віддачу його в солдати. "Не чують ... два рази сказав! .. не чують!"

"Вона - перша людина в цьому будинку; вона - мій найкращий друг, - кричав князь. - І якщо ти дозволиш собі, - закричав він в гніві, в перший раз звертаючись до княжни Марії, - ще раз, як вчора ти наважилася ... забутись перед нею, то я тобі покажу, хто господар в хаті. Геть! щоб я не бачив тебе; проси у неї пробачення! "

Княжна Марія просила пробачення у Амалії Євгенівни і у батька за себе і за Філіпа-буфетника, який просив заступу.

У такі хвилини в душі княжни Марії збиралося почуття, схоже на гордість жертви. І раптом в такі-то хвилини, при ній, цей батько, якого вона засуджувала, або шукав окуляри, обмацуючи біля них і не бачачи, або забував те, що зараз було, або робив ослабленими ногами невірний крок і озирався, чи не бачив хто його слабкості, або, що було найгірше, він за обідом, коли не було гостей, що збуджують його, починав раптом куняти, випускаючи серветку, і схилявся над тарілкою, тремтячою головою. "Він старий і слабкий, а я смію засуджувати його!" - думала вона з огидою до самої себе в такі хвилини.

Глава 3

У 1811-му році в Москві жив і швидко ввійшов у моду французький доктор, величезний на зріст, красень, люб'язний, як француз і, як говорили всі в Москві, лікар незвичайного мистецтва - Метив'є. Він був прийнятий в будинках еліти не як доктор, а як рівний.

Князь Микола Андрійович, що насміхався над медициною, останнім часом, за порадою m-lle Bourienne, допустив до себе цього доктора і звик до нього. Метив'є рази два в тиждень бував у князя.

В Миколин день, в іменини князя, вся Москва була біля під'їзду його будинку, але він нікого не велів приймати; а тільки небагатьох, список яких він передав княжни Марії і велів кликати до обіду.

Метив'є приїхав вранці із привітанням та як доктор, знайшов пристойним порушити заборону [de forcer la consigne], як він сказав княжни Марії, і увійшов до князя. Сталося так, що в цей іменинний ранок старий князь був в одному зі своїх найбільш поганих настроїв. Він цілий ранок ходив по дому, чіпляючись до всіх і роблячи вигляд, що він не розуміє того, що йому говорять, і що його не розуміють.

Княжна Марія твердо знала цей стан духу тихої і стурбованої буркотливості, яка зазвичай завершалася вибухом сказу, і як перед зарядженою, з зведеними курками, рушницею, все ходила цей ранок, чекаючи неминучого пострілу. Ранок до приїзду доктора пройшов благополучно. Пропустивши доктора, княжна Марія сіла з книгою в вітальні біля дверей, від якої вона могла чути все те, що відбувалося в кабінеті.

Спочатку вона чула один голос Метив'є, потім голос батька, потім обидва голоси заговорили разом, двері відчинилися і на порозі з'явилася перелякана, гарна фігура Метив'є з його чорним хохлом, і фігура князя в ковпаку і халаті з знівеченим сказом лицем і опущеними зіницями очей.

- Не тямиш? - кричав князь, - а я розумію! Французький шпигун, Бонапартів раб, шпигун, геть з мого будинку - геть, я говорю, - і він зачинив двері.

Метив'є знизуючи плечами підійшов до mademoiselle Bourienne, яка прибігла на крик із сусідньої кімнати.

- Князь не зовсім здоровий, - жовч і прилив до мозку. Заспокойтеся, я завтра зайду, [la bile et le transport au cerveau. Tranquillisez-vous, je repasserai demain,] - сказав Метив'є і, приклавши палець до губ, поспішно вийшов.

За дверима вчулися кроки в туфлях і крики: "Шпигуни, зрадники, всюди зрадники! У своєму будинку немає хвилини спокою!"

Після від'їзду Метив'є старий князь покликав до себе доньку і вся сила його гніву обрушилася на неї. Вона була винна в тому, що до нього пустили шпигуна. Адже він сказав, їй сказав, щоб вона склала список, і тих, кого не було в списку, щоб не пускали. Навіщо ж пустили цього мерзотника! Вона була причиною всього. З нею він не міг мати ні хвилини спокою, не міг померти спокійно, говорив він.

- Ні, матінко, розійтися, розійтися, це ви знайте, знайте! Я тепер більше не можу, - сказав він і вийшов з кімнати. І начебто боячись, щоб вона не зуміла якось втішитися, він повернувся до неї і, намагаючись прийняти спокійний вид, додав: - І не думайте, щоб я це сказав вам в хвилину серця, а я спокійний, і я обміркував це; і це буде - розійтися, пошукайте собі місця! .. - Але він не витримав і з тим озлобленням, яке може бути тільки у людини, яка любить, він, мабуть сам страждаючи, затряс кулаками і прокричав їй:

- І хоч би який-небудь дурень узяв її заміж! - Він грюкнув дверима, покликав до себе m-lle Bourienne і затих в кабінеті.

О другій годині з'їхалися обрані шість персон до обіду. Гості - відомий граф Ростопчин, князь Лопухін з своїм племінником, генерал Чатров, старий, бойовий товариш князя, і з молодих П'єр і Борис Друбецький - чекали його у вітальні.

Борис який днями приїхав в Москву в відпустку побажав бути представленим князю Миколі Андрійовичу і зумів до такої міри здобути його прихильність, що князь для нього зробив виключення з усіх неодружених молодих людей, яких він не приймав до себе.

Будинок князя був не те, що називається "еліта", але це був такий маленький гурток, про який хоча і не чути було в місті, але в якому приємніше за все було бути

прийнятим. Це зрозумів Борис тиждень тому, коли при ньому Ростопчин сказав головнокомандувачу, що кликав графа обідати в день, що він не може бути:

- В цей день вже я завжди їжджу прикладатися до мощей князя Миколи Андрійовича.

- Ах так, так, — відповідав головнокомандувач. - Що він?..

Невелике товариство, що зосередилося в старомодній, високій, з старими меблями, вітальні перед обідом, було схоже на урочисту раду судилища. Всі мовчали і якщо говорили, то говорили тихо. Князь Микола Андрійович вийшов серйозний і мовчазний. Княжна Марія ще більш здавалася тихою і боязкою, ніж звичайно. Гості неохоче зверталися до неї, тому що бачили, що їй було не до їхніх розмов. Граф Ростопчин один тримав нитку розмови, розповідаючи про останні то міські, то політичні новини.

Лопухін і старий генерал зрідка брали участь в розмові. Князь Микола Андрійович слухав, як верховний суддя слухає доповідь, який роблять йому, тільки зрідка мовчанням або коротким слівцем заявляючи, що він бере до відома те, що йому доповідають. Тон розмови був такий, що зрозуміло було, ніхто не схвалював того, що робилося в політичному світі. Розповідали про події, які очевидно підтверджують те, що все йшло гірше і гірше; але у всякому оповіданні і судженні було вражаюче те, як оповідач зупинявся або бував зупиняємий щоразу на тій межі, де судження могло відноситись до лиця государя імператора.

За обідом розмова зайшла про останні політичної новини, про захоплення Наполеоном володінь герцога Ольденбурзького і про російську ворожу Наполеону ноту, надіслану до всіх європейських дворів.

- Бонапарт поводить ся з Європою як пірат на завойованому кораблі, - сказав граф Ростопчин, повторюючи вже кілька разів сказану їм фразу. - Дивуєшся тільки довготерпінню або засліпленню государів. Тепер справа доходить до папи, і Бонапарт вже не соромлячись хоче скинути главу католицької релігії, і всі мовчать! Один наш государ протестував проти захоплення володінь герцога Ольденбурзького. І то ... - Граф Ростопчин замовк, відчуваючи, що він стояв на тому рубежі, де вже не можна засуджувати.

- Запропонували інші володіння замість Ольденбурзького герцогства, - сказав князь Микола Андрійович. - Неначе я мужиків з Лисих Гір переселяв в Богучарово і в рязанські, так і він герцогів.

- Герцог Ольденбургський переносить своє нещастя з чудовою силою волі і покірністю долі, [Le duc d'Oldenbourg supporte son malheur avec une force de caractere et une resignation admirable,] - сказав Борис, шанобливо вступаючи в розмову. Він сказав це тому, що проїздом з Петербургу мав честь представлятися герцогу. Князь Микола Андрійович подивився на молоду людину так, як ніби він хотів би йому сказати щось на це, але передумав, вважаючи його занадто для того молодим.

- Я читав наш протест про Ольденбургську справу і дивувався поганий редакції цієї ноти, - сказав граф Ростопчин, зневажливим тоном людини, яка судить про справу їй добре знайомому.

П'єр з наївним подивом подивився на Ростопчина, не розуміючи, чому його турбувала погана редакція ноти.

- Хіба не все одно, як написана нота, графе? - сказав він, - якщо зміст її сильний.

- Мій милий, з нашими 500-ми тисячами війська легко, здається, виражатися хорошим стилем, [Mon cher, avec nos 500 mille hommes de troupes, il serait facile d'avoir un beau style,] - сказав граф Ростопчин. П'єр зрозумів, чому графа Ростопчина турбувала редакція ноти.

- Здається, писак досить розвелось, - сказав старий князь: - там в Петербурзі всі пишуть, не тільки ноти, - нові закони все пишуть. Мій Андрійка там для Росії цілий волюм законів написав. Нині всі пишуть! - І він неприродно засміявся.

Розмова замовкла на хвилину; старий генерал покашлюванням звернув на себе увагу.

- Зволили чути про останній події на огляді в Петербурзі? як себе новий французький посланник показав!

- Що? Так, я чув щось; він щось незручно сказав при Його Величності.

- Його Величність звернув його увагу на гренадерську дивізію і церемоніальний марш, - продовжував генерал, - і ніби посланник ніякої уваги не звернув і ніби дозволив собі сказати, що ми у себе у Франції на такі дрібниці не звертаємо уваги. Государ нічого не зволив сказати. На наступному огляді, кажуть, государ жодного разу не зволив звернутися до нього.

Всі замовкли: на цей факт, що відносився особисто до государя, не можна було заявляти ніякого судження.

- Зухвалий! - сказав князь. - Знаєте Метив'є? Я нині вигнав його від себе. Він тут був, пустили до мене, як я не просив нікого не пускати, - сказав князь, сердито глянувши на дочку. І він розповів всю свою розмову з французьким доктором і причини, чому він переконався, що Метив'є шпигун. Хоча причини ці були дуже недостатні і не ясні, ніхто не заперечував.

За печенею подали шампанське. Гості встали з своїх місць, вітаючи старого князя. Княжна Марія теж підійшла до нього.

Він глянув на неї холодним, злим поглядом і підставив їй зморщену, поголену щоку. Весь вираз його обличчя говорив їй, що ранкова розмова їм не забута, що рішення його залишилося в колишній силі, і що тільки завдяки присутності гостей він не говорить їй цього тепер.

Коли вийшли в вітальню до кави, люди похилого віку сіли разом.

Князь Микола Андрійович більш пожвавився і висловив свій образ думок щодо майбутньої війни.

Він сказав, що війни наші з Бонапартом до тих пір будуть нещасливі, поки ми будемо шукати союзу з німцями і будемо лізти в європейські справи, в які нас втягнув Тільзітський мир. Нам ні за Австрію, ні проти Австрії не треба було воювати. Наша політика вся на сході, а щодо Бонапарта одне - озброєння на кордоні і твердість в політиці, і ніколи він не посміє переступити російський кордон, як у сьомому році.

- І де нам, князь, воювати з французами! - сказав граф Ростопчин. - Хіба ми проти наших вчителів і богів можемо озброїтися? Подивіться на нашу молодь, подивіться на наших баринь. Наші боги - французи, наше царство небесне - Париж.

Він став говорити голосніше, очевидно для того, щоб його чули всі. - Костюми французькі, думки французькі, почуття французькі! Ви ось Метив'є в заший вигнали, бо він француз і негідник, а наші барині за ним поповзом повзають. Вчора я на вечорі був, так з п'яти баринь три католички і, по дозволу папи, у неділю по канві шиють. А самі мало не голі сидять, як вивіски торгових лазень, з дозволу сказати. Ех, подивишся на нашу молодь, князь, взяв би старий кий Петра Великого з кунсткамери, та по-російськи б обламав боки, вся б дур зіскочила!

Всі замовкли. Старий князь з посмішкою на обличчі дивився на Ростопчина і схвально похитував головою.

- Ну, прощайте, ваше сіятельство, не хворійте, - сказав Ростопчин, з властивими йому швидкими рухами піднімаючись і простягаючи руку князю.

- Прощай, голубчику, - гуслі, завжди заслухати його! - сказав старий князь, утримуючи його за руку і підставляючи йому для поцілунку щоку. З Ростопчиним піднялися і інші.

Глава 4

Княжна Марія, сидячи у вітальні і слухаючи ці чутки та пересуди старих, нічого не розуміла з того, що вона чула; вона думала тільки про те, чи не помічають всі гості ворожих відносин її батька до неї. Вона навіть не помітила особливої уваги і милих речей, які звертав до неї у весь час цього обіду Друбецький, який вже втретє був у їхньому будинку.

Княжна Марія з розсіяним, питальним поглядом звернулася до П'єра, який останній з гостей, з капелюхом в руці і з посмішкою на обличчі, підійшов до неї після того, як князь вийшов, і вони одні залишалися в вітальні.

- Можна ще посидіти? - сказав він, своїм товстим тілом валячись в крісло біля княжни Марії.

- Ах так, - сказала вона. "Ви нічого не помітили?" сказав її погляд.

П'єр знаходився в приємному, після-обідньому стані духу. Він дивився перед собою і тихо посміхався.

- Давно ви знаєте цю молоду людину, княжна? — сказав він.

- Яку?

- Друбецького?

- Ні, недавно ...

- Що він вам подобається?

- Так, він приємний молодий чоловік ... Чому ви мене це питаєте? - сказала княжна Мар'я, продовжуючи думати про свою ранкову розмову з батьком.

- Тому, що я зробив спостереження, - молода людина зазвичай з Петербургу приїжджає в Москву у відпустку тільки з метою одружитися на багатій нареченій.

- Ви зробили це спостереження! - сказала княжна Мар'я.

- Так, - продовжував П'єр з посмішкою, - і ця молода людина тепер себе так тримає, що, де є багаті нареченої, - там і він. Я як по книзі читаю в ньому. Він тепер в нерішучості, кого йому атакувати: вас чи mademoiselle Жюлі Карагіну. Він дуже до неї уважний. [Il est tres assidu aupres d'elle.]

- Він їздить до них?

- Так дуже часто. І знаєте ви нову манеру залицятись? - з веселою посмішкою сказав П'єр, мабуть перебуваючи в тому веселому дусі добродушною глузування, за який він так часто в щоденнику дорікав себе.

- Ні, - сказала княжна Мар'я.

- Тепер щоб сподобатися московським дівчатам - треба бути меланхолійним. І він дуже меланхолійний з m-elle Карагіною, [il faut etre melancolique. Et il est tres melancolique aupres de m-lle Карагін,] - сказав П'єр.

- Справді? [Vraiment?] - сказала княжна Марія, дивлячись в добре обличчя П'єра і не перестаючи думати про своє горе. — "Мені б легше було, - думала вона, - якщо б я зважилася повірити кому небудь все, що я відчуваю. І я б хотіла саме П'єру сказати все. Він такий добрий і благородний. Мені б легше стало. Він мені подав би пораду!"

- Пішли б ви за нього заміж? — запитав П'єр.

— Ах, Боже мій, граф, є такі хвилини, що я пішла б за будь-якого, - раптом несподівано для самої себе, зі сльозами в голосі, сказала княжна Мар'я. — Ах, як важко буває любити людину близького і відчувати, що ... нічого (продовжувала вона тремтячим голосом), не можеш для нього зробити крім горя, коли знаєш, що не можеш цього змінити. Тоді одне - піти, а куди мені піти? ...

- Що ви, що з вами, княжна?

Але княжна не доказала, заплакала.

- Я не знаю, що зі мною нині. Не слухайте мене, забудьте, що я вам сказала.

Вся веселість П'єра зникла. Він заклопотано розпитував княжну, просив її висловити все, повірити йому своє горе; але вона тільки повторила, що просить його забути те, що вона сказала, що вона не пам'ятає, що вона сказала, і що у неї немає горя, крім того, яке він знає - горя про те, що одруження князя Андрія загрожує посварити батька з сином.

- Чи чули ви про Ростових? - запитала вона, щоб змінити тему розмови. - Мені говорили, що вони скоро будуть. Andre я теж чекаю кожен день. Я б хотіла, щоб вони побачилися тут.

- А як він дивиться тепер на цю справу? - запитав П'єр, під він розуміючи старого князя. Княжна Марія похитала головою.

- Але що ж робити? До року залишається тільки кілька місяців. І це не може бути. Я б тільки хотіла позбавити брата від перших хвилин. Я хотіла б, щоб вони швидше приїхали. Я сподіваюся зійтися з нею. Ви їх давно знаєте, - сказала княжна Мар'я, - скажіть мені, поклавши руку на серце, всю справжню правду, що це за дівчина і як ви знаходите її? Але всю правду; тому що, ви розумієте, Андрій так багато ризикує, роблячи це проти волі батька, що я б хотіла знати ...

Неясний інстинкт сказав П'єру, що в цих застереженнях і повторюваних проханнях сказати всю правду, виражалася недоброзичливість княжни Марії до своєї майбутньої невістки, що їй хотілося, щоб П'єр не схвалив вибору князя Андрія; але П'єр сказав те, що він скоріше відчував, що думав.

– Я не знаю, як відповідати на ваше запитання, – сказав він, почервонівши, сам не знаючи від чого. – Я рішуче не знаю, що це за дівчина; я ніяк не можу аналізувати її. Вона чарівна. А чому, я не знаю: ось все, що можна про неї сказати. – Княжна Марія зітхнула і вираз її обличчя сказало: "Так, я цього очікувала і боялася".

– Розумна вона? – запитала княжна Мар'я. П'єр задумався.

– Я думаю ні, – сказав він, – а втім так. Вона не удостоює бути розумною ... Та ні, вона чарівна, і більше нічого. – Княжна Марія знову несхвально похитала головою.

– Ах, я так бажаю любити її! Ви їй це скажіть, якщо побачите її переді мною.

– Я чув, що вони днями будуть, – сказав П'єр.

Княжна Марія повідомила П'єру свій план про те, як вона, тільки що приїдуть Ростови, зблизиться з майбутньою невісткою і постарается привчити до неї старого князя.

Глава 5

Одруження на багатій нареченій в Петербурзі не вдалася Борису і він з цією ж метою приїхав в Москву. У Москві Борис перебував в нерішучості між двома найбагатшими нареченими — Жюлі і княжною Марією. Хоча княжна Марія, незважаючи на свою некрасивість, і здавалася йому привабливішою Жюлі, йому чомусь ніяково було упадати за Болконською. В останнє своє побачення з нею, в іменини старого князя, на всі його спроби заговорити з нею про почуття, вона відповідала йому невлад і очевидно не слухала його.

Жюлі, навпаки, хоча і особливим, лише їй властивим способом, але охоче приймала його залицянь.

Жюлі було 27 років. Після смерті своїх братів, вона стала дуже багата. Вона була тепер зовсім некрасива; але думала, що вона не тільки так само хороша, але ще набагато більше приваблива, ніж була раніше. У цій омані тримало її те, що по-перше вона стала дуже багатою відданицею а по-друге те, що чим старіше вона ставала, тим вона була безпечніше для чоловіків, тим вільніше було чоловікам обходитися з нею і, не беручи на себе ніяких зобов'язань, користуватися її вечерьями, вечорами і жвавим товариством, що збиралося у неї. Чоловік, який десять років тому побоювся б їздити кожен день в будинок, де була 17-ти-річна панянка, щоб не компрометувати її і не пов'язати себе, тепер їздив до неї сміливо кожен день і обходився з нею не як з панночкою-нареченою, а як із знайомою, яка не має статі.

Будинок Карагіних був в цю зиму в Москві найприємнішим і гостинним домом. Крім званих вечорів і обідів, кожен день у Карагіних збиралося велике товариство, особливо чоловіків, які вечеряли в 12-й годині ночі і засиджувалися до 3-ї години. Не було балу, гуляння, театру, який би пропускала Жюлі. Туалети її були завжди наймодніші. Але, незважаючи на це, Жюлі здавалася розчарована в усьому, говорила кожному, що вона

не вірить ні в дружбу, ні в любов, ні в які радості життя, і очікує заспокоєння тільки там. Вона засвоїла собі тон дівчини, що зазнала велике зневір'я, дівчини, що, як ніби втратила коханого чоловіка або була жорстоко обдуреною їм. Хоча нічого подібного з нею не сталося, на неї дивилися, як на таку, і сама вона навіть вірила, що вона багато постраждала в житті. Ця меланхолія, що не заважала їй веселитися, не заважала бувати в у неї молодим людям і приємно проводити час. Кожен гість, приїжджаючи до них, віддавав свій борг меланхолійному настрою господині і потім займався і світськими розмовами, і танцями, і розумовими іграми, і турнірами буриме, які були в моді у Карагіних. Тільки деякі молоді люди, в числі яких був і Борис, більш заглиблювалися в сумовитий настрій Жюлі, і з цими молодими людьми вона мала більш тривалі і відокремлені розмови про марність усього мирського, і їм відкривала свої альбоми, списані сумними зображеннями, висловами і віршами.

Жюлі була особливо ласкава до Бориса: шкодувала про його раннє розчарування в житті, пропонувала йому ті розради дружби, які вона могла запропонувати, сама так багато постраждавши в житті, і відкрила йому свій альбом. Борис намалював їй до альбому два дерева і написав: Сільські дерева, ваші темні сучки струшують на мене морок і меланхолію. [*Arbres rustiques, vos sombres rameaux secoient sur moi les tenebres et la melancolie.*]

В іншому місці він намалював усипальницю і написав:

Смерть рятівна і смерть спокійна;

О! проти страждань немає іншого притулку

["*La mort est secourable et la mort est tranquille*

"Ah! contre les douleurs il n'y a pas d'autre asile ".]

Жюлі сказала, що це чарівно.

- Є щось нескінченно заворожуюче в усмішці меланхолії, [II у a quelque chose de si ravissant dans le sourire de la melancolie,] - сказала вона Борису слово в слово виписане це місце з книги.

- Це промінь світла в тіні, відтінок між сумом і відчаєм, який вказує на можливість розради. [*C'est un rayon de lumiere dans l'ombre, une nuance entre la douleur et le desespoir, qui montre la consolation possible.*] - На це Борис написав їй вірші:

Отруйна їжа дуже чутливої душі,

Ти, без якої щастя було б для мене неможливе,

Ніжна меланхолія, о, прийди, мене втіши,

Прийди, стиши муки мого похмурого усамітнення

І приєднай таємну насолоду

До цих сліз, яких я відчуваю перебіг.

["*Aliment de poison d'une ame trop sensible,*

"Toi, sans qui le bonheur me serait impossible,

"Tendre melancolie, ah, viens me consoler,

"Viens calmer les tourments de ma sombre retraite

"Et mele une douceur secrete

"A ces pleurs, que je sens couler".]

Жюлі грала Борису на арфі найсумніші ноктюрни. Борис читав їй вголос "Бідну Лізу" і не раз переривав читання від хвилювання, що перехоплювало його дихання. Зустрічаючись у великому товаристві, Жюлі і Борис дивилися один на одного як на єдиних людей в світі байдужих, які розуміли один одного.

Ганна Михайлівна часто їздила до Карагіних, складаючи партію матері, між тим наводила вірні довідки про те, що віддавалося за Жюлі (віддавалися обидва пензенські маєтки і нижегородські ліси). Ганна Михайлівна, з відданістю волі провидіння і розчуленням, дивилася на витончену печаль, яка пов'язувала її сина з багатою Жюлі.

- Вона все так само чарівна і меланхолійна, ця мила Жюлі. [Toujours charmante et melancolique, cette chere Julieie,] - говорила вона дочці. - Борис каже, що він відпочиває душею в вашому домі. Він так багато поніс розчарувань і так чутливий, - говорила вона матері.

- Ах, мій друг, як я прив'язалася до Жюлі останнім часом, - говорила вона синові, - не можу тобі описати! Та й хто може не любити її? Це таке неземна істота! Ах, Борисе, Борисе! - Вона замовкала на хвилину. - І як мені шкода її татап, - продовжувала вона, - нині вона показувала мені звіти і листи з Пензи (у них величезний маєток) і вона бідна все сама одна: її так обманюють!

Борис ледь помітно посміхався, слухаючи матір. Він лагідно сміявся над її простодушною хитрістю, але вислуховував і іноді випитував її уважно про пензенські і нижегородські маєтки.

Жюлі вже давно очікувала пропозиції від свого меланхолійного залицяльника і готова була прийняти її; але якесь таємне почуття відрази до неї, до її пристрастного бажання вийти заміж, до її ненатуральності, і відчуття страху перед зреченням від можливості справжнього кохання ще зупиняло Бориса. Термін його відпустки вже закінчувався. Цілі дні і кожен божий день він проводив у Карагіних, і кожен день, розмірковуючи сам з собою, Борис говорив собі, що він завтра зробить пропозицію. Але в присутності Жюлі, дивлячись на її червоне обличчя і підборіддя, майже завжди обсіпане пудрою, на її вологі очі і на вираз обличчя, який виявляв повсякчасну готовність з меланхолії негайно ж перейти до неприродного захоплення подружнього щастя, Борис не міг вимовити рішучого слова: незважаючи на те, що він уже давно в уяві своєї вважав себе володарем пензенських і нижегородських маєтків і розподіляв вживання доходів з них. Жюлі бачила нерішучість Бориса і іноді їй спадало на думку, що вона неприємна йому; але одразу ж жіноча самозакоханість представляла їй втіху, і вона говорила собі, що він сором'язливий тільки від любові. Меланхолія її проте починала переходити в дратівливість, і не задовго перед від'їздом Бориса, вона склала рішучий план. У той самий час як закінчувався термін відпустки Бориса, в Москві і, само собою зрозуміло, в вітальні Карагіних, з'явився Анатоль Курагін, і Жюлі, несподівано залишивши меланхолію, стала дуже весела і уважна до Курагіна.

- Мій милий, - сказала Ганна Михайлівна синові, я знаю з вірних джерел, що князь Василь надсилає свого сина в Москву, для того щоб одружити його на Жюлі. [Mon cher,

— je sais de bonne source que le Prince Basile envoie son fils a Moscou pour lui faire épouser Julieie.] Я так люблю Жюлі, що мені шкода б було її. Як ти думаєш, мій друг? – сказала Ганна Михайлівна.

Думка залишитися в дурнях і даром втратити весь цей місяць важкої меланхолійної служби при Жюлі і бачити всі розписані вже і вжиті як слід в його уяві доходи з пензенських маєтків в руках іншого – особливо в руках дурного Анатолія, ображала Бориса. Він поїхав до Карагіних з твердим наміром зробити пропозицію. Жюлі зустріла його з веселим і безтурботним виглядом, недбало розповідала про те, як їй весело було на вчорашньому балі, і питала, коли він їде. Незважаючи на те, що Борис приїхав з наміром говорити про свою любов і тому мав намір бути ніжним, він дратівливо почав говорити про жіночу непостійність: про те, як жінки легко можуть переходити від смутку до радості і що у них настрій залежить тільки від того, хто за ними упадає. Жюлі образилася і сказала, що це правда, що для жінки потрібно різноманітність, що все одне і те ж набридне кожному.

– Для цього я б радив вам ... – почав було Борис, пориваючись сказати їй шпильку; але в ту ж хвилину йому прийшла образлива думка, що він може виїхати з Москви, не досягнувши своєї мети і даром втративши свою працю (чого з ним ніколи ні в чому не бувало). Він зупинився в середині мови, опустив очі, щоб не бачити її неприємно-роздратованого і нерішучого обличчя і сказав: – Я зовсім не з тим, щоб сваритися з вами приїхав сюди. Навпаки ... – Він глянув на неї, щоб переконатися, чи можна продовжувати. Все роздратування її раптом зникло, і неспокійні очі, що просять, були з жадібним очікуванням спрямовані на нього. "Я завжди можу влаштуватися так, щоб рідко бачити її", подумав Борис. "А справа розпочата і має бути зроблена!" Він спалахнув рум'янцем, підняв на неї очі і сказав їй: – "Ви знаєте мої почуття до вас!" Говорити більше не потрібно було: обличчя Жюлі сяяло торжеством і самовдоволенням; але вона змусила Бориса сказати їй все, що говориться в таких випадках, сказати, що він любить її, і ніколи ні одну жінку не любив більше її. Вона знала, що за пензенські маєтки і нижегородські ліси вона могла вимагати цього і вона отримала те, що вимагала.

Наречений з нареченою, не поминаючи більш про дерева, обсіпані морозом і меланхолією, розробляли плани про майбутній устрій пишного будинку в Петербурзі, робили візити і готували все для блискучого весілля.

Глава 6

Граф Ілля Андрійович наприкінці січня з Наташею і Софійкою приїхав в Москву. Графиня все була нездорова, і не могла їхати, – а не можна було чекати її одужання: князя Андрія чекали в Москву щодня; крім того потрібно було закуповувати придане, потрібно було продавати підмосковну і потрібно було скористатися присутністю старого князя в Москві, щоб представити йому його майбутню невістку. Будинок Ростових в Москві не був нагрітий; крім того вони приїхали на короткий час, графині не було з ними, а тому Ілля Андрійович зважився зупинитися в Москві у Марії Дмитрівни Ахросимової, яка давно пропонувала графу свою гостинність.

Пізно ввечері чотири візка Ростових в'їхали у двір Марії Дмитрівни на Старій Конюшенній. Марія Дмитрівна жила одна. Дочку свою вона вже видала заміж. Сини її всі були на службі.

Вона трималася все так же прямо, говорила також прямо, голосно і рішуче всім свою думку, і всім своїм єством як ніби дорікала інших людей за всякі слабкості, пристрасті і захоплення, можливості яких вона не признавала. З раннього ранку в стьобанці, вона займалася домашнім господарством, потім їздила: у свята до обідні і від Служби Божої в остроги і в'язниці, де у неї бували справи, про які вона нікому не говорила, а по буднях, одягнувшись, вдома приймала прохачів різних станів, які кожен день приходили до неї, і потім обідала; за обідом ситним і смачним завжди бувало людини три-чотири гостей, після обіду грала партію в бостон; на ніч змушувала собі читати газети і нові книги, а сама в'язала. Рідко вона робила виключення для виїздів, і якщо виїздила, то провідувала тільки найважливіших осіб в місті.

Вона ще не лягала, коли приїхали Ростови, і в передній заверещали двері на блоці, пропускаючи Ростових і їх прислугу, що входили з холоду. Марія Дмитрівна, з окулярами спущеними на ніс, закинувши назад голову, стояла в дверях зали і з суворим, сердитим видом дивилася на входивших. Можна б було подумати, що вона озлоблена проти приїжджих і зараз вижене їх, якщо б вона не віддавала в цей час дбайливих наказів людям про те, як розмістити гостей і їхні речі.

- Графські? - сюди неси, говорила вона, вказуючи на валізи і ні з ким не вітаючись. - Панянки, сюди наліво. Ну, ви що підлабузнюєтеся! - крикнула вона на дівок. - Самовар щоб зігріти! - Погладшала, покращала, - промовила вона, притягнувши до себе за капор Наташу, яка розрум'янилась з морозу. - Фу, холодна! Та роздягайся же швидше, - крикнула вона на графа, який хотів підійти до її руки. - Змерз мабуть. Рому до чаю подати! Софійко, bonjour, - сказала вона Софійці, цим французьким привітанням відтіняючи своє злегка-презирливе і ласкаве ставлення до Софійки.

Коли всі, роздягнувшись і оговтавшись з дороги, прийшли до чаю, Марія Дмитрівна по порядку перецілювала всіх.

- Душею рада, що приїхали і що у мене зупинилися, - говорила вона. - Давно пора, - сказала вона, значно глянувши на Наташу ... - старий тут і сина чекають з дня на день. Треба, треба з ним познайомитися. Ну так про це після поговоримо, - додала вона, оглянувши Софійку поглядом, який показував, що вона при ній не бажає говорити про це. - Тепер слухай, - звернулася вона до графа, - завтра що ж тобі треба? За ким пошлеш? Шиншина? - вона загнула один палець; - плаксу Ганну Михайлівну? - два. Вона тут з сином. Одружується син-то! Потім Безухова чи що? І він тут з дружиною. Він від неї втік, а вона за ним пристрибала. Він обідав у мене в середу. Ну, а їх - вона вказала на панянок - завтра зводжу до Іверської, а потім і до Обер-шельми заїдемо. Адже, мабуть, все нове робити будете? З мене не беріть, нині рукава, ось що! Напередодні княжна Ірина Василівна молода до мене приїхала: страх дивитися, неначе дві діжечки на руки наділа. Адже нині, що день - нова мода. Та у тебе-то у самого які справи? - звернулася вона строго до графу.

- Все раптом підійшло, — відповів граф. - Ганчірки купувати, а тут ще покупець на підмосковну і на будинок. То коли милість ваша буде, я час виберу, з'їжджу в Марі'нське на день, вам дівчат моїх прикину.

- Добре, добре, у мене цілі будуть. У мене як у Опікунський раді. Я їх і вивезу куди треба, і полаю, і попещу, - сказала Марія Дмитрівна, доторкаючись великою рукою до щоки улюблениці і хрещениці своєї Наташі.

На другий день вранці Марія Дмитрівна звозила панянок до Іверської і до m-me Обер-Шальме, яка так боялася Марії Дмитрівни, що завжди в збиток поступалася їй наряди, тільки б скоріше вижити її від себе. Марія Дмитрівна замовила майже все придане. Повернувшись вона вигнала всіх крім Наташі з кімнати і покликала свою улюбленицю до свого крісла.

- Ну тепер поговоримо. Вітаю тебе з женишком. Підчепила молодця! Я рада за тебе; і його з таких років знаю (вона вказала на аршин від землі). - Наташа радісно червоніла. - Я його люблю і всю родину його. Тепер слухай. Ти ж знаєш, старий князь Микола дуже не бажав, щоб син одружився. Нравний старий! Воно, зрозуміло, князь Андрій не дитя, і без нього обійдеться, та проти волі в сім'ю входити недобре. Треба мирно, любовно. Ти розумниця, зумієш обійтись як треба. Ти добренько і розумненько обійдися. Ось все і славне буде.

Наташа мовчала, як думала Марія Дмитрівна від сором'язливості, але по суті Наташі було неприємно, що втручалися в її справу любові до князя Андрія, яка уявлялася їй такою особливою від усіх людських справ, що ніхто, за її поняттями, не міг розуміти її. Вона любила і знала одного князя Андрія, він любив її і повинен був приїхати на днях і взяти її. Більше їй нічого не потрібно було.

- Ти бач, я його давно знаю, і Машеньку, твою зовицю, люблю. Зовиці - колотівки, ну а вже ця мухи не скривдить. Вона мене просила її з тобою звести. Ти завтра з батьком до неї поїдеш, та приголубити гарненько: ти молодша за неї. Як твій-то приїде, а вже ти і з сестрою і з батьком знайома, і тебе полюбили. Так чи ні? Адже краще буде?

- Краще, - неохоче відповідала Наташа.

Глава 7

На другий день, за порадою Марії Дмитрівни, граф Ілля Андрійович поїхав з Наташею до князя Миколи Андрійовича. Граф з невеселим духом збирався на цей візит: в душі йому було страшно. Останнє побачення під час ополчення, коли граф у відповідь на своє запрошення до обіду вислухав гарячу догану за недоставляння людей, було пам'ятне графу Іллі Андрійовичу. Наташа, одягнувшись в свою найкращу сукню, була навпроти в самому веселому настрої. "Не може бути, щоб вони не полюбили мене, думала вона: мене всі завжди любили. І я так готова зробити для них все, що вони забажають, так готова полюбити його - за те, що він батько, а її за те, що вона сестра, що нема за що їм не полюбити мене! "

Вони під'їхали до старого, похмурого будинку на Воздвиженці і увійшли в сіни.

- Ну, Господи благослови, - промовив граф, напів-жартома, напів-серйозно; але Наташа помітила, що батько її заквапився, входячи в передню, і боязко, тихо запитав,

чи вдома князь і княжна. Після доповіді про їхній приїзд між челяддю князя відбулося сум'яття. Лакей, хто біг доповідати про них, був зупинений іншим лакеєм в залі і вони шепотіли про щось. У залу вибігла покоївка дівчина, і квапливо теж говорила щось, згадуючи про княжну. Нарешті один старий, з сердитим виглядом лакей вийшов і доповів Ростовим, що князь прийняти не може, а княжна просить до себе. Перша назустріч гостям вийшла m-lle Bourienne. Вона особливо чемно зустріла батька з дочкою і проводила їх до княжни. Княжна з схвильованим, переляканим і покритим червоними плямами обличчям вибігла, важкою ходою назустріч до гостей, і марно намагаючись здаватися вільною і привітною.

Наташа з першого погляду не сподобалася княжни Марії. Вона їй здалася надто ошатною, легковажно-веселою і пихатою. Княжна Марія не знала, що перш, ніж вона побачила свою майбутню невістку, вона вже була погано налаштована до неї по мимовільній заздрості до її красі, молодості і щастя і по ревнощам до любові свого брата. Крім цього непереборного почуття антипатії до неї, княжна Марія в цю хвилину була схвильована ще тим, що при доповіді про приїзд Ростових, князь закричав, що йому їх не потрібно, що нехай княжна Марія приймає, якщо хоче, а щоб до нього їх не пускали. Княжна Марія зважилася прийняти Ростових, але щохвилини боялася, як би князь не зробив якусь витівку, так як він здавався уже схвильованим приїздом Ростових.

– Ну ось, я вам, княжна мила, привіз мою співачку, – сказав граф, шаркаючи ніжкою і неспокійно озираючись, наче він боявся, чи не заїде старий князь. — Вже як я радий, що ви познайомилися ... Шкода, шкода, що князь все нездоровий, – і сказавши ще кілька загальних фраз він встав. – Якщо дозволите, княжна, на чверть годинки вам прикинути мою Наташу, я б з'їздив, тут два кроки, на Собачий Майданчик, до Ганні Семенівні, і заїду за нею.

Ілля Андрійович придумав цю дипломатичну хитрість для того, щоб дати простір майбутньої зовиці порозумітися з своєю невісткою (як він сказав це після дочки) і ще для того, щоб уникнути можливості зустрічі з князем, якого він боявся. Він не сказав цього дочки, але Наташа зрозуміла цей страх і занепокоєння свого батька і відчула себе ображеною. Вона почервоніла за свого батька, ще більш розсердилася за те, що почервоніла і сміливим, зухвалим поглядом, який говорив про те, що вона нікого не боїться, глянула на княжну. Княжна сказала графу, що дуже рада і просить його тільки побути довше у Ганни Семенівни, і Ілля Андрійович поїхав.

M-lle Bourienne, незважаючи на неспокійні, погляди княжни Марії, які кидаються на неї і яка бажала віч-на-віч поговорити з Наташею, не виходила з кімнати і тримала твердо розмову про московські задоволення і театри. Наташа була ображена замішанням, що сталося в передній, занепокоєнням свого батька і неприродним тоном княжни, яка – їй здавалося – робила милість, приймаючи її. І потім все їй було неприємно. Княжна Марія їй не подобалася. Вона здавалася їй дуже поганою собою, нещирою і сухою. Наташа раптом морально зіщулилася і прийняла мимоволі такий недбалий тон, який ще більше відштовхував від неї княжну Марію. Після п'яти хвилин

важкої, удаваної розмови, почулися швидкі кроки в туфлях що наближаються. Обличчя княжни Марії висловило переляк, двері кімнати відчинилися і увійшов князь в білому ковпаку і халаті.

- Ах, пані, - заговорив він, - пані, графиня ... графиня Ростова, коли не помиляюся ... прошу вибачити, вибачити ... не знав, пані. Бачить Бог не знав, що ви удостоїли нас своїм відвідуванням, до дочки зайшов в такому костюмі. Вибачити прошу ... бачить Бог не знав, - повторив він так не натуральне, б'ючи на слово Бог і так неприємно, що княжна Мар'я стояла, опустивши очі, не сміючи глянути ні на батька, ні на Наташу. Наташа, вставши і присівши, теж не знала, що їй робити. Одна m-lle Bourienne приємно посміхалася.

- Прошу вибачити, прошу вибачити! Бачить Бог не знав, - пробурчав старий і, оглянувши з голови до ніг Наташу, вийшов. M-lle Bourienne перша знайшлася після цього появи і почала розмову про хворобу князя. Наташа і княжна Мар'я мовчки дивилися один на одного, і чим довше вони мовчки дивилися один на одного, не висловлюючи того, що їм потрібно було висловити, тим недоброзичливо вони думали один про одного.

Коли граф повернувся, Наташа нечемно зраділа йому і поспішила їхати: вона майже ненавиділа в цю хвилину цю стару суху княжну, яка могла поставити її в таке незручне становище і провести з нею півгодини, нічого не сказавши про князя Андрія. "Адже я не могла ж почати перша говорити про нього при цій французенці", думала Наташа. Княжна Марія тим часом мучилася тим же самим. Вона знала, що їй треба було сказати Наташі, але вона не могла цього зробити і тому, що m-lle Bourienne заважала їй, і тому, що вона сама не знала, чому їй так важко було почати говорити про цей шлюб. Коли вже граф виходив з кімнати, княжна Марія швидкими кроками підійшла до Наташі, взяла її за руки і, важко зітхнувши, сказала: "Стривайте, мені треба ..." Наташа глузливо, сама не знаючи над чим, дивилася на княжну Марію.

- Мила Наталі, - сказала княжна Мар'я, - знайте, що я рада тому, що брат знайшов щастя ... - Вона зупинилася, відчуючи, що вона говорить неправду. Наташа помітила цю зупинку і вгадала причину її.

- Я думаю, княжна, що тепер незручно говорити про це, - сказала Наташа із зовнішньою гідністю і холодністю і з сльозами, які вона відчувала в горлі.

"Що я сказала, що я зробила!" подумала вона, як тільки вийшла з кімнати.

Довго чекали в цей день Наташу до обіду. Вона сиділа в своїй кімнаті і ридала, як дитина, сикаючись і схлипуючи. Софійка стояла над нею і цілувала її в волосся.

- Наташе, про що ти? — говорила вона. - Що тобі за справа до них? Все пройде, Наташе.

- Ні, якщо б ти знала, як це прикро ... ніби я ...

- Не говори, Наташе, адже ти не винна, так що тобі до того? Поцілуй мене, - сказала Софійка.

Наташа підняла голову, і в губи поцілував свою подругу, притиснула до неї своє мокре обличчя.

- Я не можу сказати, я не знаю. Ніхто не винен, - говорила Наташа, - я винна. Але все це боляче жахливо. Ах, що він не їде! ..

Вона з червоними очима вийшла до обіду. Марія Дмитрівна, знала про те, як князь прийняв Ростових, зробила вигляд, що вона не помічає засмученого обличчя Наташі і твердо і голосно жартувала за столом з графом і іншими гостями.

Глава 8

У цей вечір Ростови поїхали в оперу, на яку Марія Дмитрівна дістала квиток.

Наталі не хотілося їхати, але не можна було відмовитися від лагідності Марії Дмитрівни, виключно для неї призначеної. Коли вона, одягнена, вийшла в залу, чекаючи батька і подивившись у велике дзеркало, побачила, що вона хороша, дуже хороша, їй ще більше стало сумно; але сумно солодко і любовно.

"Боже мій, якби він був тут; тоді б я не так як раніше, з якоюсь дурною боязкістю перед чимось, а по новому, просто, обняла б його, притиснулася б до нього, змусила б його дивитися на мене тими шукаючими, цікавими очима, якими він так часто дивився на мене і потім змусила б його сміятися, як він сміявся тоді, і очі його — як я бачу ці очі! думала Наташа. — І яке мені діло до його батька і сестри: я люблю його одного, його, його, з цим лицем і очима, з його посмішкою, чоловічою і разом дитячою ... Ні, краще не думати про нього, не думати, забути, зовсім забути на цей час. Я не винесу цього очікування, я зараз зарідаю ", - і вона відійшла від дзеркала, роблячи над собою зусилля, щоб не заплакати. - "І як може Софійка так рівно, так спокійно любити Миколоньку, і чекати так довго і терпляче!" - подумала вона, дивлячись на Софійку, що входила, теж одягнена, з віялом в руках.

- "Ні, вона зовсім інша. Я не можу!"

Наташа відчувала себе в цю хвилину такою розм'якшено і розніженою, що їй мало було любити і знати, що вона улюблена: їй потрібно тепер, зараз потрібно було обійняти кохану людину і говорити і чути від нього слова любові, якими було повне її серце. Поки вона їхала в кареті, сидячи поруч з батьком, і задумливо дивилася на вогні ліхтарів, що миготіли в мерзлому вікні, вона відчувала себе ще закоханіше і сумніше і забула з ким і куди вона їде. Потрапивши в низку карет, повільно з вереском колесами по снігу карета Ростових підїхала до театру. Поспішно вискочили Наташа і Софійка, підбираючи сукні; вийшов граф, підтримуваний лакеями, і між дамами і чоловіками, що входили і продавцями афіш, всі троє пішли в коридор бенуара. Через притворені двері вже вчулися звуки музики.

- Наталі, твоє волосся, [Nathalie, vos cheveux,] - прошепотіла Софійка. Капельдинер чемно і поспішно прослизнув перед дамами і відчинив двері ложі. В двері яскравіше стала чутна музика, блиснули освітлені ряди лож з оголеними плечами і руками дам, і партер, який шумів і блискав мундирами. Дама, яка входила в сусідній бенуар, оглянула Наташу жіночим, заздрісним поглядом. Завіса ще не підіймалася і грали увертюру. Наташа, поправляючи сукню, пройшла разом з Софійкою і сіла, оглядаючи освітлені ряди протилежних лож. Давно не зазанане нею відчуття того, що сотні очей дивляться на її оголені руки і шию, раптом і приємно і неприємно охопило її,

викликаючи цілий рій відповідних цьому відчуттю спогадів, бажань і хвилювань.

Дві чудово гарненькі дівчата, Наташа і Софійка, з графом Іллею Андрійовичем, якого давно не видно було в Москві, звернули на себе загальну увагу. Крім того всі знали смутно про зговір Наташі з князем Андрієм, знали, що з тих пір Ростови жили в селі, і з цікавістю дивилися на наречену одного з кращих женихів Росії.

Наташа покращала в селі, як всі їй говорили, а в цей вечір, завдяки своєму схвилюваному стану, була особливо гарна. Вона вражала повнотою життя і краси, в поєднанні з байдужістю до всього навколишнього. Її чорні очі дивилися на натовп, нікого не шукаючи, а тонка, оголена вище ліктя рука, обіперта на оксамитову рампу, очевидно несвідомо, в такт увертюри, стискалась і розтискалась, бгаючи афішу.

- Подивися, ось Аленина - говорила Софійка, - з матір'ю здається!

- Батюшки! Михайло Кирилич-то ще погладшав, - говорив старий граф.

- Дивіться! Ганна Михайлівна наша в платті якому!

- Карагіни, Жюлі і Борис з ними. Одразу видно нареченого з нареченою. - Друбецький зробив пропозицію!

- Як же, нині дізнався, - сказав Шиншин, що входив в ложу Ростових.

Наташа подивилася по тому напрямку, по якому дивився батько, і побачила, Жюлі, яка з перлами на товстій червоній шиї (Наташа знала, обсипаної пудрою) сиділа з щасливим виглядом, поруч з матір'ю.

Позаду їх з посмішкою, нахилена вухом до рота Жюлі, виднілася гладко зачесана, красива голова Бориса. Він спідлоба дивився на Ростових і посміхаючись говорив щось своїй нареченій.

"Вони говорять про нас, про мене з ним!" подумала Наташа. "І він вірно заспокоював ревності до мене своєї нареченої: марно турбуються! Якщо б вони знали, як мені ні до кого з них немає діла".

Ззаду сиділа в зеленій тоці, з відданим волі Божої і щасливим, святковим лицем, Ганна Михайлівна. У ложі їх стояла та атмосфера — нареченого з нареченою, яку так знала і любила Наташа. Вона відвернулася і раптом все, що було принизливого в її ранковому відвідуванні, згадалося їй.

"Яке право він має не хотіти прийняти мене в свої родинні зв'язки? Ох краще не думати про це, не думати до його приїзду!" сказала вона собі і стала оглядати знайомі і незнайомі обличчя в партері. Попереду партеру, в самій середині, спершись спиною до рампи, стояв Долохов з величезною, догори зачесаною копицею кучерявого волосся, в перському костюмі. Він стояв на видноті театру, знаючи, що він звертає на себе увагу всієї зали, так само вільно, як ніби він стояв у своїй кімнаті. Біля нього скупчившись стояла сама блискуча молодь Москви, і він мабуть мав першість між ними.

Граф Ілля Андрійович, сміючись, підштовхнув червоніючу Софійку, вказуючи їй на колишнього залицяльника.

- Впізнала? запитав він. - І звідки він взявся, - звернувся граф до Шиншина, - адже він пропадав кудись?

- Пропадав, - відповідав Шиншин. - На Кавказі був, а там утік, і, кажуть, у якогось

можновладного князя був міністром в Персії, убив там брата шаха: ну з розуму всі і сходять московські барини! – Долохов Персианин, [Dolochoff le Persan,] та й по всьому. У нас тепер немає слова без Долохова: їм клянуться, на нього звуть же як на стерлядь, – говорив Шиншин. – Долохов, та Курагин Анатоль – всіх у нас баринь з розуму звели.

У сусідній бенуар увійшла висока, красива дама з величезною косою і дуже оголеними, білими, повними плечами і шиєю, на якій була подвійна нитка великих перлів, і довго всідалася, шумлячи своїм товстим шовковим платтям.

Наташа мимоволі вдивлялася в цю шию, плечі, перли, зачіску і тішилася красою рамен і перлів. У той час як Наташа вже вдруге вдивлялася в неї, дама озирнулася і, зустрівшись очима з графом Іллею Андрійовичем, кивнула йому головою і посміхнулася. Це була графиня Безухова, дружина П'єра. Ілля Андрійович, який знав усіх на світі, перехилившись, заговорив з нею.

– Давно навістили, графиня? – заговорив він. – Прийду, прийду, ручку поцілую. А я ось заїхав у справах і дівчаток своїх з собою довів. Напрочуд, кажуть, Семенова грає, – говорив Ілля Андрійович. – Граф Петро Кирилович нас ніколи не забував. Він тут?

– Так, він хотів зайти, – сказала Елен і пильно озирнула Наташу.

Граф Ілля Андрійович знову сів на своє місце.

– Адже хороша? – пошепки сказав він Наташі.

– Чудо! – сказала Наташа, – ось закохатися можна! В цей час зазвучали прикінцеві акорди увертюри і застукала паличка капельмейстера. У партері пройшли на місця запізнілі чоловіки і піднялася завіса.

Як тільки піднялася завіса, в ложах і партері все замовкло, і всі чоловіки, старші й молодші, в мундирах і фраках, всі жінки в дорогоцінному камінні на голому тілі, з жадібною цікавістю спрямували всю увагу на сцену. Наташа теж стала дивитися.

Глава 9

На сцені були рівні дошки посередині, з боків стояли фарбовані картони, що зображували дерева, позаду було протягнуте полотно на дошках. В середині сцени сиділи дівчата в червоних корсажах і білих спідницях. Одна, дуже товста, в шовковому білому платті, сиділа особливо на низькій лавці, до якої був приклеєний ззаду зелений картон. Всі вони співали щось. Коли вони закінчили свою пісню, дівчина в білому підійшла до будочці суфлера, і до неї підійшов чоловік у шовкових, в обтяжку, панталонах на товстих ногах, з пером і кинджалом і став співати і розводити руками.

Чоловік в обтягнутих панталонах проспівав один, потім проспівала вона. Потім обидва замовкли, заграла музика, і чоловік став перебирати пальцями руку дівчини в білій сукні, очевидно вичікуючи знову такту, щоб почати свою партію разом з нею. Вони проспівали удвох, і всі в театрі стали плескати і кричати, а чоловік і жінка на сцені, які зображували закоханих, стали, посміхаючись і розводячи руками, кланятися.

Після села і в тому серйозному настрої, в якому перебувала Наташа, все це було дико і дивно їй. Вона не могла стежити за ходом опери, не могла навіть чути музику: вона бачила тільки фарбовані картони і дивно вбраних чоловіків і жінок, які при яскравому світлі чудернацьки рухалися, говорили і співали; вона знала, що все це

повинно було представляти, але все це було так химерно, фальшиво і ненатурально, що їй ставало то совісно за акторів, то смішно на них. Вона оглядалася навколо себе, на обличчя глядачів, відшукуючи в них те ж почуття глузування і здивування, яке було в ній; але всі обличчя були уважні до того, що відбувалося на сцені і висловлювали вдаване, як здавалося Наташі, захоплення. "Повинно бути це так треба!" думала Наташа. Вона по черзі оглядалася то на ці ряди напوماджених голів в партері, то на оголених жінок в ложах, в особливості на свою сусідку Елен, яка, абсолютно роздягнена, з тихою і спокійною усмішкою, не зводячи очей, дивилася на сцену, відчуваючи яскраве світло, розлите по всій залі і тепле натовпом зігріте повітря. Наташа мало-по-малу починала приходити в давно не випробуваний нею стан сп'яніння. Вона не пам'ятала, що вона і де вона і що перед нею робиться. Вона дивилася і думала, і самі дивні думки несподівано, без зв'язку, миготіли в її голові. То їй спадало на думку вскочити на рампу і проспівати ту арію, яку співала актриса, то їй хотілося зачепити віялом дідка, який сидів недалеко від неї, то перегнутися до Елен і залоскотати її.

В одну з хвилин, коли на сцені все затихло, чекаючи початку арії, рипнули вхідні двері партеру, на тій стороні де була ложа Ростових, і зазвучали кроки запізнілого чоловіка. "Ось він Курагин!" прошепотів Шиншин. Графиня Безухова посміхаючись обернулася до входячого. Наташа подивилася у напрямку очей графині Безухової і побачила надзвичайно красивого ад'ютанта, який з самовпевненим і разом чемним видом підходив до їх ложі. Це був Анатоль Курагін, якого вона давно бачила і помітила на петербурзькому балі. Він був тепер в ад'ютантському мундирі з одним еполетом і аксельбантом. Він йшов стриманою, молодечею ходою, яка була б смішна, якби він не був такий хороший собою і якщо б на прекрасному обличчі не було б такого виразу добродушного достатку і веселості. Незважаючи на те, що дія йшла, він, не поспішаючи, злегка вибрязкуючи острогами і шаблею, плавно і високо несучи свою надушену красиву голову, йшов по килиму коридору. Поглянувши на Наташу, він підійшов до сестри, поклав руку в облітої рукавичці на край її ложі, трусонув її головою і нахилившись запитав щось, вказуючи на Наташу.

- Дуже мила! [Mais charmante!] - сказав він, очевидно про Наташу, що не стільки розчула вона, скільки зрозуміла по руху його губ. Потім він пройшов в перший ряд і сів збоку Долохова, дружно і недбало штовхнувши ліктем того Долохова, з яким так запобігливо поводитися інші. Він, весело підморгнувши, посміхнувся йому і уперся ногою в рампу.

- Як схожі брат з сестрою! - сказав граф. -- І як хороші обидва!

Шиншин напівголосно почав розповідати графу якусь історію інтриги Курагина в Москві, до якої Наташа прислухалася саме тому, що він сказав про неї *charmante*.

Перший акт скінчився, в партері всі встали, переплуталися і стали ходити і виходити.

Борис прийшов в ложу Ростових, дуже просто прийняв вітання і, піднявши брови, з розсіяною посмішкою, передав Наташі і Софійці прохання його нареченої, щоб вони

були на її весіллі, і вийшов. Наташа з веселою і кокетливою усмішкою розмовляла з ним і вітала з одруженням того самого Бориса, в якого вона була закохана раніше. У тому стані сп'яніння, в якому вона перебувала, все здавалося просто і природно.

Гола Елен сиділа біля неї і однаково всім посміхалася; і точно так же посміхнулася Наташа Борису.

Ложа Елен наповнилася і оточилася з боку партеру самими знатними і розумними чоловіками, які, здавалося, наперебій бажали показати всім, що вони знайомі з нею.

Курагин весь цей антракт стояв з Долоховим попереду у рампи, дивлячись на ложу Ростових. Наташа знала, що він говорив про неї, і це приносило їй задоволення. Вона навіть повернулася так, щоб йому було видно її профіль, за її поняттями, в найвигіднішому становищі. Перед початком другого акту в партері показалась постать П'єра, якого ще з приїзду не бачили Ростови. Обличчя його було сумне, і він ще погладшав, з тих пір як його останній раз бачила Наташа. Він, нікого не помічаючи, пройшов в перші ряди. Анатоль підійшов до нього і почав щось говорити йому, дивлячись і вказуючи на ложу Ростових. П'єр, побачивши Наташу, пожвавився і поспішно, по рядах, пішов до їх ложі. Підійшовши до них, він сперся і посміхаючись довго говорив з Наталею. Під час своєї розмови з П'єром, Наташа почула в ложі графині Безухової чоловічий голос і чомусь дізналася, що це був Курагин. Вона озирнулася і зустрілася з ним очима. Він, майже посміхаючись, дивився їй прямо в очі таким захопленим, ласкавим поглядом, що здавалося дивно бути від нього так близько, так дивитися на нього, бути так впевненою, що подобаєшся йому, і не бути з ним знайомою.

У другому акті були картини, що зображують монументи і була діра в полотні, що зображає місяць, і абажури на рампі підняли, і стали грати в басы труби і контрабас, і справа і зліва вийшло багато людей в чорних мантиях. Люди стали махати руками, і в руках у них було щось на зразок кинджалів; потім прибігли ще якісь люди і почали тягнути геть ту дівчину, яка була раніше в білому, а тепер в блакитній сукні. Вони не потягли її відразу, а довго з нею співали, а потім вже її потягли, і за лаштунками вдарили три рази в щось металеве, і всі стали на коліна і заспівали молитву. Кілька разів всі ці дії переривалися захопленими криками глядачів.

Під час цього акту Наташа щоразу, як поглядала в партер, бачила Анатolia Курагіна, який перекинув руку через спинку крісла і дивився на неї. Їй приємно було бачити, що він так зачарований нею, і не приходило в голову, щоб в цьому було щось погане.

Коли другий акт скінчився, графиня Безухова встала, повернулася до ложі Ростових (груди її зовсім були оголені), пальчиком в рукавичці поманила до себе старого графа, і не звертаючи уваги на тих, хто входить до неї, в ложу, почала, люб'язно посміхаючись, говорити з ним.

– Та познайомте ж мене з вашими чарівними дочками, – сказала вона, – все місто про них кричить, а я їх не знаю.

Наташа встала і присіла чудовій графині. Наташі так приємна була похвала цієї

блискучої красуні, що вона почервоніла від задоволення.

- Я тепер теж хочу стати москвичкою, - говорила Елен. - І як вам не соромно зарити такі перли в селі!

Графиня Безухова, по справедливості, мала репутацію чарівної жінки. Вона могла говорити те, чого не думала, і особливо лестити, абсолютно просто і натуральне.

- Ні, милий граф, ви мені дозвольте зайнятися вашими дочками. Я хоч тепер тут не надовго. І ви також. Я постараюся порадувати ваших. Я ще в Петербурзі багато чула про вас, і хотіла вас взнати, - сказала вона Наташі з своєю одноманітно-гарною посмішкою. - Я чула про вас і від мого пажу - Друбецького. Ви чули, він одружується? І від одного мого чоловіка - Болконського, князя Андрія Болконського, - сказала вона з особливим наголосом, натякаючи цим на те, що вона знала відносини його до Наташі. - Вона попросила, щоб краще познайомитися, дозволити одній з панянок посидіти решту вистави в її ложе, і Наташа перейшла до неї.

У третьому акті був на сцені представлений палац, в якому горіло багато свічок і повішені були картини, що зображували лицарів з борідками. В середині стояли, ймовірно, цар і цариця. Цар замахав правою рукою, і, мабуть боячись, погано проспівав щось, і сів на малиновий трон. Дівця, бувша спочатку в білому, потім в блакитному, тепер була одягнена в одну сорочку з розпущеним волоссям і стояла біля трону. Вона про щось сумно співала, звертаючись до цариці; але цар суворо махнув рукою, і з боків вийшли чоловіки з голими ногами і жінки з голими ногами, і стали танцювати всі разом. Потім скрипки заграли дуже тонко і весело, одна з дівчат з голими товстими ногами і худими руками, відокремившись від інших, відійшла за куліси, поправила корсаж, вийшла на середину і стала стрибати і скоро бити однією ногою об одну. Всі в партері заплескали руками і закричали "браво". Потім один чоловік став в кут. В оркестрі заграли голосніше в цимбали і труби, і один цей чоловік з голими ногами став стрибати дуже високо і дріботати ногами. (Чоловік цей був Dupont, який отримував 60 тисяч в рік за це мистецтво.) Всі в партері, в ложах і райку стали плескати і кричати щосили, і чоловік зупинився і став посміхатися і кланятися на всі боки. Потім танцювали ще інші, з голими ногами, чоловіки і жінки, потім знову один з царів закричав щось під музику, і всі стали співати. Але раптом стала буря, в оркестрі почулися хроматичні гами і акорди зменшеної септими, і всі побігли і потягли знову одного з присутніх за куліси, і завіса опустилася. Знову між глядачами піднявся страшний шум і тріск, і всі з захопленими лицами стали кричати:

-Дюпора! Дюпора! Дюпора!

Наташа вже не знаходила цього дивним. Вона із задоволенням, радісно посміхаючись, дивилася навколо себе.

- Дюпор чудовий, чи не так? [N'est ce pas qu'il est admirable - Dupont?] - сказала Елен, звертаючись до неї.

- О, так, [Oh, oui,] - відповідала Наташа.

Глава 10

В антракті в ложі Елен війнуло холодом, відчинилися двері і, нахилившись,

намагаючись не зачепити кого-небудь, увійшов Анатоль.

- Дозвольте мені вам представити брата, - неспокійно перебігаючи очима з Наташі на Анатolia, сказала Елен. Наташа через голе плече обернула до красеня свою гарненьку голівку і посміхнулася. Анатоль, який поблизу був так само гарний, як і здаля, підсів до неї і сказав, що давно хотів мати це задоволення, ще з наришкинського балу, на якому він мав задоволення, яке не забув, бачити її. Курагин з жінками був набагато розумніший і простіше, ніж в чоловічому товаристві. Він говорив сміливо і просто, і Наташу дивно і приємно вразило те, що не тільки не було нічого такого страшного в цій людині, про якого так багато розповідали, але що навпроти у нього була сама наївна, весела і добродушна посмішка.

Курагин запитав про враження від вистави і розповів їй про те, як в минулий спектакль Семенова граючи, впала.

- А знаєте, графиня, - сказав він, раптом звертаючись до неї, як до старої давньої знайомої, - у нас влаштовується карусель в костюмах; вам би треба брати участь у ньому: буде дуже весело. Всі збираються у Арахарових. Будь ласка приїжджайте, справді, га? - промовив він.

Говорячи це, він не спускав усміхнених очей з лиця, з шиї, з оголених рук Наташі. Наташа безсумнівно знала, що він захоплюється нею. Їй було це приємно, але чомусь їй тісно і важко ставало від його присутності. Коли вона не дивилася на нього, вона відчувала, що він дивився на її плечі, і вона мимоволі перехоплювала його погляд, щоб він вже краще дивився на її очі. Але, дивлячись йому в очі, вона з острахом відчувала, що між ним і їй зовсім немає тієї перепони сором'язливості, яку вона завжди відчувала між собою та іншими чоловіками. Вона, сама не знаючи як, через п'ять хвилин відчувала себе страшно близькою до цієї людини. Коли вона відверталася, вона боялася, як би він ззаду не взяв її за голу руку, не поцілував би її в шию. Вони говорили про найпростіші речі і вона відчувала, що вони близькі, як вона ніколи не була з чоловіком. Наташа оглядалася на Елен і на батька, ніби запитуючи їх, що таке це значило; але Елен була зайнята розмовою з якимось генералом і не відповіла на її погляд, а погляд батька нічого не сказав їй, як тільки те, що він завжди говорив: "весело, ну я і радий".

В одну з хвилин незручного мовчання, під час яких Анатоль своїми опуклими очима спокійно і наполегливо дивився на неї, Наташа, щоб перервати цю мовчанку, запитала його, як йому подобається Москва. Наташа запитала і зашарілася. Їй постійно здавалося, що щось соромітне вона робить, говорячи з ним. Анатоль посміхнувся, як би підбадьорюючи її.

- Спочатку мені мало подобалася, бо що робить місто приємним, гарненькі жінки, [ce sont les jolies femmes,] чи не так? Ну а тепер дуже подобається, - сказав він, значно дивлячись на неї. - Поїдете на карусель, графине? Поїдьте, - сказав він, і, простягнувши руку до її букету і знижуючи голос, сказав: - Ви будете сама гарненька. Поїдьте, мила графиня, і в заставу дайте мені цю квітку. [Vous serez la plus jolie. Venez, chere comtesse, et comme gage donnez moi cette fleur.]

Наташа не зрозуміла того, що він сказав, так само як він сам, але вона відчувала, що в незрозумілих словах його був непристойний умисел. Вона не знала, що сказати і відвернулася, ніби не чула того, що він сказав. Але щойно вона відвернулася, вона подумала, що він тут ззаду так близько від неї.

"Що він тепер? Він збентежений? Розсерджений? Треба поправити це?" питала вона сама себе. Вона не могла втриматися, щоб не озирнутися. Вона прямо в очі глянула йому, і його близькість і впевненість, і добродушна ласкавість посмішки перемогли її. Вона посміхнулася повністю так же, як і він, дивлячись прямо в очі йому. І знову вона з жахом відчувала, що між ним і нею немає ніякої перешкоди.

Знову піднялася завіса. Анатоль вийшов з ложі, спокійний і веселий. Наташа повернулася до батька в ложу, абсолютно вже підпорядкована тому світу, в якому вона перебувала. Все, що відбувалося перед нею, вже здавалося їй цілком природним; але зате всі колишні думки її про нареченого, про княжну Марі, про сільське життя жодного разу не прийшли їй в голову, ніби все те було давно, давно минувшим.

У четвертому акті був якийсь чорт, який співав, махаючи рукою до тих пір, поки не висунули під ним дошки, і він не опустився туди. Наташа тільки це і бачила з четвертого акту: щось хвилювало і мучило її, і причиною цього хвилювання був Курагин, за яким вона мимоволі стежила очима. Коли вони виходили з театру, Анатоль підійшов до них, викликав їх карету і висаджував їх. Підсаджуючи Наташу, він потиснув їй руку вище ліктя. Наташа, схвильована і червона, озирнулася на нього. Він, виблискуючи своїми очима і ніжно посміхаючись, дивився на неї.

Тільки приїхавши додому, Наташа могла ясно обмірковувати все те, що з нею було, і раптом згадавши князя Андрія, вона жажнулася, і при всіх за чаєм, за який всі сіли після театру, голосно ахнула і розчервонівшись вибігла з кімнати. - "Боже мій! Я загинула! сказала вона собі. Як я могла допустити до цього? " думала вона. Довго вона сиділа, закривши розчервоніле обличчя руками, намагаючись дати собі звіт в тому, що було з нею, і не могла ні зрозуміти того, що з нею було, ні того, що вона відчувала. Все здавалося їй темно, неясно і страшно. Там, в цій величезній, освітленій залі, де по мокрих дошках стрибав під музику з голими ногами Dupont в курточці з блискітками, і дівиці, і люди похилого віку, і гола з спокійною і гордою посмішкою Елен в захваті кричали браво, - там під тінню цієї Елен, там це було все ясно і просто; але тепер однієї, з собою, це було незрозуміло. - "Що це таке? Що таке цей страх, який я відчувала до нього? Що таке ці докори сумління, які я відчуваю тепер"? - думала вона.

Однієї старої графині Наташа в стані була б вночі в ліжку розповісти все, що вона думала. Софійка, вона знала, з своїм суворим і цілісним поглядом, або нічого б не зрозуміла, або жажнулася б її визнанню. Наташа одна сама з собою намагалася вирішити те, що її мучило.

"Загинула я для любові князя Андрія чи ні? - питала вона себе і з заспокійливої усмішкою відповідала собі: Що я за дурепа, що я питаю це? Що ж зі мною було? Нічого. Я нічого не зробила, нічим не викликала цього. Ніхто не дізнається, і я його не побачу більше ніколи, говорила вона собі. Стало бути ясно, що нічого не сталося, що ні в чому

каятися, що князь Андрій може любити мене і такою. Але якою такою? Ах Боже, Боже мій! навіщо його немає тут"! Наташа заспокоювалась на мить, але потім знову якийсь інстинкт говорив їй, що хоча все це і правда і хоча нічого не було – інстинкт говорив їй, що вся колишня чистота любові її до князя Андрія загинула. І вона знову в своїй уяві повторювала всю свою розмову з Курагіним і уявляла собі обличчя, жести і ніжну посмішку цього красивого і сміливого чоловіка, в той час як він потиснув її руку.

Глава 11

Анатоль Курагін жив в Москві, тому що батько відіслав його з Петербурга, де він проживав більше двадцяти тисяч в рік грошима і стільки ж боргами, які кредитори вимагали з батька.

Батько оголосив синові, що він в останній раз платить половину його боргів; але тільки з тим, щоб він їхав до Москви на посаду ад'ютанта головнокомандувача, яку він йому виклопотав, і постарався би там нарешті зробити хорошу партію. Він вказав йому на княжну Марію і Жюлі Карагину.

Анатоль погодився і поїхав в Москву, де зупинився у П'єра. П'єр прийняв Анатolia спочатку неохоче, але потім звик до нього, іноді їздив з ним на його гульні і, під приводом позики, давав йому гроші.

Анатоль, як справедливо говорив про нього Шиншин, з тих пір як приїхав в Москву, зводив з розуму всіх московських баринь особливо тим, що він нехтував ними і очевидно вважав за краще їм циганок і французьких актрис, з главою яких – *mademoiselle Georges*, як говорили, він був в близьких стосунках. Він не пропускав жодної гульні у Данилова та інших веселунів Москви, безперервно пив цілі ночі, перепиваючи всіх, і бував на всіх вечорах і балах вищого світу. Розповідали про декілька інтриг його з московськими дамами, і на балах він упадав за деякими. Але з дівчатами, особливо з багатими нареченими, які були здебільшого всі невродливі, він не зближувався, тим більше, що Анатоль, чого ніхто не знав, крім найближчих друзів його, був два роки тому одружений. Два роки тому, під час стоянки його полку в Польщі, один польський небагатий поміщик змусив Анатolia одружитися на своїй дочці.

Анатоль дуже скоро кинув свою дружину і за гроші, які він домовився висилати тестю, виговорив собі право вважатися за холосту людину.

Анатоль був завжди задоволений своїм становищем, собою та іншими. Він був інстинктивно всім еством своїм переконаний в тому, що йому не можна було жити інакше, ніж як він жив, і що він ніколи в житті не зробив нічого поганого. Він не був у стані обдумати ні того, як його вчинки можуть відгукнутися на інших, ні того, що може вийти з такого або такого його вчинку. Він був переконаний, що як качка створена так, що вона завжди повинна жити в воді, так і він створений Богом так, що повинен жити в тридцять тисяч доходу і займати завжди вище становище в суспільстві. Він так твердо вірив в це, що, дивлячись на нього, і інші були переконані в цьому і не відмовляли йому ні в вищому становищі в світі, ні в грошах, які він, очевидно, без віддачі займав у зустрічного і поперечного.

Він не був гравець, принаймні ніколи не бажав виграшу. Він не був пихатий. Йому

було абсолютно все одно, що б про нього не думали. Ще менш він міг бути винен в честолобстві. Він кілька разів дражнив батька, псуючи свою кар'єру, і сміявся над усіма почестями. Він був не скупий і не відмовляв нікому, хто просив у нього. Одне, що він любив, це було веселощі і жінки, і так як за його поняттями в цих смаках не було нічого неблагородного, а обдумати те, що виходило для інших людей з задоволення його смаків, він не міг, то в душі своїй він вважав себе бездоганною людиною, широко зневажав негідників і поганих людей і з спокійною совістю високо носив голову.

У гультаїв, у цих чоловічих магдалин, є таємне почуття усвідомлення невинності, таке ж, як і у магдалин-жінок, засноване на тій же надії вибачення. "Їй все проститься, бо вона багато любила, і йому все проститься, бо він багато веселився".

Долохов, в цьому році з'явився знову в Москві після свого вигнання і перських пригод, і вів розкішне гральне і розгульне життя, зблизився з старим петербурзьким товаришем Курагіним і користувався ним для своїх цілей.

Анатоль широко любив Долохова за його розум і молодечтво. Долохов, якому були потрібні ім'я, знатність, зв'язки Анатолія Курагіна для приманки в свій гральний гурток багатих молодих людей, не даючи йому цього відчувати, користувався і бавився Курагіним. Крім розрахунку, за яким йому був потрібен Анатоль, самий процес управління чужою волею був насолодою, звичкою і потребою для Долохова.

Наташа справила сильне враження на Курагіна. Він за вечерею після театру з прийомами знавця розібрав перед Долоховим гідність її рук, плечей, ніг і волосся, і оголосив своє рішення позалицятися до неї. Що могло вийти з цього залицання – Анатоль не міг обміркувати і знати, як він ніколи не знав того, що вийде з кожного його вчинку.

– Хороша, брат, та не про нас, – сказав йому Долохов.

– Я скажу сестрі, щоб вона покликала її обідати, – сказав Анатоль. – А?

– Ти почекай краще, коли заміж вийде ...

– Ти знаєш, – сказав Анатоль, – обожаю дівчаток: [j'adore les petites filles:] – зараз загубиться.

– Ти вже попався раз на дівчинці [petite fille], – сказав Долохов, який знав про одруження Анатолія. – Дивись!

– Ну вже два рази не можна! Га? – сказав Анатоль, добродушно сміючись.

Глава 12

Наступний після театру день Ростови нікуди не їздили і ніхто не приїжджав до них. Марія Дмитрівна про щось, приховуючи від Наташі, перемовлялася з її батьком. Наташа здогадувалася, що вони говорили про старого князя і щось придумували, і їй турбувало і ображало це. Вона будь-яку хвилину чекала князя Андрія, і два рази в цей день посилала двірника на Вздвиженку дізнаватися, чи не приїхав він. Він не приїжджав. Їй було тепер важче, ніж перші дні свого приїзду. До нетерпіння і туги її за ним приєдналися неприємний спогад про побачення з княжною Марією і з старим князем, і страх та занепокоєння, яким вона не знала причини. Їй все здавалося, що або він ніколи не приїде, або що перш, ніж він приїде, з нею трапиться щось. Вона не

могла, як раніше, спокійно і довго, одна сама з собою думати про нього. Як тільки вона починала думати про нього, до спогаду про нього приєднувалися спогад про старого князя, про княжну Марію і про останню виставу, і про Курагіна. Їй знову представлялося питання, чи не винна вона, чи не порушена вже її вірність князю Андрію, і знову вона заставляла себе до найменших подробиць згадувати кожне слово, кожен жест, кожен відтінок гри вираження на обличчі цього чоловіка, який умів порушити в ній незрозуміле для неї і страшне почуття. На погляд домашніх, Наташа здавалася жвавіше звичайного, але вона далеко була не так спокійна і щаслива, як була колись.

У неділю вранці Марія Дмитрівна запросила своїх гостей до обідні в свій прихід Успіння на Могильцях.

– Я цих модних церков не люблю, – говорила вона, мабуть пишаючись своїм вільнодумством. – Скрізь Бог один. Піп у нас прекрасний, служить пристойно, так це благородно, і диякон теж. Хіба від цього святість яка, що концерти на криласі співають? Не люблю, одне баловство!

Марія Дмитрівна любила недільні дні і вміла святкувати їх. Будинок її бував весь вимитий і вичищений в суботу; люди і вона не працювали, всі були святково розряджені, і всі бували у обідні. До панського обіду додавалися страви, і людям давалася горілка і смажений гусак або порося. Але ні на чому в усьому будинку так не бувало помітне свято, як на широкому, строгому лиці Марії Дмитрівни, яке в цей день набирало незмінний вираз урочистості.

Коли напилися кави після Служби Божої, в вітальні з знятими чохлами, Марії Дмитрівні доповіли, що карета готова, і вона з суворим виглядом, одягнена в парадну шаль, в якій вона робила візити, піднялася і оголосила, що їде до князя Миколи Андрійовичу Болконського, щоб порозумітися з ним щодо Наташі.

Після від'їзду Марії Дмитрівни, до Ростових приїхала модистка від мадам Шальме, і Наташа, зачинивши свої двері в сусідній з вітальнею кімнаті, дуже задоволена розвагою, зайнялася примірювання нових суконь. У той час як вона, надівши стулений на живу нитку ще без рукавів ліф і загинаючи голову, дивилася в дзеркало, як сидить спинка, вона почула у вітальні жваві звуки голосу батька і іншого, жіночого голосу, який змусив її почервоніти. Це був голос Елен. Не встигла Наташа зняти ліф, що примірявся, як двері відчинилися і в кімнату увійшла графиня Безухова, сяюча добродушною і лагідною посмішкою, в темноліловій, з високим коміром, оксамитовій сукні.

– О, моя чарівна! [Ah, ma delicieuse!] – сказала вона червонівшій Наташі. – Чудово! [Charmante!] Ні, це ні на що не схоже, мій милий граф, – сказала вона Іллі Андрійовичу, який ввійшов за нею. – Як жити в Москві і нікуди не їздити? Ні, я від вас не відклеюся! Сьогодні ввечері у мене m-lle Georges декламує і зберуться дехто; і якщо ви не привезете своїх красунь, які краще m-lle Georges, то я вас знати не хочу. Чоловіка немає, він поїхав до Твері, а то б я його за вами прислала. Неодмінно приїжджайте, безпремінно, о дев'ятій годині. – Вона кивнула головою знайомій модистки, що

шанобливо присіла їй, і спустилася на крісло біля дзеркала, живописне розкинувши складки свого оксамитового плаття. Вона не переставала добродушно і весело базікати, безперестанку захоплюючись красою Наташі. Вона розглянула її сукні і похвалила їх, похвалилася і своїм новим платтям з газу металевого відтінку, [en gaz metallique,] яке вона отримала з Парижа і радила Наташі зробити таке ж.

- Втім, вам все йде, моя чарівна, - говорила вона.

З обличчя Наташі не сходила посмішка задоволення. Вона відчувала себе щасливою і квітучою під похвалами цієї милої графині Безухової, що здавалася їй перш такою неприступною і поважною дамою, і бувшою тепер такою доброю з нею. Наташі стало весело і вона відчувала себе майже закоханою в цю таку красиву і таку добродушну жінку. Елен з свого боку щиро захоплювалася Наташею і бажала повеселити її. Анатоль просив її звести його з Наташею, і для цього вона приїхала до Ростових. Думка звести брата з Наташею бавила її.

Незважаючи на те, що колись у неї була досада на Наташу за те, що вона в Петербурзі відбила у неї Бориса, вона тепер і не думала про це, і всією душею, по своєму, бажала добра Наташі. Їдучі від Ростових, вона відкликала вбік свою protegee.

- Вчора брат обідав у мене - ми помирали від сміху - нічого не їсть і зітхає по вас, моя приваба. Він божеволіє, бо шалено закоханий у вас, моя люба. [Il est fou, mais fou amoureux de vous, ma chere.]

Наташа багряно почервоніла почувши ці слова.

- Як червоніє, як червоніє, моя приваба! [ma delicieuse!] - промовила Елен. - Неодмінно приїжджайте. - З того, що ви любите кого-небудь, моя чарівна, ніяк не слідує жити монашкою. Навіть якщо ви наречена, я впевнена, що ваш жених волів би, щоб ви в його відсутності виїжджали у світ, а не гинули з нудьги. [Si vous aimez quelqu'un, ma delicieuse, ce n'est pas une raison pour se cloitrer. Si meme vous etes promise, je suis sure que votre promis aurait desire que vous alliez dans le monde en son absence plutot que de deperir d'ennui.]

"Отже вона знає, що я наречена, значить і вони з чоловіком, з П'єром, з цим справедливим П'єром, - думала Наташа, - говорили і сміялися про це. Стало бути це нічого". І знову під впливом Елен те, що перш уявлялося страшним, здалося простим і природним. "І вона така гранд-дама [grande dame], така мила і так видно всією душею любить мене, думала Наташа. І чому не веселитися?" - думала Наташа, здивованими, широко розкритими очима дивлячись на Елен.

До обіду повернулася Марія Дмитрівна, мовчазна і серйозна, бо очевидно зазнала поразки у старого князя. Вона була ще занадто схвильована від того, що сталося зіткнення, щоб бути в змозі спокійно розповісти справу. На питання графа вона відповідала, що все добре і що вона завтра розповість. Дізнавшись про відвідування графині Безухової і запрошенні на вечір, Марія Дмитрівна сказала:

- З Безуховою водитися я не люблю і не раджу; ну, та вже якщо обіцяла, їдь, розважишся, - додала вона, звертаючись до Наташі.

Граф Ілля Андрійович повіз своїх дівчат до графині Безухової. На вечорі було досить багато народу. Але все товариство було майже незнайоме Наташі. Граф Ілля Андрійович з незадоволенням помітив, що вся ця тепла компанія складалася переважно з чоловіків і жінок, відомих вільністю поведження. M-lle Georges, оточена молоддю, стояла в кутку вітальні. Було кілька французів і між ними Метів'є, бувший, з часу приїзду Елен, домашньою людиною у неї. Граф Ілля Андрійович зважився не сідати за карти, не відходити від дочок і виїхати як тільки закінчиться вистава Georges.

Анатоль очевидно біля дверей очікував входу Ростових. І він зараз же привітавшись з графом, підійшов до Наташі і пішов за нею. Як тільки Наташа його побачила, теж як і в театрі, почуття марнославного задоволення, що вона подобається йому і страху від відсутності моральних перепон між нею і ним, охопило її. Елен радісно прийняла Наташу і голосно захоплювалася її красою і туалетом. Незабаром після їхнього приїзду, m-lle Georges вийшла з кімнати, щоб одягнутися. У вітальні стали розміщати стільці і сідати. Анатоль посунув Наташі стілець і хотів сісти біля, але граф, який не спускав очей з Наташі, сів біля неї. Анатоль усівся ззаду.

M-lle Georges з оголеними, товстими руками з ямочками, в червоній шалі, накинутої на одне плече, вийшла в залишений для неї порожній простір між крісел і зупинилася в ненатуральній позі. Почувся захоплений шепіт. M-lle Georges строго і похмуро оглянула публіку і почала говорити по-французьки якісь вірші, де йшлося про її злочинну любов до свого сина. Вона місцями підвищувала голос, місцями шепотіла, урочисто піднімаючи голову, зрідка зупинялася і хрипіла, викочуючи очі.

– Казково, божественно, чудово! [Adorable, divin, délicieux!] – чулося з усіх боків. Наташа дивилася на товсту Georges, але нічого не чула, не бачила і не розуміла нічого з того, що робилося перед нею; вона тільки відчувала себе знову цілком безповоротно в тому дивному, шаленому світі, такому далекому від первинного, в тому світі, в якому не можна було знати, що добре, що погано, що розумно і що нестямно. Позаду її сидів Анатоль, і вона, відчуючи його близькість, злякано чекала чогось.

Після першого монологу все товариство встало і оточило m-lle Georges, висловлюючи їй своє захоплення.

– Як вона хороша! – сказала Наташа батькові, який разом з іншими встав і крізь натовп посувався до актриси.

– Я не знаходжу, дивлячись на вас, – сказав Анатоль, слідуючи за Наташею. Він сказав це в таку мить, коли вона одна могла його чути. – Ви чарівні ... з тієї хвилини, як я побачив вас, я не переставав

– Підемо, підемо, Наташе, – сказав граф, повертаючись за дочкою. – Яка гарна!

Наташа нічого не кажучи підійшла до батька і запитально-здивованими очима дивилася на нього.

Після декількох прийомів декламації m-lle Georges поїхала і графиня Безухова попросила компанію в залу.

Граф хотів виїхати, але Елен благала не зіпсувати її імпровізований бал. Ростови залишилися. Анатоль запросив Наташу на вальс і під час вальсу він, потискаючи її стан

і руку, сказав їй, що вона прегарна [ravissante] і що він любить її. Під час екосезу, який вона знову танцювала з Курагіним, коли вони залишилися одні, Анатоль нічого не говорив їй і тільки дивився на неї. Наташа була в сумніві, чи не у сні вона бачила те, що він сказав їй під час вальсу. В кінці першої фігури він знову потиснув їй руку. Наташа підняла на нього перелякані очі, але такий самовпевнено-ніжний вираз був в його лагідному погляді і усмішці, що вона не могла дивлячись на нього сказати того, що вона мала сказати йому. Вона опустила очі.

- Не кажіть мені таких речей, я заручена і люблю іншого, - промовила вона швидко ... - Вона глянула на нього. Анатоль не зникнув і не засмутився тим, що вона сказала.

- Не кажіть мені про це. А мені який клопіт? - сказав він. - Я говорю, що нестямно, шалено закоханий в вас. Хіба я винен, що ви чудові? Нам починати.

Наташа, жвава і тривожна, широко розкритими, переляканими очима дивилася навколо себе і здавалася веселіше ніж звичайно. Вона майже нічого не пам'ятала з того, що було в цей вечір. Танцювали екосези і грос-фатер, батько запрошував її виїхати, вона просила залишитися. Де б вона не була, з ким би не говорила, вона відчувала на собі його погляд. Потім вона пам'ятала, що попросила в батька дозволу вийти до вбиральні підправити плаття, що Елен вийшла за нею, говорила їй сміючись про любов її брата і що в маленькій диванної їй знову зустрівся Анатоль, що Елен кудись зникла, вони залишилися удвох і Анатоль, взявши її за руку, ніжним голосом сказав:

- Я не можу до вас їздити, але невже я ніколи не побачу вас? Я шалено люблю вас. Невже ніколи? ... - і він, затуляючи їй дорогу, наближав своє обличчя до її обличчя.

Блискучі, великі, чоловічі очі його так близькі були від її очей, що вона не бачила нічого окрім цих очей.

- Наталі ?! - прошепотів запитально його голос, і хтось боляче стискав її руки.

- Наталі ?!

"Я нічого не розумію, мені нема чого говорити", сказав її погляд.

Гарячі губи притиснулися до її губ і в ту ж хвилину вона відчула себе знову вільною, і в кімнаті почувся шум кроків і сукні Елен. Наташа озирнулася на Елен, потім, червона і тремтяча, глянула на нього злякано-запитально і пішла до дверей.

- Одне слово, тільки одне, заради Бога, [Un mot, un seul, au nom de Dieu,] -говорив Анатоль.

Вона зупинилася. Їй так потрібно було, щоб він сказав це слово, яке б пояснило їй те, що трапилося і на яке вона б йому відповіла.

- Nathalie, un mot, un seul, - все повторював він, мабуть не знаючи, що сказати і повторював його до тих пір, поки до них підійшла Елен.

Елен разом з Наташею знову вийшла у вітальню. Не залишившись вечеряти, Ростові поїхали.

Повернувшись додому, Наташа не спала всю ніч: її мучило невирішене питання, кого вона любила, Анатolia чи князя Андрія. Князя Андрія вона любила - вона пам'ятала ясно, як сильно вона любила його. Але Анатolia вона любила теж, це було

безсумнівно. "Інакше, хіба б все це могло бути?" – думала вона. "Якщо я могла після цього, прощаючись з ним, посмішкою відповісти на його усмішку, якщо я могла допустити до цього, то значить, що я з першої хвилини полюбила його. Значить, він добрий, шляхетний і прекрасний, і не можна було не полюбити його. Що ж мені робити, коли я люблю його і люблю іншого?" – говорила вона собі, не знаходячи відповідей на ці страшні запитання.

Глава 14

Прийшов ранок з його турботами і суєтою. Всі встали, зарухалися, заговорили, знову прийшли модистки, знову вийшла Марія Дмитрівна і покликали до чаю. Наташа широко розкритими очима, як ніби вона хотіла перехопити всякий спрямований на неї погляд, неспокійно озиралася на всіх і намагалася здаватися такою ж, якою вона була завжди.

Після сніданку Марія Дмитрівна (це був найкращий час її), сівши на своє крісло, покликала до себе Наташу і старого графа.

– Ну-с, друзі мої, тепер я всю справу обдумала і ось вам моя порада, – почала вона. – Вчора, як ви знаєте, була я у князя Миколи; ну-с і поговорила з ним Він кричати надумав. Так мене не перекричиш! Я все йому виспівала!

– Так що ж він? – запитав граф.

– Він-то що? навіжений ... чути не хоче; ну, так що говорити, і так ми бідну дівчинку змучили, – сказала Марія Дмитрівна. – А рада мій вам, щоб справи покінчити і їхати додому, в Відрадне ... і там чекати ...

– Ах, ні! – скрикнула Наташа.

– Ні, їхати, – сказала Марія Дмитрівна. – І там чекати. – Якщо наречений тепер сюди приїде – без сварки не обійдеться, а він тут один на один з дідом все переговорить і потім до вас приїде.

Ілля Андрійович схвалив цю пропозицію, негайно зрозумівши всю розумність її. Якщо старий пом'якшиться, то тим краще буде приїхати до нього в Москву або Лисі Гори, вже після; якщо ні, то вінчатися проти його волі можна буде тільки в Відрадному.

– І щира правда, – сказав він. – Я і шкодую, що до нього їздив і її возив, – сказав старий граф.

– Ні, чого ж жаліти? Бувши тут, не можна було не пошанувати. Ну, а не хоче, його справа, – сказала Марія Дмитрівна, щось шукаючи в ридикюлі. – Та й посаг готовий, чого вам ще чекати; а що не готове, я вам перешлю. Хоч і шкода мені вас, а краще з Богом їдьте. – Знайшовши в ридикюлі те, що вона шукала, вона передала Наташі. Це був лист від княжни Марії. – Тобі пише. Як мучиться, бідолаха! Вона боїться, щоб ти не подумала, що вона тебе не любить.

– Так вона і не любить мене, – сказала Наташа.

– Дурниці, не говори, – крикнула Марія Дмитрівна.

– Нікому не повірю; я знаю, що не любить, – сміливо сказала Наташа, взявши лист, і в обличчі її показала суха і злісна рішучість, яка змусила Марію Дмитрівну пильніше подивитися на неї і насупитися.

- Ти, матінко, так не відповідай, - сказала вона. - Що я кажу, то правда. Напиши відповідь.

Наташа не відповідала і пішла в свою кімнату читати лист княжни Марії.

Княжна Марія писала, що вона була в розпачі від того, що сталося між ними непорозуміння. Які б не були почуття її батька, писала княжна Марія, вона просила Наташу вірити, що вона не могла не любити її як ту, яку вибрав її брат, для щастя якого вона всім готова була пожертвувати.

"Втім, - писала вона, - не думайте, щоб батько мій був недостатньо прихильний до вас. Він хворий і старий чоловік, якого треба вибачати; але він добрий, великодушний і буде любити ту, яка зробить щастя його сина". Княжна Марія просила далі, щоб Наташа призначила час, коли вона може знову побачитися з нею.

Прочитавши листа, Наташа сіла до письмового столу, щоб написати відповідь: "Дорога княжна, [Chere princesse,] швидко, механічно написала вона і зупинилася. "Що ж далі могла написати вона після всього того, що було вчора? Так, так, все це було, і тепер вже все інше ", думала вона, сидючи над початим листом. "Треба відмовити йому? Невже треба? Це жахливо! "... І щоб не думати цих страшних думок, вона пішла до Софійки і з нею разом стала розбирати візерунки.

Після обіду Наташа пішла в свою кімнату, і знову взяла лист княжни Марії. - "Невже все вже скінчено? подумала вона. Невже так скоро все це трапилося і знищило все що було"! Вона у всій попередній силі згадувала свою любов до князя Андрія і разом з тим відчувала, що любила Курагіна. Вона жваво представляла себе жінкою князя Андрія, уявляла собі стільки раз повторену її уявою картину щастя з ним і разом з тим, спалахуючи від хвилювання, уявляла собі всі подробиці свого вчорашнього побачення з Анатолем.

"Чому ж би це не могло бути разом? - іноді, в повному затемненні, думала вона. - Тоді тільки я б була зовсім щаслива, а тепер я повинна вибрати і ні без одного з обох я не можу бути щаслива. Одне, думала вона, сказати те, що було князю Андрію або приховати - однаково неможливо. А з цим нічого не зіпсовано. Але невже розлучитися назавжди з цим щастям любові князя Андрія, яким я жила так довго?"

- Панянка, - пошепки з таємничим видом сказала дівчина, входячи в кімнату. - Мені один чоловік велів передати. Дівчина подала лист. - Тільки заради Христа, - говорила ще дівчина, коли Наташа, не думаючи, механічним рухом зламала печатку і читала любовний лист Анатолія, з якого вона, не розуміючи ні слова, розуміла тільки одне - що цей лист був від нього, від того чоловіка, якого вона любить. "Так вона любить, інакше хіба могло б статися те, що сталося? Хіба міг би бути в її руці любовний лист від нього? "

Тремтячими руками Наташа тримала цей пристрасний, любовний лист, написаний для Анатолія Долоховим, і, читаючи його, знаходила в ньому відгомін всього того, що їй здавалося, вона сама відчувала.

"З учорашнього вечора доля моя вирішена: щоб бути люблячим вами або померти. Мені немає іншого виходу", - починався лист. Потім він писав, що знає про те, що рідні

її не отдадуть її йому, Анатолію, що на це є таємні причини, які він їй одній може відкрити, але що якщо вона його любить, то їй варто сказати це слово так, і ніякі сили людські не завадять їх блаженству. Любов переможе все. Він викраде і відвезе її на край світу.

"Так, так, я люблю його!" думала Наташа, перечитуючи в двадцятий раз лист і відшукуючи якийсь особливий глибокий сенс в кожному його слові.

У цей вечір Марія Дмитрівна їхала до Архарова і запропонувала панночкам їхати з нею. Наташа під приводом головного болю залишилася вдома.

Глава 15

Повернувшись пізно ввечері, Софійка увійшла в кімнату Наташі і, на подив свій, знайшла її не роздягнутою, сплячою на дивані. На столі біля неї лежав відкритий лист Анатолія. Софійка взяла лист і стала читати його.

Вона читала і поглядала на сплячу Наташу, на обличчі її відшукуючи пояснення того, що вона читала, і не знаходила його. Обличчя було тихе, лагідне і щасливе. Схопившись за груди, щоб не задихнутися, Софійка, бліда і тремтяча від страху і хвилювання, сіла на крісло і залилася сльозами.

"Як я не бачила нічого? Як могло це зайти так далеко? Невже вона розлюбила князя Андрія? І як могла вона допустити до цього Курагіна? Він обманщик і лиходій, це ясно. Що буде з Nicolas, з милим, благородним Nicolas, коли він дізнається про це? Так ось що означало її схвильоване, рішуче і неприродне лице третього дня, і вчора, і нині, думала Софійка; але не може бути, щоб вона любила його! Ймовірно, не знаючи від кого, вона розпечатала цей лист. Ймовірно, вона ображена. Вона не може цього зробити!"

Софійка утерла сльози і підійшла до Наташі, знову вдивляючись в її обличчя.

- Наташе! - сказала вона ледь чути.

Наташа прокинулася і побачила Софійку.

- А, повернулася?

І з рішучістю і ніжністю, яка буває в хвилини пробудження, вона обняла подругу, але помітивши замішання на фізіономії Софійки, обличчя Наташі виявило збентеження і підозрілість.

- Софійко, ти прочитала лист? - сказала вона.

- Так, - тихо сказала Софійка.

Наташа захоплено посміхнулася.

- Ні, Софійко, я не можу більше! - сказала вона. - Я не можу більше приховувати від тебе. Ти знаєш, ми любимо один одного! .. Софійко, голубчику, він пише ... Софійко ...

Софійка, як би не вірячи своїм вухам, дивилася відкритими очима на Наташу.

- А Болконський? - сказала вона.

- Ах, Софійко, ах коли б ти могла знати, як я щаслива! - сказала Наташа. - Ти не знаєш, що таке любов ...

- Але, Наташе, невже те все скінчено?

Наташа великими, відкритими очима дивилася на Софійку, як ніби не розуміючи її питання.

- Що ж, ти відмовляєш князю Андрію? - сказала Софійка.

- Ах, ти нічого не розумієш, ти не говори дурниці, ти слухай, - з миттєвою досадою сказала Наташа.

- Ні, я не можу в це вірити, - повторила Софійка. - Я не розумію. Як же ти рік цілий любила одну людину і раптом ... Адже ти тільки три рази бачила його. Наташе, я тобі не вірю, ти граєшся. У три дні забути все і так ...

- Три дні, - сказала Наташа. - Мені здається, я сто років люблю його. Мені здається, що я нікого ніколи не любила раніше його. Ти цього не можеш зрозуміти. Софійко, постій, сідай тут. - Наташа обняла і поцілувала її.

- Мені говорили, що це буває і ти вірно чула, але я тепер тільки зазнала цю любов. Це не те, що раніше. Як тільки я побачила його, я відчула, що він мій володар, і я раба його, і що я не можу не любити його. Так, раба! Що він мені велить, те я і зроблю. Ти не розумієш цього. Що ж мені робити? Що ж мені робити, Софійко? - говорила Наташа з щасливим і переляканим обличчям.

- Але ти подумай, що ти робиш, - говорила Софійка, - я не можу цього так залишити. Ці таємні листи ... Як ти могла його допустити до цього? - говорила вона з жахом і з огидою, які вона насилу приховувала.

- Я тобі казала, - відповідала Наташа, - що у мене немає волі, як ти не розумієш цього: я його люблю!

- Та я не допущу до цього, я розповім, - скрикнула Софійка з сльозами, що прорвалися.

- Що ти, заради Бога ... Якщо ти розповіси, ти мій ворог, - заговорила Наташа. - Ти хочеш мого нещастя, ти хочеш, щоб нас розлучили ...

Побачивши цей страх Наташі, Софійка заплакала сльозами сорому і жалю за свою подругу.

- Але що було між вами? - запитала вона. - Що він казав тобі? Навіщо він не їздить в будинок?

Наташа не відповідала на її питання.

- Заради Бога, Софійко, нікому не говори, не муч мене, - благала Наташа. - Ти пам'ятай, що не можна втручатися в такі справи. Я тобі відкрила ...

- Але навіщо ці таємниці! Чому ж він не їздить в будинок? - питала Софійка. - Чому він прямо не шукає твоєї руки? Адже князь Андрій дав тобі повну свободу, якщо вже так; але я не вірю цьому. Наташе, ти подумала, які можуть бути таємні причини?

Наташа здивованими очима дивилася на Софійку. Видно, їй самій в перший раз представлялося це питання і вона не знала, що відповідати на нього.

- Які причини, не знаю. Але стало бути є причини!

Софійка зітхнула і недовірко похитала головою.

- Якщо б були причини ... - почала вона. Але Наташа вгадуючи її сумнів, злякано перебила її.

- Софійко, не можна сумніватися в ньому, не можна, не можна, ти розумієш?
-прокричала вона.

- Чи любить він тебе?

- Чи любить? - повторила Наташа з посмішкою жалю про нетямущість своєї подруги. - Адже ти прочитала лист, ти бачила його?

- Але якщо він нешляхетний чоловік?

- Він! .. нешляхетна людина? Коли б ти знала! - говорила Наташа.

- Якщо він благородна людина, то він або повинен оголосити свій намір, або перестати бачитися з тобою; і якщо ти не хочеш цього зробити, то я зроблю це, я напишу йому, я скажу татові - рішуче сказала Софійка.

- Та я жити не можу без нього! - закричала Наташа.

- Наташе, я не розумію тебе. І що ти говориш! Згадай про батька, про Nicolas.

- Мені нікого не потрібно, я нікого не люблю, крім його. Як ти смієш говорити, що він нешляхетен? Ти хіба не знаєш, що я його люблю? - кричала Наташа. - Софійко, піди, я не хочу з тобою сваритися, піди, заради Бога піди: ти бачиш, як я мучуся, - злобно кричала Наташа стримано-роздратованим і з відчаєм голосом. Софійка розридалася і вибігла з кімнати.

Наташа підійшла до столу і, не думав ні хвилини, написала ту відповідь княжни Марії, який вона не могла написати цілий ранок. У листі цьому вона коротко писала княжни Марії, що всі непорозуміння їх скінчені, що, користуючись великодушністю князя Андрія, який їдучи дав їй свободу, вона просить її забути все і пробачити її якщо вона перед нею винна, але що вона не може бути його дружиною. Все це їй здавалося так легко, просто і ясно в цю хвилину.

У п'ятницю Ростови повинні були їхати в село, а граф в середу поїхав з покупщиком в свою підмосковну.

У день від'їзду графа, Софійка з Наталкою були покликані на великий обід до Карагіних, і Марія Дмитрівна повезла їх. На обіді цьому Наташа знову зустрілася з Анатолем, і Софійка помітила, що Наташа говорила з ним щось, бажаючи не бути почутою, і весь час обіду була ще більш схвильована, ніж раніше. Коли вони повернулися додому, Наташа почала перша з Софійкою те пояснення, якого чекала її подруга.

- Ось ти, Софійко, говорила різні дурниці про нього, - почала Наташа лагідним голосом, тим голосом, яким говорять діти, коли хочуть, щоб їх похвалили. - Ми порозумілися з ним нині.

- Ну, що ж, що? Ну що ж він сказав? Наташа, як я рада, що ти не сердишся на мене. Говори мені все, всю правду. Що ж він сказав?

Наташа задумалася.

- Ах Софійко, якби ти знала його так, як я! Він сказав ... Він питав мене про те, як я обіцяла Болконському. Він зрадив, що від мене залежить відмовити йому.

Софійка сумно зітхнула.

- Але ж ти не відмовила Болконському, - сказала вона.

- А може бути я і відмовила! Може бути з Болконським все скінчено. Чому ти думаєш про мене так погано?

- Я нічого не думаю, я тільки не розумію цього ...

- Почекай, Софійко, ти все зрозумієш. Побачиш, яка він людина. Ти не думай погане ні про мене, ні про нього.

- Я ні про кого не думаю погане: я всіх люблю і всіх жалію. Але що ж мені робити?

Софійка не здавалася на ніжний тон, з яким до неї зверталася Наташа. Чим розм'якшений і запобігливий був вираз обличчя Наташі, тим серйозніше і суворіше було обличчя Софійки.

- Наташе, - сказала вона, - ти просила мене не говорити з тобою, я і не говорила, тепер ти сама почала. Наташа, я не вірю йому. Навіщо ця таємниця?

- Знову, знову! - перебила Наташа.

- Наташе, я боюся за тебе.

- Чого боятися?

- Я боюся, що ти погубиш себе, - рішуче сказала Софійка, сама злякавшись того що вона сказала.

Обличчя Наташі знову продемонструвало злобу.

- І погублю, погублю, як можна швидше погублю себе. Не ваше діло. Не вам, а мені погано буде. Залиш, залиш мене. Я ненавиджу тебе.

- Наташе! - злякано волала Софійка.

- Ненавиджу, ненавиджу! І ти мій ворог назавжди!

Наташа вибігла з кімнати.

Наташа не говорила більше з Софійкою і уникала її. З тим же виразом схвилюваного подиву і злочинності вона ходила по кімнатах, беручись то за те, то за інше заняття і негайно ж кидаючи їх.

Як це не важко було для Софійки, але вона, не зводячи очей, стежила за своєю подругою.

Напередодні того дня, в який повинен був повернутися граф, Софійка помітила, що Наташа сиділа весь ранок у вікна вітальні, як ніби очікуючи чогось і що вона зробила якийсь знак військовому, що проїхав і якого Софійка прийняла за Анатолія.

Софійка стала ще уважніше спостерігати свою подругу і помітила, що Наташа була весь час обіду і вечір в дивному і неприродному стані (відповідала невпопад на питання, що робляться їй, починала і не докінчувала фрази, всьому сміялася).

Після чаю Софійка побачила полохливу дівчину-покоївку, яка вичікувала її біля дверей Наташі. Вона пропустила її і, підслухавши у двері, дізналася, що знову було передано лист. І раптом Софійці стало ясно, що у Наташі був який-небудь страшний план на сьогоднішній вечір. Софійка постукала до неї. Наташа не пустила її.

"Вона втече з ним! думала Софійка. Вона на все здатна. Нині в лиці її було щось особливо жалюгідне і рішуче. Вона заплакала, прощаючись з дядечком, згадувала Софійка. Так це вірно, вона побіжить з ним, - але що мені робити?" думала Софійка, пригадуючи тепер ті ознаки, які ясно доводили, чому у Наташі був якийсь страшний

намір. "Графа немає. Що мені робити, написати до Курагіна, вимагаючи від нього пояснення? Але хто велить йому відповісти? Писати П'єру, як просив князь Андрій в разі нещастя? ... Але може бути, справді вона вже відмовила Болконському (вона вчора відіслала лист княжни Марії). Дядечки немає!" Сказати Марії Дмитрівні, яка так вірила в Наташу, Софійці здавалося жахливим. "Але так чи інакше, думала Софійка, стоячи в темному коридорі: тепер або ніколи прийшов час довести, що я пам'ятаю благодіяння їх сімейства і люблю Nicolas. Ні, я хоч три ночі не спатиму, а не вийду з цього коридору і силою не пущу її, і не дам ганьби обрушитися на їх сімейство ", думала вона.

Глава 16

Анатоль останнім часом переселився до Долохова. План викрадення Ростової вже кілька днів був обдуманий і приготований Долоховим, і в той день, коли Софійка, підслухавши у двері Наташу, зважилася оберігати її, план цей мав бути приведений у виконання. Наташа о десятій годині вечора обіцяла вийти до Курагіна на задній ґанок. Курагін мав посадити її в приготовлену трійку і везти за 60 верст від Москви в село Кам'янку, де був приготований розстрижений піп, який повинен був повінчати їх. У Кам'янці і була готова підстава, яка повинна була вивезти їх на Варшавську дорогу і там на поштових вони повинні були скакати за кордон.

У Анатolia були і паспорт, і подорожній, і десять тисяч грошей, взяті у сестри, і десять тисяч, зайняті за посередництвом Долохова.

Два свідка – Хвостиков, колишній наказний, якого вживав для гри Долохов і Макарин, відставний гусар, добродушний і слабкий чоловік, що мав безмежну любов до Курагіна – сиділи в першій кімнаті за чаєм.

У великому кабінеті Долохова, прибраному від стін до стелі перськими килимами, ведмежими шкурами та зброєю, сидів Долохов в дорожньому бешметі і чоботях перед розкритим бюро, на якому лежала рахівниця і пачки грошей. Анатоль в розстебнутому мундирі ходив з тієї кімнати, де сиділи свідки, через кабінет в задню кімнату, де його лакей-француз з іншими укладав останні речі. Долохов рахував гроші і записував.

– Ну, – сказав він, – Хвостикову треба дати дві тисячі.

– Ну і дай, – сказав Анатоль.

– Макарка (вони так звали Макаріна), цей безкорисливо за тебе в огонь і в воду. Ну ось і кінчені рахунки, – сказав Долохов, показуючи йому записку. – Так?

– Так, зрозуміло, так, – сказав Анатоль, який мабуть не слухав Долохова і з посмішкою, що не сходила у нього з обличчя, дивився вперед себе.

Долохов зачинив бюро і звернувся до Анатolia з глузливою посмішкою.

– А знаєш що – кинь все це: ще час є! – сказав він.

– Дурень! – сказав Анатоль. – Перестань говорити дурниці. Якщо б ти знав ... Це чорт знає, що таке!

– Далєбі кинь, – сказав Долохов. – Я тобі діло кажу. Хіба це жарт, що ти затіяв?

– Ну, знову, знову дражнити? Пішов до чорта! А? ... – скривившись сказав Анатоль.

– Справді не до твоїх дурних жартів. – І він пішов з кімнати.

Долохов презирливо і поблажливо посміхався, коли Анатоль вийшов.

- Ти постій, - сказав він слідом Анатолі, - я не жартую, я діло кажу, піди, піди сюди.

Анатоль знову увійшов до кімнати і, намагаючись зосередити увагу, дивився на Долохова, очевидно мимоволі підкоряючись йому.

- Ти мене слухай, я тобі останній раз кажу. Що мені з тобою жартувати? Хіба я тобі перечив? Хто тобі все влаштував, хто попа знайшов, хто паспорт взяв, хто грошей дістав? Все я.

- Ну і спасибі тобі. Ти думаєш я тобі не вдячний? - Анатоль зітхнув і обійняв Долохова.

- Я тобі допомагав, але все ж я тобі повинен правду сказати: справа небезпечна і, якщо розібрати, дурна. Ну, ти її забереш, добре. Хіба це так залишать? Розбереться, що ти одружений. Адже тебе під кримінальний суд підведуть ...

- Ах! дурниці, дурниці! - знову скривившись заговорив Анатоль. - Адже я тобі тлумачив. А? - І Анатоль з тою особливою пристрасстю (яка буває у людей тупих) до висновку, до якого вони дійдуть своїм розумом, повторив те міркування, яке він раз сто повторював Долохову. - Адже я тобі тлумачив, я вирішив: якщо цей шлюб буде недійсний, - сказав він, загинаючи палець, - значить я не відповідаю; ну а якщо дійсний, все одно: за кордоном ніхто цього не знатиме, ну адже так? І не говори, не говори, не говори!

- Дійсно, кинь! Ти тільки себе звяжеш ...

- Забирайся к чорту, - сказав Анатоль і, взявшись за волосся, вийшов в іншу кімнату і відразу ж повернувся і з ногами сів на крісло близько перед Долоховим. - Це чорт знає що таке! А? Ти подивися, як б'ється! - Він узяв руку Долохова і доклав до свого серця. - О! Яка ніжка, мій друг, який погляд! Богиня !! [Ah! quel pied, mon cher, quel regard! Une deesse !!]

Долохов, холодно посміхаючись і виблискуючи своїми гарними, нахабними очима, дивився на нього, мабуть бажаючи ще повеселитися над ним.

- Ну гроші вийдуть, тоді що?

-Тоді що? Га? - повторив Анатоль з щирим подивом перед думкою про майбутнє. - Тоді що? Там я не знаю що ... Ну що дурниці говорити! - Він подивився на годинник. - Пора!

Анатоль пішов в задню кімнату.

- Ну скоро ви? Копаєтеся тут! - крикнув він на слуг.

Долохов прибрав гроші і крикнувши людини, щоб веліти подати поїсти і випити на дорогу, увійшов в ту кімнату, де сиділи Хвостиков і Макарин.

Анатоль в кабінеті лежав, спершись на руку, на дивані, задумливо посміхався і щось ніжно про себе шепотів своїм красивим ротом.

- Іди, з'їж що-небудь. Ну випий! - кричав йому з іншої кімнати Долохов.

- Не хочу! - відповів Анатоль, все продовжуючи посміхатися.

- Іди, Балага приїхав.

Анатоль встав і увійшов до їдальні. Балага був відомий трієчний ямщик, який вже

років шість знав Долохова і Анатолія, і служив їм своїми трійками. Не раз він, коли полк Анатолія стояв в Твері, з вечора відвозив його з Твері, до світанку доставляв в Москву і відвозив на інший день вночі. Не раз він відвозив Долохова від погоні, не раз він по місту катав їх з циганами і дамочками, як називав Балага. Не раз він з їх роботою давив по Москві народ і візників, і завжди його виручали його панове, як він називав їх. Не одного коня він загнав під ними. Не раз він був битий ними, не раз напували вони його шампанським і мадерою, яку він любив, і не одну штуку він знав за кожним з них, яка звичайній людині давно б заслужила Сибір. В гульні свої вони часто запрошували Балагу, змушували його пити і танцювати у циган, і не одна тисяча їхніх грошей перейшла через його руки. Щоб їм служити, він двадцять разів на рік ризикував і своїм життям і своєю шкурою, і на їх роботі переморив більше коней, ніж вони йому переплатили грошей. Але він любив їх, любив цю божевільну їзду, по вісімнадцяти верст на годину, любив перекувирнути візника і розчавити пішохода по Москві, і на повний скок пролетіти по московських вулицях. Він любив чути за собою цей дикий крик п'яних голосів: "пішов! пішов!" тоді як вже й так не можна було їхати хутче; любив потягнути боляче по шиї мужика, який і так ні живий, ні мертвий відскакував від нього. "Справжні пани!" думав він.

Анатоль і Долохов теж любили Балагу за його майстерність їзди і за те, що він любив те саме, що і вони. З іншими Балага наряджався, брав по двадцяти п'яти рублів за двогодинне катання і з іншими тільки зрідка їздив сам, а більше посилав своїх молодців. Але з своїми панами, як він називав їх, він завжди їхав сам і ніколи нічого не вимагав за свою роботу. Тільки дізнавшись через камердинерів час, коли були гроші, він раз у кілька місяців приходив вранці, тверезий і, низько вклоняючись, просив виручити його. Його завжди садили панове.

- Вже ви мене визвольте, батюшка Федір Іванович або ваша світлість, - говорив він.
- Обезкінничал зовсім, на ярманку їхати вже позичте, що можете.

І Анатоль і Долохов, коли бували в грошах, давали йому по тисячі і по дві рублів.

Балага був русявий, з червоним обличчям і особливо червоною, товстою шиєю, присадкуватий, кирпатий мужик, років двадцяти семи, з блискучими маленькими очима і маленькою борідкою. Він був одягнений в тонкому синьому жупані на шовковій підкладці, надітому на кожушку.

Він перехрестився на передній кут і підійшов до Долохова, простягаючи чорну, невелику руку.

- Федору Івановичу! - сказав він, кланяючись.

- Здорово, брат. - Ну ось і він.

- Здрастуй, ваша світлість, - сказав він Анатолію, що входив, і теж простягнув руку.

- Я тобі кажу, Балага, - сказав Анатоль, кладучи йому руки на плечі, - любиш ти мене чи ні? А? Тепер службу послужи... На яких приїхав? А?

- Як посол наказав, на ваших на звірах, - сказав Балага.

- Ну, чуєш, Балага! Заріж всю трійку, а щоб о третій годині приїхати. Га?

- Як заріжеш, на чому поїдемо? - сказав Балага, підморгуючи.

- Ну, я тобі морду розіб'ю, ти не жартуй! - раптом, вирячивши очі, крикнув Анатоль.

- Що ж жартувати, - сміючись сказав ямщик. - Хіба я для своїх панів пошкодую? Що сили скакати будуть коні, то і їхати будемо.

- Га! - сказав Анатоль. - Ну сідай.

- Що ж, сідай! - сказав Долохов.

-Постою, Федір Іванович.

- Сідай, брешеш, пий, - сказав Анатоль і налив йому велику склянку мадери. Очі візника засвітилися на вино. Відмовляючись для пристойності, він випив і витер шовковою червоною хусткою, яка лежала у нього в шапці.

- Що ж, коли їхати-то, ваша світлість?

- Так ось ... (Анатоль подивився на годинник) зараз і їхати. Гляди ж, Балага. Га? Встигнеш?

-Так як виїзд - чи щасливий буде, а то чому ж не встигнути? - сказав Балага. -Доправляли ж до Твері, за сім годин встигали. Пам'ятаєш мабуть, ваша світлість.

- Ти знаєш, на Різдво з Твері я раз їхав, - сказав Анатоль з посмішкою спогаду, звертаючись до Макарина, який в усі очі розчулено дивився на Курагіна. - Ти віриш, Макарка, що дух захоплювало, як ми летіли. В'їхали в обоз, через два вози перескочили. А?

- Вже коні ж були! - продовжував розповідь Балага. - Я тоді молодих підпряжних до каурого запряг, - звернувся він до Долохова, - так чи віриш, Федір Іванович, 60 верст звірі летіли; тримати не можна, руки залякли, мороз був. Кинув віжки, тримай, мовляв, ваша світлість, сам, так в сани і повалився. Але ж не те що поганяти, до місця тримати не можна. О третій годині донесли чорти. Здохла ліва тільки.

Глава 17

Анатоль вийшов з кімнати і через кілька хвилин повернувся в підперезаний срібним ремнем шубці і соболиній шапці, молодцювато одягненої набакир і яка дуже йшла до його красивого обличчя. Подивившись в дзеркало і в тій самій позі, яку він набув перед дзеркалом, ставши перед Долоховим, він взяв склянку вина.

- Ну, Федя, прощай, спасибі за все, прощай, - сказав Анатоль. - Ну, товариші, друзі ... він задумався ... - молодості ... моєї, прощайте, - звернувся він до Макарина і іншим.

Незважаючи на те, що всі вони їхали з ним, Анатоль мабуть хотів зробити щось зворушливе і урочисте з цього звернення до товаришів. Він говорив повільним, гучним голосом і виставивши груди похитував однією ногою. - Всі візьміть склянки; і ти, Балага. Ну, товариші, друзі молодості моєї, попиячили ми, пожили, погуляли. Га? Тепер, коли побачимося? За кордон виїду. Пожили, прощай, хлопці. За здоров'я! Ура! .. - сказав він, випив свою склянку і ляснув її об землю.

- Будь здоров, - сказав Балага, теж випивши свій стакан і обтираючись хусткою. Макарин зі сльозами на очах обіймав Анатolia. - Ех, князь, вже як сумно мені з тобою розлучитися, - промовив він.

- Їхати, їхати! - закричав Анатоль.

Балага було пішов з кімнати.

- Ні, стій, - сказав Анатоль. - Затвори двері, сісти треба. Ось так. - Зачинили двері, і всі сіли.

- Ну, тепер марш, хлопці! - сказав Анатоль встаючи.

Лакей Joseph подав Анатолу сумку і шаблю, і всі вийшли в передню.

- А шуба де? - сказав Долохов. - Гей, Ігнатко! Піди до Мотрони Матвіївні, запитай шубу, салоп соболій. Я чув, як увозять, - сказав Долохов, підморгнувши. - Адже вона вискочить ні жива, ні мертва, в чому удома сиділа; трохи забаришся, тут і сльози, і батечко, і матуся, і зараз замерзла і назад, - а ти в шубу приймай відразу і неси в сани.

Лакей приніс жіночий лисячий салоп.

- Дурень, я тобі сказав соболій. Гей, Матрьошка, соболій! - крикнув він так, що далеко по кімнатах пролунав його голос.

Красива, худа і бліда циганка, з блискучими, чорними очима і з чорним, кучерявим сизого відливу волоссям, в червоній шалі, вибігла з соболиним салопом на руці.

- Що ж, мені не шкода, ти візьми, - сказала вона, мабуть боячись перед своїм паном і шкодуючи салопа.

Долохов, не відповідаючи їй, взяв шубу, накинув її на Матрешу і закутав її.

- Ось так, - сказав Долохов. - І потім ось так, - сказав він, і підняв їй близько голови комір, залишаючи його тільки перед обличчям трохи відкритим. - Потім ось так, бачиш? - і він присунув голову Анатолу до отвору, залишеного коміром, з якого виднілася блискуча посмішка Матреші.

- Ну прощай, Матрьош, - сказав Анатоль, цілуючи її. - Ех, скінчилося моя гульня тут! Стефці кланяйся. Ну, прощай! Прощай, Матрьош; ти мені побажай щастя.

- Ну, дай-то вам Бог, князь, щастя великого, - сказала Матрьош, з своїм циганським акцентом.

Біля ґанку стояли дві трійки, двоє молодців ямщиків тримали їх. Балага сів на передню трійку, і, високо піднімаючи лікті, неквапливо розібрав віжки. Анатоль і Долохов сіли до нього. Макарин, Хвостиков і лакей сіли в іншу трійку.

- Готові, чи що? - запитав Балага.

- Пішли! - крикнув він, замотуючи навколо рук віжки, і трійка понесла вниз по Нікітському бульвару.

- Тпрру! Піди, гей! .. Тпрру, - тільки чувся крик Балаги і молодця, який сидів на козлах. На Арбатській площі трійка зачепила карету, щось затріщало, почувся крик, і трійка полетіла по Арбату.

Давши два кінці по Подновінському Балага став стримувати і, повернувшись назад, зупинив коней біля перехрестя Старої Конюшенної.

Молодець зіскочив тримати за вуздечку коней, Анатоль з Долоховим пішли по тротуару. Підходячи до воріт, Долохов свиснув. Свисток відгукнувся йому і слідом за тим вибігла покоївка.

- На двір увійдіть, а то видно, зараз вийде, - сказала вона.

Долохов залишився біля воріт. Анатоль увійшов за покоївкою на двір, повернув за

ріг і вибіг на ганок.

Гаврило, величезний виїзний лакей Марії Дмитрівни, зустрів Анатолія.

- До пані завітайте, - басом сказав лакей, загороджуючи дорогу від дверей.

- До якої пані? Та ти хто? - захекано і пошепки питав Анатоль.

- Прошу, наказано привести.

- Курагин! Назад, - кричав Долохов. -Зрада! Назад!

Долохов біля хвіртки, у якій він зупинився, боровся з двірником, який намагалися замкнути хвіртку за Анатолем, що було увійшов. Долохов останнім зусиллям відштовхнув двірника і схопивши за руку Анатолія вибіг, висмикнув його за хвіртку і побіг з ним назад до трійки.

Глава 18

Марія Дмитрівна, заставши заплакану Софійку в коридорі, змусила її в усьому зізнатися. Перехопивши записку Наташі і прочитавши її, Марія Дмитрівна з запискою в руці увійшла до Наташі.

- Мерзотниця, безсоромниця, - сказала вона їй. - Чути нічого не хочу! - Відіпхнувши Наташу, яка здивованими, але сухими очима дивиться на неї, вона замкнула її на ключ і наказавши двірнику пропустити в ворота тих людей, які прийдуть сьогодні ввечері, але не випускати їх, а лакею наказавши привести цих людей до себе, сіла в вітальні, чекаючи викрадачів.

Коли Гаврило прийшов доповісти Марії Дмитрівні, що люди, які приходили, втекли, вона насупившись встала і закривши назад руки, довго ходила по кімнатах, обдумуючи те, що їй робити. У 12-й годині ночі вона, обмацавши ключ в кишені, пішла до кімнати Наташі. Софійка, ридаючи, сиділа в коридорі.

- Марія Дмитрівна, пустіть мене до неї заради Бога! - сказала вона. Марія Дмитрівна, не відповідаючи їй, відімкнула двері і увійшла. "Гидко, кепсько ... У моєму будинку ... мерзотниця, дівчисько ... Тільки батька шкода!" думала Марія Дмитрівна, намагаючись вгамувати свій гнів. "Як не важко, вже велю всім мовчати і приховую від графа". Марія Дмитрівна рішучими кроками увійшла в кімнату. Наташа лежала на дивані, закривши голову руками, і не ворушилася. Вона лежала в тому самому положенні, в якому залишила її Марія Дмитрівна.

- Хороша, дуже хороша! - сказала Марія Дмитрівна. - У моєму будинку коханцям побачення призначати! Прикидатися-то нічого. Ти слухай, коли я з тобою говорю. - Марія Дмитрівна торкнула її за руку. -Ти слухай, коли я говорю. Ти себе осоромила, як дівка найостанніша. Я б з тобою те зробила, та мені батька твого шкода. Я приховую. - Наташа не змінила положення, але тільки все тіло її стало підкидати від беззвучних, судомних ридань, які душили її. Марія Дмитрівна озирнулася на Софійку і присіла на дивані біля Наташі.

- Щастя його, що він від мене пішов; та я знайду його, - сказала вона своїм грубим голосом; - чуєш ти чи що, що я говорю? - Вона підділа своєю великою рукою під обличчя Наташі і повернула її до себе. І Марія Дмитрівна, і Софійка здивувалися, побачивши обличчя Наташі. Очі її були блискучі і сухі, губи підібгані, щоки

опустилися.

- Залиш ... те ... що мені ... я ... помру ... -промовила вона, злим зусиллям вирвалася від Марії Дмитрівни і лягла в своє колишнє положення.

- Наталя! .. - сказала Марія Дмитрівна. - Я тобі добра бажаю. Ти лежи, ну лежи так, я тебе не буду чіпати, і слухай ... Я не стану говорити, як ти винна. Ти сама знаєш. Ну да тепер батько твій завтра приїде, що я скажу йому? Га?

Знову тіло Наташі захиталося від ридань.

- Ну дізнається він, ну брат твій, наречений!

- У мене немає нареченого, я відмовила, - прокричала Наташа.

- Все одно, - продовжувала Марія Дмитрівна. - Ну вони дізнаються, що ж вони так залишать? Адже він, батько твій, я його знаю, адже він, якщо його на дуель викличе, добре це буде? Га?

- Ах, залиште мене, навіщо ви всьому завадили! Навіщо? навіщо? хто вас просив? - кричала Наташа, піднявшись на дивані і злобно дивлячись на Марію Дмитрівну.

- Та чого ж ти хотіла? - скрикнула знову гарячячись Марія Дмитрівна, - що ж тебе замикали чи що? Ну хто ж йому заважав в будинок їздити? Навіщо ж тебе, як циганку яку, відвозити? ... Ну відвіз би він тебе, що ж ти думаєш, його б не знайшли? Твій батько, або брат, або наречений. А він мерзотник, негідник, ось що!

- Він краще за всіх вас, - скрикнула Наташа, піднімаючи. - Якби ви не заважали ... Ах, Боже мій, що це, що це! Софійко, за що? Підіть! .. - І вона заплакала з таким відчаєм, з яким оплакують люди тільки таке горе, якого вони відчувають самі себе причиною. Марія Дмитрівна почала було знову говорити; але Наташа закричала: -Підіть, підіть, ви всі мене ненавидите, зневажаєте. - І знову кинулася на диван.

Марія Дмитрівна продовжувала ще деякий час усовіщати Наташу і напучувати її, що все це треба приховати від графа, що ніхто не дізнається нічого, якщо тільки Наташа візьме на себе все забути і не показувати ні перед ким виду, що щось сталося. Наташа не відповідала. Вона і не ридала більше, але у нею почалися озноб і тремтіння. Марія Дмитрівна підклала їй подушку, накрила її двома ковдрами і сама принесла їй липового цвіту, але Наташа не відгукнулася їй.

- Ну нехай спить, - сказала Марія Дмитрівна, йдучи з кімнати, думаючи, що вона спить. Але Наташа не спала і зупиненими розкритими очима з блілого обличчя прямо дивилася перед собою. Всю цю ніч Наташа не спала, і не плакала, і не говорила з Софійкою, яка кілька разів поставала і підходила до неї.

На другий день до сніданку, як і обіцяв граф Ілля Андрійович, він приїхав з підмосковній. Він був дуже веселий: справа з покупщиком ладилось і ніщо вже не затримувало його тепер в Москві і в розлуці з графинею, по якій він скучив. Марія Дмитрівна зустріла його і оголосила йому, що Наташа стала дуже нездорова вчора, що посилали за доктором, але що тепер їй краще. Наташа в цей ранок не виходила зі своєї кімнати. З підібраними розтрісканими губами, сухими зупиненими очима, вона сиділа біля вікна і неспокійно вдивлялася в проїжджаючих по вулиці і квапливо оглядалася на тих, що входили в кімнату. Вона очевидно чекала звісток про нього, чекала, що він сам

приїде або напише їй.

Коли граф зійшов до неї, вона неспокійно повернулася на звук його чоловічих кроків, і обличчя її прийняло бувший холодний і навіть злий вираз. Вона навіть не піднялася на зустріч йому.

- Що з тобою, мій ангел, хвора? - запитав граф. Наташа помовчала.

-Так, хвора, - відповідала вона.

На неспокійні розпитування графа про те, чому вона така убита і чи не сталося чого-небудь з нареченим, вона запевняла його, що нічого, і просила його не турбуватися. Марія Дмитрівна підтвердила графу запевнення Наташі, що нічого не сталося. Граф, судячи з уявної хвороби, по розладу дочки, по сконфуженим лицям Софійки і Марії Дмитрівни, ясно бачив, що в його відсутність мало що-небудь трапитися: але йому так страшно було думати, що хтось-що ганебне сталося з його улюбленою донькою, він так любив свій веселий спокій, що він уникав розпитувань і все намагався запевнити себе, що нічого особливого не було і тільки тужив про те, що з нагоди її нездоров'я відкладався їх від'їзд в село.

Глава 19

З дня приїзду своєї дружини в Москву П'єр збирався виїхати куди-небудь, тільки щоб не бути з нею. Незабаром після приїзду Ростових в Москву, враження, яке справляла на нього Наташа, змусило його поквартитися виконати свій намір. Він поїхав до Твері до вдові Йосипа Олексійовича, яка обіцяла давно передати йому папери покійного.

Коли П'єр повернувся в Москву, йому подали лист від Марії Дмитрівни, яка кликала його до себе за досить важливої справи, що стосується Андрія Болконського і його нареченої. П'єр уникав Наташі. Йому здавалося, що він мав до неї почуття сильніше, ніж те, яке повинен був мати одружений чоловік до нареченої свого друга. І якась доля постійно зводила його з нею.

"Що таке трапилось? І яке їм діло до мене? думав він, одягаючись, щоб їхати до Марії Дмитрівні. Швидше б приїхав князь Андрій і одружився б на ній!" думав П'єр дорогою до Ахросимової.

На Тверському бульварі хтось гукнув його.

- П'єр! Давно приїхав? - прокричав йому знайомий голос. П'єр підняв голову. У парних санях, на двох сірих рисаках, як закидали снігом головочки саней, промайнув Анатоль з своїм постійним товаришем Макариним. Анатоль сидів прямо, в класичній позі військових франтів, закутавши низ лица бобровим коміром і трохи пригнувши голову. Обличчя його було рум'яне і свіже, капелюх з білим плюмажем був надітий набік, відкриваючи завите, напомаджене і обсипане дрібним снігом волосся.

"І далєбі, ось справжній мудрець! подумав П'єр, нічого не бачить далі поточної хвилини втіхи, ніщо не турбує його, і від того завжди веселий, задоволений і спокійний. Що б я дав, щоб бути таким як він! " із заздрістю подумав П'єр.

У передній Ахросимової лакей, знімаючи з П'єра його шубу, сказав, що Марія Дмитрівна просять до себе в спальню.

Відчинивши двері в залу, П'єр побачив Наташу, яка сиділа біля вікна з худим, блідим і злим обличчям. Вона озирнулася на нього, насупилася і з виразом холодної гідності вийшла з кімнати.

- Що трапилося? - запитав П'єр, входячи до Марії Дмитрівни.

- Добрі справи, - відповідала Марія Дмитрівна: - п'ятдесят вісім років прожила на світі, такого сорому не бачила. - І взявши з П'єра чесне слово мовчати про все, що він дізнається, Марія Дмитрівна повідомила йому, що Наташа відмовила своєму нареченому без відома батьків, що причиною цієї відмови був Анатоль Курагін, з яким зводила її дружина П'єра, і з яким вона хотіла бігти за відсутності свого батька, з тим, щоб таємно обвінчатися.

П'єр піднявши плечі і роззявивши рот слухав те, що говорила йому Марія Дмитрівна, не вірячи своїм вухам. Нареченій князя Андрія, так сильно улюбленої, цієї перш милої Наташі Ростової, проміняти Болконського на дурня Анатолія, вже жонатого (П'єр знав таємницю його одруження), і так закохатися в нього, щоб погодитися бігти з ним! -Цього П'єр не міг зрозуміти і не міг собі уявити.

Миле враження Наташі, яку він знав з дитинства, не могло з'єднатися в його душі з новим поданням щодо її ницості, дурості і жорстокості. Він згадав про свою дружину. "Всі вони одні й ті ж", сказав він сам собі, думаючи, що не йому одному дісталася сумна доля бути пов'язаним з бридкою жінкою. Але йому все-таки до сліз шкода було князя Андрія, шкода було його гордості. І чим більше він жалів свого друга, тим з більшим презирством і навіть відразою думав про цю Наташу, яка з таким виразом холодної гідності зараз пройшла мимо нього по залі. Він не знав, що душа Наташі була сповнена розпачу, устиду, приниження, і що вона не винна була в тому, що обличчя її ненавмисно виражало спокійну гідність і строгість.

- Та як обвінчатися! - промовив П'єр на слова Марії Дмитрівни. - Він не міг обвінчатися: він одружений.

- Час від часу не легше, - промовила Марія Дмитрівна. - От тобі й хлопчик! Ото ж бо мерзотник! А вона жде, другий день чекає. Принаймні дождити перестане, треба сказати їй.

Дізнавшись від П'єра подробиці одруження Анатолія, виливши свій гнів на того лайливими словами, Марія Дмитрівна повідомила Безухову те, для чого вона викликала його. Марія Дмитрівна боялася, щоб граф або Болконський, який міг будь-яку хвилину приїхати, дізнавшись справу, яку вона мала намір приховати від них, не викликали на дуель Курагіна, і тому просила його наказати від її імені його швагрю виїхати з Москви і не сміти показуватися їй на очі. П'єр обіцяв їй виконати її бажання, тільки тепер зрозумівши небезпеку, яка загрожувала і старому графу, і Миколі, і князю Андрію. Коротко і точно виклавши йому свої вимоги, вона випустила його в вітальню. - Гляди ж, граф нічого не знає. Ти роби, як ніби нічого не знаєш, - сказала вона йому. - А я піду сказати їй, що чекати нічого! Так залишайся обідати, коли хочеш, - крикнула Марія Дмитрівна П'єру.

П'єр зустрів старого графа. Він був збентежений і засмучений. Цього ранку Наташа

сказала йому, що вона відмовила Болконському.

- Біда, біда, mon cher, - говорив він П'єру, -- біда з цими дівками без матері; вже я так тужу, що приїхав. Я з вами відвертий буду. Чули, відмовила нареченому, ні у кого не спитавши нічого. Воно, між іншим, я ніколи щодо цього шлюбу дуже не тішився. Покладемо, він хороша людина, але що ж, проти волі батька щастя б не було, і Наташа без женихів не залишиться. Так все-таки довго вже так тривало, та й як же це без батька, без матері, такий крок! А тепер хвора, і Бог знає, що! Погано, граф, погано з дочками без матері ... - П'єр бачив, що граф був дуже засмучений, намагався перевести розмову на інший предмет, але граф знову повертався до свого горя.

Софійка із стурбованим обличчям увійшла до вітальні.

- Наташа не зовсім здорова; вона в своїй кімнаті і хотіла б вас бачити. Марія Дмитрівна у неї і просить вас теж.

- Та це ж ви дуже дружні з Болконським, вірно що-небудь передати хоче, - сказав граф. - Ах, Боже мій, Боже мій! Як все добре було! - І взявшись за рідкі віскі сивого волосся, граф вийшов з кімнати.

Марія Дмитрівна оголосила Наташі про те, що Анатоль був одружений. Наташа не хотіла вірити їй і вимагала підтвердження цього від самого П'єра. Софійка повідомила це П'єру в той час, як вона через коридор проводжала його в кімнату Наташі.

Наташа, бліда, сувора сиділа біля Марії Дмитрівни і від самих дверей зустріла П'єра гарячково-блискучим, питальним поглядом. Вона не посміхнулася, не кивнула йому головою, вона тільки наполегливо дивилася на нього, і погляд її питав його тільки про те: друг він або такий же ворог, як і всі інші, по відношенню до Анатolia. Сам по собі П'єр очевидно не існував для неї.

- Він все знає, - сказала Марія Дмитрівна, вказуючи на П'єра і звертаючись до Наташі. - Він нехай тобі скаже, чи правду я говорила.

Наташа, як підстрелений, як загнаний звір дивиться на собак і мисливців, що наближаються, позирала то на того, то на іншого.

- Наталя Іллівна, - почав П'єр, опустивши очі і відчуючи почуття жалості до неї і відрази до тієї операції, яку він повинен був робити, - правда це чи не так, це для вас має бути все одно, тому що ...

- Так це чи не так, що він одружений!

- Ні, це правда.

- Він одружений був і давно? - запитала вона, - чесне слово?

П'єр дав їй чесне слово.

- Він тут ще? - запитала вона швидко.

- Так, я його зараз бачив.

Вона очевидно була не в силах говорити і робила руками знаки, щоб залишили її.

Глава 20

П'єр не залишився обідати, а зараз же вийшов з кімнати і поїхав. Він поїхав відшукувати по місту Анатolia Курагіна, при думці про який тепер вся кров у нього приливала до серця і він відчував утруднення переводити подих. На горах, у циган, у

Сомонено – його не було. П'єр поїхав в клуб.

У клубі все йшло своїм звичайним порядком: гості, що з'їхалися обідати, сиділи групами і віталися з П'єром і говорили про міські новини. Лакей, привітавшись з ним, доповів йому, знаючи його знайомство і звички, що місце йому залишено в маленькій їдальні, що князь Михайло Захарич в бібліотеці, а Павло Тимофеич не приїжджали ще. Один із знайомих П'єра між розмовою про погоду запитав у нього, чи чув він про викрадення Курагіним Ростової, про яке говорять в місті, чи правда це? П'єр, засміявшись, сказав, що це дурниця, тому що він зараз тільки від Ростових. Він питав у всіх про Анатолія; йому сказав один, що не приїжджав ще, інший, що він буде обідати нині. П'єру дивно було дивитися на цю спокійну, байдужу юрму людей, які не знали того, що робилося у нього в душі. Він пройшовся по залі, дочекався поки всі з'їхалися, і не дочекавшись Анатолія, не став обідати і поїхав додому.

Анатоль, якого він шукав, в цей день обідав у Долохова і радився з ним про те, як виправити зіпсовану справу. Йому здавалося необхідно побачитися з Ростовою. Увечері він поїхав до сестри, щоб переговорити з нею про засоби влаштувати це побачення. Коли П'єр, марно об'їздивши всю Москву, повернувся додому, камердинер доповів йому, що князь Анатоль Васильович у графині. Вітальня графині була повна гостей.

П'єр не вітаючись із жінкою, яку він не бачив після приїзду (вона більше ніж коли-небудь ненависна була йому в цю хвилину), увійшов до вітальні і побачивши Анатолія підійшов до нього.

– Ah, Pierre, – сказала графиня, підходячи до чоловіка. – Ти не знаєш в якому становищі наш Анатоль ... – Вона зупинилася, побачивши в опущеній низько голові чоловіка, в його блискучих очах, в його рішучої ході той страшний вираз сказу і сили, який вона знала і випробувала на собі після дуелі з Долоховим.

– Де ви – там розпуста, зло, – сказав П'єр дружині. – Анатоль, ходімо, мені треба поговорити з вами, – сказав він по-французьки.

Анатоль озирнувся на сестру і покірно встав, готовий слідувати за П'єром.

П'єр, взявши його за руку, смикнув до себе і пішов з кімнати.

– Якщо ви дозволите собі в моїй вітальні, [Si vous vous permettez dans mon salon,] – пошепки промовила Елен; але П'єр, не відповідаючи їй вийшов з кімнати.

Анатоль йшов за ним звичайною, молодцюватою ногою. Але на обличчі його було помітно занепокоєння.

Увійшовши до свого кабінету, П'єр зачинив двері і звернувся до Анатолія, не дивлячись на нього.

– Ви обіцяли графині Ростової одружитися з нею і хотіли увезти її?

– Мій милий, – відповідав Анатоль по-французьки (як і йшла вся розмова), я не вважаю себе зобов'язаним відповідати на допити, що робляться в такому тоні.

Лице П'єра, і перш бліде, спотворилося від люті. Він схопив своєю великою рукою Анатолія за комір мундира і став трясти з боку в бік до тих пір, поки обличчя Анатолія не прийняло достатній вираз переляку.

– Коли я говорю, що мені треба говорити з вами ... – повторював П'єр.

- Ну що, це нерозумно. Га? - сказав Анатоль, обмацуючи відірваний з сукном гудзик коміра.

- Ви негідник і мерзотник, і не знаю, що мене стримує від задоволення розтрити вам голову ось цим, - говорив П'єр, - висловлюючись так штучно тому, що він говорив по-французьки. Він взяв у руку важке прес-пап'є і загрозово підняв і негайно ж квапливо поклав його на місце.

- Обіцяли ви їй одружитися?

- Я, я, я не думав; втім я ніколи не обіцяв, тому що ...

П'єр перебив його. - Є у вас листи її? Є у вас листи? - повторював П'єр, просуваючись до Анатолія.

Анатоль глянув на нього і негайно ж, засунувши руку в кишеню, дістав гаманець.

П'єр взяв лист, що подається йому і відштовхнувши стіл, який стояв на дорозі, повалився на диван.

- Не бійтеся, я насильства не вживу, [Je ne serai pas violent, ne craignez rien,] - сказав П'єр, відповідаючи на переляканий жест Анатолія. - Листи - раз, - сказав П'єр, як ніби повторюючи урок для самого себе. - Друге, - після хвилинного мовчання продовжував він, знову встаючи і починаючи ходити, - ви завтра повинні виїхати з Москви.

- Але як же я можу ...

- Третє, - не слухаючи його, продовжував П'єр, - ви ніколи ні слова не повинні говорити про те, що було між вами і графінею. Цього, я знаю, я не можу заборонити вам, але якщо в вас є іскра совісті ... - П'єр кілька разів мовчки пройшов по кімнаті. Анатоль сидів біля столу і насупившись кусав собі губи.

- Ви не можете не зрозуміти нарешті, що крім вашого задоволення є щастя, спокій інших людей, що ви губите ціле життя з того, що вам хочеться веселитися. Забавляйтеся з жінками подібними моїй дружині - з цими ви в своєму праві, вони знають, чого ви хочете від них. Вони озброєні проти вас тим же досвідом розпустити; але обіцяти дівчині одружитися з нею ... обдурити, вкрати ... Як ви не розумієте, що це так само підло, як прибити старого або дитину! ..

П'єр замовк і глянув на Анатолія вже не гнівним, але питальним поглядом.

- Цього я не знаю. Га? - сказав Анатоль, підбадьорити в міру того, як П'єр долав свій гнів. - Цього я не знаю і знати не хочу, - сказав він, не дивлячись на П'єра і з легким тремтінням нижньої щелепи, - але ви сказали мені такі слова: підло тощо, які я як чесна людина [comme un homme d'honneur] нікому не дозволю.

П'єр здивовано глянув на нього, не в силах зрозуміти, чого йому було потрібно.

- Хоча це і було віч-на-віч, - продовжував Анатоль, - але я не можу ...

- Що ж, вам потрібно сатисфакції? - глузливо сказав П'єр.

- Принаймні ви можете взяти назад свої слова. Га? Якщо ви хочете, щоб я виконав ваші бажання. Га?

- Беру, беру назад, - промовив П'єр і прощу вас вибачити мене. П'єр глянув мимоволі на відірвану гудзик. - І грошей, якщо вам потрібно на дорогу. - Анатоль

посміхнувся.

Цей вираз боязкої і підлої посмішки, знайомої йому по дружині, розлютив П'єра.

– О, підла, безсердечна порода! – промовив він і вийшов з кімнати.

На другий день Анатоль виїхав до Петербургу.

Глава 21

П'єр поїхав до Марії Дмитрівні, щоб повідомити про виконання її бажання – про вигнання Курагіна з Москви. Весь будинок був в страху і хвилюванні. Наташа була дуже хвора, і, як Марія Дмитрівна під секретом сказала йому, вона в ту ж ніч, як їй було оголошено, що Анатоль одружений, отруїлася миш'яком, який вона тихенько дістала. Проковтнувши його трохи, вона так злякалася, що розбудила Софійку і оголосила їй те, що вона зробила. Вчасно були прийняті необхідні заходи проти отрути, і тепер вона була у безпеці; але все-таки слабка так, що не можна було думати везти її в село і послано було за графінею. П'єр бачив розгубленого графа і заплакану Софійку, але не міг бачити Наташі.

П'єр в цей день обідав в клубі і з усіх боків чув розмови про спробу викрадення Ростової і з завзятістю спростовував ці розмови, запевняючи всіх, що більше нічого не було, як тільки те, що його шурин зробив пропозицію Ростової і отримав відмову. П'єру здавалося, що на його обов'язки лежить приховати всю справу і відновити репутацію Ростової.

Він з острахом очікував повернення князя Андрія і кожен день заїжджав навідуватися про нього до старого князя.

Князь Микола Андрійович знав через m-lle Bourienne всі чутки, що ходили по місту, і прочитав ту записку до княжни Марії, в якій Наташа відмовляла своєму нареченому. Він здавався веселіше звичайного і з великим нетерпінням чекав сина.

Через кілька днів після від'їзду Анатolia, П'єр отримав записку від князя Андрія, де той сповіщає його про свій приїзд і просить П'єра заїхати до нього.

Князь Андрій, приїхавши в Москву, в першу ж хвилину свого приїзду отримав від батька записку Наташі до княжни Марії, в якій вона відмовляла нареченому (записку цю викрала у княжни Марії і передала князю m-lle Bourienne) і почув від батька з додатками розповіді про викраденні Наташі.

Князь Андрій приїхав увечері напередодні. П'єр приїхав до нього на другий ранок. П'єр очікував знайти князя Андрія майже в тому ж положенні, в якому була і Наташа, і тому він був здивований, коли, увійшовши до вітальні, почув з кабінету гучний голос князя Андрія, який жваво говорив щось про якусь петербурзьку інтригу. Старий князь і інший чийсь голос зрідка перебивали його. Княжна Марія вийшла назустріч до П'єру. Вона зітхнула, вказуючи очима на двері, де був князь Андрій, мабуть бажаючи висловити своє співчуття до його горя; але П'єр бачив по обличчю княжни Марії, що вона була рада і тому, що сталося, і тому, як її брат сприйняв звістку про зраду нареченої.

– Він сказав, що очікував цього, – сказала вона. – Я знаю, що гордість його не дозволить йому висловити свого почуття, але все-таки краще, набагато краще він

переніс це, ніж я очікувала. Видно, так повинно було бути ...

- Але невже зовсім все скінчено? - сказав П'єр.

Княжна Марія з подивом подивилася на нього. Вона не розуміла навіть, як можна було про це питати. П'єр увійшов до кабінету. Князь Андрій, дуже змінився, очевидно поздоровівший, але з новою, поперечною зморшкою між брів, в цивільному платті, стояв проти батька і князя Мещерського і гаряче сперечався, роблячи вольові жести. Йшлося про Сперанського, звістка про раптове заслання і уявну зраду якого тільки що дійшла до Москви.

- Тепер судять і звинувачують його (Сперанського) всі ті, які місяць тому захоплювалися їм, - говорив князь Андрій, - і ті, які не в змозі були розуміти його цілей. Судити людину в немилості дуже легко і звалювати на нього всі помилки іншого; а я скажу, що якщо що-небудь зроблено хорошого в нинішньому царюванні, то все хороше зроблено ним - їм одним. - Він зупинився, побачивши П'єра. Обличчя його здригнулося і негайно ж прийняло злий вираз. - І нащадки отдадуть йому справедливість - договорив він, і одразу ж звернувся до П'єра.

- Ну ти як? Все товстієш, - говорив він жваво, але знову з'явилася зморшка і ще глибше вирізувалася на його лобі. - Так, я здоровий, - відповідав він на запитання П'єра і посміхнувся. П'єру ясно було, що посмішка його говорила: "здоровий, але здоров'я моє нікому не потрібно". Сказавши кілька слів з П'єром про жахливу дорогу від кордонів Польщі, про те, як він зустрів в Швейцарії людей, які знали П'єра, і про пана Десале, якого він вихователем для сина привіз з-за кордону, князь Андрій знову з запалом втрутився в розмову про Сперанського, яка тривала між двома людьми похилого віку.

- Якщо б була зрада і були б докази його таємних зносин з Наполеоном, то їх всенародно оголосили б - з запалом і поспішністю говорив він. - Я особисто не люблю і не любив Сперанського, але я люблю справедливість. - П'єр визнавав тепер в свого друга занадто знайому йому потребу хвилюватися і сперечатися про справу для себе чужу тільки для того, щоб заглушити занадто важкі задушевні думки.

Коли князь Мещерський поїхав, князь Андрій взяв під руку П'єра і запросив його в кімнату, яка була відведена для нього. У кімнаті була розібране ліжко, лежали розкриті валізи і скрині. Князь Андрій підійшов до однієї з них і дістав шкатулку. З шкатулки він дістав в'язку в папері. Він все робив мовчки і дуже швидко. Він підвівся, кашлянув. Обличчя його було нахмурене і губи підібгані.

- Прости мене, якщо я буду тебе обтяжувати ... - П'єр зрозумів, що князь Андрій хотів говорити про Наташу, і широке обличчя його висловило жаль і співчуття. Цей вираз обличчя П'єра розсердив князя Андрія; він рішуче, дзвінко і неприємно продовжував: - Я отримав відмову від графині Ростової, і до мене дійшли чутки про шукання її руки твоїм швагром, чи щось таке. Чи це правда?

- І правда і неправда, - почав П'єр; але князь Андрій перебив його.

- Ось її листи і портрет, - сказав він. Він узяв в'язанку зі столу і передав П'єру.

- Віддай це графині ... якщо ти побачиш її.

- Вона дуже хвора, - сказав П'єр.
- Так вона тут ще? - сказав князь Андрій. - А князь Курагін? - запитав він швидко.
- Він давно виїхав. Вона була при смерті ...
- Дуже жалкую про її хворобу, - сказав князь Андрій. - Він холодно, зло, неприємно, як його батько, посміхнувся.
- Але пан Курагин, отже, не удостоїв своєю руки графиню Ростову? - сказав князь Андрій. Він пирхнув носом кілька разів.
- Він не міг одружитися, тому що він був одружений, - сказав П'єр.
Князь Андрій неприємно засміявся, знову нагадуючи свого батька.
- А де ж він тепер перебуває, ваш шурина, чи можу я дізнатися? - сказав він.
- Він поїхав в Петер втім я не знаю, - сказав П'єр.
- Ну та це все одно, - сказав князь Андрій. - Передай графині Ростової, що вона була і є абсолютно вільна, і що я бажаю їй всього найкращого.

П'єр взяв в руки зв'язку паперів. Князь Андрій, як ніби згадуючи, чи не потрібно йому сказати ще що-небудь або чекаючи, чи не скаже чогось П'єр, поглядом, що зупинився, дивився на нього.

- Послухайте, пам'ятайте ви наш спір в Петербурзі, - сказав П'єр, пам'ятайте про ...
- Пам'ятаю, - поспішно відповів князь Андрій, - я говорив, що занепалу жінку треба простити, але я не говорив, що я можу пробачити. Я не можу.

- Хіба можна це порівнювати? ... - сказав П'єр. Князь Андрій перебив його. Він різко закричав:

- Так, знову просити її руки, бути великодушним, тощо? ... Так, це дуже благородно, але я не здатний йти по стопах цього пана [sur les brisees de monsieurйти]. - Якщо ти хочеш бути моїм другом, не говори зі мною ніколи про цю ... про все це. Ну, прощай. Так ти передай ...

П'єр вийшов і пішов до старого князя і княжни Марії.

Старий здавався жвавіше звичайного. Княжна Марія була така ж, як і завжди, але через співчуття до брата, П'єр бачив в ній радість до того, що весілля її брата зірвалося. Дивлячись на них, П'єр зрозумів, яке презирство і злість вони мали всі проти Ростових, зрозумів, що не можна було при них навіть і згадувати ім'я тієї, яка могла на кого б то не було проміняти князя Андрія.

За обідом мова зайшла про війну, наближення якої вже ставало очевидно. Князь Андрій не без його участі говорив і сперечався то з батьком, то з Десалем, швейцарцем-вихователем, і здавався жвавіше звичайного, тим пожвавленням, якого моральну причину так добре знав П'єр.

Глава 22

В цей же вечір, П'єр поїхав до Ростових, щоб виконати своє доручення. Наташа була в ліжку, граф був у клубі, і П'єр, передавши листа Софійці, пішов до Марії Дмитрівні, яка цікавилася дізнатися про те, як князь Андрій сприйняв звістку. Через десять хвилин Софійка увійшла до Марії Дмитрівні.

- Наташа неодмінно хоче бачити графа Петра Кириловича, - сказала вона.

- Та як же, до неї чи що його звести? Там у вас не прибрано, - сказала Марія Дмитрівна.

- Ні, вона одяглася і вийшла у вітальню, - сказала Софійка.

Марія Дмитрівна тільки низала плечами.

- Коли це графиня приїде, змучила мене зовсім. Ти дивись ж, не говори їй все, - звернулася вона до П'єра. - І лаяти ж її духу не вистачає, так жалюгідна, так безпорадна!

Наташа, змарніла, з блідим і суворим обличчям (зовсім не присоромлена, якою її очікував П'єр) стояла посередині вітальні. Коли П'єр показався в двері, вона поспішила, очевидно в нерішучості, підійти до нього або почекати його.

П'єр поспішно підійшов до неї. Він думав, що вона йому, як завжди, подасть руку; але вона, близько підійшовши до нього, зупинилася, важко дихаючи і мляво опутивши руки, зовсім в тій же позі, в якій вона виходила на середину зали, щоб співати, але зовсім з іншим виразом.

- Петре Кириличу, - почала вона швидко говорити - князь Болконський був вам друг, він і є вам друг, - поправилася вона (їй здавалося, що все тільки було, і що тепер все інше). - Він говорив мені тоді, щоб звернутися до вас ...

П'єр мовчки сопів носом, дивлячись на неї. Він до цих пір в душі своїй дорікав і намагався зневажати її; але тепер йому зробилося так шкода її, що в душі його не було місця докору.

- Він тепер тут, скажіть йому ... щоб він простив ... простив мене. - Вона зупинилася і ще частіше стала дихати, але не плакала.

- Так ... я скажу йому, - говорив П'єр, - але ... - Він не знав, що сказати.

Наташа мабуть злякалася тієї думки, яка могла прийти П'єру.

- Ні, я знаю, що все скінчено, - сказала вона поспішно. - Ні, це не може бути ніколи. Мене мучить тільки зло, яке я йому зробила. Скажіть тільки йому, що я прошу його пробачити, пробачити, пробачити мене за все ... - Вона затряслася всім тілом і сіла на стілець.

Ще ніколи не знайоме відчуття жалості переповнило душу П'єра.

- Я скажу йому, я все ще раз скажу йому, - сказав П'єр; - але ... я б хотів знати одне

...

"Що знати?" запитав погляд Наташі.

- Я б хотів знати, чи любили ви ... - П'єр не знав як назвати Анатолія і почервонів від згадки про нього, - любили ви цього дурного чоловіка?

- Не називайте його поганим, - сказала Наташа. - Але я нічого - нічого не знаю ... - Вона знову заплакала.

І ще більше почуття жалості, ніжності і любові охопило П'єра. Він чув як під окулярами його текли сльози і сподівався, що їх не помітять.

- Не будемо більше говорити, мій друже, - сказав П'єр.

Таким дивним раптом для Наташі видався цей його лагідний, ніжний, задушевний голос.

- Не будемо говорити, мій друже, я все скажу йому; але про одне прошу вас - вважайте мене своїм другом, і якщо вам потрібна допомога, рада, просто потрібно буде вилити свою душу кому-небудь - не тепер, а коли у вас ясно буде в душі - згадайте про мене. - Він узяв і поцілував її руку. - Я щасливий буду, якщо в стані буду ... - П'єр зніяковів.

- Не говоріть зі мною так: я не варта цього! - скрикнула Наташа і хотіла піти з кімнати, але П'єр втримав її за руку. Він знав, що йому потрібно щось ще сказати їй. Але коли він сказав це, він здивувався сам своїм словам.

- Перестаньте, перестаньте, все життя попереду для вас, - сказав він їй.

- Для мене? Ні! Для мене все пропало, - сказала вона з соромом і самоприниженням. - Все зникло? - повторив він. - Якщо б я був не я, а красивий, розумний і кращий чоловік в світі, і був би вільний, я б цю хвилину на колінах просив руки та вашу любов.

Наташа в перший раз після багатьох днів заплакала сльозами вдячності і розчулення і поглянувши на П'єра вийшла з кімнати.

П'єр теж слідом за нею майже вибіг в передню, утримуючи сльози розчулення і щастя, що душили його горло, не потрапляючи в рукави надів шубу і сів в сани.

- Тепер куди накажете? - запитав кучер.

"Куди? задався питанням П'єр. Куди ж можна їхати тепер? Невже в клуб або гості?"
Всі люди здавалися так жалюгідні, такі бідні в порівнянні з тим почуттям розчулення і любові, яке він відчував; в порівнянні з тим розм'якшеним, вдячним поглядом, яким вона останній раз через сльози глянула на нього.

- Додому, - сказав П'єр, незважаючи на десять градусів морозу відкриваючи ведмежу шубу на своїх широких грудях, які глибоко і радісно дихали.

Було морозно і ясно. Над грязькими, напівтемними вулицями, над чорними дахами стояло темне, зоряне небо. П'єр, тільки дивлячись на небо, не відчував образливої ницості всього земного в порівнянні з висотою, на якій знаходилася його душа. При в'їзді на Арбатську площу, величезний простір зоряного темного неба відкрилося очам П'єра. Майже в середині цього неба над Пречистенським бульваром, оточена, обсипана з усіх боків зірками, але відрізняючись від всіх близькістю до землі, білим світлом, і довгим, піднятим догори хвостом, стояла величезна яскрава комета 1812 го року, та сама комета, яка віщувала, як говорили, всякі жахи і кінець світу. Але в П'єрі світла зірка ця з довгим променистим хвостом не порушували жодного страшного почуття. Навпаки П'єр радісно, мокрим від сліз очима, дивився на цю світлу зірку, яка, як ніби, з невимовною швидкістю пролетівши незмірні простори по параболічній лінії, раптом, як встромлена в землю стріла, уліпилась тут в одне обране нею місце, на чорному небі, і зупинилася, енергійно піднявши догори хвіст, сяючи і граючи своїм білим світлом між незліченними іншими, мерехтливими зірками. П'єру здавалося, що ця зірка цілком відповідала тому, що було в його розквітлої до нового життя, розм'якшеної і підбадьореної душі.